

MUNKÁSHARCOK ERDÉLYBEN ÉS
AZ EGYESÜLÉS • AZ IRODALOM
A HABSBURG-BIRODALOM BOM-
LÁSÁRÓL (KRLEŽA, REBREANU)
• GYULAFEHÉRVÁR ÉPÍTÉSZET-
TÖRTÉNETI BEMUTATÁSA •
TERMÉKENY NYUGTALAN-
SÁG • JEGYZETEK AZ ATOM-
RÓL • NEW YORK-I ÚTINAPLÓ •
JÓZSA BÉLA IRODALMI-KÖZ-
ÍRÓI MUNKÁSSÁGA • KÖNYV-
TERJESZTÉS ÉS HITELPOLITIKA

1968 | 11

KORUNK

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Bleyer György
Bodor Pál
Caranfil, Martin T.
Hamar Márton
Mezei József

Csikszentkirály

Nagy András

Csikszereda

Csiki Dénes
Ferencz István
Miklós László
Oláh István
Sántha Imre

Kolozsvár

Bazsó Zsigmond
Benkő András
Bodea, Gheorghe I.
Buş, Gheorghe
Dávid Gyula
Farkas László
Gáll Ernő
Gáll János
K. Jakab Antal
Jordáky Lajos
Kántor Lajos
Kiss Károly
Könczei Adám
Kötő József
Páll Gyöngyvér
Szilágyi András
Sztrányiczki Gábor

Nagyenyed

Vita Zsigmond

Nagykároly

Benedek Zoltán

Nagyszalonta

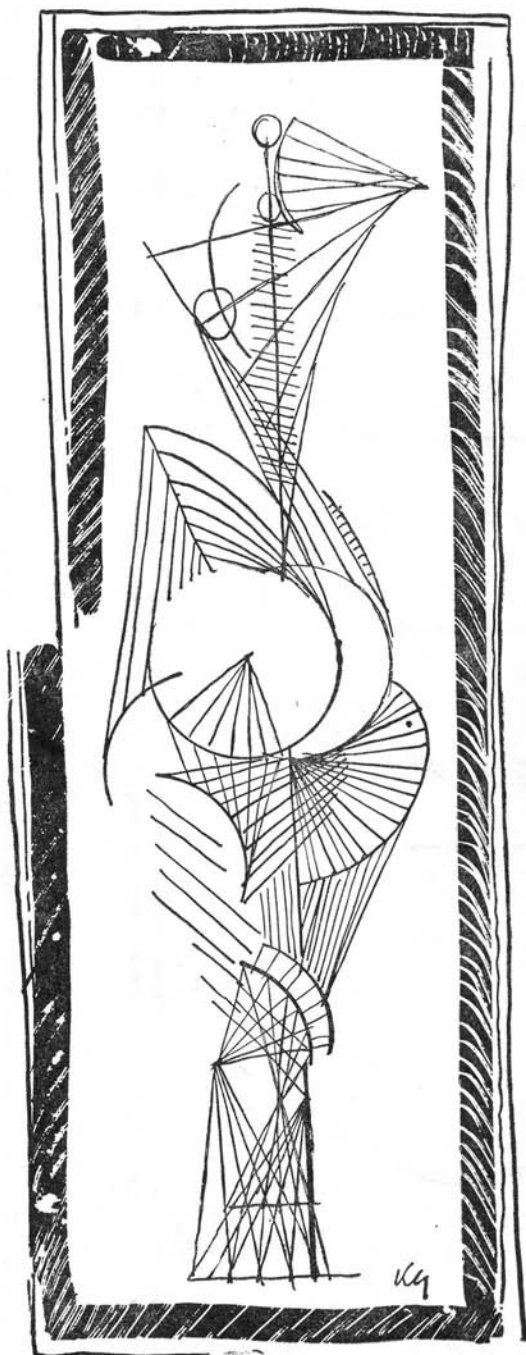
Dánielisz Endre

Temesvár

Simonfi Imre

Külföldi szerzők

Lökös István
Maheu, René
Marek, Franz
Marx György

Kazinczy Gábor grafikája

KORUNK

havi szemle

	Itt és most	1587
	* * *	
GÁLL JÁNOS	Munkásharcok Erdélyben és az Egyesülés	1589
GHEORGHE I. BODEA	A román állam egységének eszméje (Egykorú dokumentumok)	1603
LŐKÖS ISTVÁN	Miroslav Krležsa és a Monarchia	1609
DÁVID GYULA	Apostol Bologna útja és útvesztői	1616
BLEYER GYÖRGY	Gyulafehérvár építészettörténeti mozaikja	1621
JORDÁKY LAJOS	Józsa Béla irodalmi és publicisztikai munkássága	1628
KÁNTOR LAJOS	A Hargita üzenete	1633
MIKLÓS LÁSZLÓ	A szó, Villámláskor (versek)	1635
SÁNTHA IMRE	Sirató, Az ágyútalp (versek)	1636
OLÁH ISTVÁN	Ég az utca, Szombat (versek)	1639
FERENCZ ISTVÁN	A föld fiai (vers)	1640
MARX GYÖRGY	Jegyzetek az atomról	1644
FRANZ MAREK	Marxizmus és strukturalizmus	1649
GHEORGHE BUŞ	Termékeny nyugtalanság	1657
MARTIN T. CARANFIL	Két interjú filmekkel (Erwin Geschonneck — filmszerű életéről, Cesare Zavattini — a filmfesztiválok válságáról)	1668
FARKAS LÁSZLÓ	New York-i jegyzetek	1669

HAZAI TÜKÖR

BAZSÓ ZSIGMOND	Hétköznapok falun	1675
SIMONFI IMRE	Korszerű vidéki népművelés	1679

JEGYZETEK

CSÍKI DÉNES	Az Ember és a Város (Nagy Imre, otthonról)	1685
SZILÁGYI ANDRÁS	Michael Gold és Gaál Gábor	1688
MEZEI JÓZSEF	Iskolateremtő tanár	1690
KÖNCZEI ÁDÁM	A hűség festője	1692

NEMZETKÖZI ÉLET

RENÉ MAHEU	Az egyetemes civilizációja	1693
HAMAR MÁRTON	A Nemzetközi Biológiai Program és az ökológia	1698

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- BENKŐ ANDRÁS** Besztercei muzsikus a gyulafehérvári udvarban (Bethlen Gábor három kiadatlan levele) 1704

FÓRUM

- BODOR PÁL** Könyvterjesztés és hitelpolitika 1706

IFJÚSÁG — NEVELÉS

- DANIELISZ ENDRE** A kíváncsiságtól az érdeklődésig 1712
BENEDEK ZOLTÁN Programozás a földrajztanításban 1717

TUDOMÁNYOS SZEMLE

- GÁLL ERNŐ** A bécsi filozófus-kongresszus ürügyén 1721
SZTRÁNYICZKI GÁBOR Az érdek marxista vizsgálata 1725
PÁLL GYÖNGYVÉR Szociológia és társadalomlélektan 1729

IRODALOM — MŰVÉSZET

- KÁNTOR LAJOS** Thália papjai 1732
K. JAKAB ANTAL A lengyel „abszurd” dráma eredetisége 1735
KÖTŐ JÓZSEF A kolozsvári színház történetéhez 1738

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

- VITA ZSIGMOND**
NAGY ANDRÁS Feljegyzések Áprily Lajosról, Nagy István
KISS KÁROLY festőművészről és Tamási Áronról 1748

KRÓNIKA, TÉKA, TALLÓZÁS

*Műmellékleten Nagy Imre, Márton Árpád, Gáll András festményei
Benzédi Sándor, Romul Ladea, Lövith Egon, Henry Moore szobrai
Márton Árpád, Maszelka János, Nagy Albert, Nagy Imre, Popp Aurél festményei.
Kazinczy Gábor, Macalik Alfréd, Makkai Piroska, Molnár József,
Mircea Mureşan, Ion G. Nanu, Paulovics László, D. Varga Katalin
grafikái
Alfredo Tosello, Bartha Árpád fotója*

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piaţa Libertăţii 4–5, Republica Socialistă România

Szerkesztőség, Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weizsmann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

Az egységes és független román nemzeti állam fokozatos és következetes kialakulása s vele egyidőben a román néppel együttélő más nemzetiségek egyenlőségének megszilárdulása olyan történelmi folyamat, melynek kettős-egysége Kelet-Európában mintaszerűen követte, majd sok tekintetben túl is haladta Nyugat-Európa hamarabb kifejlődött nemzetinek és nemzeti kisebbségeinek szimbiózisát.

A kerekén ötven esztendővel ezelőtt, 1918. december 1-én Gyulafehérvárott kimondott egyesülés, a román többségű Erdély bekapcsolódása a Moldvából és Havasalföldből hatvan évvel annakelőtte kialakult Románia államtestébe új szakaszt nyitott a társadalmi fejlődés számára, s most már ebben a keretben indult meg a dolgozók társadalmi harca a burzsoá-földesúri osztályuralom megdöntéséért s a szocialista Románia megteremtéséért az általános történelmi fejlődés újabb lökései közepette.

Az orosz cári birodalmat szétzúzó Nagy Októberi Szocialista Forradalom kétségtelenül idejében járult hozzá a Habsburg-birodalmat bomlasztó népmozgalmak fellendítéséhez, s a további alig három évtized, mely egymás ellen sarkított kishatalmakra osztotta és végül is a nagy-német Drang nach Osten hitleri uralmának szolgáltatta ki az „utódállamokat“, valójában csak történelmi epizód marad ahhoz a szükségszerű menethez képest, mely a második világháború végeztével Európa e délkeleti táján a nemzeti felszabadulásra szövetkező népek szocialista forradalmát tette lehetővé. És mondanunk sem kell, hogy a nálunk 1944. augusztus 23-án, a román nép fegyveres felkelésével megkezdődött társadalmi folyamat a maga kiteljesedése során uralkodóvá tette a román nép és az együttélő nemzetiségek dolgozóinak termékeny szolidaritását, alkotó családi egységét is.

Szép történetírói feladat nyomon követni a román nemzet álmai beteljesülésének és a nemzeti egyenlőség megvalósulásának közös eszmei eredővonalát. Nicolae Bălcescu egy 1850-ben Párizsból keltezett levele Alexandru C. Golescuhoz a „demokratikus“ és „szociális“ forradalom ügyét egybekapcsolja az állami egység és a „nemzeti függetlenség“ forradalmával, s hozzáteszi: „A mi Romániánk tehát létezni fog. Ez az én mélyleges meggyőződésem... A felvilágosult magyarok nem ellenzik többé, és boldogok, ha ezen az áron szövetségben élhetnek velünk. Semmit sem veszítenek, sőt inkább csak nyernek vele.“ A Kossuth- és Teleki-féle magyar emigráció nagy történelmi belátásainak ismeretében írja ezt a jeles román hazafi, aki maga is az emigrációban végzi be élete főművét Vitéz Mihály vajdáról, a román nép egyesítőjéről, félreérthetetlenül leszögezve könyvében: „A kérdés, amelyet Erdélyben meg kell oldani, az volt és ma is az, hogy kikiáltva az egyete-

mes polgárjogokat, vagyis az egyéni és nemzeti egyenlőséget, a románok, magyarok, szászok és székelyek keressék meg a békés együttélés módját...“ E szavak alapvető súlyától Nicolae Ceaușescu elvtárs mai szavainak jelentőségéig egyenes a történelmi vonal. Pártunk főtükára az alkotó szocialista hazafiság további erősítésére hozott határozatok bejelentésekor így folytatta — a mostani viszonyok méltó fokán — a múlt századbéli román forradalmár eszmemenetét: „A szocialista demokracizmus fejlődésének időszerű követelményei, annak az időszerű követelményei, hogy az együttélő nemzetiségek még intenzívebben hasznosítsák alkotó energiáikat az egész népnek a hazánk szüntelen haladását szolgáló erőfeszítései keretében, arról tanúskodnak: meg kell alakítani az együttélő nemzetiségek reprezentatív jellegű szerveit, amelyek aktívan hozzájárulnak majd a párt politikájának megvalósításához, a szocialista társadalom fejlesztési programjának kidolgozásához és valóra váltásához.“

Ez az egymásba ölelkező fejlődésment, a román nép történelmi érvényesülése a szuverén államélet mai fokán, és az itt élő magyarok, németek, szerbek és más nemzetiségek alkotó energiáinak teljesebb közületi kibontása a szocializmus erejével valósította meg 1918. december 1-ének a román egyesülést kimondó s egyben az együttlakó más nemzetiségűek jogait is kilátásba helyező eszményi teteleit. A gyulafehérvári határozatok annakidején nem maradtak el semmiben sem a nyugati demokratikus fejlődés mögött, amennyiben megvalósulások helyett csupán az eszmei kifejezést mérjük, de elérni s egyben felülmúlni a nyugati fejlődést akár a nemzeti szuverenitás és a tömegek társadalmi felemelkedése, akár az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége és erőinek kifejtése szempontjából csakis a szocialista rendszerben vált számunkra lehetségessé. Amikor Nyugat-Európában tiroli német, katalán, bászok, breton, ír, flamand, Észak-Amerikában néger, indián, kanadai francia, a Közel-Keleten örmény, kurd, Ciprusban török kisebbségi mozgalmak keresnek érvényesülést, nem is szólva a gyarmati elnyomás vagy annak restaurálása ellen küzdő új ázsiai, afrikai és dél-amerikai nemzetek küzdelmeiről, jólesik tudnunk, hogy innen, Kelet-Európából a mi romániai példánk az együttélés igazi lehetőségét villantja fel és igazolja a szocialista élet mindennapjaival.

Íme, hogyan avatja pártunk a román egyesülés félszázados emlékezését nemzeti különbség nélkül minden állampolgár közös benső ünnepévé. A megyékben is, országosan is megalakult új nemzetiségi szervek, köztük a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsai, eredetileg is ott csíráztak már a gyulafehérvári nagygyűlés néphatározataiban, s népi tartalmuk szerint előjátékuk volt a párt irányította MADOSZ vagy a felszabadulás után az ország demokratizálásában tevékeny szerepet viselt Magyar Népi Szövetség. Ennek a vonulatnak mai megvalósulása a nemzetiségi dolgozók tanácsai formájában méltó módon folytatja azt a céltudatos lenini politikát, mellyel a Román Kommunista Párt, mint minden haladó elképzelés, terv, mozgalom és szándék e táji örököse, közös alkotásra, a Szocialista Egységfront szolidaritásába kívánja egybevonni mind a román nép, mind az együttélő nemzetiségek haladó hagyományait, munkás jelenét és okosan tervezett jövőjét, szemben bármely elkülönüléssel vagy kizárólagossággal, leküzdvé a nacionalista sovinizmus minden formáját.

Magyar anyanyelvünk ápolása, sajátos hazai magyar szellemi javaink fejlesztése újabb felerősítést kapott a szocialista fejlődés megnőtt igényei szerint, s éppen ezáltal nő meg hozzájárulásunk is az ország közös szocialista kultúrájához, nagy családunk benső kohéziójához, a modern Románia Szocialista Köztársaság történelmi szuverenitása és élő szocialista internacionalizmusa javára.

KORUNK

Munkásharcok Erdélyben és az Egyesülés

Az Osztrák—Magyar Monarchia, amely belpolitikailag az osztrák és magyar uralkodó osztályok társadalmi és nemzetiségi elnyomásra épülő egyezsége, külpolitikailag pedig (mint Marx megjósolta egy 1866. július 27-én Engelshez írt levelében) a megerősödő porosz hatalom és a cári reakció expanziós politikája közti délkelet-európai egyensúly fenntartója volt, bizonytalan struktúrájú politikai konglomerátumként alakult ki 1867-ben. Ezt a sajátos képletet jellemezve Lenin helyeslően idézi Rosa Luxemburg megállapítását, amely szerint „a Habsburg-monarchia nem egy burzsoá állam politikai szervezete, hanem csak a társadalmon élőködők néhány klikkjének laza szindikátusa“ (*Művei*, 22. 324). Ingotag talajra épült, melynek létalapját kettős — társadalmi és nemzeti — ellentmondás ásta alá. A kialakuló imperializmus még a századforduló idején is szorosan összefonódott a szívós feudális maradványokkal, ez pedig döntően rányomta bélyegét az ország egész gazdasági és társadalmi életére. Meghatározta politikai szervezetének abszolutista-militarista arculatát és jellemezte a népeknek ezt a börtönét, amelyben több mint tíz nemzet élt. A mesterségesen kialakított, hatalmi eszközökkel fenntartott soknemzetiségű államban, ahol a polgári demokratikus forradalom kiteljesítése még a jövő feladatául jelentkezett, az elnyomott nemzetiségek mozgalma — az általános demokratikus átalakulás keretében — természetesen a nemzeti önrendelkezés érvényesítésére irányult. Végeredményben önálló nemzeti államok kialakítását vagy a nemzetiségek meglévő anyaállamai nemzeti-politikai egysége kiteljesítésének megvalósítását célozta.

A század első éveiben újabb és újabb válságok rázkódtatták meg a dualista monarchiát. Megindult és fokozatosan erősbödött az új forradalmi helyzet felé mutató erjedés mint az imperializmus kiélezte ellentmondások természetes következménye. Ebben elválaszthatatlanul összefonódik a tömegek megnövekedett forradalmi harca és a nemzetek önrendelkezési jogra irányuló törekvése. A magyar uralkodó körök ugyanekkor a magyar politikai nemzet egységének, a politikai és területi integritásnak a politikáját folytatták. Egyes vezető politikusok nyíltan tagadták az egyes nemzetek politikai individualitását. A különböző intézkedések (például az oktatásügyben) oda vezettek, hogy a nemzetiségi ellentétek a korábbi időszakoknál jobban kiéleződtek. Mindezzel párhuzamosan vagy inkább mindezek keretében az imperializmus korában a monarchia egyes nemzetein belül meggyorsult a társadalmi szerkezet élesebb kontúrjainak kirajzolódása, az osztályok és a rétegek világosabb elkülönülése.

Ezzel a folyamattal együtt járt és különös jelentősége volt annak, hogy a munkásosztály történelmileg mindinkább előtérbe került és a

dualista állam nemzeteinek az önrendelkezésükért vívott küzdelmében egyre nagyobb szerephez jutott. Így teljesen indokolt a kérdés olyan felvetése, amely szerint a monarchia szétfeszítésében, szükségszerű felbomlása siettetésében és tényleges megvalósításában elhatározó szerepe volt a munkásság mozgalmának. Természetesen az ipari munkásság küzdelme — amely általában egyesítette magában a társadalmi és nemzeti törekvéseket — elválaszthatatlan a parasztmozgalmaktól, a hadseregben végbemenő bomlási folyamattól az imperialista háború második szakaszában, a városi szegénylakosság akcióitól, az egyes nemzetek polgári erőinek a nemzeti felszabadulást célzó törekvéseitől.

Erdélyt a XIX. század utolsó évtizedeitől az első világháború időszakáig az uralkodó körök érdekeinek megfelelően elsősorban agrár-ipari nyersanyagszolgáltató területként tartották számon. Ez a helyzet tükröződik egyebek mellett az aktív lakosság foglalkozás szerinti megoszlásában (ez egyébként a nemzetiségi helyzetre is fényt vet). Az 1910-es felmérés szerint Erdély aktív lakosságának 69,3%-a mezőgazdaságban, 14,3%-a az iparban, 4,1%-a a kereskedelemben és a közlekedésben, 12,1%-a más tevékenységi ágakban dolgozik.

Az ipar csak olyan mértékben és irányban fejlődött, ahogy azt az osztrák és más külföldi tőkés csoportok érdeke megkívánta. A XX. század első évtizedeiben a finánctóke befolyásának növekedése Erdélyben is az ipari termelés nagyobb koncentrációjához vezetett. Így például az 500-nál több munkást foglalkoztató vállalatoknál 1910-ben az összmunkásság 72,9%-a dolgozott, ugyanakkor ezek a vállalatok az összipari vállalatok 26,7%-át alkották. A termelés koncentrációjára igen szemléltető példa a szén- és vastermelés helyzete. 1905-ben Erdély széntermelésének 83,3%-át 3 vállalat szolgáltatta, a fennmaradó 16,7%-ot 7 vállalat. A nyersvastermelés 94,3%-a ugyancsak 1905-ben 3 vállalatban összpontosult. Jellemző Erdélyre az ipar területi koncentrációja is. 1910-ben 5 megyéjében találjuk a bánya- és nehézipari vállalatok 100 munkásnál többet foglalkoztató egységeinek 48,7%-át, ennek velejárójaként ezekben a megyékben dolgozik a nagyipari munkásság 57%-a. Erdély nagyiparának 51,3%-a és nagyipari munkásságának 42,3%-a a többi 17 megyében oszlik meg.

A fejlődésében mesterségesen korlátozott és eltorzított erdélyi ipar munkásságának kizsákmányolási foka törvényszerűen igen magas volt. A gazdasági kizsákmányolást még tovább súlyosbította a nemzeti elnyomás.

Az általános erdélyi helyzetet tekintve a teljes gazdasági-politikai kiszolgáltatottság, a kettős elnyomás alatt ez a terület a Habsburgmonarchia egyik „legnyugtalanabb” tartománya volt, ahol az elnyomott és kizsákmányolt tömegek elkeseredett harcot folytattak mind az osztrák és magyar tőke urai, mind a poroszutas fejlődést mutató mezőgazdaság okozta körülmények ellen, a társadalmi kizsákmányolás és a nemzetiségi igazságtalanság, jogfosztottság ellen. Ilyen állapotok uralkodtak, amikor 1914 nyarán kirobbant a világháború. Ez természetéből következően szükségszerűen tovább nehezítette a néptömegek helyzetét. A terheket az uralkodó körök természetesen a tömegek vállára hárították. Mindez a népesség nagymértékű elnyomorodásához vezetett. 1914. július 31. és 1919. július 31. között a legszükségesebb élelmiszerek ára 2631%-kal, a ruházati cikkek ára 2681%-kal emelkedett, ezzel szemben 1918 végén a munkások általános reálbére az 1914. januári bérnek csak 63,5%-a. Ugyanakkor a

háborúból a különböző tőkés csoportok busás hasznot húztak különösen azokban a vállalatokban, amelyek a hadsereg számára termelnek. Így például a Salgótarjáni Kőszénbánya R.T. — ennek birtokában volt a zsilvölgyi bányák jelentős része is — 1916-ban öt és fél millió korona nettó profitot ért el (a közfogyasztási célokra eladott szén árát ez a társaság 1914 és 1918 között 422%-kal emelte).

Az állam különleges módszerek alkalmazásával támogatta a kapitalistákat és törte le a dolgozók mozgalmait. Már 1912-ben kiadtak néhány törvényrendeletet a „háború esetére szóló kivételes intézkedésekről“, a „hadiszolgáltatásokról“ és így tovább. Ezek a rendelkezések szigorú fegyházzal büntetendő cselekménynek minősítik a sztrájkot, sőt a sztrájkra való felhívást is. Ugyanezek a törvények felhatalmazzák a kormányt, hogy „személyes szolgálattételre“ kötelezze a polgári lakosságot.

Egy másik kormányakció, mely egyértelműen az ipari munkásság ellen irányult, az üzemek, gyárak militarizálása volt, s 1914 végétől fokozatosan hajtották végre, elsősorban ott, ahol a termelés közvetlenül szolgálta a hadsereg érdekeit. Ez azt jelentette, hogy a munkásokat mint mozgósított katonákat kezelték (például a Zsilvölgyében 2 zászlóaljba szervezték, Petrozsény, illetve Lupény központtal), katonai parancsnokságok alá rendelték őket, munkahelyüket nem hagyhatták el, kötelesek voltak a munkaadó megszabta bérért dolgozni és katonák módjára engedelmességni tartoztak minden felső parancsnak. Az ilyen helyzetről mondotta Lenin, hogy ez a valóságban nem más, mint „katonai kényszermunka a munkások számára, a kapitalisták profitjainak katonai védelme“ (*Művei*, 25. 384). A háború vége felé a militarizálást kiterjesztették a mezőgazdaságra is. A különböző nagybirtokokon, főleg Nagyvárad és Arad vidékén, a mezőgazdasági munkásokat ugyancsak katonai alakulatokba szervezték, s mint katonákat kényszerítették őket munkára.

A háború okozta nyomor mellett Erdélyben még feszültebbé tette a helyzetet az a tény, hogy 1916 nyarán Románia, engedve az antant-hatalmak nyomásának — ezek ugyanis megígérték a román nép történelmileg meghatározott, szükségszerűvé vált, sok évszázada érlelődő politikai egységtörekvéseinek támogatását —, belépett a háborúba.

*

Az ipari munkásság — bár sokkal nehezebb körülmények között, mint korábban — az imperialista háború alatt is tovább folytatta harcát. Jóllehet az 1905—1907 közötti időszak forradalmi fellendülése után rövid hanyatlás következik (1908—1910), de 1911-től aztán új, az előzőnél hevesebb erejű forradalmi hullám kezdődik, amely a világháború éveibe torkollik. Erre az új dagályra jellemző, hogy a munkásharcok már a készülő háború elleni állásfoglalást is magukban hordják (1911 februárjában és júniusában megmozdulások voltak Temesvárt, Aradon, Kolozsvárt, Nagyváradon, Brassóban és más városokban), s 1912. május 24-én általános sztrájkban és tömegtüntetésekben csúcsosodtak ki Erdély összes ipari központjaiban. 1913 elején szintén nagy tömegakciókra került sor a háborús készülődés és a demokratikus szabadságjogok korlátozása ellen, 1914 nyaratól — annak ellenére, hogy a szociáldemokrata mozga-

lom programatikus és szervezési, taktikai gyengeségei károsan hatottak a munkásmozgalom fejlődésére, s a reakció mindent megtett a tömegakciók megakadályozására — a háború objektíve az osztályharc kiéleződéséhez vezetett.

A nagy világgégés első éveiben Erdély munkásságának harcában jelentős helyet foglal el a Zsilvölgye szénbányászainak mozgalma, ez megszaktításokkal 1916 május végétől július elejéig tartott, s több mint 10 000 dolgozó vett részt benne. A hatóságok katonaságot vontak össze a bányák vidékén, mintegy 400 bányászt letartóztattak; sokat közülük börtönbüntetésre, 10-et pedig halálra ítélték. A sztrájk után a résztvevők jó részét, megtorlasként, a frontra küldték. 1916. június 23-án a Zsilvölgyében kihirdették a statáriumot.

Azonban az államhatalom szigorú megfélemlítő célzatú intézkedései ellenére 1916 folyamán a munkásság mozgalma Erdély más vidékein is folytatódott. Így például az egyik marosvásárhelyi fűrészüzemben a sztrájk 1916 novemberétől 1917 január elejéig tartott.

1917 tavaszától a tömegmozgalom új lendületet vesz. Ennek fontos útjelzője május elsejének a békekövetelés jegyében lezajlott megünneplése Erdély-szerte. Különösen nagyszabású demonstrációra került sor Aradon, Resicán, Temesvárt, Szebenben és Kolozsvárt. De a munkásharcok fellendülése nem merült ki a május elsejei gyűlések és felvonulások megszervezésében, a nyár elején még számos helyen volt sztrájk. Közülük a legjelentősebbek a brassói, piski, petrozsényi vasutasok, valamint a Zsilvölgye dolgozóinak újabb munkabeszüntetései.

Az év folyamán megélnék a munkások szervezkedése is. Egészen új szakszervezetek létesülnek, egyesek pedig újjáalakulnak. Általában a szakszervezetek taglétszáma — amely 1915-ben nagymértékben megcsappant — 1917-ben ugrásszerűen megnövekedett. Egy ideig féllégáisan működtek; végül is a hatóságok a tömegek nyomására kénytelenek engedélyezni őket. 1917 tavaszától a Magyarországi Szociáldemokrata Párt helyi szervezetei, amelyek a háború első éveiben úgyszólván teljesen szüneteltek, újra megkezdték tevékenységüket. Jellemző viszont, hogy a párttagság tömegei egyre inkább balra tolódtak. Erre utal többek között a Szociáldemokrata Párt kolozsvári szervezetének július végén tartott nagygyűlése. Októberben újra megjelenik az *Adevărul* című újság.

Általánossá válik, hogy a gazdasági jellegű, azonnali orvoslást sürgető követelések mellett a különböző tömegmozgások mind nyíltabban lépnek fel távolabb mutató politikai tartalmú igényekkel. 1917 júliusában például Nagyváradon több mint 6000 ember tüntetett az utcán, a béke és az általános választójog jelszavaival. Mikor a város polgármestere a tüntetők lecsendesítése céljából az újonnan trónralépő IV. Károly és a kormány által júniusban megígért választójogra hivatkozott, de egyben célzott arra, hogy a választójog megadásakor biztosítani kell a magyar lakosság fölényét a nemzetiségekkel szemben, a tüntetők nem engedtek a sovíniszta félrevezetésnek, és továbbra is hangoztatták: „Minden osztályra és fajra kiterjedő választójogot követelünk, tiltakozunk minden jogfosztó intézkedés ellen.“

*

1917 őszére már igen kiéleződött a helyzet. A véres imperialista háború befejezésének s a társadalmi és nemzeti elnyomás felszámolásának szükségessége mind parancsolóbb formában jelentkezik. Az 1917 elején Európában bekövetkezett fordulat, a békét sürgető forradalmi hangulat mind élesebben mutatkozik meg Erdélyben is.

Az oroszországi Októberi Szocialista Forradalom győzelmének, a szovjethatalom létrejöttének visszhangja kedvező talajra talált az erdélyi tömegek harcában és lelkesítőleg hatott annak további előrehaladására. A Lenin vezette bolsevikok történelmi jelentőségű sikereinek közvetlen és látványos üdvözlése, a példa követésére való buzdítás mellett megfigyelhető a munkásmozgalomnak mind erősebb politikai telítődése. Előtérbe kerülnek a forradalmi elemek, akik a kimondottan osztálytörekvéseket általánosabb keretben, a szélesebb demokratikus átalakulás perspektívájában fogják fel. Szembeötlő például, hogy a szociáldemokrata és szakszervezeti kezdeményezésre szervezett több megmozdulás — így az 1917. decemberi tömeggyűlések olyan fontos központokban, mint Temesvár, Resica, Arad, Nagyvárad — a béke azonnali megkötése és különböző demokratikus szabadságjogok követelése mellett felveti az összes nemzetiségek teljes jogegyenlősége biztosításának kérdését, a szociáldemokrata *Adevărul* pedig közli Emil Isac cikkét, amely bírálja a román polgári köröket a nemzetiségi elnyomással szembeni passzivitásukért és mozgósítón figyelmeztet az egységes nemzeti állam kiteljesítésének történelmi követelményére.

A dualista monarchia egész munkássága mozgalmának 1917 végén, 1918 elején bekövetkezett robbanásszerű előretörésében különösen jelentős állomás az egész birodalomra kiterjedő általános sztrájk 1918 januárjában. Ez Ausztriában, Bécs-Újhelyen kezdődött 1918. január 14-én, s futótűzként terjedt ki az összes többi országrészre. Egyes helyeken csaknem február elejéig tartott. A januári általános sztrájk során alakulnak az első munkástanácsok, jöhetnek ezek még illegálisan dolgoznak, és nem fogják át teljesen a munkásosztályt.

Ebből az egész monarchiát alapjaiban megrázó akcióból Erdély munkássága is jelentősen kivette részét, bár nem teljes létszámban. Még az általános sztrájk megkezdése előtt beszüntették a munkát a szamosvölgyi vasútvonal alkalmazottai. A munka hosszabb-rövidebb ideig tartó megtagadására került sor Resicán, Temesvárt, Aradon, Nagyváradon, Petrozsényben, Vulkánban, Lónyán, Marosújváron, Lupényban. Ez utóbbi alkalmával a katonai parancsnokság egyik, március 20-án kelt jelentésében megállapítja: „A sztrájk tisztán hatalmi kérdésen alapul.“

Ebben a periódusban a proletariátus gyors és feltartóztathatatlan radikalizálódása figyelhető meg. A háború első három évére még a mozgalom szétszórtsága, gazdasági, helyi jellege volt a jellemző, 1917 végétől már mindinkább általános jellegű lesz, s a munkástömegek egységes fellépésének formáját ölti; kétségbevonhatatlan, hogy forradalmi helyzet van kialakulóban, ami az 1918-as év folyamán tovább érlelődik, hogy ősszel nyílt forradalomhoz vezessen.

A januári általános sztrájk „utóvédharcaiként“ a tavaszi hónapokban lezajló kisebb-nagyobb csatározások után messzire gyűrűző megmozdulás a lónyatelepi kincstári bánya munkásainak áprilisi sztrájkja,

amely véres összeütközéshez vezetett a bányászok és a katonai parancsnokság között — maga a katonai parancsnok is megsebesült.

Az 1918-as év nyarának legkiemelkedőbb eseménye a resicai munkások május 22-től június 3-ig tartó szívós és határozottan politikai jellegű megmozdulása. A résztvevők összlétszáma május 25-én meghaladta a 8000-et, de a resicaiakat ekkor már támogatták rokonszenvtüntetéseikkel és részleges sztrájkokkal az aninai, vaskói, kemenszéki és várbok-sányi munkások is. Az előzmények 1918 januárjáig nyúlnak vissza, amikor a hengerművekben a katonai parancsnokság túlkapása elleni tiltakozásul került sor munkabeszüntetésre. Március végén és április elején a munkaidő leszállításáért és béremelésért indult újabb mozgalom. Ennek elfojtására és megtorlásként május 21-én a hatóság elrendelte 35, a vezényelt katonasághoz tartozó munkás bevonulását. Ez ellen az intézkedés ellen léptek sztrájkba a resicai gyárak, s mivel a katonai hatóság nem teljesítette a munkásság követelését — a bevonulatra vonatkozó parancsot nem hatálytalanította —, a hangulat egyre forradalmibb lett.

A lugosi ügyész a temesvári főügyésznek küldött jelentésében így jellemzi a kialakult helyzetet: „... a községben és a munkáskörökben nagy az izgalom, amely a »lázas, forradalom tüneteit viseli magán«. Kétségtelen, hogy a mostani munkabeszüntetés nem a bérmozgalmak közé tartozik, hanem tiszta hatalmi kérdés. A munkásság a munkabeszüntetés fegyverével akarta és akarja a katonai hatóságot intézkedéseiben befolyásolni.“ Az államhatalom erőszakkal igyekezett a mozgalmat elfojtani. A munkásság vezetőit s az izgatóssal gyanúsítottakat őrizetbe vették. Mindez azonban nem hozta meg a várt eredményt. Az izgalom különösen akkor fokozódott, amikor híre ment, hogy a letartóztatottakat Temesvárra, a hadbírószághoz akarják szállítani. Mint egy korabeli hatósági jelentésben olvashatjuk, „egy főleg nőkből és gyermekekből álló tömeg állást foglalt a határban a pályatest mellett, a pályatestre egy kocsit helyeztek, a nők és gyermekek maguk is a pályatestre siettek és a vonatot megállásra kényszerítették. A tömeget a csendőrség lefogta“.

A letartóztatott sztrájkolókat azonban még éjszaka sem merték tovább szállítani, mert féltek az esetleges támadástól, amire a munkások el is szánták magukat. Mint az egyik jelentés idézi, egy munkás a következőképpen nyilatkozott: „Nappal a katonai hatalom még elég erős, de ma éjjel, ha a letartóztatottakat elszállítják, a mi túlerónkkal szemben nem léphetnek fel.“ A Nép-főlkölő munkáscsoport resicai parancsnoka később értesíti a honvédelmi minisztert, hogy az elszállítás megerősített karhatalmi egységek őrizete alatt sikerült, de a környék munkásai mozgolódnak. A jelentés szerint pár nap múlva az aninai bányászok szolidaritás-sztrájkjuk során az egyik aknában a dinamit-raktárt feltörték és az ott tárolt robbanószert elvitték. A helyi hatóságok kétségbeesetten kérnek fegyveres segítséget a felettes szervektől s a legszigorúbb intézkedéseket javasolják a sztrájkolók ellen. Egy május 26-án kelt beszámolójában a parancsnok így ír: „A fentemlítettékből következtethető, hogy a munkások, az egész munkáscsoport parancsnoksági körletében szándékoznak a munkát beszüntetni, ezen beszüntetés nem tekinthető sztrájknak, hanem mint az állam békéje és rendje, úgyszintén az állam hadserege ellen irányuló lázadás, miért is kérem az egész munkáscsoport parancsnoksági körletében a rögtönféléő eljárást elrendelni.“

Érdekesek a korabeli dokumentumok részletes leírásai arról, hogy a sztrájkolók nem elégedtek meg a munka megtagadásával, hanem igen nagy elszántsággal léptek fel a sztrájktrórok ellen. Ebben a munkásszonyok jártak elől. A már említett május 26-i jelentés ezzel kapcsolatosan a következőket tartalmazza: „Azon munkásokat, akik a munkát felvenni, illetve folytatni akarták, az asszonyok sértegették, kővel dobálták és ütlegették. Az iparvasút mozdonyait kővel dobálták, egy vonatot úgy állították meg, hogy a kisvasútnak egy kocsiját a sínen keresztül fektették és nagyjából asszonyokból álló csoport a mozdony elé állott.“ A munkafelvétel akadályozására és a mun-

kások elszánt harcára utal a lugosi ügyésznek a temesvári főügyészhez május 28-án küldött átirata is: „Május 23-án a téglagyári munkásnők a téglagyár előtt csoportosultak, és a munkát felvenni akaró munkásokat nem engedték a gyárba... Egy nő a munkásokat nyilvánosan kintartásra biztatta azzal, hogy a katonák úgyis csak vaktölténnyel fognak löni.“

A resicai munkások sztrájkját június végére leverték. Az ennek során alkalmazott erőszak különösen féktelen ezen a többségben nemzetiség lakta, a közvélemény ellenőrzésétől távol eső vidéken. Eszközeiről ízelítőt adhat a resicai Népfőkelő munkáscsoport parancsnokának 1918. június 7-én fogalmazott jelentése: „Az utcán és utakon minden személy igazolatott s ebből kifolyólag a régi igazolvánnyal vagy ilyennel egyáltalán nem rendelkező munkások le lettek tartóztatva, erre az utcák üresen maradtak, mire két napon keresztül a munkásokat lakásukban tartóztattam le. Félnapig letartóztatás után valamennyi kinyilatkoztatta, hogy a munkát felveszi, mire az üzemeknek átadták. A resicabányai és boksabányai főszolgabírókat megkerestem a kerületükbe tartozó községekben annak köz-hírré tétele végett, hogy a Resicabányán dolgozó munkások azonnal jelentkezzenek, különben ellenük a további eljárás folyamatba tétetik. Az idegenforgalom szigorúan ellenőriztetett... Mindez intézkedések eredménye az lett, hogy folyó hó 3-án, hétfőn, majdnem minden munkás megjelent az üzemekben, és azóta dolgozik.“

A sztrájk megtorlásaként sok munkást bevonultattak katonának, még többet elzárásra és pénzbüntetésre ítélték. Ezek az intézkedések szervesen illeszkedtek bele abba a kettős politikába, amelyet a kormány 1918-ban szükségesnek tartott felhasználni a tömegmozgalmak ellen: egyrészt a népesség becsapása politikai engedmények ígéretésével, másrészt pedig a nyílt fegyveres erőszak alkalmazása. Már 1918 januárjában kidolgozták a statárium-rendeletet, s az ezzel kapcsolatos utasításokat március elején elküldték a megyei kormányzati szervezeteknek, hogy szükség esetén bármikor életbe lehessen léptetni. Az igazságügyminiszter rendlettervezetében felsorolja azokat a helységeket, ahol a rögtönítélő törvényszékek felállítandók. Eszerint Erdély csaknem valamennyi nagyobb városában és ipari központjában statáriális bíróságokat szándékoztak létesíteni. A honvédelmi miniszter 1918. május 3-án valamennyi kerületi katonai parancsnokságnak küldött szigorúan bizalmas parancsában utasítja őket, hogy a hadiüzemekben folyó sztrájk esetén nem elegendő a vezetők bevonultatása és frontra küldése, hanem bizonyos esetekben, például „folytatólagos munkamegtagadás esetén“ a katonakötelességekkel szemben alkalmazni kell a katonai rögtönítélő bíraskodást. Így akarták megfélemlíteni a munkásokat. Erre mutat az utasítás 4. pontja is: „A rögtönbíraskodás kihirdetése, tárgyalások és ítélethirdetések lehetőleg a helyszínen történjenek, az ítélet végrehajtása azonban a Hadosztály Bíróságnál. A halálos ítélet kihirdetése és végrehajtása között 12 óra időköz maradjon. Gondoskodni kell arról, hogy ezen határidő engedélyezése a halálos ítélet kihirdetése után, a sztrájkoló munkásoknak azonnal tudomására jusson. A rendelkezés célja, hogy magatartásukat megváltoztassák és a munkát újból teljesen felvegyék, mely esetben a munkásság előterjesztett kérelmére a halálraítéltek megkegyelmezése jóakarató megfontolás tárgyává teendő.“

A statáriális bíráskodást később — sztrájk esetére — kiterjesztették a nem hadkötelesekre is.

A kormány rendkívül szigorú intézkedései nem hozták meg a várt eredményt. 1918 nyarán a sztrájkmozgalmak folytatódnak, még szélesebb hullámokat vetnek. Feltartóztathatatlanul érik a forradalmi válság. Ennek állomásai a sztrájkok, mert, mint Lenin megjegyzi: „... minden sztrájk mögött a forradalom hidrája rejtőzik...” (*Művei*, 27. 81).

A haldokló monarchiában egyre inkább úrrá lesz a zűrzavar. Minden jel arra mutat, hogy a forradalom küszöbön áll, a régi rendszer bomlása gyors léptekkel halad. A hangulat forradalmasításában igen nagy szerepet játszanak a Szovjet-Oroszországból harci tapasztalatokkal hazatérő volt hadifoglyok tizedzei. A katonai hatóságoknak elszigetelésükre irányuló minden intézkedése és az alkalmazott retorziók ellenére ezek az elemek oroszországi élményeiknek már csak az elmesélésével is „felforgató” szellemet terjesztettek. Ez érződik a lakosság minden kategóriájában, nem utolsósorban a hadseregben.

Az 1918 nyarán végbemenő forradalmi érésnek fontos állomása a júniusi tömegsztrájk. Követelései közé tartoztak: olyan kormány alakítása, amely nemcsak hogy beiktatja az általános választójogot, de feltétel nélkül megkötö a békét, intézkedik a lakosság ellátásának megjavításáról, a vagyonos osztályok megadóztatásáról s nem korlátozza semmiben a közszabadságot.

A petrillai körjegyző a hónap közepén már munkásmegmozdulásokról ad hírt a munkászászlóalj parancsnokságának, egyben figyelmeztet: „A munkások között lappangó hangulat arra enged következtetni, hogy izgatók járnak a községekben, akik szociális, forradalmi, antimilitarista, sőt dinasztiaellenes folyamatokat igyekeznek előidézni, és ennek következménye, hogy a veszélyes fenyegetések napirenden vannak: híresztelik, hogy Péter és Pál napján vérfürdőt rendeznek, az urakat legyilkolják, házaikat felrobbantják és az igazgatást ők veszik a kezükbe; továbbá beszélik, hogy a frontok rövid idő alatt megszűnnek, a katonák velük tartanak, az engedelmességet megtagadják, stb. stb... Célszerűnek vélem olyan intézkedéseket tenni, amelyek egyrészt a mozgalom veszélyes következményeit elfojtják, másrészt pedig, hogy érezzék hatását annak, miszerint a karhatalom kirendelését az ő veszélyes magatartásuk tette szükségessé.”

Az események gyorsan peregnek: június 20-án sztrájkba lépnek a Zsilvölgye több bányájának dolgozói, 21-én általánossá vált a munkabeszüntetés a Bánságban. Az általános sztrájkba az erdélyi munkásság köréből elsősorban a vasutasok kapcsolódtak be a legnagyobb számban; az aradi, kolozsvári és temesvári vasúti igazgatóságok területén több mint 1300 vasutas sztrájkolt.

Az 1918. júniusi általános sztrájk kifejezetten politikai jellegű és a Habsburg-monarchia pusztulásának közvetlen előhírnöke volt, jelentősen hozzájárult a munkásság politikai öntudata, a nemzetközi szolidaritás érzésének gyarapításához. Nyomában a munkásharcok újra fellángoltak, még gyakoribbakká váltak, s láncszerűen egész nyáron folytatódtak. Különösen szeptemberben és októberben szinte kivétel nélkül mindennap a kormány lemondását és békekötést követő akciókra került sor.

*

A világháború éveinek nagy munkásharcaival párhuzamosan, azok hatása alatt — különösen 1918 folyamán — a parasztmegmozdulások a városi dolgozók fellépése, a katonalázadások s szökések, a különböző alakulatok teljes önfeloszlatása napirenden voltak. Ezek a tömegmozgalmak, amelyek során Erdélyben mindig összefonódtak a társadalmi-politikai és nemzeti követelések, a forradalmi válság feltartóztathatatlan megérlelését, a Habsburg-birodalom rendszerének a végleges szétzúzását jelentették. Vállvetve küzdött bennük a különböző nemzetiségű munkások és dolgozók minden kategóriája. A népek számon kérték a fekete-sárga uralom minden visszasságát, igazságtalanságait, elnyomó politikáját, a rablőháború okozta szenvedéseket, kint, keservet, milliók halálát.

1918 októberében a belső forradalmi mozgalom — amelynek fejlődésére lelkesítően hatott a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példája —, a központi hatalmak haderejének összeomlása s a frontokon elszenvedett vereségek körülményei között elsöpörte a dualista Habsburg-birodalmat. Ezt a Habsburg-ház, az osztrák, valamint reakciós uralkodó körök semmilyen manővere, politikai engedményekre tett ígérete sem tudta már megakadályozni. A kirobbanó polgári demokratikus forradalom nyomán, mint Lenin 1918. november 6-án mondott beszédében megállapította: „... Ausztria—Magyarországon kő kövön nem maradt“ (*Művei*, 28. 146). Bekövetkezett az, amiről a forradalmi marxizmus tudományos előrelátásával Lenin — Rosa Luxemburg tételét magáévá téve — már 1916-ban írt: „Ausztria—Magyarország felszámolása történelmileg csak Törökország széthullásának a folytatása s egyben a történelmi fejlődés követelménye“ (*Művei*, 22. 324).

Nem vitás, hogy a polgári demokratikus jellegű forradalmi áradat, amely a dualista monarchia különböző területein 1918 őszén végighömpölygött, és az Erdélyben lezajlott mélyenszántó forradalmi események nem választhatók el mereven egymástól. De tény, hogy az utóbbiak sem jelentenek egyszerű visszatükrözést. Erdélyben — éppen a lakosság többségét alkotó román tömegek nemzeti felszabadulásra és egyesülésre irányuló törekvései nyomán — a forradalmi helyzet sajátos körülmények között alakult ki, érilődött meg, és ment át forradalomba. Itt — és ez természetes történelmi jelenség — a néptömegek harcát pozitívan befolyásolta a régi Románia területén kibontakozó mozgalom, összefonódott a Kárpátok mindkét oldalán élő románok jogos törekvése, hogy egy egységes, demokratikus román nemzeti állam keretében éljenek. Megalapozott az a megállapítás, amely szerint az erdélyi néptömegek nemzeti törekvéseikben a régi Románia néptömegeinek támogatását élvezték. Az erdélyi és az ó-romániai munkás- és népmozgalmak között, a politikai és kulturális élet terén messzire visszanyúló kapcsolatok állottak fenn. A munkásosztály szervezeteinek együttműködését, akcióinak találkozását a politikai álláspontok azonossága, a közös cél — a társadalmi-nemzeti felszabadulás, az egységes nemzeti állam létrehozása — határozta meg.

Az 1918. novemberi polgári demokratikus jellegű forradalmi mozgalomnak — amelyek fő erejét a munkásság és a parasztság legszélesebb tömegei alkották — következményeként a régi Habsburg-birodalom helyén új nemzeti államok alakultak ki, illetve a korábban elnyomott nemzetségek elszakadtak és csatlakoztak már létező nemzeti anyaállamaikhoz. Így a Habsburg-állam hatalmának szétzúzása révén a néptöme-

gek hozták létre Erdély Romániával való egyesülése megvalósításának objektív feltételeit. Ez volt az egyetlen út, amelyen végbe lehetett a román nép társadalmi és nemzeti törekvéseinek megoldása a polgári demokratikus átalakulások történelmileg diktált irányába. A kérdésnek ilyen értelmű felvetését találjuk Leninnél is, aki *Tézi-
sek a nemzeti kérdéstről* című írásában (1913. június) egyebek között arról ír, hogy „... egész Kelet-Európában (Ausztria és a Balkán) és Ázsiában — vagyis az Oroszországgal határos országokban — vagy még nem fejeződött be, vagy még éppen csak megkezdődött az állam polgári demokratikus átalakulása, amely kisebb vagy nagyobb mértékben mindenütt a világon arra vezetett, hogy önálló nemzeti államok alakultak...” (*Művei*, 19. 235). Később, 1917 januárjában visszatér a problémára: „... nagyon sok román és szerb »államának« határain kívül él, ... általában a Balkánon az »államalakulás« burzsoá-nemzeti irányban nem fejeződött be...” (*Művei*, 23. 300).

A világháború alatt s különösen 1917 végétől új lendülettel kibontakozó munkásmozgalom az események ilyen alakulásának a középpontjában állt, és a fejlődés élenjáró mozgatóereje volt. Vonatkozik ez mind az erdélyi, mind az ó-romániai munkástömegekre. A munkássztyály, amely a társadalom leghaladottabb erejének bizonyult, az 1918-as év nagy történelmi eseményeiben is az első sorokban állott. Cselekvő szerepet vállalt az egységes nemzeti állam megteremtésére irányuló erőfeszítésben, amely az egész románságot, valamennyi társadalmi osztályt, réteget mozgósított és fellépésre készítetett. A proletariátus erőinek egyesítése a Kárpátok mindkét oldalán, s a burzsoá-földesúri hatalom megdöntése forradalmi úton, a polgári demokratikus forradalomnak következőes, „plebejusi úton“ történő véghezvitele biztosíthatta volna a néptömegek forradalmi harcának sikerét és továbbjutását a szocialista forradalomra való áttérés irányába. Emellett szálltak sikra a dolgozó tömegek képviselői az 1918. november 28. és december 1. között — a Gyulafehérvár feletti, Horia mezejének nevezett fensíkon — tartott gyűlésen. A több mint 100 000 ember közül 10 000 ipari munkás volt, a megválasztott hivatalos delegátusok száma 1228, ebből 150 szociáldemokrata. Az ipari munkásság szószólói az egyesülés mellett foglaltak állást, ugyanakkor állhatatosan követelték, hogy az egyesülés demokratikus köztársaság keretében valósuljon meg. A köztársaság eszméje, a Hohenzollern-dinasztia eltávolítása követelésének gondolata visszatér a proletariátus megmozdulásában, és nemritkán mint feltétel szerepel az egyesülés megvalósítása során felmerült vitákban. Ebből a szempontból jellemző a Zsilvölgye és a Bánság román, magyar és német munkástömegeinek magatartása, mivel ők alkották a nagyüzemi proletariátus több mint 40%-át. Ezek szervezetei a Romániával demokratikus köztársaság keretében való egyesülésre törekedtek, s ennek nem ritkán hangot adtak.

A munkásságnak és főleg a legöntudatosabb elemeinek ezt a történelmi fejlődés irányával egybeeső, az általános nemzeti és az osztályérdekeknek teljesen megfelelő, a kettőt egységes egészként felfogó álláspontját számtalan korabeli dokumentum tükrözi. „Meggzabadultunk most a magyar bárók és grófok uralmától — írja az *Adevărul* 1918. december 9/22-i száma —, Gyulafehérváron elhatároztuk, hogy egyesülünk Romániával és kimondtuk, hogy általános szavazati jogot akarunk, kenyeret akarunk, munkásvédelmi törvé-

nyeket akarunk és az élet mindenféle javaiból részesedni akarunk. De mi következik most? Mi a teendő? Milyen magatartást kell tanúsítanunk, különösen nekünk, munkásoknak, akiket nemcsak mint nemzetet, de mint osztályt is elnyomtak?

Várjuk nyugodtan, amíg teljesül a gyulafehérvári határozat minden egyes pontja? Legyünk bizalommal a román urak becsület- és igazságérzete iránt, akik gúnyt akarnak űzni belőlünk és még egy morzsányi jogot sem akarnak juttatni nekünk?

Nagy hiba volna és valóságos szerencsétlenségre vezetne, ha így tenénk. Mert az igazság az, hogy felszabadulásunk a megvalósulás útján van és senki sem gáncsolhatja már el, de mi a társadalmi rabságból is fel akarunk szabadulni, azt akarjuk, hogy a munkásosztály is jómódban éljen és egyenlő jogai legyenek az ország minden más állampolgárával.

A munkástömegek tehát akarták az egységes nemzeti állam megteremtését, s a szociáldemokraták legforradalmibb elemei a nemzeti egyesülés kérdésében együttműködtek az ebben a vonatkozásban haladó szerepet játszó polgári erőkkel, de a legélesebben elhatárolták magukat a kizsákmányoló osztályok sovíniszta, gyűlölködést szító magatartásától, és hitet tettek a különböző nemzetiségű dolgozók összefogásának eszméje mellett. Az Erdélyi Szociáldemokrata Párt szebeni kongresszusát összehívó közlemény például megállapítja: „Az a feladatunk, hogy az új Romániában, a Kárpátokon-túli elvtársakkal együtt szilárd és erős alapokon építsük a munkásmozgalmat, hogy semmiféle vihar vagy orkán se tudja szétzúzni. De az is reánk vár, hogy megértessük a Romániához csatlakozó részekben élő magyar vagy német elvtársainkkal, hogy igazi testvéreik vagyunk és velük együtt akarunk harcolni az egész munkásosztály felszabadulásáért.”

Az egységes nemzeti állam kialakításáért, a társadalmi-nemzeti követelések kivívásáért folyó küzdelemben az ipari munkásság akciói mellett különös jelentőségű a parasztság — Erdély lakosságának közel 70 százaléka — forradalmi megmozdulása. A paraszttömegek, amelyek hosszú évszázadokon keresztül számtalan kísérletet tettek a latifundiumok, a kizsákmányolás nyűgének lezárására, a föld megszerzésére, 1918 októberében és novemberében elsőprő erejű harcba lendültek. Ez a fellépés elválaszthatatlanul kapcsolódik az ipari munkásságnak az egész imperialista háború alatti szakadatlan harcához, mindenekelőtt az 1918-as év őszének tömegsztrájkjaihoz és tüntetéseihez.

A parasztság alapjában spontán akciói a nagybirtok, a falu többi kizsákmányolója és a helyi hatóságok ellen irányult. Különös erővel nyilvánult meg a tömegek ellenszenva a jegyzők és csendőrök ellen. Nagy részüket el is kergették a falvakból. Jellegetes és gyakran jelentkező formája a parasztmozgalmaknak az állami, községi vagy magánraktárakban felhalmozott élelmiszerek, a földesúri nagybirtokon talált termények és különböző ingóságok erőszakkal történő szétosztása. A harc formái legtöbbször kezdetlegesekek, s a paraszttömegek akciói elég hamar kifulladásra, mégis ott rejlik mögöttük a központi kérdés: a földosztás, bár csak kevés helyen jutottak el odáig, hogy elfoglalják és felosztják a földesúri földet. A novemberi parasztmegmozdulásokban Erdély román, magyar és más nemzetiségű paraszttömegei egymásra találtak, és vállvetve küzdtek.

Erdély román parasztságát a társadalmi elnyomás alóli felszabadulás és a Romániával való egyesülés vágya egyaránt áthatotta. Erre utal a *Foia tărănuului*, amikor arról ír, hogy az erdélyi paraszttömegek egyesülni akarnak „a hegyeken túli testvéreikkel... a szorgalmas és becsületes, felszabadult munkásokkal és földművesekkel a munkás- és paraszttanácsok romániai köztársaságában”.

A városi és falusi dolgozók mellett a román burzsoázia jelentős körei is sikraszálltak a fennálló viszonyok megváltoztatásáért, a románság jogos nemzeti törekvéseinek valóra váltásáért, az egységes nemzeti állam létrehozásáért.

A baloldali szociáldemokrata erők, a munkás- és paraszttömegek, a burzsoázia egy része, a kispolgárság és a haladó értelmiségiek polgári

demokratikus forradalmi törekvései érződnek a gyulafehérvári nemzetgyűlés nyilatkozatában, a „gyulafehérvári pontokban“ is. A román burzsoá-földesúri kormány s a dinasztia köreinek minden nyomása ellenére, a nyilatkozat sokkal haladóbb szellemű, mint azt azok szerették volna, s olyan demokratikus reformok megvalósítását is előírnyozta, amelyek már meghaladták azt a határvonalat, ameddig a kormányzó körök el szándékoztak menni (ezek közé tartozik az együttélő nemzetiségek teljes jogegyenlősége, a közélet alapvető demokratizálása, radikális agrárreform, a fejlett ipari államokban biztosított jogok és előnyök szavatolása az ipari munkásságnak).

Az együttélő nemzetiségekhez tartozó élenjáró munkások is megértették a történelmi fejlődés irányát, támogatásukról biztosították román elvtársaikat nemzeti felszabadulásukért vívott jogos harcukban, egy frontba sorakozva velük az azonos társadalmi célokért folytatott küzdelemben, a közös osztályellenség ellen. A Zsilvölgyében november 8-án

A gyulafehérvári nagy nemzeti gyűlés — 1918. december 1.

a Román Nemzeti Párt szervezte népgyűlésen felszólalt a munkástanács egyik vezetője, egy magyar munkás is, aki egyebek között ezeket mondotta: „Nem állítunk akadályt nemzeti egységek megvalósítása útjába... A múlt, amely kifosztotta a munkásságot és nehéz terheket rakott a vállunkra, a hibás nemzetiségi politika ideje véget ért... Titeket is elnyomtak és kiraboltak; ez a föld, amelyről elűzött a magyar állam és a kapitalizmus, a tietek volt. De nem a magyar nép üzött benneteket az erdők szélére. Nem! A kapitalizmus kergetett oda, mert a kapitalizmusnak nincs nemzetisége. Az ő nemzetisége a pénz, az az átkozott hatalom, amely egyformán sújtja a román és magyar vagy német munkást.“

A munkásosztály, amely a hazai történelem színpadán való megjelenése óta a társadalom legelőrehaladottabb ereje, az ország fejlődése, társadalmi és nemzeti felszabadulása eszményeinek hordozója, a fennálló viszonyok elleni következetes és szakadatlan harcával elsődleges szerepet vállalt Erdélynek Romániával való egyesítése megteremtésében is. Az egyesülés megvalósítása az egész nép műve volt, de az élvonalban a

munkásosztály haladt. Az erdélyi proletariátus elszánt osztály- és nemzeti felszabadulást célzó harca az első világháború alatt különös jelentőséget kap abban az összefüggésben, amely cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy ez közvetlenül előkészítette és előmozdította az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlását, biztosította az egységes román nemzeti állam kialakulási folyamatának a megvalósítását. Az 1918. december 1-i gyulafehérvári gyűlés határozata betetőzte az évszázados egységtörekvést, kifejezve az ország egész népének akaratát. Erdély egyesülése Romániával a román nép nemzeti felszabadító mozgalmanak történelmi jelentőségű győzelme, határkö a modern Románia fejlődésében. Nem igényel külön bizonyítást, hogy az egységes román nemzeti állam kifermálódásának befejezését sürgette a hazai társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális fejlődés egésze.

Az 1918. december 1-i történelmi aktus általános értékelését Nicolae Ceauşescu elvtárs fogalmazta meg a márăseşti-i csata ötvenedik évfordulóján mondott beszédében: „Az egyesülés győztes betetőzése volt annak az évszázados harcnak, amelyet a román nép leghaladóbb moldvai, havasalföldi és erdélyi erői, a nép tudósai és nagy gondolkodói vívtak, betetőzése volt annak a tevékenységnek, amelyet a forradalmi elemek, szocialista harcosok folytattak, betetőzése volt az egész román nép törekvéseinek és akaratának.

Mint ismeretes, az egységes román nemzeti állam kialakulása a burzsoá-földesúri rendszer fennállásának körülményei között ment végbe. Az uralkodó osztályok arra használták fel az egyesülést, hogy megszilárdítsák gazdasági és politikai uralmi pozícióikat, fokozzák a dolgozók kiszákmányolását és elnyomását; ugyanakkor Románia továbbra is függő viszonyban maradt az imperialista nagyhatalmakkal szemben. E körülmények miatt a széles néptömegek nem valósíthatták meg teljes mértékben a társadalmi és nemzeti igazságra irányuló törekvéseiket, amelyekért harcoltak. Mindazonáltal a nemzeti egység megvalósítása pozitív befo-

A gyulafehérvári nagy nemzeti gyűlés — 1918. december 1.

lyást gyakorolt Románia egész gazdasági, politikai és társadalmi alakulására. Megteremtette a feltételeket a társadalom haladó erőinek fejlődéséhez, a munkásosztály forradalmi mozgalmának fokozásához, hathatósan ösztönözte a burzsoá-földesúri kizsákmányolás és elnyomás elleni harcot. A munkásosztályra — társadalmunk leghaladóbb erejére — hárult az a küldetés, hogy biztosítsa a nép nagy törekvéseinek maradéktalan megvalósítását. A kommunista pártnak, élcsapatának vezetésével a munkásosztály a parasztsággal, az értelmiséggel, az összes haladó erőkkel szövetkezve gyökeres forradalmi átalakításokat valósított meg a román társadalom kebelében, biztosította a szocializmus győzelmét, az új társadalom felépítését Románia egész területén.“

Azok a törekvések, amelyekért 50 évvel ezelőtt — a munkásosztályal a középpontban — a népi tömegek harcoltak, ma váltak teljesen valósággá. A szocialista köztársasággá lett Románia az anyagi és szellemi fejlődés teljében levő szuverén, virágzó ország; a hatalmat kezében tartó szabad és független nép maradéktalanul ura sorsának. Szilárd egységbe tömörül a kommunista párt körül, amely irányítja a kommunizmus felé vezető úton.

*A gyulafehérvári
Horea-émlékmű*

A román állam egységének eszméje

Egykorú dokumentumok

A román nép történelmén — az ezernyi vízontagság és a súlyos feltételek ellenére, amelyek rendíthetetlen határozottságot követeltek a haladásért folytatott küzdelemben — vörös fonálként húzódik végig minden nemzet létezésének alapvető eszméje: a politikai egység tudata.

A románok, bár évszázadokon át politikai kényszer-határok között elvasztva és széttagolva, külön állami és tartományi egységekben éltek azon a földön, amely létük bölcsője volt — mégis egy népet alkottak. A viszonyok századokon át akadályozták az egységes fejlődést. De a román nép ennek ellenére megőrizte szokásait, hagyományait, életformáját, mindez pedig az etnikai és nyelvi egységből, a közös szellemi alapból táplálkozott.

Az együvértartozás tudatának e komponensei hazánk történetének újkori szakaszában szükségszerűen bázisává váltak az egységes nemzeti állam kialakításának. Ebben a történelmi szakaszban — s főleg az 1848-as forradalom után — a nemzeti eszme, a nemzeti ébredés gondolata a legkülönbözőbb formában jelentkezett.

Az adott viszonyok között a történelmi múlt erkölcsi erővé vált, növelte a nemzeti büszkeség érzését, tartalmat adott a jövőt formáló törekvéseknek. A politikai és társadalmi harcból jelentős mértékben kivette részét az irodalom, a művészet és a tudomány mint a társadalmi haladás érdekeinek szolgálója. A legnagyobb súlya azonban annak volt, hogy a nemzeti egység általánosított gondolata mély és tartós gyökereket vert a tömegek tudatában.

A román nép szervezett politikai, társadalmi és az ezekhez kapcsolódó nemzeti mozgalma (amely a sajátos történelmi körülmények között elsősorban Erdélyben jelentkezett) biztos alapra talált a közös származásból fakadó egység-tudatban. A Kárpátok mindkét oldalán élő románoknak az élet minden területén fennálló kapcsolatait megszilárdította a lelki-szellemi egység, amelyet nap mint nap kinyilvánítottak szóban és írásban, Erdélyben, Moldvában és Havasalföldön egyaránt.

A nemzeti összetartozás érzése különleges erővel nyilvánult meg akkor, amikor a meglévő anyagi és szellemi erőkhöz az ipari termelés lendületes fejlődése társult: a piacok biztosításának és kiszélesítésének, valamint az életmód modernizálásának a szükséglete. Az új gazdasági viszonyok keretei között fellépő társadalmi erők a nemzeti eszmények hordozóivá váltak, egyengették az utat a modern nemzeté formálódás folyamata előtt. A társadalmi és politikai-nemzeti elnyomás azzal a tanulsággal járt, hogy a bajok orvoslásának egyedüli módja az életkörülmények reformja, a nemzetiségek és a társadalmi osztályok közötti egyenlőtlenség felszámolása. Így a társadalmi és politikai feltételek bírálata összefonódott a társadalmi és politikai egyenlőség követelésével.

A nemzeti eszme és a nemzeti ébredés a románoknál is olyan formában jelentkezett, mint a többi európai népeknél — például a németeknél, az olaszoknál —, amelyeket a történelem természetellenes határokkal darabolt szét. Azt, hogy mennyire elevenen élt a román népben a törekvés, hogy politikailag egységes államban éljen, az alábbiakban közölt néhány dokumentum értékű szöveg is szemléltetően igazolja.

Gheorghe I. Bodea

1.

Célunk — úgy vélem — nem lehet más, mint a *románok nemzeti egysége*. Egység előbb az eszmékben és érzésekben, ami idővel meghozza majd a politikai egységet..., minden törekvésünknek szükségképpen arra kell irányulnia, hogy megteremtjük ezt a nemzeti létet és hogy a románokat társadalmilag megreformáljuk az igazság és egyenlőség szent elvei alapján. A román nemzeti érzés a mi zászlónk, e zászló alá kell hívnunk minden románt.

Nicolae Bălcescu párizsi román diákok társaságában 1847 januárjában elhangzott beszédéből.

2.

Vitéz Mihály vajda azon munkálkodott, hogy megteremtse a román nemzetiséget, hogy egyesítsen minden románt egy politikai államban. Ez az a nagyszerű és számunkra bizton megváltó eszme, amelyet a múlt századok vaksága miatt atyáink nem tudtak tartósan megvalósítani, és amely ma a románok egyedüli politikai célja kell hogy legyen.

Nicolae Bălcescu: A románok hadjárata a törökök ellen, 1847.

3.

Ez a megcsonkított nép egységes test, s azt a terjedelmes területet, amelyet átfog, joggal nevezik a hazafiak szóhasználatára szerint Romániának, még akkor is, ha ezt semmiféle szerződés nem szentesíti.

H. Desprez francia publicistának La Moldo-Valachie et le mouvement roumain című írásából, 1848. január 1.

4.

Bármely nemzet igazi szabadsága csakis nemzeti szabadság lehet.

Simion Bărnuțiu 1848. május 2/14-én Balázsfalván elmondott beszédéből.

5.

A román nemzet sorsát Bukarestben és Iași-ban döntenek el, nem pedig Kolozsváron, sem Balázsfalván, sem Budán.

George Barițiu cikke, Gazeta Transilvaniei, 1848. május 27.

6.

Ugyanígy a románok sem lehetnek mindaddig boldogok, amíg (lásd az 1849. február 25-i petíciót) az osztrák monarchia minden románja nem egyesül egyetlen nemzeti testbe egy központi román nemzeti kormány vezetésével. Mivel az összes románok mindaddig, amíg nem lesz nemzeti közigazgatásuk, képviselőjük és nemzeti nyelvük — egyszóval amíg nem ismerik el őket mint nemzetet —, nem értek el semmit. Így tehát a nemzeti politikai egyesülés, a nemzetiség megvalósítása legyen minden román tevékenységének a célja. Akkor majd megszűnik a románok leigázása, akkor önmagától minden gazdagságban részük lesz. Akkor lesz majd független nemzeti egyházunk, egyetemünk és nemzeti iskoláink, elég emberünk, akkor művelni tudjuk magunkat A nemzetiség és köztársaság nélkül despotizmus uralkodik.

Alexandru Papiu-Ilarian: A felső-dáciai románok története, 1850—1852.

7.

Semmi sem vonzza őket (ti. az erdélyi románokat) nyugat felé, mivel reményeik kelet felé irányulnak, mindnyájan titkon arra várnak, hogy a szétágazó szálak egyszer majd egyesülnek s átalakulnak egy nagy és erős román nemzetté.

Ch. Boner angol utazó könyvéből: Transylvania, its Products and its People. London, 1865.

8.

Moldva, Erdély, Havasalföld nem létezik a föld színén, csak egyetlen Románia létezik, egyetlen test, egyetlen lélek, amelyben minden idegszál és minden lehelet egymásért remeg.

Bogdan Petriceicu Hașdeu a Românuł című lapban, 1867. augusztus 6-án megjelent cikkéből.

9.

A mi feladatunk az, hogy erkölcsileg neveljük népünket. Az erkölcs erejével — és egyedül csak ezáltal — jutunk el célunkhoz S ne higgye Uram, hogy nemzeti egységünket, Nagyromániát, a nyers erővel valósítjuk meg, ellenkezőleg, az erkölcs erejével *kell* megvalósítani. Láttam, mint hullt a nápolyi királyság Itália királyának a kezébe, nem fegyverrel, hanem egyedül az erkölcs erejével. Bement előbb Garibaldi öt honfitársával és aztán következett a győzelmes bevonulás.

Aki ma arra ösztökélné a románokat, hogy fegyverrel vívják ki szabadságukat és nemzeti egységüket, nagy hibát követne el, a legerősebb fegyvert adná ellenfeleink kezébe. Aki az erkölcsi győzelmet akarja, az a mi barátunk és csak az számíthat a biztos győzelemre. (1870. január 17.)

Alexandru Roman (1826—1897) történész, filológus, jogász, filozófus, a Concordia lap szerkesztője, a Federațiunea című újság vezetője, akadémikus.

10.

...Én koncedálok, t. Ház, hogy mi lehetünk jó barátságban, szövetségben akár a szerbekkel, akár a románokkal, esetleg rövid időre, anélkül, hogy általában a nemzetiségi kérdés szóba jöjjön. De határozottan kétségbe vonom azt, hogy akár Szerbiával, akár Romániával állandó és biztos szövetségben lehessünk anélkül, hogy sikerüljön nekünk idebent oly nemzetiségi politikát inaugurarálni, amely kielégíti, ha nem is a túlzóknak, de az itteni románok és szerbek zömének helyes és jogos nemzeti aspirációit. Nem számíthatunk állandó és biztos szövetségre azért, mert úgy a románokban, mint a szerbekben erősen él a faji összetartozandóság érzete. E nemzetek sokkal kisebbek, semhogy ne reflektáljanak azon fajrokonaira, akik a mi országunkban laknak. A német nemzet nélkülözheti azon fajrokonait, amelyek Ausztriában vannak. Franciaország nem gondol avval, hogy mi történik Belgiumban, Svájcban a franciákkal, mert azok nélkül is nagy és hatalmas; de a szerbek és románok a Száván és a Kárpátokon túl a legnagyobb érdeklődéssel viseltetnek itteni fajrokonai iránt, mert ezek nemzetiségük állagához tartoznak, annak kiegészítő alkatrészét képezik...

Mocsáry Lajos a budapesti Országgyűlés 1887. évi közoktatásügyi költségvetés tárgyalásakor mondott beszédéből.

Az erdélyi románok és a szomszédos királyságban élő testvéreik között évszázados közvetlen és erőteljes kapcsolat van, úgyhogy ez a határokkal elválasztott két etnikai közösség úgy érzi, nagyon közelálló, egyetlen entitást alkot. Ami az egyiknek hasznára vagy kárára van, ami az egyiknek örömet vagy szomorúságot okoz, ugyanolyan mértékben érződik a másik oldalon is. Valóságosnak kell tehát felfogni azt a tényt, hogy Magyarországon a nemzeti kérdés tekintetében nemcsak a három és fél millió itteni őslakó románt kell figyelembe venni, hanem minden románt a Kárpátok mindkét oldalán, tehát közel kilencmillió embert.

Siebenbürgisch deutsches Tagblatt, Nagyszeben, 1888. október.

A magyarországi románok száma közel hárommillió, Erdélyben és Magyarországon oszlanak meg, s akárcsak a szerbek és a horvátok, szoros földrajzi kapcsolatban vannak a Magyarországi határain kívül élő vérrokonaiikkal.

A magyarországi románok. Deutsche Zeitung, Bécs, 1890. október.

Nincs ma egyetlen román család sem Erdélyben, amelynek ne volna kapcsolata Romániával. Románia és az erdélyi rész románjai testben-lélekben egyek, a politikai megoszlás más, elméjükben azonban már (!) megvalósult az egyesülés.

Grigore Moldovannak, a kolozsvári magyar egyetem román nyelv katedrája professzorának a románok 1890-ben tartott szebeni nemzeti gyűlése alkalmából adott interjújaóól. Allgemeine Zeitung, München, 1890. október 12.

A románok csak Romániában tudnak fejlődni teljes szabadságban, Románia néhány évtized alatt (ti. a két fejedelemség egyesülése után) a román nép legkulturáltabb részévé vált, következésképpen a román kulturális élet természetes központja lett.

Ha a román állam megszilárdul, növekedik és erősödik, akkor a románok, bárhol éljenek is, erősebbnek és egyre alkalmasabbnak érzik magukat arra, hogy harcoljanak nemzeti létükért.

Ion Slavici: Románok a magyar királyságban és a magyar politika, Bukarest, 1892.

Brassóban olyan számottevő és művelt közönség van, hogy támogatásával könnyen meg lehetne alakítani egy irodalmi társaságot. A célja az lenne, hogy minden vonatkozásban tájékoztassa a brassói közönséget irodalmunkról. Nem kellene sok ülést tartani. Vagy kettő közülük műkedvelő színházi előadás is lehetne. Sokan vannak most Brassóban, akik egy jó rendező vezetésével sikeresen elő tudnák adni Caragiale valamelyik vígjátékát, vagy éppen a *Năpastă*-t. A többi ülés alkalmával — néhány értekezéstől eltekintve — fel lehetne használni a romániai erőket is. Amikor bejelentik, hogy egy Coșbuc, Caragiale vagy Vlahuță olvas fei műveiből, a brassói közönség nem marad közömbös. Más eszköz az lenne, hogy felkérjük a bukaresti nemzeti színházat, hogy tagjai szavaljanak vagy játsszanak együtt a mi műkedvelő-

inkkel Majd ha meghirdetnek egy szavalestet, amelyen fellép Nottara, a brassói közönség nem fog otthon maradni.

Lipcse, 1897. november 27.

Sextil Puscariu (1877—1948) nyelvész és filológus, egyetemi tanár levele Andrei Bârseanuhoz.

16.

Megírom Önnek az én nevemet, a Chendiét és St. Iosifét, s egészen biztosan csatlakozni fog még Coşbuc barátom is (nem találtam meg, hogy megmondjam neki, mert akkor az ő nevét is ide írnám, jó hazafi). Nekünk úgy tűnik, hogy az első dolog, amit a „nyelv egységéért“ tenni kellene, egy jól elkészített, Ön által — vagy ugyancsak Brassóban az itteni irodalmi szekció tagjai által — szerkesztett folyóirat lenne.

Bukarest, 1902. március 25.

Gheorghe Bogdan-Duica (1865—1934) történész és irodalomkritikusnak, a Roman Akadémia tagjának levele Andrei Bârseanuhoz.

17.

Önöknek, a határokon túl élő románoknak nagy és szép feladatuk van. Határozottan támogathatják azt a kibontakozó és a jövőben még erőteljesebben jelentkező törekvést, hogy adják vissza az Akadémiát a román tudománynak és a nemzeti kultúrának, amelynek egyedüli joga e keretben megszólalni és mégis csak néha néha hallatják hangjukat.

1910. június 1.

Nicolae Iorga levele Andrei Bârseanuhoz.

18.

A szomorú tapasztalat azt igazolja, hogy a kulturális egységre politikai egység nélkül nincs semmiféle biztosíték. A kulturális egység megőrzése megköveteli a politikai egységet. *A kulturális liga tevékenységében elkerülhetetlenül új szakasz következik.* A hatalmas háborúból új világ születik. A jog legyőzi az erőt, a népek akarata átveszi a hódítás helyét. Azt az uralmat, amely nem a nép akaratára épül, egyszer s mindenkorra megdöntik, s romjai alól kinő az igazság uralma. A régi rendszerek eltűnnek, az új rendszerek pedig minden nemzet azon jogára épülnek, hogy szabad nemzeti életet éljenek egymás mellett.

A liga minden román politikai egységéért kiáltványából, amelyet 1914. december 14-én Bukarestben Vasile Lucaciu, Nicolae Iorga, Barbu Ştefănescu Delavrancea, Simion C. Mândrescu, Nicolae Filănescu, Tache Ionescu, dr. Constantin Istrati, Ion Grădişteanu, Octavian Goga írt alá. Epoca, 1914. december 28.

19.

Tagadhatatlan, hogy a beolvasztásra, a megalázásra és az állameszme nevében történő sanyargatásra épülő nemzeti egység-elv csődöt mondott. Csődöt mondott, mert az ország urai meggyőződhettek arról, hogy a népek öntudatát nem lehet megsemmisíteni, és a demokratikus nézetek ellenségei mindhiába akarnak gátat vetni a társadalmi — tehát a népek nemzeti — fejlődésének, minden nép körében gyökeret vert a társadalmi függetlenség eszméje, minden nép arra törekszik, hogy egyenlő mértékben váltsák valóra az alkotmányban megjelölt minden jogot.

Emil Isac: A demokratikus eszme. Válasz Jászi Oszkár úrnak. Adevăru, 1917. december 17/30.

Függetlenségünk jövőnknek *sine qua non* feltétele, és a függetlenséget csak akkor lehet biztosítani, ha nem léteznek román tartományok, ha az egész románság élete egyetlen állami keretben zajlik. Ez az a fő érv, amiért a román szocializmus Gyulafehérváron minden román egyesülésének eszménye mellett emelt szót.

Emil Isac: A román szocialisták Gyulafehérvára. Adevărul, 1918. december 23./ 1919. január 5.

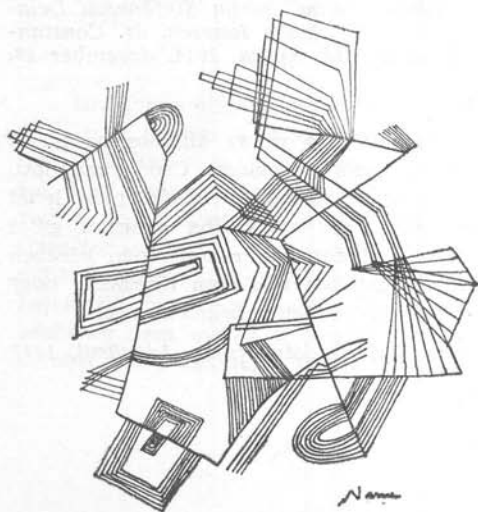
Minden román egyetlen államba való egyesülése csak akkor lesz megingathatatlan és a világ jövőbeni története által biztosított, ha választ ad azokra a parancsoló követelményekre, amelyeket az új életfelfogás, az új idők szelleme támaszt. Ez a szemlélet azt a kötelességet sugallja nekünk, hogy ne büntessük az utódokat a szülők bűneiért, következőképpen biztosítsuk a román földön együtt élő minden nemzetnek és minden egyének ugyanazokat a jogokat és kötelességeket. A civilizáció, amely felszabadított minket, megköveteli tőlünk, hogy tartsuk tiszteletben őt, és arra kötelez, hogy az új államban romboljunk le minden előjogot, és az országot helyezzük a munka és a munka után járó teljes fizetség alapjaira.

Vasile Goldiș: Transilvania, Banatul, Crișana și Mureșul III. 1928.

A fokozódó nemzetiségi elnyomás a román burzsoáziát bizonyos mértékben demokratikus és antifeudális vonásokkal ruházta fel. Haladó vonásokkal az a helyzet látta el, hogy mint elnyomott nemzet burzsoáziája, szükségképpen szemben állt a még reakciósabb magyar uralkodó osztályokkal. Az imperializmus időszakának első két évtizede azonban világosan tanúsítja, hogy ez a burzsoázia már nem képes a román nép igazi érdekeit képviselni, és lényegében éppoly elnyomó és kizsákmányoló szándékkal áll szemben saját népével, mint esetleges hatalomra jutása után a vezetés alá kerülő nem román népekkel. A román nép érdekeinek igazi kifejezője az imperializmus korában többé nem a burzsoázia, hanem az öntudatára ébredő dolgozó nép, a munkásosztály vezetése alatt.

I. Tóth Zoltán A nemzeti kérdés az imperializmus korában (1900—1914) című, befejezetlen posztumusz tanulmányából.

Összeállította Gheorghe I. Bodea

Ion Nanu rajza

LÖKÖS ISTVÁN

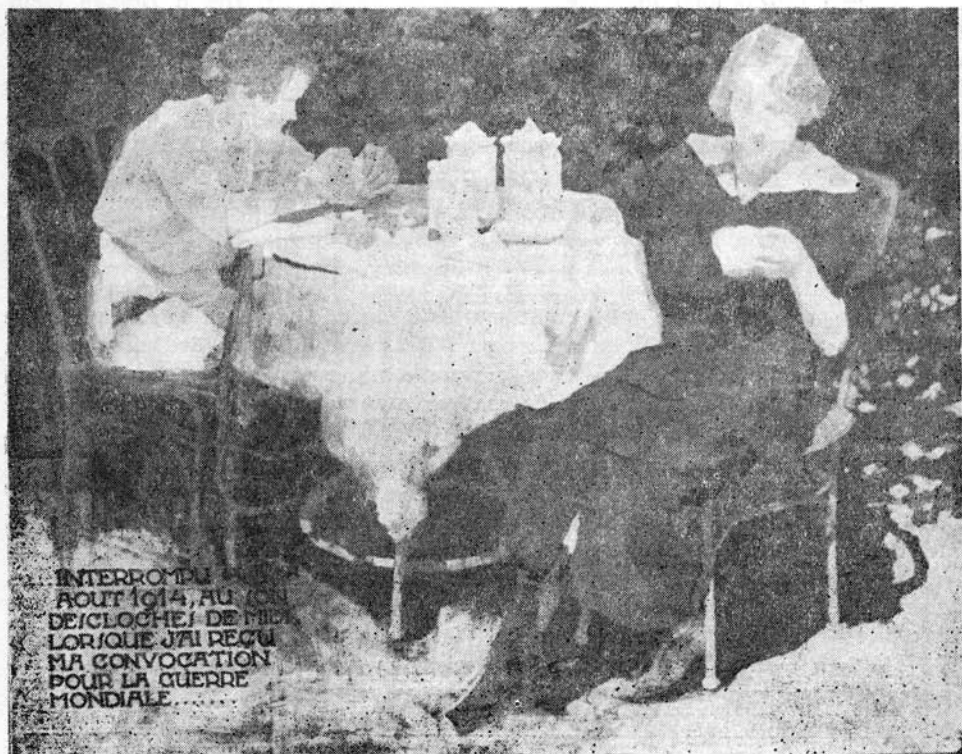
Miroslav Krleža és a Monarchia

Németh László több mint negyed századdal ezelőtt írt, *Híd a Dráván* című esszéjében mondja, hogy a „kelet-európaiságban“ Krležát tekinti mesterének. Egy másik tanulmányában (*Most, Punte, Silta*) Krleža híres Glembay-ciklusát méltatva utal is e „kelet-európaiság“ lényeges motívumaira, s azt írja: „Hogy... a »közös tej«, a sorsból szítt, mennyire ott jár bennünk még akkor is, amikor a testvériségből hitünk és tudatunk szerint rég kiszakadtunk: egy nyugta kiállításával akarom megmutatni. Nemrég olvastam el Krlezsának, a nagy horvát írónak Glembajevi című munkáját. Felépítésében is érdekes könyv: három dráma, tanulmányokkal és novellákkal összekötve. Valamennyi egy családról: a Glembayakról vagy helyesebben a glembayzmusról szól. Ami engem fölkaavart: mégsem az érdekes írói módszer, hanem a magyar és horvát helyzet kísérteties párhuzama. A Glembayak: egy paraszt- és kereskedősorsból fölnyomult muraközi család; egy azok közül, amelyekkel a Habsburg-monarchia kormányozta az alája került népeket. Eredetére horvát, a belékevert vér révén osztrák—olasz—magyar—cseh; szerepe szerint a monarchia javára népelienes. Mialatt olvastam, a magyar s nemcsak a magyar: a cseh, lengyel, osztrák Glembayakra kellett gondolnom.“

Németh László megállapításai-megfigyelései mellé kívánczogna még több, Miroslav Krleža művészetének kelet-, illetve közép-európaiságát hangsúlyozó gondolat is, közülük csupán a közelmúlt példáiból hadd idézzünk egyet. E. Fehér Pál írta röviddel ezelőtt egy *Krleža és a magyarok* című cikkében: Krleža „a magyarság sorsát, horvát gondolkodóként az egyetlen lehetséges kontextusban — Közép-Európa történetében és jelenében — szemléli. Feltételez egy közép-európai valóságot, mely nagyjából — bizonyos fázis-eltolódásokkal — minden e tájon élő nép számára azonos, s ehhez méri a nemzeti teljesítményeket, meg természetesen Európához — enciklopédikus tudással és asszociatív képességgel, valamint nem kevés iróniával“ (*Élet és Irodalom*, 1968. június 22).

Az eminens horvát író műveinek számtalan passzusát is idézhetnők e krležai közép-európaiságot illusztrálандó. Egyik legutóbbi, Európa sorsát, helyzetét, történelmét és civilizációját elemző esszéjéből ragadjunk ki csupán egy hosszabb, de koncepciózus részletet. „Az európai civilizáció impozáns palotája — írja Krleža — számtalan legyőzött európai nép csontjain épült fel, és erről az Európáról szólván..., nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy még ma is két Európa létezik. A klasszikus, nyugati, panteonos, grandiózus, ha úgy akarják, történelmi patózus Európa mellett itt van egy másik, szerény..., évszázadokon át meghódított perem-Európa is, a kelet- és délkelet-európai népek Európája..., azoké a népeké, amelyeknek úgy rendelte a sorsuk, hogy ne éljenek az európai falakon belül (intra muros), hanem hogy »Antemurale«, bizonyos fajta külső védősánc legyenek.“ Ebben az Európában „a harc az európai elvekért eszmei és anyagi vonatkozásban összehasonlíthatatlanul tragikusabb volt, mint a nyugati tartományokban, mert mialatt a nyugati kulturális örökség kincsei megszakítás nélküli folyamatossággal öröklődtek nemzedékről nemzedékre, itt Keleten ugyanezeket az eredményeket az egyszerű biológiai fennmaradásért folytatott könyörtelen elemi harc kétségbeesett fel-

tételeiben kellett kivívni. Mégis, azok a győzelmek, amelyeket az európai civilizáció nevében a kelet-európai népek ezen a talajon kivívtak, a nyugat-európai kultúra legdicsebb diadalai közé tartoznak. Kant sírjától... Chopin és Mickiewicz földjéig, a krakkói Wawelig, ahol Kopernikusz, Dürer és Stwosz hagyta a jövő nemzedékekre lángelméjének termékeit, Jan Hus és Komenský Prágájától a budai corvináig, a délszláv humanizmus és a magyar quattrocentói inspiráció egyedülálló ötvözetéig s a dalmát városokig, amelyek a szláv reneszánsz szellem egy költői

Popp Aurél: Félbehagytam 1914. augusztus 1-én

variánsában végigvitték az olasz—szláv költői szimbiózist egészen a barokkig — mindezek az európai civilizáció fényes dátumai, amelyek nélkül a Nyugat gondolati és művészeti, politikai és tudományos épülete csonka és hiányos volna, a szellem és az erkölcs számos síkján.“

Ha most még mindehhez hozzávesszük, hogy a legújabb, minden bizonnyal az életmű szintézisének is szánt, befejezetlenségében is monumentális Krleža-mű, a Zászlók, a XX. századi Közép-Európa félelmetes periódusának, az első világháború előestéjétől az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlásáig terjedő apokaliptikus időknek megdöbbentően izgalmas rajzát adja, kikerckedik előttünk Krleža történelmi vallomása — még hozzá egy több mint félszázada meglévő, gazdagodó és formálódó írói élménykör alapján. Rendkívül bonyolult és szerteágazó ez az élményanyag; a monarchia pécsi, illetve pesti hadapród- és tisztiskolájában érték az első impressziók, Petőfi, Kossuth, Ady Endre, a Galilei-kör, majd a Balkán-háborúk,

a délszláv egyesülési törekvések s az első világháború jelentették a folytatást, végül a szocialista eszmékkel való találkozás és azonosulás a betetőzést. A teljes életművet áttekintve arra is rájövünk, hogy az élménygyűjtésnek, vele a tudatos marxista világnézeti és írói program kimunkálásának ez a folyamata igen rövid idő alatt ment végbe nála: hűszeszendős, amikor első, még Renan, Wilde, Schopenhauer, Nietzsche és Kant impulzusait mutató szépírói sikereihez eljut, s fél évtized múltán — 1919 körül — már a szocialista eszmék hatásáról valló és jellegzetesen közép-európai nézőpontú írásokkal jelentkezik.

Igen lényeges, döntően fontos vonás e folyamatban Krleža Ady- és magyarság-élménye, mely voltaképpen Ady Endre jól ismert, román (Emil Isac), szerb (Todor Manojlović) és szlovák (Hviezdoslav) viszonylatban is egyaránt meleg rezonanciára talált progresszív, kifejezetten nacionalizmus-ellenes, a Duna-völgyi népek barátságát, egymásrautaltságának gondolatát hangsúlyozó költői és politikai koncepciójának továbbvitele. A közép-európai problematika egyik első, majd a későbbi évek során lombosodó és kiteljesedő megfogalmazását 1919-ben például épp Ady Endre halálára írott nekrológiájában vetette papírra — hangsúlyozva Ady poézisének forradalmiságát, monarchia-ellenességét. 1922-ben pedig, a magyarországi fehérterror első hónapjainak idején, amikor a magyar írotársadalom színe-virágát hurcolták — nem egyszer csendőrszuronyok kíséretében — Horthy bírósága elé, Krleža *Petőfi és Ady, a magyar irodalom két zászlaja* címmel értekezik a magyar irodalom forradalmi tradíciójáról, s csak természetes, hogy ezúttal sem mulasztja el részletesen kifejteni Ady költészetének közép-európaiságáról vallott felfogását. *A magyar jakobinus dala* kulcs-strófiát fordítja le, s építi tanulmányába, majd a „magyar Gubec Máté”, Dózsa György emlékét idéző Adyra hívja fel olvasói figyelmét.

Mindenképpen Ady életművének további vonzására vall, hogy csaknem egy évtized múltán Krleža újrakezdi a témát: megírja méltán híressé lett Ady-esszéjét (1930), melynek, ha némely passzusa vitatható is, mégis az „igazi Ady” megismerésének fontos állomása lett. Krleža ezúttal is a sajátosan közép-európai lírikust fedezi fel Adyban, aki (Krleža szavait idézzük) a „tatártól, töröktől fölégett kicsiny házak” lakóinak „a fekete-sárga bécsi bérencekkel” való „huzakodásairól” énekelt; aki „a kilencvenes évek fekete-sárga és piros-fehér-zöld prosperitásának látszólagos növekedése idején nevelkedve, szüntelenül kossuthosan, negyvennyolcasan, márciusian és petőfiesen érzett”; aki „utolsó napjáig engesztelhetlenül Bécs-ellenes maradt”; akinek szívét igazában „az osztrák puskatusok törték össze”; s aki „kilencszáztizennégyben az egész magyar közélettől csillagászati távolban találta magát”, s — Petőfi negyvennyolcas forradalmiságának folytatója lévén — nem hitt „a császári és királyi háború jelszavainak”.

Nem hanyagolhatók el Krleža tanulmányának párhuzam-motívumai sem, hisz elsőnek tett — ha csak vázlatosan is — kísérletet az Ady-poézis közép- és kelet-európai paralelljeinek (az orosz Blok, a horvát Matoš, az osztrák Rilke és Karl Kraus) felvillantására.

Félreismerésre és félreértésekre adhatnánk okot, ha Krleža és Közép-Európa viszonyát csupán a tanulmányíró és esszéista opusainak tükrében vizsgálónók, hisz a szépíró legalább ilyen intenzitással és vehemenciával vall kontinensünk középső és keleti felének történelmi, gazdasági, politikai párhuzamokban bővelkedő részéről. Fentebb leírtuk már: Krleža 1919 táján már erőteljes közép-európai nézőpontra valló írásokkal jelentkezik, s ezekkel éri el első, európai mércével mérhető sikereit. A később *A horvát hadisten* című kötetben közreadott novellákra gondolunk mindenekelőtt, melyek jelentősége legjobban tán az ún. első világháborús irodalmi reflexiók párhuzamain mérhető le. Romain Rolland, Barbuse, Remarque, Leonhard

Frank, Arnold Zweig, Johannes R. Becher, Georges Duhamel, Roland Dorgelès, Ludwig Renn neve kívánczik ide elsősorban, ám ne feledkezzünk meg e háborús írások olyan közép-európai példáiról sem, mint Forbáth Imre — még az expresz-szionizmus jegyében született — háborús versei, Fábry Zoltán publicisztikai és kritikai írásai, Markovits Rodion *Szibériai garnizonja*, még inkább Ady háborúellenes lírája és Hviezdoslav *Véres szonettjei*, Liviu Rebreanu nagy regénye, *Az akasztottak erdeje*, Jaroslav Hašek *Svejčke* meg Móricz Zsigmond jó néhány, a háborús évek alatt keletkezett novellája.

Kritikai élű, leleplező erejű írásokról lévén szó, az elbeszélések nyomán méltán emlegették már a húszas évek legelejének Krležáját horvát Remarque-ként és

Popp Aurél: „Pro patria“ (1914)

Barbusse-ként, ám tegyük hozzá: e párhuzam szükségképp nem mondhat eleget *A horvát hadisten* novella-ciklusának jellegzetesen közép-európai voltáról. Nem mondhat, mert Krleža — aki saját vallomása szerint horvát, délszláv és magyar forradalmi impulzusok hatására dobta el magától „az osztrák tisztí kardbojtot“, és a délszláv egyesülési törekvéseket támogató 1912-ben a balkáni harcmegzőkre szökik, majd később már nem mint ludovikás tisztjelölt, hanem a társadalom visszasságaira figyelmező entellektüel járja meg 1914 és 1918 között a harcmegzőket — egy egészen sajátos aspektusból szemléli és közeli meg az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén élő, háborúba hajszolt és meggyötört népek problematikáját. Írásaiban — s ez a történelem determinálta szükségszerűség — ugyanúgy a paraszti sors nyomorúsága, kilátástalansága és a háború elembertelenítő mivolta az egyik kulcskérdés, mint Móricz Zsigmond *Szegényemberek* című elbeszélésében; ugyanúgy tollhegyre kerülnek bennük az osztrák

rák—magyar hadviselés és hadvezetes becstelenségei, ez az egész „császári és királyi kreténizmus“, mint Jaroslav Hašek és Liviu Rebreanu műveiben; s a háború okairól, valódi mozgatóiról szólván éppúgy kimondja az igazságot, mint Ady Endre: „Úri betyárság ez végig.“

Más és más karakterű, világnézetű és a művészetekről különböző felfogást valló alkotói példákra hivatkoztunk szándékosan (a szimbolista Ady, a kritikai realista Móricz Zsigmond), hogy a példák különbözősége nyomán erőteljesebben nyerjen igazolást a Krleža-novellák *korszerűségében* is a jelzett közép-európaiság. Krleža novelláinak expresszionizmusára gondolunk, amely expresszionizmus — elsősorban Közép-Európában — a század tízes éveinek végével, a modern kifejezésformák alkalmazásán túl a társadalmi konfliktusokra figyelmezve s e konfliktusok valódi okait felfedve, már föltétlenül az új, szocialista művészi gyakorlat irányában való tájékozódással azonos. Ahogy Szabolcsi Miklós fogalmazta az 1967-es belgrádi nemzetközi komparatista kongresszuson a nemzetközi avantgardról szóló előadásában, épp Krležáról szólva: „A horvát irodalomban az expresszionizmus az egész irodalom megújodást hozó áramlatává lesz — elsősorban Krleža tevékenysége folytán erősen szociális, sőt szocialista irányba fordul, és segít kialakítani az egész irodalom erősen társadalmi jellegű arculatát.“

A *horvát hadisten* novelláinak közép-európai párhuzamait keresve — egy tüzetesebb vizsgálódás ezt sokszorosan igazolhatja majd — leggyakrabban Hašek *Švejk*-jét kell fellapoznunk. Az ok elsősorban az azonos élménykörben: a K.u.K.-hadserg, illetve az Osztrák—Magyar Monarchia *élményében* keresendő. Olyan *élményanyag* ez, mely — jóval a monarchia bukása után — a cseh Karel Čapek és Ivan Olbracht művészetében is felvillan, sőt, legutóbb egy fiatal szerb író, Danilo Kiš *Kert, hamu* című regényének fómotívumát alkotta.

Krleža, aki az osztrák kaszárnyák atmoszférájában élte meg a monarchiát, és még 1914 előtt „eltépte“ magában az „utolsó szálakat is, amelyek Ausztriához fűték“, a húszas-harmincas évek folyamán találja meg a monarchia-élmény kifejezésére legalkalmasabb formát egy különös kompozíció, a Glembay-ciklus lapjain, melyet legtalálóbban az európai családrégény „formabontásának“ nevezhetnénk: három dráma és egy kötetnyi elbeszélés, tanulmány és töredék foglalatában rajzolja meg egy horvát, igazában közép-európai bankárcsalád tündöklését és bukását.

A századvég és századforduló Glembay-generációjának élete igazi közép-európai idill: „...a távolban, a borongáji tölgyesen túl, a kanyargó Száva! Zöld vize szelíden folydogál a rétek füzes ölén, s a lapály úgy tündökölt az őszi verőfényben, mint boldog Árkádia!... A kémények vidáman füstölögnek, füstjük szelíden száll az égre, csobogó csermelyek és kolompszó. Íme, a hazai táj, a rusztikus, romantikus horvát élet gyönyörű és harmonikus szépsége, a tiszta és ideális életé, amit még nem rontott meg a durva materializmus, a sansculotte-izmus, a gyár és más korszerű, szomorú jelenség. Itt állnak a csendes, jó horvát templomok és a barokk kastélyszerű, fehérre meszelt, emeletes plébániák, könyvtárral és huszonhárom éves, illatos szilvapálinkával. Ezek a mi hazai plébánosaink igazi megtestesülései a szenttamási és szentágostoni eszméknek és világnézetnek: itt a jó pástor valóban jámbor és istenfélő nyája fölött virraszt. Aztán meg itt vannak a kúriák, az angol udvarházaknál is régibb, füstös gerendájú nemesi kúriáink! Az angolpark közepén pompázó kúriákban és kastélyokban az úri szalonok: a gótikus bíbor ebédlők, a Louis-Philippe szobák, a klavicsembalók, a könyvtárak, Werbőczytól Voltaire-ig!... E kastélyok, e nemesi kúriák és ezek a plébánia-kastélyos barokk templomok a haladás egyetlen mentsvárai ebben a sötét jobbágyi országban. Ezekben

a főúri szobákban függőlámpások világa hessenti el az úri horvátság sötétjét! Mert mi tagadás, ezek a horvát uraságok várúri-helytartói eredetűek, de mégiscsak uraságok! Igaz, hogy ez az uraság jobbagyságon alapul: az istenadta nép pedig békes!... Az istenadta nép a hétszáz esztendővel megkéssett gótikát pingálgatja üvegre, tizennegyedik századbéli, elavult egyházi énekeket énekel, a teremtés Üristenéhez imádkozik, az úrnak kezét csókol, a parasztnenyecskék meg gyönyörűen kötnek-hímeznek; *das gemeine Volk ist ganz gut und ruhig!*"

Kékvérű, magyar dzsentrí mivoltukra büszke császári és királyi katonatisztek, simulékony jogászok, a századvég polgári prosperitása idején fölnyomult gazdag polgárok, Glembay-pénzen nagyvilági dámává lett kurtizánok járnak-kelnek ebben az idilli világban, ahol — a századfordulón — legfeljebb egy-egy tisztí öngyilkosság meg a Strauss-keringők andalító ritmusa közben eluttogott titkos szerelmi vallo-más jelentett és keltett némi izgalmat, no meg a „gálás“, rendszerint „nőcsábász“, szifilisz, „pesti parfümtől illatos, lakban, vörösnadrágban“ feszítő huszártiszt megjelenése, akinek rendszerint „komoly sikere van a hölgyeknél“.

Am az idilli épület pár esztendő alatt eresztékeiben recsegni kezd, a látszat-rend és harmónia megbomlani látszik, s amikor Ignjat Glembay báró úr külön-c fia, Leone, a festő kegyetlen őszinteséggel vágja apja szemébe társadalmi bűnös-ségének igazságát, akkora robbanást idéz elő, hogy meginog belé az egész Glembay-dinasztia (*A Glembay Ltd.*). Az összeomlás teátrális bemutatása már el is marad, helyette az agonizálás motívumaira kerül a hangsúly: legelőbb az ex K.u.K.-tiszt, Lenbach báró röpit golyót fejébe, majd nemsokára felesége, Laura is követi, ez a vagyonának és rangjának elvesztése után még becsületes munkára is hajlandósá-got mutató előkelő szépasszony (*Agónia*), hogy aztán a Glembayak elvonulásának záróakkordjában (*Léda*) már csupán az egykor előkelő familia roncsaival találko-zunk Olivér Urban, az egykori császári és királyi diplomata alakjában, aki a zül-lésben oly mélyre jutott már, hogy „likvidált magában minden emberi illúziót és érzést“ s „alapvető jellemvonása... az arisztokrata blazirtság, a cinizmus és szün-telen... alakoskodás“ maradt.

Nem nehéz rájönni — kivált ha az ember ismeri a magyar dzsentrí-menta-litás mikszáthi és möröczy rajzát —, hogy a társadalmi fejlődés szimptomáinak olyan sajátos komplexusa körvonalazódik itt, amely a Budapest—Bécs—Zágráb vagy Bécs—Prága—Budapest háromszögeibe zárt táj bármelyik peremén lehetsé-ges, mindenütt, ahol „a körszakállas első Ferenc József császár és apostoli király“ lojális katonatisztjei és hivatalnokai jelentették az államhatalmat. Mert a monarchia a határain belül élő minden nációból kitermelt ilyen — „szerepük szerint a monar-chia javára népellenes“ (Németh László) — Glembayakat.

Felületes olvasó azt is gondolhatná, hogy a Glembay-ciklus utolsó, a Glem-bayaknak „a horvát élet annyiszor megénekelt színpadáról“ való levonulását be-mutató drámája, a *Léda*, a monarchia-téma lezárását jelenti, és minden további, az egykori Osztrák—Magyar Monarchia motívumait feldolgozó Krleža-mű önismét-lés csupán vagy legfeljebb a korábbi tematika szélesebb kibontásának kísérlete. Cáfolatként hadd idézzük most újra Németh László néhány, a magyar glembayzmus maradványaira is figyelmező sorát: „A monarchia: a magyarságból és a magyarság ellen is kitermelt egy csomó Glembayt, és ezek itt vannak, a glembayzmus tovább él bennük, ha a császárság meg is bukott“ (a cikkíró kiemelése). Közeli harminc év előtt papírra vetett sorok, a huszont éves ellenforradalmi Magyarország sovi-niszta, irredenta atmoszférájában íródtak, jelezni kívánván — ösztönösen vagy tudatosan — a glembayzmus teljes faszálódásának tényét. Szinte egyidőben azzal a szégyenteljes eseménnyel, amikor (1941) horvát földön betiltották és elégették

Krleža valamennyi művét — közöttük az akkoriban megjelent *Bankett Blitvában* címűt is, „a fasizmus dehumanizált világának nagy, szatirikus regényét“ (Sinkó Ervin), melynek valóságalapját éppen a monarchia széthullása utáni közép-európai diktatúrák szolgáltatták; ahogy Angyal Endre találoán megjegyezte: Blitvában, ebben az „elképzelt kelet-európai országban... Lengyelországra, illetve Pilsudski félfasiszta rendszerére ismerünk... Barutanszki, a diktátor, Pilsudski alakjára emlékeztet, egyes vonásaiban... Horthy Miklóstra vagy Sándor szerb királyra.“

Íme egy probléma a közép-európaiságon belül, a monarchia-élmény időszerűsége és folytonossága Krleža életművében, mely aktualitást a két háború közötti Közép-Európa története igazolja; Horthy Magyarországnak története tán leginkább, ahol az egykori Habsburg-birodalom roncsainak emlékét a „leghívebben“ ápolták, mindenekelőtt „őfelsége első Ferenc József“ egykori „szárnysegéde“. A lírikus Krleža ódon zengésű, évszázados közép-európai sorsról valló, ugyanakkor halhatlanul modern eszközökkel megformált Kerempuh-balladáinak egyikében — egy történelmi látomás transzpozíciójában — ilyennek látja 1936-ban ezt a Közép-Európát:

*Tekintetes, nagyságosok, trággyadombon kis kakasok,
kik mint ördög faggyas seprón, paragrafuson nyargaltok,
kékvérű koldusok, felcifrázott zsákok,
üregükben horkoló, körmönfont zsványok,
gennyes, mocskos sebben jóllakott nadályok,
kancellárok, bánok, doktor-főispánok,
magyar ágon csüngő kolbászra szájtátók,
udvari érsekek, okleveles májmok,
mind-mind egymás becsapásán járadozó bajnok,
beamteri barlangokban baglyok, denevérek,
lármát csapó latrok, buja himpellérek,
megvásárolt fejbőlintők, csalárd száborosok,
homagiális hazugságot elkenő gonoszok,
döglött strázsán álló tökfilkók, fajankók,
beamteri zsoldért igazságot rontók...
Húsunkat a Habsburg fazekakban főzi,
gondját a jó klerus snapsszal, a polgár spriccerrel úzi...*

Csuka Zoltán fordítása

A Mester legújabb regényét, a *Zászlókat* olvasva, nyilvánvaló számunkra, hogy Krleža történelmet ír, a halódó, utolsó napjait élő, majd széthulló monarchia krónikáját, ám úgy véljük: a história tényeinek művészi transzpozícióján túl mindenképpen a grandiózus mű történelmi tanulságai a döntőek. És történelmi önvizsgálatra kényszerítenek e tanulságok Közép-Európában mindenütt, ahol a *divide et impera* habsburgi gyakorlata nyomán úrrá lehetett a nacionalista megalománia.

Tanulmányunk elején a most hetvenöt éves Krleža egyik Európa-esszéjének néhány passzusát idéztük, melyekben Közép-Európa több százados fejlődés során kialakult szellemi egységét és nem utolsósorban e szellemi egységnek a nyugat-európai kultúrához való viszonyulását elemzi. Az „európai civilizáció fényes dátumaiként“ említi a Közép-Európa térségében élő népek évezredes kultúráját, melynek — főként a Balkánon — a középkortól számíthatóan vannak bizonyítékai „freskókban, architektúrában, dekoratív ornamentikában, szobrászatban, irodalmi emlékekben, a nép, a nyelv és az írástudás (cirill és glagol írás) affirmálásáért folytatott harc dokumentumaiban“, majd később — a középkortól napjainkig — minden

európai szellemi törekvés (reneszánsz, barokk, romantika) sajátos közép-, illetve kelet-európai változatában. Krakkótól Budáig és Belgrádig, Sopoćanitól és a Havasalföldtől Zágrábig és Ljubljanaig kereshetjük és találjuk meg Közép- és Kelet-Európa kultúrájának örökértékű dokumentumait, melyeknek mindeddig legnagyobb szabású szintézise a Krleža-életmű lapjain nyert európai igényű megfogalmazást. Mindenekelőtt a *Zászlók* hatalmas történelmi tablóján, melynek solohovi és maupassant-i párhuzamokat asszociáló táj- és emberélményét méltatva csak a minap írta a legavatottabb, dalmáciai horvát kortárs-költő és Krleža-kritikus, Šime Vučetić: „Más környezetben mozogva, immár nemcsak a horvát Zagorjében vagy a népi Zágrábban, a kereskedő-agrami rétegben, a horvát provinciában, Krleža új, a *Zászlók*ig kevésbé ismert valóságot nyújtott ebben a regényében. Hogyan írja le például a Dunát Budapestnél! És Pestet! A *Zászlók*ban leírt Duna és Pest Krleža művének mint egésznek új komponense. Mint Solohov a Donját vagy Maupassant a Szajnáját, Krleža úgy fedezte fel a Dunát a horvát irodalom számára. Talán a magyar irodalomban sincs Pestről és a Dunáról ilyen valóban lenyűgöző erejű bizonyosság, mint itt... Krleža villámgyors, látomásos tekintete a Dunántúltól a Balkánig, Pesttől és Belgrádtól Makedóniáig olyan ember pillantása, aki úgy ismeri ezt a térséget, mint valami egykori író a maga kicsiny faluját...”

DÁVID GYULA Apostol Bologa útja és útvesztői

Az első világháború után egyszerre megsokasodó háborús regények sorában Liviu Rebreanu regényét, az *Akasztottak erdejét* különös hely illeti meg. Egymást követő fordításokban megnyilvánuló sikere megmagyarázható volna a háború utáni külső tényezőkből is, de a regény jelentősége messze túllép ezeken, s mind a problémafelvetésben, mind az írói megvalósításban olyan vonásokat mutat, amelyek sok tekintetben kortársi jelenvalóságát is érthetővé tették. Mert Apostol Bologa sorsában nem szenzációs, izgalmas vagy hátborzogató harcéri helyzetek váltakozása tartja fogva az olvasó figyelmét, hanem az a folyamat, amely az emberi lélek mélységeiben játszódik le, s a megpróbáltatások, amelyeknek neki át kell mennie, hogy eljuthasson az elkerülhetetlen véghez, valójában egy korszak megpróbáltatásait, tétovázásait, ellentmondásait és tragédiáit sűrítik magukba.

„Apostol alakjában — írta később *Vallomásaiban* maga Rebreanu — szintézisbe akartam foglalni saját nemzedékem prototípusát: Apostol Bologa tétovázásai mindnyájunk tétovázásai; a mieink ezek éppúgy, mint ahogy a mieink gyöttrődései is... Csak ilyen ember lehetett központi alakja egy olyan regénynek, amelyben a kötelesség és az érzelem harca szüntelenül azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy hazafiaskodó üres frázisossággá torzul.”

A román próza első világháború utáni termésében nem is egy olyan regényt találunk, amely szembefordul a „hazafiaskodó üres frázisossággal”. Mihail Sadoveanu (*Strada Lăpuşneanu*) vagy Cezar Petrescu (*Sötét évek*) — hogy csak a két legjelentősebbet említsük — a háborút szintén az általa okozott szenvedések, gyöttrődésel, kiábrándulások oldaláról látják és láttatják. Rebreanu azonban e közvetlen kordépeken túlmenően olyan problémákat vet fel, amelyekben egy évszázados konfliktus háború-előidézte végső kiéleződését ragadhatja meg.

Bologa tűzérőhadnagy sorsának helyhez és időhöz kötöttsége nyilvánvaló. Élete csak századunk első évtizedében — pontosabban az első világháború éveiben — és csak a belső ellentmondásoktól szabdalt, majd szétfeszített Habsburg-monarchiában alakulhatott így, abban a soknemzetiségű birodalomban, amelyet a „divide et impera“ évszázados manőverezései juttattak a teljes csődbe. A monarchia uralkodó osztályai — pillanatnyi érdekeikhez kitűnően alkalmazkodva, de a történelmi távlatok iránt teljes érzéketlenséggel — századokon át játszották ki egymás ellen a határaik között élő elnyomott népeket. Európának ezen a táján még a népszabadság kérdése sem vetődhetett fel egyértelmű tisztasággal, s a véres tragédiák elmúltával is drámák forrása lett az egyénekben a „népemet szolgálni vagy állampolgári kötelességemet teljesíteni“ dilemmája.

Igaz, a „békés“ körülmények közt e dilemma megválaszolásában az egyén megelégedhetett félmegoldásokkal vagy halogatásokkal, az 1914-ben kirobbant világhégés kiélezett helyzeteiben azonban nyilvánvalóvá vált ezek elégtelensége, sőt hamissága. Az írónak mindez lehetőséget kínál nemcsak a kérdések nyílt, kertes nélküli felvetésére, hanem egyben a Habsburg-birodalmat elemeire bontó ellentmondás emberi sorsokban lecsapódó összefüggéseinek feltárására is. Apostol Bologa drámája tehát nem pusztán egyike a háború-előidézte emberi tragédiáknak, hanem egy világberendezés és egy államkormányzati elv csődjének emberi végigkísérése és vizsgálata is.

„A háború apró tragédiák szövevénye“ — mondta Rebreanu egy alkalommal, s ő ebben a regényében kifejezetten egy ilyen „apró tragédiát“ akart megírni. Hőse nem valami egyértelműen pozitív hős, aki példamutató helytállással jelez egy magatartást, hanem olyan alak, aki egy ellentmondásos helyzetben gyötörőde, tétovázva halogatja, kerülgeti a döntő válasz kimondását, s e gyötörődései közepette sodródik egyre közelebb, mind kiélezettebb helyzetekben a kikerülhetetlen pusztuláshoz.

A soknemzetiségű birodalom népeket egymás ellen kijátszó politikájának abszurditását Rebreanu kismemberek élettragédiáin át érzékelteti a maga teljes nagyságában. Regényeiben, elbeszéléseiben egész sorát találjuk az ilyen figuráknak: a *Ion* tanítója, Herdelea, a háború előtti „békés“ korszakban, a köznapi élet apró gondjai és félelmei között, megalázottan és megalázkodva éli le életét; a *Kálvária*-regénybeli Remus Lunceanu élettől és haláltól, felelősségvállalástól és megalkuvástól egyaránt rettegve sodródik az öngyilkosság felé; a *Katasztrófa* című elbeszélésben szereplő David Pop pedig — már a kirobbant háború napjaiban — elvei és tettei szinte komikusan tragikus ellentmondásában vergődik, s határozatlansága, abszurd módon értelmezett kötelességtudata tartatja vele kézben a fegyvert még akkor is, amikor azzal már saját testvéreire lő. Más és más összefüggésekben mindnyájan ugyanannak a konfliktusnak az érzékeltetői, amely a feloldására képtelen Apostol Bologát is összemorzsolja.

Bologa maga is átlagember. A háborút megelőző időkben, amikor az állampolgári kötelesség vagy néphez való hűség dilemmája nem érintette az *emberi lét* alapjait, talán egy második Herdelea válhatott volna belőle. Egyénisége lágyabb, látszólag nyoma sincs benne a Memorandum-pörben elítélt apja tisztánlátó határozottságának, s ez nem csupán mindennapi életében jut kifejezésre, hanem magakiépitette filozófiai rendszerében is. Nem koncleső megalkuvó, mint egykori osztálytársa, Pălăgieșu, s a társadalom adott keretébe való beilleszkedését még csak nem is a törvénytől való felelem határozza meg, hanem valami „öntudat diktálta“ kötelességérzet. „Az ember egymagában semmivel sem több a féregnél — fejtegeti a vakációra hazatért filozófia-szakos hallgató — ... Csakis a szervezett közös-

ség válik alkotó erővé, kedves barátom! Az ember egymagában elvész, míg a közösségben minden törekvés megtalálja a maga helyét, és az összes együtt hozzájárul minden egyes egyén felemeléséhez... En nem állítom azt, hogy államunk jó. Egyáltalán nem állítom. De amíg létezik, meg kell tennünk a kötelességünket. Álljon elő egy jobb állammal, és meghajlok ön előtt. De másképp anarchiába süllyedünk, Domşa úr! Az életben a valósághoz kell igazodnunk, nem a kívánságokhoz!"

Ez a filozófia eléggé teherbírónak bizonyul még a háború első éveinek elviselésére is. Bologa építménye akkor rendül meg, amikor a hadbírószágban nyugodt lelkiismerettel leadott szavazata után felébred benne a kétely saját ítéletének, majd nemsokára egész filozófiai konstrukciójának helyességét illetően. Az elvont

kategóriák falai közül — amelyek meleget és védelmet nyújtottak számára — ekkor kerül ki először az életbe, s ahogy feltáruznak előtte a *valóság* tényei és összefüggései, úgy omlik össze egész eddigi rendszere.

Rebreanu már itt kilép egy szűk „nemzeti problematika” köréből. Bologa válsága lelkiismereti válság, s koordinátái az egyén felelőssége önmagáért, az egyén és a közösség, az ember és ember viszonya. A humánium alapkérdései sorában kerül szembe a nemzeti problematikával is, és ha érthető, hogy ennek visszhangja a legerősebb, különösen fontos, hogy ez a visszhang korántsem az egyedüli. A személyes állásfoglalás kényszerével járó felismerés érthetően ébreszti fel benne első pillanatban a gyűlöletet, de egyéniségének épp humánium-magja az, ami a gyűlölet e természetlen állapotán átsegíti. Rebreanu szemlélete korántsem a szűklátókörű nacionalistáé, hanem az olyan íróé, aki egy Bologa típusú egyéniség konfliktusában is az egyetemesen érvényes emberire tudja tenni a hangsúlyt.

A realitás kényszerében öntudatra ébredő Bologa korántsincs egyedül. Az író tisztán látja, hogy a háború, amely milliós tömegeket ragadott magával, milliókban

Romul Ladea: Liviu Rebreanu
(szobor-részlet)

érelleli meg a felismerést, hogy jelszavainak semmi közük az ő érdekeikhez, s hogy az ő céljaik vajmi messze esnek a hazafias szónoklatokban hirdetett céloktól. Az emberi tudatosság legkülönbözőbb fokozatain álló regényalakok között alig van olyan, akiben ez a felismerés ne villanna meg, s az író teremtette háborús atmoszféra lényegében e villanások sokaságából tevődik össze. A halálraítélt cseh tiszt sírját ásó katonák szavai, a tisztí étkezdében folyó viták, az egyszerű gyimesi parasztok iszonyata a soron következő halálos ítéletek miatt — mindez csak néhány kiragadott jelenet a sok közül. Rebreanu hősei mindannyian ott őrlődnek a nyíladó felismerés és a kényszerű kötelesség két malomköve között, s még ha az:

író nem is kíséri figyelemmel mindegyikük sorsát, külön-külön mindegyiknek megvan a maga emberi drámája vagy tragédiája.

Mindez annál nagyobb súlyt ad Apostol Bologa alakjának, aki mivel általános jelenség hordozója, általános érvényű tanulságot is kell hogy szolgáltatson. Az író szinte kíméletlen következetességgel vág elébe mindazoknak a kitérőknek, amelyeket Bologa — vagy az ő számára a sors szeszélye — választ, s kényszeríti arra, hogy az előtte álló kérdésre egyértelmű választ adjon. Neki egymagának kell felelnie mindnyájuk kérdésére, vagy mivel erre nem képes, neki magának kell megrázó például szolgálnia arra, hogy a már megkezdett úton nem lehet a biztos bukás kockázata nélkül megállni, s nem lehet arról visszafordulni sem.

Bologa vívódása azonban azért mélyen emberi, mert mélyen emberiek azok a tényezők is, amelyek az egyértelmű válasz elhárítását indokolják. Neki át kell mennie a „felsőbbbségből“ való teljes kiábrándulás fokozatainak (gondoljunk arra, milyen kétségbeesett reménységgel megy kihallgatásra Karg tábornokhoz, akitől azt reméli, hogy vitézsége elismeréséül „tekintettel lesz“ reá), aztán a végre elhátározott szökési kísérletet megelőző súlyos sebesüléséből felépülve, meg kell küzdenie az elemi erővel feltámadó életösztönrel s a már-már biztos halálból való visszatérés örömeivel, végül pedig egy mindent elsőprő szerelem hatalmával. Vajon érthetetlen az, hogy ezekben a küzdelmekben alul marad, hogy a nagy dilemma fokozatosan leszűkül benne *magánéletének síkjára*? A felismerés nem alszik el benne. De elodázódik a cselekvés, amelynek ezt a felismerést visszavonhatatlanul követnie kell, s addig halasztódik, amíg már az ő személyét közvetlenül érinti (kijelölik a hadbírószágba, ahol elfogott és kémkedéssel gyanúsított román és magyar parasztok felett kell ítélnie). A késleltető tényezők ellenére ekkor mégiscsak bekövetkező cselekvéséhez azonban már nincs meg a lelki felvértezettsége, és célratoró koncentráltág híján elháríthatatlanul botorkál az arcvonalat biztosító járőr karjai közé.

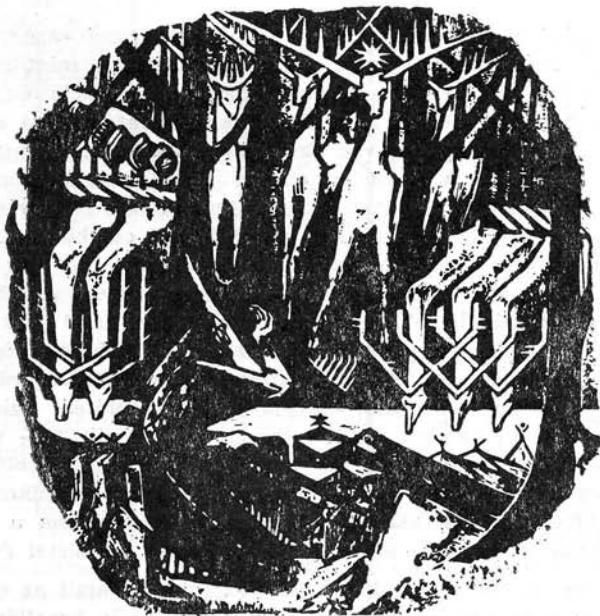
„Gyenge, mint minden ember“ — mondja Bologáról maga az író, és ez a gyengeség mégis azért tragikus (nem pedig tragikomikus, mint az a *Katasztrófa*-ban szereplő David Pop esetében látható), mert a késleltető tényezők nagyon is emberiek és szubjektíve mélyen megindokoltak. Viszont minden megindokoltságuk ellenére sem hatnak felmentő erővel. Ezért olyan döbbenetes az utolsó rész magamegadó tehetetlensége, a vég elháríthatatlan bizonyosságában való megnyugvás. Apostol Bologa, akárcsak lelki rokona, Remus Lunceanu, a *Kálvária* központi alakja, a döntéstől, az állásfoglalástól való rettegéssel készíti elő bukását. A megnyugvást pedig a döntés kényszerre alóli felszabadulás teszi érthetővé. „Az ismeretlen mindig kínzó — mondja Remus Lunceanu. — Sokszor néztem szembe a halállal, de sohasem félttem tőle. Mindig jobban félttem az élettől. A halál pont az életet jelentő mondat végén. Az embereket csak az élet kinozza. A halál meggyógyítja őket.“ Mintha Bologát hallanók, akit elfogatása után egyetlen kérdés érdekel: Mikor lesz már vége? — s felhasználatlanul hagyja a megmentésére szinte ráerősített lehetőségeket. „Hátha a halálon túl következik az igazi élet? — szögezi a kérdést a védelmére vállalkozó Klappának, aki gyótródéseinek tanúja volt, s most kétségbeesett kísérletet tesz megmentésére. — Most megnyugodott a lelkem... Miért kezdjem előlről a kínokat? Nem akarok már semmit. Elég nekem a szeretet, mert a szeretet egyformán felöleli az embereket és az Istent, az életet és a halált.“

„A képzelgés, amely békét ültet a lélekbe, minden, amit az ember az életben nyerhet!“ — van-e megdöbbentőbb a legyőzetés e nyílt bevallásánál? De van-e mégis súlyosabb vád, mint ez a vallomás, az ellen a társadalom ellen, amely a

magátmegadó Bologa fölött ítélezik, s amely maga teremtette meg ezt a feloldhatatlan konfliktust?

Bologa nem az egyedüli legyőzött ebben a regényben. Az érzelem és a cselekedet két malomköve között ott őrlődik Klapka százados, aki, hogy saját életét családja számára megmentse, megtagadja társait, s halálra sebzett lélekkel hordozza magában árulásának emlékét. Legyőzöttségét ismeri be magát megadó alázattal a meghurcolt Boteanu pápa, fiát féltő aggodalommal az özvegy Bologáné („...háborúban az ember úgy lapul, ahogy tud... Amíg elmúlik a veszély, üvöltönnünk kell a farkasokkal, másképp felfalnak bennünket.“) S ott gyötrődik Bologa tisztársainak egész sora: a rohamra fegyvertelenül és egy szál pálcával siető Cservenko, az elnyomottak világának reménységét magában ott melengelő „anarchista“ Gross, sőt még Varga is, aki szinte bocsánatkérő szánakozással teljesíti kötelességét, amikor egykori barátja épp az ő járőrének karjai közé botlik.

Ezeknek a lelkeknek a drámája az *Akaszttak erdeje*, azoké, akiket életük ellentmondásait kiélezve ragad magával a világhatásztrófa, azoké, akiknek felmorzsolódása ellenére, az igazi legyőzött mégiscsak az őket felmorzsoló hatalmi gépezet, amiért ember és ember, egyén és közösség, közösség és közösség kibékíthetetlen ellentétére alapozta létezését.

Makkai Piroska: *Cantata profana*

Gyulafehérvár építészettörténeti mozaikja

Gyulafehérvár elvitathatatlanul hazánk legrégebbi idők óta folytonosan lakott, értékes műemlékekben gazdag városa, városépítési és építészettörténete azonban mindeddig nem látott napvilágot. Mozaikszerű jegyzeteim ennek a még nem létező monográfiának margójára íródtak.

Dák kő, római oltár

A mai Gyulafehérvár helyén a még Traianus császár idejében, valószínűleg 106-ban épült római castrum állott, amely a XIII. Gemina légió törzstáborául szolgált. A castrumnak látható nyomai nincsenek; épületeinek alapfalait sokméteres földréteg és a századok folyamán emelt épületek takarják. Amikor 1896-ban a vár főkapuja mellett kaszárnyát építettek, római várfalakra bukkantak, amelyeket Cserni Béla neves történész a castrum egyik kapujával azonosított (*Alsófehér vármegye történelme a római korban. Alsófehér vármegye monográfiája*. Nagyenyed, 1901. 159). Ez a „porta principalis dextra” lehetett. A castrum területén rendszeres régészeti feltárásokat egyelőre még nem folytattak. Részleges ismereteink jó részét is a véletlennek köszönhetjük. Feltételezhetjük azonban, hogy a jövőbeni ásatások eredményesek lesznek, mert elvéve, még a felületes nézelődések alkalmával is érdekes leletekre bukkanhatunk. Ez a helyzet például két „felfedezéssel”, amiről értesítettem a gyulafehérvári múzeum tudományos munkatársait.

Lássuk miről van szó?

A Horia, Cloșca, Crișan utca 5. számú házának északi szárnya valószínűleg a XVII. század elején épült a középkori külső várfalra. Ennek nyugati folytatása egy római kövekből rakott fal, amelynek belső, alsó részén egy horonnyal ellátott faragott követ találtam. Ilyen hornyolt köveket a dákok használtak várépítéseiknél. (E várak kurtinája, védőgátja két egymáshoz közelálló köfal volt, a falközt pedig kötörmelékkal töltötték ki. A két köfalat vízszintesen elhelyezett fagerendákkal rögzítették egymáshoz, és ezeket horonnyal ellátott faragott kövekbe helyezték.) Egy ilyen dák várból származhat az említett idomkő is, tudtommal az egyetlen, amelyet a gyulafehérvári castrum helyén találtak. Lehetséges, hogy a római hódítást megelőző időben a castrum helyén dák vár állott*, de nem valószínű, mert a dák Appulont, Rubobosztésznek, az apulon törzs királyának a várát — Alexandru Popa és Ion Berciu szerint — az 1961.

*A szerző megállapításai egyéni kutatómunkájának eredményein és az ezekből levont következtetéseken alapszanak. A szervezett és átfogó jellegű ásatások, valamint a nagyobb tudományos apparátus segítségével elvégzett felmérés van hivatva kimondani a döntő szót ezekben a vitatott kérdésekben. (A szerkesztőség megjegyzése.)

évben folytatott ásatások a mai Gyulafehérvártól kb. 20 kilométerrel északra, a Piatra Craievii nevű helyen találták meg (Alexandru Popa — Ioan Berciu: *Cetatea Alba Iulia — Monumentele patriei noastre*. București, 1962. 5—6).

A vár déli oldalán áll a körülbelül 1720-ban épült, kívülről jellegtelen, de belül boltozata és szellemes szellőztető rendszere következtében annál érdekesebb lőporraktár. Ezt az épületet téglafal övezi. Ennek északnyugati sarkában egy téglalag és kötörmelékhalmon egy volt római konzul fogadalmi oltárának feliratos alsó részére bukkantam. Nagyon érdekes és megoldandó kérdés: honnan került ez az értékes emlékmű erre a helyre?

A székesegyház

Gyulafehérvár legszebb műemléke a római katolikus Szent Mihály székesegyház, Délkelet-Európa legbecsesebb későromán stílusú temploma, a középkori vallásos építészet remeke. Amikor századunk elején Möller István az épületen nagyszabású restaurációs munkálatokat végzett, a jelenlegi székesegyház padozata alatt egy régebbi templom alapfalaira bukkant, amelyről úgy vélekedett, hogy az egy háromhajós, egyetlen félköríves szentélyű bazilika lehetett. Ennek déli oldalához, közel a déli kereszthajóhoz egy alapjaiban most is látható kerek kápolna csatlakozott; hossza kb. 10 m és külső szélessége az apszissal együtt mintegy 8 m. Ez a körkápolna nem külön, a régi bazilikától függetlenül épült, hanem vele egyidejűleg, és szerkezetileg is összefüggött vele. A körkápolna valószínűleg keresztelőkápolna volt, és éppen ez a régi bazilika legfontosabb sajátossága, hogy mindkét épület egyszerre és egyöntetűen épült. A régi gyulafehérvári bazilikát általánosan elfogadottan román stílusú templomnak tartják, és a székesfehérvári és a kalocsai román stílusú székesegyházak típusához tartozónak vélik. De vajon valóban román stílusú volt-e a régi gyulafehérvári bazilika?

Entz Géza *A gyulafehérvári székesegyház* című kitűnő művében (Budapest, 1958) a régi bazilikával kapcsolatban többek között a következőket mondja: „... csábító távlatokat nyit, akár a Horedt által vázolt, bolgár befolyás alatti szláv vajdaságra (Kurt Horedt: *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. al IV—XIII*. București, 1958), akár a Bizáncban megkeresztelt Gyulára gondolunk, aki 948 körüli megtérése után a bizánci kereszténység elterjesztésére Hierotheosz görög szerzetes személyében püspököt is hozott magával. Gyula nyugati szomszédja Ajtony (Athun), akinek szálláshelye a bolgár településig nyúlt be. Maga Ajtony is Viddinben keresztelkedett meg. A felsorolt tények mellett valószínűsíthető volna, hogy a gyulafehérvári körkápolna a Szent István előtti görög kereszténység egyetlen itteni, legalább maradványaiban fennálló emléke. A kápolna méretei azonban még oly kis plébániatemplom számára sem elegendők, a bazilikával való szerves egybeépítettség pedig a korábbi eredetet kizárja, hiszen ez esetben a falak külön volnának. A bizánci—bolgár kapcsolat lehetősége azonban az egységes építés elfogadása esetén is fennáll. Már Möller István rámutatott 1908-i jelentésében arra, hogy a körkápolna habarcsa téglaporról kevert, ami Bizáncban szokásos eljárás, és elűt a második székesegyház tiszta mészhabar-

esától. Ha tekintetbe vesszük Gyula és Ajtony bizánci és bolgár kapcsolatait, valamint Horedt régészeti eredményeit, a körkáporna és a bazilika építkezésében bolgár vagy bulgáriai tanultságú műhely közreműködése valószínűsíthető. A méretben és alaprendezésében a gyulafehérvárihoz legközelebb álló kalocsai székesegyház építési technikája is keleti jellegű. ...Fehérváron már a (katolikus) püspökség alapítása előtt is számolhatunk templom fennállásával. Sajnos, e történeti következtetés ez ideig tárgyszerűen nem bizonyítható."

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy a román stílusú székesegyház helyén egy keresztelő-körkápornával ellátott, egyvapszisos, háromhajós bazilika állott, amelyet egyhangúlag román stílusú katolikus templomnak tartanak. (Ez természetesen csakis Gyulának Szent István által 1003-ban történt leverése után, talán Szent László idejében, de még inkább a XII. század elején épülhetett volna, miután a gyulafehérvári római katolikus püspökségről az első oklevélbeli említés 1111-ből származik. De egyben megállapíthatjuk azt is, hogy Entz Géza bizonyos történelmi tények következtében, valamint a felhasznált téglaporról kevert habarcs miatt nem látja kizártnak, hogy a bazilika építésében bolgár vagy bulgáriai tanultságú műhely működött közre.) Erdély területén körkápornával egybeépített bazilika szokatlan megoldás, ezzel szemben a bizánci és a bizánci—bolgár építészetben ez a típus — különösen a mai Bulgária területén — nem ritkaság.

A más természetű adatok, a bizánci eredetű habarcs, de még inkább a bazilikával egybeépített keresztelőkápolnával megvalósult típus több évszázados fennmaradását bizonyító bizánci és bizánci—bolgár példák alapján úgy vélem, nem kockázatos az a feltevés, hogy a régebbi gyulafehérvári bazilika „bolgár vagy bulgáriai tanultságú műhely” közreműködésével, esetleg helyi mesterek munkájával épült 948 és 1003 között. Lehetséges tehát, hogy az (idősebb) Gyulának bizánci megkeresztelése és az (ifjabb) Gyula uralmának megdöntése közötti időben az épület Hierotheosz görögkeleti — és nem római katolikus — székesegyháza volt. Mindenesetbe bizánci és nem román stílusban épült templom. Látszólag ellentmond feltevésnek az, hogy a mai székesegyház falában másod-elhelyezésben levő „Maiestas Domini” dombormű, valamint a székesegyház kőtarában őrzött oszlopfők — amelyekről feltételezik, hogy az első bazilikából származnak — a korai román stílus jellegzetes formáiban készültek. De vajon ezek valóban az első bazilikát díszítették-e eredetileg, vagy csak annak római katolikus székesegyházzá történt átépítésekor váltak díszítőelemeivé, vagy pedig egy egészen más, talán a tatárjárás alatt elpusztult templom maradványainak kell tekintenünk őket.

A fejedelmi palota

A város történetileg nagyon fontos és építészeti szempontból érdekes műemléke a fejedelmi palota. Ez az épület a fejedelemség függetlenségét fenyegető Habsburg-impérium és az ottomán birodalom ellen küzdő nagy uralkodóknak — köztük Mihály vajdának és Bethlen Gábornak — szolgált székhelyül. Itt voltak a kancelláriák, itt tartották az országgyűléseket, innen irányították ügyesen, óvatosan és hozzáértően a fejedelemség belső ügyeit és külpolitikáját. Így ez az épület volt hosszú ideig az el-

nyomatás elleni önvédelmi harc központja, s mint ilyen, a függetlenség és a szabadság szimbóluma.

A fejedelmi palota nem egyöntetű építészeti alkotás, hosszú századok folyamán állandóan formálódott: többször elpusztult, majd romjából újjászületett, bővült, átalakult, több különálló elemből tevődve össze. A mai három belső udvart körülvevő, egyemeletes épületrész karakterisztikus alakját főleg Bethlen Gábor (1613—1629) és I. Rákóczi György (1630—1648) alatt, osztrák kaszárnyajellegét viszont a XVIII. század elején kapta.

Az épület rendeltetése is többször változott: eredetileg püspöki lak, majd püspöki vár, azután fejedelmi palota, kaszárnya és egy része újra püspöki palota. Kialakulásának és fejlődésének viszontagságai következtében építészeti jellegét többször is megváltoztatta olyannyira, hogy ma már csak nagyon kevés, valamely közismert építészeti stílusra jellemző szerkezeti vagy díszítőelemmel rendelkezik. De még így is impozáns és monumentális építészeti, történelmi műemlék.

Ebben a palotában székelt Mihály vajda 1599. november 1-től 1601. augusztus 19-ig. Itt kiáltották ki erdélyi fejedelemmé, itt fogadta a rendek hódolatát. Az uralkodása alatti két országgyűlést (1599. november 20—28. és 1600. július 26—27.) is itt tartották. Feltehetjük tehát a kérdést: a palota melyik részét, melyik szárnyát lakta Mihály vajda, melyik volt az a lakosztály, ahol e nagy államférfi és hadvezér dicsőséges, egyben tragikus életének utolsó szakaszában a három fejedelemség sorsát egyetlen kézben tartotta?

A XVI. században a háromudvaros nagy palotakomplexum még nem létezett. Állt a régi, valószínűleg bencéskolostorból kifejlődött várkastélyszerű és a mai főkaput magában foglaló új püspöki palota, amit Várday Ferenc püspök 1514 és 1524 között épített (kapualjában még most is felismerhető egy gótikus boltozat és két, szintén gótikus kapukeret). Az építető kilétét látszik bizonyítani egy, a püspök címerével és püspöki süveggel díszített feliratos kő (Boros József szerint a század elején még látható volt a lépcsőház falában): „FRANCISCUS. DE. KISWARDA. D. ET A. S. G. EPISCOPUS. TRANSILVANIENSIS INCEPIT ET. PERFECIT. AD. DEI GLORIAM“ (Boros József: *Az erdélyi püspöki palota*. *Déli Hírlap*, Temesvár, 1941. szeptember 29). Várday püspök után itt lakott a fejedelemség korának utolsó gyulafehérvári római katolikus püspöke, Statileo, akinek 1542-ben bekövetkezett halála után az épület Izabella királyné birtokába jutott, s ő az erdélyi fejedelmek palotájává tette.

Természetesen a szerénynek nevezhető, egy épületből álló püspöki lak nem felelt meg a fejedelmi palotával szemben támasztott követelményeknek, és ezért az eredeti épületet János Zsigmond (1559—1571), de még inkább a Báthoriak korában (1571—1599) nagymértékben átépítették és kibővítették. Ennek következtében más átalakítások mellett a palotának a tér felőli oldala elé egy sor, uralkodói lakosztály céljából szolgáló díszes szoba épült, és ezzel a palota új homlokzatot kapott.

A 128-as számú emeleti szobában megrongált és levakolt állapotában is építészetileg nagyon értékes reneszánsz ajtókeretre bukkantam, amelyről tudtommal a szakirodalomban mindeddig nem tettek említést. Ez az ajtókeret az erdélyi reneszánsz sajátos díszítőelemeit tartalmazza

és bizonyos tekintetben stiláris hasonlatosságot mutat több kolozsvári és besztercei ajtókerettel, mint például a kolozsvári Wolphard-Kakas házában (1541), a kolozsvári Lenin sugárút 32. számú házában (1559), a kolozsvári Hensler- (1586), valamint a Daumon-házban (1595) levőkkel, de még inkább a besztercei Dorna utca 5. számú házában (1560—1563). Feltételezhető, hogy a palota reneszánsz portálja János Zsigmond vagy még inkább a Báthoriak idejében készült, és így egyetlen XVI. századbéli reneszánsz maradványa a palotának. Pontos datálása csakis alapos kutatómunka eredménye lehet.

Az előbbieik alapján a feltett kérdésre a válasz a következő: Mihály vajda fejedelmi rezidenciája a jelenlegi háromudvaros palotának az a része volt, ahol a jelenlegi főkapu van, és talán éppen a reneszánsz ajtókeretes szobában írta 1599. november 4-i híres levelét, amely e történelmi kijelentést tartalmazza: „... triumphans Albam, principum Transilvaniae occupavi.”

Horia börtöne

Gyulafehérvár nevéhez fűződik az 1784. évi nagy parasztfelkelés drámái befejezése, a mozgalom vezetőinek bebörtönzése és mártírhalála: Crişan önkezevel vetett véget életének, Horiát és Cloşcat az „Akasztófahegyen” 1785. február 28-án kerékbe törték. Megemlékezésül a kegyetlen utókor a vár főkapuja előtt művészi obeliszket emelt.

A vár díszes, barokk stílusú főkapuja fölött áll VI. Károly császár lovasszobra, feltehetően Johann König bécsi mester 1717—1720 között készült alkotása. Talapzatának falában emléktábla figyelmeztet Horia 1784. december 27-étől 1785. február 28-áig, kivégzéséig terjedő raboskodására. Ebben a talapzatban egy vasajtóval és két, a várárookra néző kicsi, ovális, ablakszerű nyílással ellátott kamra van. Erről sokáig azt tartották, hogy Horia börtöne volt. De ez nem valószínű, inkább hihető, hogy az üregben a főkapu felvonóhídjának mozgatására szolgáló csörlőszerkezetet helyezték el, a két nyíláson ennek a láncait vezették keresztül. Következésképpen a helyiség nem lehetett börtön.

Horia börtöne máshol volt. Hogy hol, arra az aránylag sok korabeli, Horiát börtönben ábrázoló metszet nem ad feleletet, mert egyik sem autentikus, mind apokrif koholmány; közülük I. H. Loeschenkehl teatrális rajza meg éppenséggel Giambattista Piranesi (1720—1778) olasz építész és grafikus képzelet szülte *Carceri* című, fantasztikus börtönkompozícióira vezethető vissza.

Tudományos Akadémiánk könyvtárában viszont őriznek egy múlt századbéli metszetet, amely nemcsak rávezet a Horia-börtön téves meghatározásának okára, hanem megjelöli azt az épületet is, amely Horia, Cloşca és Crişan tényleges börtöne lehetett. A metszet a vár főkapuját és a mellette lévő épületet ábrázolja, amely Johann Konrad von Weiss császári őbester és mérnök helyszínrajzában (valószínűleg 1735-ben készült) a „Komisszáriátusi ház” elnevezés alatt szerepel. A XIX. századbéli metszet magyar nyelvű felirata: *A vár főkapuja és Horia fogháza*. Az „és”-t magyarították félre azok, akik Horia börtönének helyét akarván megállapítani, azt kizárólag a főkapura vonatkoztatták. Holott a szöveg helyes értelmezése szerint Horiának és mártírtársainak börtöne a „Komisz-

száriátusi ház"-ban volt. Ezt a tényt a metszetet készítő művész jól tudhatta, mert hiszen az ő idejében még éltek Gyulafehérváron olyan öreg emberek, akik gyermekkorukban szemtanúk elbeszéléséből értesülhettek a Horia-felkelés eseményeiről és természetesen arról is, hogy hol tartották fogva annak hőseit. Így azt gondolom, nem tévedek, ha a történelmi nevezetességű börtönt a „Komisszáriátusi ház“-nak az utcára nyíló alagsorában lokalizálom.

Ezeknek alapján tévesnek vélem azt a feltevést is, amely szerint Crişan börtöne a vár „Újkapu“-ja melletti, 14. és 17. számú kazamatákban lett volna. Itt valóban létezett egy katonai börtön, de csak miután — a XIX. század második felében — a vár elvesztette hadászati és harcászati jelentőségét. Mindaddig ugyanis az említett erődtítési elemek egy ravelin, illetve egy contregarde fontos oldalozó tüzelési erődítményeiként szerepeltek, és mint ilyenek, ágyúkkal voltak megrakva. De nem indokolt az az állítás sem, amely börtönként a vár főkapujához tartozó helyiségeket jelöli meg, mert azok a kapuórség szobái voltak.

A Sala Unirii épülete

Gyulafehérvár történeti szempontból különösen jelentős műemléke a Sala Unirii, az Egyesülés Termének épülete. 1918. december 1-én itt írták alá az Erdélynek Romániával való egyesülését kimondó okmányt. Az eseményt az épület falában elhelyezett következő latin nyelvű márványtábla örökíti meg: „ANNO DOMINI MDCCCC XVIII KALENDIS DECEMBRIS HOC LOCO UNIO TRANSILVANIAE UNIVERSA CUM DACOROMANIA SOLLEMNI ET UNANIMO POPULI VOTO IN PERPETUUM ATQUE IREVOCABILITER PROCLAMATA EST CUIUS REI MEMORIA SEMPITERNA SIT.“

Maga az épület 1908-ban eredetileg a helyőrség tisztkaszinója céljaira épült, tompított fantáziájú, szecessziós stílusban. 1921—1922-ben Victor Ştefănescu építésznek, a gyulafehérvári görögkeleti székesegyház megalkotójának tervei alapján, a román történelmi építészet stíluselemeinek felhasználásával építették. Ezek a munkálatok csak kis mértékben változtatták meg külső formáját. Nyugati homlokzata elé diadal-kapuszerű, új bejáratot képeztek ki, füzerekkal és trofeumokkal díszítették, keleti homlokzata elé pedig terasz került. A műemlék belsejében az átépítési munkálatok már nagyobb arányúak voltak. A nagyterem mindkét végén egy-egy, árkáddal elválasztott, kandallóval díszített melléktér létesült, a gazdag ornamentációval ellátott falakat pedig Pierre Bellet francia festőművésznek a román nép nagy történelmi alakjait ábrázoló — időközben, sajnos, elpusztult — falfestményeivel borították.

Most a Sala Unirii épülete az Egyesülés Múzeumának ad helyet, ez viszont a célnak megfelelő, újabb átalakításokat tett szükségessé. Ezek során építészetileg nem változtattak az alapvető jellegén, csak a nagyterem mellett levő kisebb helyiségeket vonták össze, és ezzel két nagyobb és két kisebb termet alakítottak ki kiállítási célokra. A modern múzeumokban szükséges egyirányú közlekedés megvalósítása érdekében részben az alagsort is felhasználták. Ezenkívül a leromlott struktúrát menyhási, a faparkettát ruszkicai márványlapokkal cserélték fel. A restaurációs átalakítási munkákat Ştefan Balş építész tervezte.

A múzeum falait új, értékes műalkotások díszítik. Két dombormű — Mircea Ștefănescu szobrászművész alkotása — az 1848. évi balázsfalvi és az 1918. évi gyulafehérvári nagy népgyűlést ábrázolja. Az előcsarnok falfestményei Decebált, Traianust, Mihály vajdát és Cuza Vodát, a többi termekéi pedig a román történelem más nagy személyiségeit, Moldva, Havasalföld és Erdély híres fejedelmeit, az 1784. évi parasztfelkelés és az 1848-as forradalom hőseit ábrázolják. Alkotóik Marius Călinescu, Pavel Codiță, Constantin Piuliță és Ștefan Sevăstrie festőművészek.

Az építészetnek megvannak azok a sajátos művészi eszközei, amelyek képessé teszik arra, hogy tudatosan, előre megtervezetten, nagy események keretében szolgáló monumentális műemlékeket alkosson: a római Szent Péter bazilikát világtemplomnak szánták, a londoni Parlament épületét egy világhatalom központjának, a moszkvai Lenin-mauzóleumot az emberiség egyik legnagyobb zsenije földi maradványainak befogadására. A gyulafehérvári Sala Unirii épületének eddig ismeretlenül maradt megtervezője még csak nem is sejtette, hogy művében majdan a történelem akaratából az egységes román nemzeti állam kiteljesedésének aktusa fog megvalósulni.

Löwith Egon:
Józsa Béla

Józsa Béla irodalmi és publicisztikai munkássága

„Ma egy éve furcsa menet kanyarodott fel a házsongárdi temető kapaszkodóin. Elöl hat katona vitt egy koporsót, mögöttük a gyászoló család, s oldalt és hátul borkabátos, marcona detektívek. Egy-egy járókelő riadtan nézett utánunk. Józsa Bélát temettük. A kirendelt református pap imát mormolt, bibliát idézett. Aligha tudta, kit bocsátunk a sírba. Alig földelték el a koporsót, a detektívek hozzám léptek s igazoltattak. Nem lévén jogi értelemben vett családi hozzátartozó, szemet szűrt nekik jelenlétem.

Honnan is sejtették volna ezek a pribékek, hogy Józsa Bélának paragrafusokon innen és túl családtagja egész Kolozsvár minden dolgozója, hozzátartozója egy szenvedő nemzet s minden ember, aki szent lelki közösségben a vértanúval lázadni mert, és az elnyomatás boltívei alatt a béke jelszavait suttogta szerte. Azért valamit sejtettek a detektívek is: amikor levittek a rendőrségre, egy-egy odalépett hozzám, s bizonyítani próbálta, hogy ő ugyan nem nyúlt Józsa Bélához, ki tudja, hogyan is történhetett meg a szerencsétlenség? Ők védekeztek, én hallgattam, s végül is kihallgatás nélkül eresztettek ki a kapun.“

Ezekkel a mondatokkal adózik a vértanú Józsa Béla emlékének Balogh Edgár egy évvel halála után. S az azóta eltelt negyedszázad nem volt elegendő Józsa Béla arcképének felvázolásához, életrajza megírásához s világszemléleti formálódása és hatása elemzéséhez.

Negyvenöt éves volt, amikor meghalt, s negyvenöt évéből huszonötöt a munkásmozgalomban töltött el. Élete, mint a proletariátusé, szenvedésekkel teli. És mégis gazdagabb, mint a legtöbb emberé, mert eszmék hevítik ifjú korától, s a munkásmozgalomhoz csatlakozása pillanatától élete végéig a gyakorlatot összekapcsolja az elmélettel, a mozgalmi tevékenységet irodalmi kísérletezésekkel és tevékeny publicisztikai munkával. Úgy vélem — s ezt a vélekedést megerősítik hozzátartozóival, barátaival és elvtársaival való beszélgetéseim ugyanúgy, mint személyes élményeim —, hogy irodalmi ambíciói, tervei és vágyai voltak. A munkásmozgalom szenvedése és felszabadítási harca azonban a mozgalmi embert követelte meg... és Józsa Béla irodalmi tervei sínylették meg azt, amit a mozgalom nyert: egy önfeláldozó, becsületos és hősi lélek szívvel-lélekkel s emberséggel teli munkáját.

Elindulását az életbe prózai írásai tükrözik. Mindössze három kis elbeszélése s egy negyediknek töredéke maradt fenn. Mindegyiket ugyanabban az évben — 1935-ben — írta. És mindegyikben benne van gyermekkora élményanyaga, mely egész életén át végigkísérte: a nyomor és elnyomottakhoz tartozás tudata, a nyelvéhez és kultúrájához való ragaszkodás s a szülőföldön román és magyar sorsközösségből fakadó együttélés szükségyszerűsége.

Ezekben az elbeszélésekben felvetődik az idő s az emlékezések az évtizedekkel korábbi gyermekkorból mindig ugyanazokat a mozzanatokat ragadják meg, amelyek a megírás pillanatában is uralkodnak gondolatain és érzelmein. Élet a ju-hok mellett, a gazdával és Átyimmal való mindennapi kapcsolat hamar juttatja

el a természet szeretete mellett a szívtelen gazdag megutálásáig és a vele együtt elnyomott, de elnyomottságában is emberséges Átyim megszeretéséig (*Andris, a pakulár*). Ugyanez a szeretet árad belőle — talán tíz, talán húsz vagy harminc év múlva —, amikor a börtönben találkozik ismét Átyimmal. Nézi a fogházba kerülő parasztokat. „Hol láttam ezt az arcot? Kutat a múltban, ahol megfordult. Gyárak zakatoló tömege vonul el előtte, fűrésztelepek, nem, nem találja. No, hát hagyjuk! De új vérhullám önti el agyát. Meg kell találni. Egymás után szedi elő agya elraktározott képeit. Háború, menekülés, vissza — még tovább a múltba. Újra végigsimítja szemével a esontos arcot. Ugráló gondolatai lassanként, mint egy méhraj a fán, kicsi székely falu határán pihennek meg. Átyimra ismer rá, az emberséges pakulárra, aki megtanította a juhok fejésére és nyírására s aki csillogos esteken hosszan mesélt neki, a gyűlöletes városról és az úri házakról, meg a gonosz nadrágosokról (*Találkozás*).

A pásztorélet és a börtönbeli találkozás között sok minden történt. Milyen kár, hogy mindössze néhány lap maradt fenn az emberrévalás éveiről. A városba kerülés új világot nyit meg a pásztorgyerek előtt. Eleinte ugyan csak újságokat hord ki — de ahova, az már élménye: az asztalos-, csizmadia- és lakatosműhelyekbe, s lassan rájön arra, hogy két város van, az „egyik meghóglyozza a szegény falusit, s a másik kihúzza a sárból“ (*Elnyelt a város*). A város azonban nemcsak elnyeli, hanem véglegesen a munkások közé sorozza be Józsa Bélát is. Bekerül az udvarhelyi kő- és agyagipari iskolába. „Tetszett a műhelynek ütemes kopácsolása, a sok szobor a falon, a fényes márvány síkok, s a sok forgó korong a fazakasok osztályán. Hogy vágytam mindig, hogy ide jussak, hogy én is faragjam majd ezt a szép fehér követ olyan nagy darabban.“

Irodalmi emlékezései ezzel véget is érnek. Ami az iskolaévek és a harmincas évek között történik vele és a világgal, az majd csak itt-ott, egy-egy verssorban vagy publicisztikai mondatban tűnik fel. Alig végzi ugyanis el a kőfaragóiskolát, 1916-ban behívják és Hercegovinába küldik katonáskodni. Két év a fronton s utána a forradalom. Az 1919-es magyar tanácsköztársaságban vöröskatona, az ellenforradalom győzelme után azonban hazatér, s a közben Kolozsvárra költözött szülei mellett telepszik le. Itt dolgozik, katonáskodik a román hadseregben, megjárja Bukarestet és Galacot, s 1921-ben belép Kolozsvárt az asztalosok szakszervezetébe és a Kommunista Pártba.

Már rég elmúlt húszéves, de még semmi jele, hogy írni szándékozna. A szakszervezeti könyvtárt bújja, a kultúrcsoportokban tevékenykedik, s minden rendezvénynek propagandistája és részese is egyben. Az 1928-ban alakuló Munkás Segély titkárává választja, s négy éven át népkonyhákat szervez a munkanélkülieknek, sztrájkanyagot és sztrájkkonyhát a börgyáriaknak és más üzemek sztrájkolóinak. ingyenes orvosi rendelőket, napközi otthonokat és karácsonyi ünnepségeket a szegény munkásgyermek megajándékozására.

Szenvedélyesen fényképezi a nyomort s megírja első verseit, amelyeket vagy soha, vagy csak évek múlva közölhet. Valóban a nyomort fényképezi s a Munkás Segély helyiségében rendezi meg fényképkiállítását a munkásnegyedek nyomorúságos lakásviszonyairól. Első verse a munkanélküliekről szól, érződik rajta még a századforduló szocialista költészetének — Csizmadia Sándor, Farkas Antal — s a húszas évek agitációs költészetének hatása. Az agitáció mögött azonban a valóság rideg tényei vannak, s Józsa Béla versei, költészeti értékük hiányosságai ellenére, kordokumentumok. Érzik azonban már az Ady-élmény is, bár irodalmi ízlésére és szellemi fejlődésére nyilván Petőfi költészete és élete jelenti a döntő hatást.

Nekünk az éhség* mindennapi részünk
 Míg más lággy, pompa, gazdagságban él
 Pedig szegény apám mennyit görnyedt, fáradt,
 Míg a sok here mindig ül, henyél
 S számlálja az arannyá lett veritékünket.

A kéziratban maradt *En nem születtem* hangulatában, gondolataiban, sőt kifejezési formájában is emlékeztet a *Proletár fiú* versére, de élményszerűségét nemcsak az irodalmi élmény, hanem az élet élménye, a mindennapok realitása adja.

Irodalmi és publicisztikai munkássága lényegében 1932-ben, a publikálási lehetőségek megteremtésével kezdődik. A

Munkás Segély 1932 tavaszától *Szolidaritás* címen ad ki havonta megjelenő lapot, s szerkesztését Józsa Bélára bizza. A lapot lényegében Józsa Béla és Nagy István töltik meg írásaikkal. Név nélkül írja Józsa Béla cikkeit a háború ellen, a sztrájkolók segítése végett intézkedéseket követel a nyomor megszüntetésére, a munkanélküliek segélyezésére, kitér az éhező falu problémáira, s tiltakozik a verés mint pedagógiai eszköz ellen. A lapot azonban 1932 októberében betiltják, és Józsa Bélát bíróság elé állítják. Ebben az időben különben részt vesz a Nemzetközi Vörös Segély berlini kongresszusán, ahol alkalma van megismerkedni Clara Zetkinnel, a német és a nemzetközi munkásmozgalom neves vezetőjével.

A lap betiltása után néhány hónapig még működik a Munkás Segély. A szervezet karácsonyi gyermekünnepélyéről most már Székely Béni néven ír terjedelmes cikket a *Gyár és ucca* című legális kommunista lapba. Itt közli „Szavalókórus” című versét is, amelyet a Munkás Segély ünnepségére is betanít a szervezet gyermek-szavalókórusának.

Nagy Albert: Józsa Béla a börtönajtóban
 (festmény-részlet)

A legális *Szolidaritás* után ugyancsak Nagy Istvánnal együtt szerkeszti a sokszorosító gépen megjelenő *Írjátok* című illegális irodalmi folyóiratot. Több verse jelenik meg a lapban Küzdő András álnév alatt. Keményhangú versek, tiltakozás a terror ellen s buzdítás a vasutas mozgalmak leverése után a sorok újjászervezésére és újabb harcokra való felkészülésre. „A gyárban bent sztrájkunk leverve”, a börtönök tele s a vereség nyomán csüggedés... ez azonban nem megtorpanáshoz, hanem új harcokhoz kell vezessen:

Műhelyek mélyén harcunkról beszélnek,
 A falu is küldi biztató szavát,
 Előre, testvér, csináljuk jobban,

*Ki lemarad, gyermekének árt.
Tarts lépést, testvér, hiszen ez a harc.
Bérünk: piros, boldog gyermekarc.*

Rendszeres publicisztikai munkássága csak 1935-ben kezdődik. Ez év szeptemberétől jelenik meg Marosvásárhelyen *Új Szó* címen egy erősen cenzúrázott, de mégiscsak legális keretek között publikált kommunista hetilap. Ide írja most már egy éven át hétről hétre politikai vezércikkeit Simó András néven Józsa Béla. Tematikája rendkívül változatos, központi problémái azonban elsősorban a fasismus-elleni küzdelem és békeharc megszervezése, valamint a munkásegység és a népfront-politika sikeres megvalósítása.

Első ilyen cikkében számba veszi, kik állanak a Népfront mellett és kik vannak ellene: „A Népfront célja világos: megvédeni a szabadságjogokat, a drágaság és túlzott adóbehajtások megszüntetése, gyülekezési és sajtószabadságért, amnesztiaért, a fasismus és háború ellen.” Nem politikai egybeolvadást kíván, csak közös harcot, az erők szervezett összefogását: „Nem kell annak szocialistának lenni, aki a háborút nem akarja, nem kell forradalmár legyen, ki a fasiszta poklot ki akarja kerülni.”

Józsa Béla publicisztikai stílusa egyszerű és világos. Nem használ fellengzős szövegeket, cikkei nem stílus-gyakorlatok, hiányoznak belőlük a bonyolult és virágos mondatok. Munkáspublicista írja munkásoknak, s éppen ezért mindig a nyílt beszédre és közérthetőségre törekszik. Nyilván ez okozza, hogy feltételezett szövetségeseitől is ugyanazt a nyíltságot követeli, s az ingadozókkal és visszahúzó-dókkal szemben gyakran kíméletlen. Publicisztikájában mindenesetre tükröződnek a politikai események, s a történészek is kiváló támpontot nyújtanak. Üdvözlendő az „igazi” román—magyar szövetséget, amikor az Ekések Frontja román parasztjait és a MADOSZ magyar dolgozói összegyűlnek közös sérelmeik és problémáik megbeszélésére és közös programjuk kidolgozására. Egy héttel később ugyanilyen lelkesen ír a kommunista és szociáldemokrata internacionálék között létrejött fasismus- és háborúellenes egységről. Az egységet sürgeti helyi szinten a kolozsvári fasiszta parádé után — 1935 novemberében...

Publicisztikájában felvetődik minden kérdés a szegénységgel, nyomorúsággal, szociális és nemzetiségi elnyomással kapcsolatban. Sürgeti a közeledést szocialisták és kommunisták, baloldaliak és haladó polgárok, munkások, parasztok és értelmiségiek között. A Magyar Párt monopóliumával szemben igazi „népi” magyar egység megteremtését, a Nemzeti Parasztpárttól határozott kiállást, gázmaszkok helyett békepolitikát s a fasismus ellen harcoló spanyol munkásság megsegítését követeli.

Sok írásában tűnik fel a magyar tömegek összefogásának hirdeteése. Nyilván nem valamilyen elvtelen egységre, nem a világnézet vagy a szocializmusért való harc feladására gondolt. A harmincas évek közepén a fasismus rohama növekedett. Még a meglévő meglehetősen szegényes demokratikus szabadságjogokat is megakarták szüntetni. A fasismus fokozott veszélyt jelentett a nemzetiségekre. Józsa Béla bírálja a Magyar Párt „főúri” elzárkózását a tömegektől, vezetőinek tehetlenségét, parlamenti szélmalomharcát, és új utak keresését sürgeti. A magyar tömegek „alulról jövő egységét” kell megteremteni, s ezt az egységet kell összehangolni és erősíteni a „demokratikus román csoportok, pártok tömegei felé”...

Az *Új Szó* hasábjain egy éven át hirdeti gondolatait. A lapot azonban 1936 októberében betiltják, s Józsa Béla ismét sajtóforum nélkül marad. Publicisztikai tevékenysége évekre megszakad. Egyetlen cikke jelenik meg 1937 októberében a *Brassói Lapokban*, amelyben válaszol azoknak, akik jobbról és balról támadták a

munkásság részvételét a Vásárhelyi Találkozón. Egyetlen verse pedig a szociáldemokrata párt lapjában, az *Előrében* jelenik meg 1938 nyarán (*Jaurès*). Tevékenysége különben igen jelentős 1937 nyarán a Vásárhelyi Találkozó előkészítésében s a Találkozón magán egyike a legcselekvőbb résztvevőknek.

A Vásárhelyi Találkozót követő évek újabb problémákat vetnek fel Józsa Béla számára is. A müncheni politika igenlése vagy támadása szétbomlasztja a vásárhelyi „egységet“, a királyi diktatúra pedig feloszlatja a politikai pártokat, de létrehozta a Nemzeti Újjászületés Frontját mint egyetlen állami szervezetet, s ennek keretében engedélyezi a Magyar Népközösség megszervezését. Eddig a Magyar Párt, most a Népközösség baloldal-ellenes kizárólagosságra törekvése ellen veszi fel a harcot. Publicisztikája megelégnékül, mert a nagybányai *Bányavidék*, a nagyváradai *Friss Újság* és a kolozsvári *Erdélyi Magyar Szó* közli írásait. A tematika ugyanaz, mint azelőtt, természetesen a megváltozott körülmények között: a magyar munkásság és a nemzetiség, a munkásosztály internacionalista egysége s annak megszilárdítása a szakmai szervezetekben.

Tevékenysége középpontjába kerül — 1939-ben és 1940-ben — a kulturális munka a *Munkás Athenaeumban*. Tagja lesz a szervezet keretében megalakult „Forradalmi írók csoportjá“-nak, amelynek heti ülésein és szakszervezeti székházában az irodalmi rendezvényeken rendszeresen részt vesz Asztalos István, Balla Károly, Brassai Viktor, Gáll Ernő, Heves René, Jordáky Lajos, Józsa Béla, Kovács Katona Jenő, Korvin Sándor, Nagy István, Pásztai Géza és Salamon László, néha odanéz Brassóból Balogh Edgár s Nagyváradról Cselhi Gyula, Józsa Béla beszél és agítál, kis tanulmányt ír a szervezet *Munkás Naptárában*, mindenképp azonban szervezi a Petőfi jegyében rendezett népi megmozdulásokat.

Petőfi nemcsak szívügye Józsa Bélának. A demokratikus megmozdulások zászlójává teszi. Petőfiről ír és ad ki a *Munkás Athenaeum* keretében húszezer példányban megjelenő tanulmányt, Kolozsvárt szervezi a Petőfi-émlékünnepet, Segesvárt koszorút helyez el az emlékművön, Koltón pedig beszédet mond az ünnepségen az összegyűlt földműveseknek.

Józsa Bélának különben egyetlen nagyobb tanulmánya: *Petőfi és az 1848—49-es magyar szabadságharc*. Írásában külön hangsúlyt helyez a nemzetiségek problémájára: „1848 legnagyobb tragédiája éppen az volt, hogy a nemzeti szabadságért hősi harcát folytató magyarság a nemzeti és emberi szabadságjogokért vágyakozó nemzetiségekkel került szembe...“ Petőfi kiáltványát idézi és a balázsfalvi gyűlés felhívását a szabadság és egyenlőség megvalósítására. Tanulmánya befejező részében, 1939 szemszögéből értékeli 48 és Petőfi szellemét: „Ma újra népek vesztik el szabadságukat, s Európa kis népei remegve lesik: holnap ki következik...“ A segesvári tömegsír parancsa pedig: „tanulni a múlton, közeledni egymáshoz nyíltan, a szabadságjogok alapján, testvéri egyetértésben, teljes önvédelmi egységre.“

A bécsi diktátum új helyzetet teremtett. A fasizmus diadalmaskodott egész Közép-Európában. A nemzetiszocialista és fasiszta mozgalmak a hitlerista Németország fegyveres támogatása mellett növekedtek. Erdély északi részén sem jelenthetett meg semmiféle szocialista sajtótermék. Lehetővé vált viszont a budapesti *Népszava* és néhány demokratikus lap terjesztése Kolozsvárt és az erdélyi városokban. A *Népszavában* Székely Béni, a népi írók lapjában, a *Szabad Szóban* László Béla név alatt publikálja cikkeit 1941 és 1943 között. A fasiszta szakszervezetektől óvja a munkásokat, a falu szegénységét biztatja a városi munkásság melletti felsorakozásra, a munkásság soraiból kikerülő árukat leplezi le. Közben részt vesz

1941-ben a márciusi emlékbizottságban s a kolozsvári március 15-i tüntetés megszervezésében. Ugyanez év nyarán a letartóztatás elől illegalitásba vonul. Őccsénél rejtőzik, s a padláson levő búvóhelyén olvas és írja cikkeit. Többször is változtatja illegális lakását, cikkeiben azonban újra és újra a szabadság problémája tér vissza. 1943 kora tavaszán még igen tevékeny részt vállal a 48-as Erdély című kötet szerkesztésében. A nyár folyamán szoros kapcsolatot tart fenn a fasisztaellenes mozgalom több vezetőjével, novemberben azonban letartóztatják, és halálra kínozzák. Utolsó cikke 1943 szeptemberében jelenik meg: óva int mindenkit, ügyeljenek, hogy „saját scraikban ellentét ne verjen fészket“. Eberség kell a zavarkeltőkkel szemben és minden erőnek a döntő feladatra való összpontosítása. Ebben a cikkben írja:

„A feladatot ma — amit a történelem élénk szabott — minden becületese munkás-paraszt-értelmiségi ismeri, tudja. Tudja azt is, hogy ezt csak a legteljesebb összefogással, a legteljesebb egységben tudjuk megoldani. Aki ezt szolgálja: a haladást szolgálja: a haladást szolgálja, aki ennek érdekében ír, beszél, a parasztság, munkásság hangján szól, akárhonnán jött. Aki mást mond, a maradás, a múlt erőit gyarapítja, s ha ez munkás-részről történik, annál súlyosabb és annál bizonyosabb, hogy nem a munkásság véleményét fejezi ki, hisz ez a munkásság már bebizonyította rég, hogy felül tudott emelkedni szűk osztályérdekein, s lendületével, küzdelmes szervezeti tapasztalataival mozgó erejévé vált az egész nemzet boldogabb jövőjének a biztosításában.“

Józsa Béla hagyatékában fennmaradt néhány értékes kézirat. Néhány cikk, néhány polémikus jellegű írás és néhány olyan — képviselőkhöz, írókhoz és szerkesztőkhöz intézett — levél, amelyek problematikájuknál fogva publicisztikai érdekességűek. Ezek az írások — kettő kivételével — mind 1943-ban íródtak. Az egyikben az erdélyi magyarság vezetéséért két arisztokrata között folyó harcot vázolja fel (*Szomszédvárak harca*). Egy másikban a magyar értelmiségi ifjúsághoz való viszonyulást fejtegeti, s a munkásság és értelmiség szükségszerű egymásrautaltságának a kérdését vizsgálja meg (*Együtt*). A munkásság természetesen hangsúlyozta a nemzetköziséget — vallja Józsa Béla —, amikor nyilvánvalóvá lett a szembenálló tőke nemzetközi mivolta. A fasiszmussal szemben azonban hajlandó széles nemzeti összefogásra, de nem „kődös programok és elképzelések“ alapján, hanem olyan kérdések körül, amelyek az egész dolgozó népet érintik. Elveti a fajelméletet és a népek összefogásának szükségét hirdeli. Reményik-verset idéz a faji örület megszállottjai ellen:

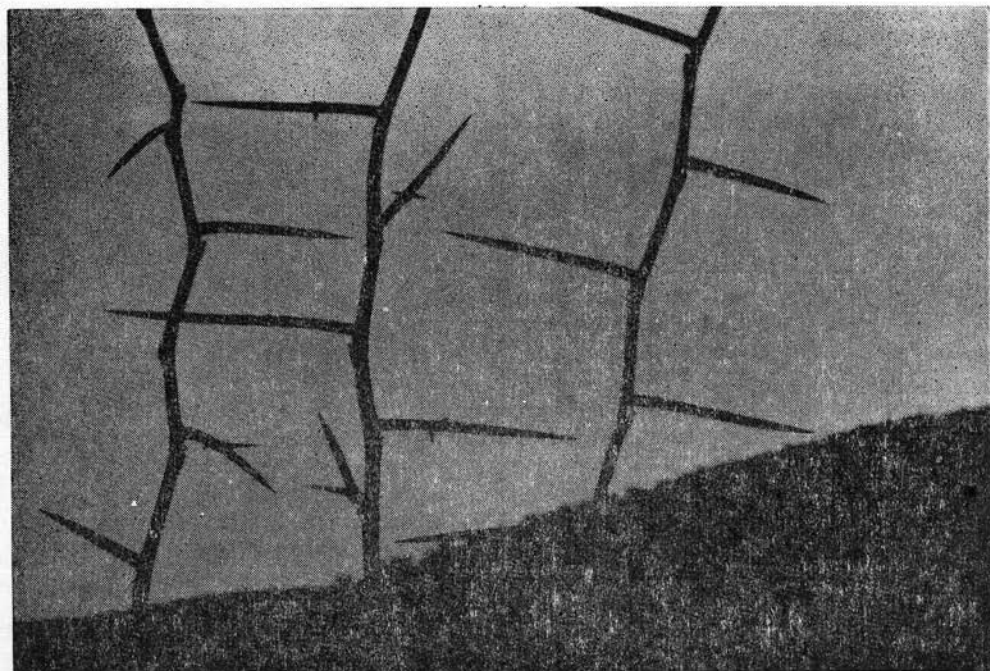
*Népek cseréje: Ó szörny gondolat!
Én nem tudom kibem fogant,
De csak szánhatom és kárhoztatom
Azt a boldogtalant.*

Nem tudni, eljutott-e levele Spectatorhoz (*Búcsú és üzenet*), de azt hiszem, a legszebb és legőszintébb búcsúzás volt a Kolozsvárról végleg távozó radikális publicistától. A levél minden sora a magyarság és a románság egymásrautaltságának gondolatát hangsúlyozza. Várják Spectator hangját onnan, ahol „még nagyobb a kód és több a kódosító“... — különösen a nemzetiségi kérdésben. „Mi lent lakunk a mély tenger fenekén, együtt összekavarva örökre a történelem állal s mint a kavicsok a Szamos áradásai után a Csikóskert mellett összegyűlve, itt marad-

tunk a történelem sok áradása után mi is magyarok, románok, szászok összevegyülve.“

Leveleit nagyrészt „Egy névtelen magyar munkás“ jelzéssel küldi el, s azokban az alapvető sorskérdéseket veti fel. A munkásság íróját arra figyelmezteti, ne csatlakozzon azokhoz a népi írókhoz, akik kétes ügyet szolgálnak, Tamási Áront felszólítja a „jelkiismeret“ új ébresztésére, a szó „igazi“ értelmének visszaadására, a béke melletti állásfoglalásra. „Maga fent van a szellem magaslatán — írja Tamásinak 1943 nyarán —, én lenn, ahol az anyaggal, a vésővel, a téglával, gipszsel küszködünk, de azt hiszem, a jövő egyformán tesz majd felelőssé valamennyiünket, hogy: mit tettünk, hogy használtuk ki a kedvező pillanatotak népünk érdekében.“ Az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjét, Kovács Lászlót is levélben üdvözi Gábor Áronról szóló könyve megjelenése alkalmával. A diákság egyik vezetőjét a szabadságért való küzdelemre ösztönzi, az országgyűlési képviselőt pedig arra, hogy tevékenykedjék a román és magyar nép megbéküléséért, hagyjanak fel a fasiszta munkásszervezetek támogatásával s foglaljanak állást a háború ellen...

A publicista mindig a mindenkori mának dolgozik. Még akkor is, ha nagyobb és szélesebb perspektívából nézi a történéseket és eseményeket. Valamilyen konkrét és éppen aktuális eseményből indul ki, s arról az újságot olvasónak ír. Az utókor azonban mégis lemérheti, vajon a mindennapok társadalmi és szellemi küzdelmeiben írt cikkei kibírják-e a jövő kritikáját. Józsa Béla írásai azt bizonyítják, hogy a szocialista publicisztika legjobb művelői közé tartozott. Mostoha körülmények között, önmagát nevelve és művelve készült fel olvasóközönsége nevelésére és művelésére. Néha darabos, de nem darabos-e azoknak a nyelve, akikhez szól — s nyilván nem önmaguk hibájából, hanem a társadalmi körülmények folytán. Cikkeiben sok a polémia — barátokkal, ellenfelekkel és ellenségekkel —, ez elkerülhetetlen harcok korok publicisztikájában. Írásai a harmincas és negyvenes évek problematikájába engednek betekintést, s ugyanakkor hozzájárulnak emberi arcképének megrajzolásához és megismeréséhez.

Bartha Arpád fotója

A HARGITA ÜZENETE

A líra — a többévszázados hagyományokhoz igazodón — az ötvenedik évfordulójához érkezett romániai magyar irodalomban mindig fontos szerepet vállalt. A próza vitathatatlan klasszikusai (elsősorban Tamási Áron) mellett a költők, Dsida és Áprily, a „gyönyörű sorsú“ Salamon Ernő és a sokat csalódott Reményik, s az utánuk következők, idősebb és fiatalabb kortársaink a szocializmusban — valamennyien érezték a felelősséget, ha tehetségük jellege, világnézetük szerint más-más módon adtak is hangot a megtartó humánumnak.

Ezt az örökséget veszik át a legfiatalabbak — a legfiatalabbak nemcsak korban, hanem földrajzilag is. Hiszen Kolozsvár, Bukarest, Marosvásárhely után, éppen napjainkban, a romániai magyar irodalomnak új város-központjai tűnnek fel az egész ország egyre gazdagabban benépesülő irodalmi térképén. A frissen indult megyei lapok körül, érthetően, elsősorban az „utánpótlás“ tömörül, s igyekszik kialakítani vidéken, kisvárosokban a nem vidékies szocialista kultúrát, a régi emlékeket felelevenítve megteremteni a folytonosságot s az új hagyományt.

A sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* sikerei e téren már közismertek (noha még ők is csak az út elején járnak). Mi ezúttal a csíkszeredai *Hargita* köré felsorakozott fiatalok közül mutatunk be néhányat (jóllehet egyikük-másikuk már folyóiratunk olvasói előtt sem ismeretlen), nem a teljesség igényével, de a múlt és a jelen dialektikus egységének és különbözőségének felmutatásával, legfőképpen pedig buzdításul: legyenek az elkövetkező évek e csírák szárba-
szökkenésének tanúi.

Kántor Lajos

MIKLÓS LÁSZLÓ

A SZÓ *Mint a malomkő a búzát,
fogatlan anyóka a kenyeret,
ásó a földet,
játékkockáit a gyermek —*

*zúzom és morzsolom,
forgatom és illesztem
a szavakat
ajkaim között.*

*Ó, szó,
mint kenyér,
mint búza:
éltető eleven eledel! —*

*Mindennap
több vagy valamivel
s én — soványan! — egyre éhesebb.*

Villámláskor

(Vészharangként kongatnak a felhők.
Az eget — mintha EKG-lap lenne
vergölődő szívünk jeleivel —
villámok karcolják.)

Társat,
hátizsákot feledve
ki erre, ki arra loholna
fedél alá.

Elfekszünk a mezőn.
Ázunk.

Szavak maszkjába búvunk,
hogy ne látszodjék
arcunkon
a rémület.

SÁNTHA IMRE

Sirató

(Részletek)

Apák
fiak
kő kút
komor
ok

szinte
szító
majdnem ég
az ige
ahogy

rólatok
imádkozok

fű
hull
víz hűl
lármázik
a fals
tor

amin
síró
szitkunk

szájba
gyül

s magunk
elunt
vackát
verve
vájva
ordítok
jaj
majdnem
egyedül.

*

Tűzzel jársz, beléd harap a szikra,
hamuba fújsz, sínyli a szemed . . .
mi hát a jobb,

ha hallgatsz, a csend magyaráz félre,
ha beszélsz, a szájad gyermekéből
ökkel fel valamelyik bigott.

Faragj dalfát száraztiszta törzsből,
olyanból, mit ősi lob lepett,
s énekelj kecskebél citerádon . . .
idézd meg a tudós véneket.

Az ágyútalp

Aludj, fiam,
holnap majd előállsz,
anyád csergéjébe takarózva
ma éjjel még háljál csendesen . . .

s verd ki, mondom, vesd ki a fejedből
azt a kelevény rossznyavalyát,
amit szabadságnak
álmodunk.

Ez a jó,
a hozzánk illő hü szusz
itt az elfőtt ajtó-deszka mögött,
odakint a tél is kétszínű ma,
csakhogy dugtig tömje a belét
strázsának irt
óvatlan paraszttal.

Aludj, fiam,
s lássad, merre járnak
a kirekesztett esküszegők,
hol lesi őket a császár vassa.
s melyik völgyészáj osztja meg velük
a pisztrángos loccsanó vizet . . .

Az asszony gyúr,
s langját a búzának
megsózza kövér gömbölyű könnyel,
valahol egy kutya vacsog halkán,
s vacogó szél rázza a kaput,
s mintha egyetlen temető volna,
roskadtan hallgat a nagy falu,
s még a tetők zsindelye alól sem
szivárog az ember-mutató füst.

Hiába,
a mária-legények
túl jó acélt dobáltak közénk,

a java megtérdelt,
míg a többit
szétrúgta a sziszegő iszony . . .

félni,
félni,
ez a mi erényünk,

mert a szó, mit panaszolunk, vétek . . .
s csak a mi szemünkből
csíp eret.

Mást vártál,
én ennyit tudok, öcskös

.....
s nézz bele, a tenyerem bogot hányt,
s nem azért, mert játszottam vele ...

Ēbredj, fiam,
pitymallik, menned kell,
de ne ejtsd el már úgy a fejed,
így éltünk mi,
s hiába az írás
a szent szabad ökörterelésről,
minket tereltek és irtottak meg.

Viszik őket,
jaj, jó villás gyermek,
olyan erős, mint egy bükkfa nyújtó,
és a többi,
mind-mind szál szépe,
mind-mind a dülök duzzadt kalássza.

Vajon hol hasít belőlük zsendelyt
a muzsikás császári parádé,
vajon hova s meddig állogatják
meredt lábbal
dög határ-karónak?

Az asszony a tűz mellett matiszkál,
elfordult, hogy ne lássam a képét ...

mennyit dugjuk egymás elöl, isten,
s mennyit hívunk,
vétkeinket verve
mellünk szőrös bozontja alatt.

Ragya jár a tornác száraz fáján,
s beléhull az emberek szemébe,
s mintha fehér fagyott lajtorjának
tünne az Olt,
mit kivettek bérbe
a fogfehér éjek, s rajta másznak ...
beljebb-beljebb bennünk,
durva talpú,
otromba mozgású
rossz fohásznak.

S gyászol a Kőd,
egészen hozzánk bújt,
ölelkezzünk
zsibbadtra szorosan ...
Nappalaink rágós kotyvalékát

szaggassa meg legfrissebb erőnk,
a gyermek, s hadd szülessen halomra . . .

mert a fekete-toros cserépbe
csak a lakoma leve fehér . . .

OLAH ISTVÁN

Ég az utca

Az éjszaka legszebb kakasának súlyát
házak méricskélik.

Megdől a keresztgerenda,
és továbbadja a következőnek.

Így a háztető:

virgonc kakasom ma éjjel megszólalt,
legszebb kakasom nem késnek tartottam,
pelyvával ettem,

jó széllel itattam,
most kiveri az ágyból a harangozókat.
Szörnyűt sikoltanak a bikák,
húsukon kapirgál a kakas.

Lassan a csűr is megég,
nem táncolnak nyáron a lányok,
szemverésre oltanak a kakas tollából,
s a kölykök szénnel ép utcát, csürt,
meg nem égő állatokat rajzolnak
a kerítésre,

aztán e véletlen nappal vége:
a gerendát s a harangokat
megüli a füst
vagy talán a béke.

Szombat

lehúzzák a redőnyöket
a polcot rendezgetik
a kiabáló címkék
varázs-suhintásra halványulnak
elszámolás után
villogó vödörökben víz buzog
szétterül

lapján virítanak a nyomok
s egy száraz folt a sarokban a csend

reggelre tán megszikkadnak
tócsába hulló álmaink —

FERENCZ ISTVÁN

A föld fiai

Márton Árpád
képe elé

*Két férfi testét domborítja a földhöz
tompá kalapácsaival a nyaknyújtó munka,
s vérvörösre dörzsöli
a vörhenyes testet
a sündisznóhátú tarló . . .*

*Déli harangszó.
Az inakban lágyított
nyirkos ingeket
a bőrhöz fércelik
a küzzadt só
kristályai.*

*S az álom,
az örvénylő álom,
mint kasza-vágta tenyéren a vér,
szétfolyik a földön,
lánggra lobban
a föld-nehéz horkolás.*

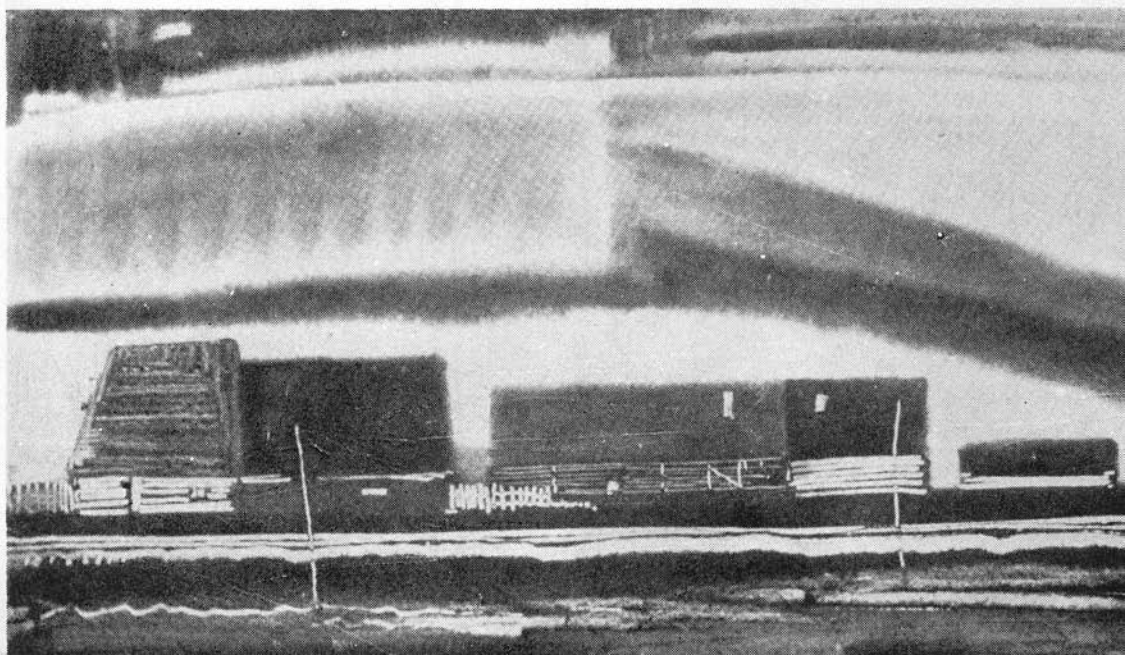
Márton
Árpád:
„A föld fiai“

CSÍKSZEREDAI FIATALOK
MUNKÁIBÓL

Gáll András: Pihenő kaszások

Zsögödi táj

Márton Árpád: Tél

*Ha jó a harag napja
s a robbantó atom
arkangyal-dühü kardja
lángláncolattal hajtja
a tettest (a maga-
teremtette vadon
sivatagon) ama
rettenetes napon,
és a fénytől vakon
hátranéz, s megsíratja,
mit elvesztett, a kert —
megértheti vajon
(fél-ember, fél-majom
agyát váltig gyötörve),
hogy ő, akit kivertek,
épp ő az is, aki kerget?*

(Illyés Gyula)

Rettegve didergett a gyermek-emberiség a sötét és rideg éjszakában. Amikor felkelt a Nap, fénynek és melegnek kiapadhatatlan forrása, hajnali énekkel köszöntötték őt Japán, Perzsia, Egyiptom, Mexikó, Peru Nap-birodalmainak népei. A primitív mitológia a Napban látta a kezdetet, az élet forrását. Az ókor egyik legrokonszenvesebb uralkodója Ehnaton fáraó harminchárom évszázaddal ezelőtt szárnyaló himnuszában így üdvözölte benne az élet fenntartóját:

*Nap, ki megvoltál az élet kezdetén is,
gyönyörűen ragyogsz az égen.
Ha keleten megjelenesz,
fényed szépséggel szerteömlik a földön.
Ha fenn tündökölsz,
világosságod elárasztja a világot,
sugaraid körülölelik a Földet,
és mindazt, amit rajta életre hívtál.*

A mai ember már tudja, hogy a földi élet valóban a Napnak köszönheti létét. Évmilliárdok óta változatlan fényvel tündököl egünkön a mi csillagunk. Egyenletesen hatezer fokos a felszíne, onnan érkeznek Földünkre az energiacsomagok. A fénykvantumok fennakadnak a zöld klorofill molekulagyűrűin, kémiai folyamatok révén elraktározódnak, felépítik a növények testét: belőlük táplálkoznak az állatok, belőlük nyeri az energiát szervezete és gépei számára az ember is.

December végén leghosszabbak az éjszakák, legkevesebb a napfény. A sötét hidegben az öröm ünnepévé vált a téli napforduló, amikor a napalok újra növekedni kezdenek. A nyár ígérését hozzák szobánkba a zöld karácsonyfák. Mennyire felvidámodunk, amikor a borús napok után elsőként nevet ránk a koratavaszi napsugár, szaladni támad kedvünk, hogy birtokba vegyük a fényben úszó világot. És amikor a legrövidebb az éjszaka, június végén, szerelemben fürdik a természet, a szentiván-éji álom boldogsága ömlik szét az erdőn.

Augusztus 6-án, 1945-ben felderítőgépek indultak a Felkelő Nap országának négy városa, Hirosima, Kokura, Niigata és Nagaszaki fölé. Claude Robert Eatherly őrnagy, a Hirosima fölé küldött repülőgép parancsnoka, reggel 7 óra 25 perckor rádióon jelentette a Guamon székelő parancsnokságnak, hogy a város felett derült az ég. Három bombázógép

a Csendes-óceánról Hirosima felé kanyarodott. A város fölé érve egyikük ejtőernyőn egy nagy tartályt ejtett ki. A másik gép mérésekre készült fel, a harmadikon filmfelvevőgép pergett. 8 óra 16 perckor az ejtőernyőn lebegő tartályból kiszabadult a pokol. A Napot felülmúlva ragyogó tűzgömb jelent meg a város felett. Fénye 100 kilométerre ellátszott. A tűzgömb izzása elhamvasztotta a virágzó várost, a szörnyű fénygolyó emberek tízezreit egette halálra. Pár perc múlva a romokra óriási gombafelhő radioaktív árnyéka borult.

*Jaj, mi maradt meg a pusztulás után,
Az Atom, a Hidrogén, a Neutron után
Átok és iszonyat? Átok és iszonyat!*

A Nap az élet jelképe volt a mitológiában és a művészetben. Az Atom szó a halál szinonímájává vált. A Nap elérhetetlen messzeségből ragyogott az emberekre. Az atombombák gombafelhője úgy tornyosult a népek fölé, mint a Gonoszt megtestesítő emberfölötti szellem. Alattomosan várt az atomenergia, mint az Ezeregyéjszaka palackba zárt dzsinje az óceán mélyén. Rés támadt a palack pecsétjén, és közelebb hozta hozzánk az Utolsó Ítélet borzalmát, mint bármikor sokezeréves történelmünk

Ekhnaton áldozatot mutat be a Napnak

során. Az embereknek szembe kell nézniük annak lehetőségével, hogy „szájukat egymásnak tátván a forgó ürbe köpik a hasadó atomot, maguk is széthasadván“.

Claude Eatherly őrnagyot tíz esztendeje katonai ideggógyintézetben ápolják.

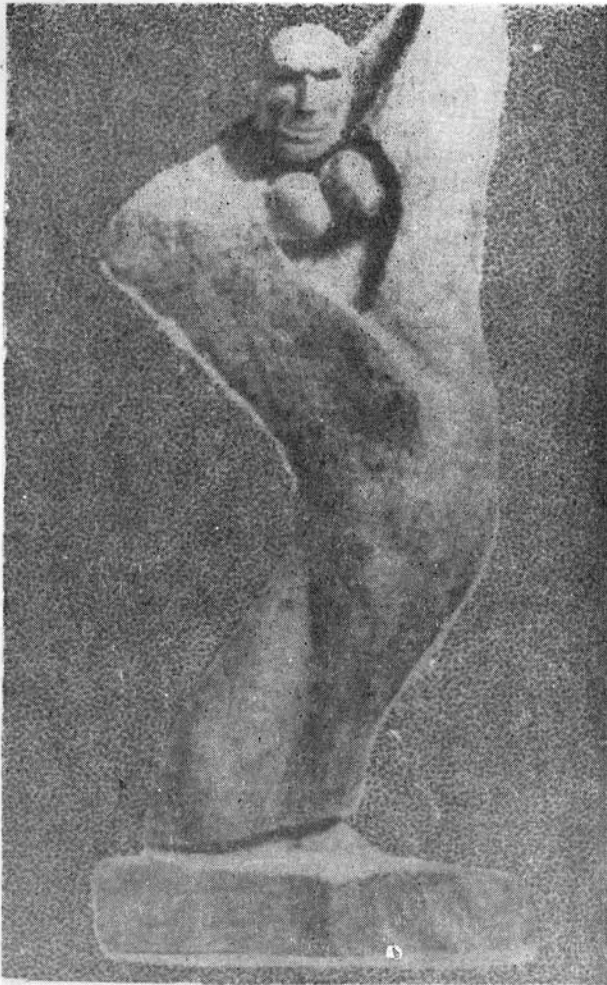
A nukleáris fegyverek nevéből atombomba, A-bomba, sőt Atom lett a köznyelvben. A, mint Atom. A, mint Apokalipszis. Az „atom“ szó nem csupán néhány messzeteleki költő számára jelenti a Végzetet. Még inkább a gonoszság démoni, szinte isteni megközelíthetlenségű megtestesítőjévé nőtt az átlagember szemében. Önkéntelen borzadással tekintenek arra, akiről kiderül, hogy atomfizikus, jámbor aggodalommal kérdezik: „Es ahol maga dolgozik, ott atomok is vannak?“ Ennél az idegenkedésnél nem feltétlenül kellemesebb a sznob társaságban élvezett tisztelet, ami úgy sugároz az atomfizikusok felé, mintha boszorkánymes-terek volnának, fekete mágia papjai, akik egy ördögi istenség kegyeit élvezik.

Amikor elvégeztem az egyetemet, az atomok természetrajzával kezdtem foglalkozni. Huszonhároméves lelkesedéssel báméskodtam a csodakertben, lenyűgözött a különös lények, furcsa tünemények színpompája. Szépnek láttam az atommagok, elemi részecskék mesevilágát. Kedvenccemmé fogadtam a legkisebbet, a neutrínót, izgatott a kövérkés műon kiismerhetetlensége. Ilyen kamaszos hangulatban voltam, amikor matematikus barátom egy szobor fényképét tette elém. Az amerikai művész alkotásának az „Atom“ nevet adta. A dinamikus fűtöttségű szobor azt ábrázolta, hogy egy szűk hüvelyben mérhetetlen energia feszeng. A hüvely felső széle már felhasadt. Egy manó feje és két ökle bukkant elő. A durván szögletes fej primitív, emberelőtti vadságú erőt sugároz. A könnyökök a hüvelynek feszülnek, hogy az felrepedjen, és teljesen kiszabaduljon belőle a Gonosz. Tekintete nem hagy kétséget afelől, hogy hosszú rabságát korlátlan pusztítással fogja megtorolni.

Megrendített a szobor, de nem értettem akkor. Hogyan lehet ilyennek látni az atomot? Hogyan lehet félni tőle? Hogyan is lehetséges nem szeretni?

A régi töprengés máig elkísért. Most is izgat, milyen kép asszociálódik az emberek fejében az „atom“ szóhoz, miként tükröződnek az atomfizika felfedezései a művészi alkotásokban és a társadalmi tudatban? Úgy érzem, kissé próbaköve ez annak, hogyan emészti meg a társadalom a természettudományos forradalmat, mennyire érzi otthon magát az új technika világában, milyen mértékben vállal közösséget vele? Próbaköve annak is, hogy a sokat emlegetett „két kultúra“ készül-e egyé ötvöződni?

A XIX. század legutolsó éveiben fedezték fel a radioaktivitást. Észrevették, hogy a legnehezebb palackok pecsétjén egy vékony repedés maradt, azon át lassan kiszivárog a nukleáris energia. Így került az ember először szembe a szubatomi világgal. Még az első világháború előtt leírta

Henry Moore:
Atom

H. G. Wells ezt a találkozást (*A fölszabadult világ* a *Népszava* kiadásában 1922-ben magyarul is megjelent). A könyv elején egy fizikus így mutatja be az atomot a könyv főhősének, a leendő Holstein professzornak:

És így látjuk, hogy a rádium, mely eredetileg fantasztikus kivételnek mutatkozott, örült megfordította gyanánt mindannak, amit az anyag összetételére vonatkozóan a legjobban megalapozottnak tartottunk, a valóságban mégis megegyezik a többi elemekkel. Mindössze észrevehetőbben és erőszakosabban cselekszi ugyanazt, amit valószínűleg a többi elem is megtesz, csak hogy érzékelhetetlen lassúsággal. Olyan, mint a sötétben hallgató tömeget eláruló egyetlen ordítás.

Azt hiszem, csak a kezdetén tartunk egy hosszú sornak. Most már tudjuk, hogy az atom, melyet egykor keménynek, áthatolhatatlannak, oszthatatlannak, véglegesnek és élettelennek — igen, élettelennek — tartottunk, a valóságban mérhetetlen energiák tartálya. Egész kutatásunknak ez a legcsodásabb eredménye. Még nem is olyan régen úgy tekintettünk az atomra, mint téglákra, megbízható építőanyagra, mint élettelen testecskék egységére,

és íme, kitűnt, hogy e téglák tartályok, kincsestartályok, tele a leghatályosabb energiákkal.

Figyeljék meg, mit tehetnénk a tudás birtokában. Erőforrásként használhatnók fel ezt az urániumot és tóriumot, amelyből egy maroknyi elegendő városunk egy évi világításának ellátására vagy egy hajóhad legyőzésére. De általa kezünkben lenne a kulcs minden más elem bomlásának siettetéséhez is. Föl tudják-e fogni Hölgyeim és Uraim, hogy mit adhatna mindez az emberiségnek?

Az emberi élet olyan megváltoztatását jelentené, amelynek fontosságát a tűzgyújtás feltalálásához kellene hasonlítanom; e legelső találmányhoz, mely az embert az állat fölé emelte. Ugy állunk ma a radioaktivitás előtt, mint őseink a tűznél, mielőtt annak készítéséhez értettek volna. Ősünk úgy tekintett a tűzre, mint felette álló idegen lényre, mint a vulkán fölött lobogó lángra, mint valami vörös pusztításra, mely az őserdőtől származik. Így ismerjük mi jelenleg a radioaktivitást. Egy új nap hajnala ez az emberiség életében. Annak a civilizációnak a tetején, mely a vadember tűzben kihegyezett botjával és kövön kikalapált rudjával kezdődött, éppen amikor kitűnik, hogy állandóan növekvő szükségleteinket a rendelkezésre álló energiák többé már nem képesek zavartalanul fedezni, hirtelen egészen új civilizáció lehetőségeire bukkanunk. Az energia, mely létkérdésünk, és amivel a természet még mindig szűkösen lát el bennünket, a valóságban kimeríthetetlen bőséggel van itt körülöttünk elzárva... csak a zár nyitját nem értjük még... de... de rá fogunk jönni... és az ember hatalma fölemelkedik a csillagok közé...

Wells 60 esztendővel ezelőtt írt regényében Dr. Holstein kitalálja az atomenergia felszabeditásának módját, a mérnökök megépítik az atombombát, és katonák ellenséges városokra dobják le. Csak az atomháború után nő fel a társadalmi tudat az új felfedezéshez. Ekkor is nagyon lassan.

60 esztendő alatt sok új részletet megtudtunk az atomról. Átmérője valamivel kisebb a milliméter milliomod részénél. Ezt a térfogatot szinte üresnek is mondhatnók, hiszen egy kis központi göctől eltekintve alig néhány (legfeljebb néhány tucat) könnyű elektron található benne. A kiterjedést nem mutató villamos részecskék azonban a sugárhajtású repülőket felülmúló sebességgel kavarnak. Ezért úgy tűnik, hogy mindenütt ott vannak az atom belsejében. A néhány elektron, amely az atom térfogatába van zárva, a helyzet és a mozgás kvantumos korrelációja folytán száguldozása révén tömi feszesre az atomot; a keménység benyomását kölcsönözi neki. A kavargó elektronok alkotják a külső övezetet, amely földi jelenségekben aktív. Ha izzó kemencébe dugjuk az atomot, az elektronok még eszeveszettebb ugrándozásba fognak, az atom világítani kezd. Ha két atom ér egymás közelébe, az elektronok egyikből a másikba szöknek át, körül táncolják mindkét atomot, így forrasztják őket egy molekulává. Amikor tüzet gyújtunk, az elektronok energiáját csapoljuk meg. A vegytant, villamosságtant, szilárdságtant alkalmazva nem tettünk egyebet, mint az atomok külső zónájában tanultunk meg pásztorkodni az egymást szédülten kergető elektronok között. Az atom centrális göcse, a nukleusz, az atommag érintetlenül trónolt tovább az elektronáramok mögött.

Az atom tömegének több mint 999 ezreléke az atommagban van felhalmozva. A „tömeg” szó egyúttal energiát is mond. Az anyag energiájá-

Henry Moore: Atomenergia

nak több mint 999 ezreléke az atomnál milliószorta kisebb átmérőjű, trilliószorta kisebb térfogatú magba van lefojtva. A Földön ez az energia tétlenségre van kárhozthatva. Áthatolhatatlan erőfal börtönzi be a nukleáris energiát. Amikor az alkimisták aranyat kívántak varázsolni az ólomból, tűzbe vetették az atomokat, de kemencéjük lángja nem tudta szétolvasztani az erőfalat. Az ólommagot nem sikerült aranyaggá átgýrni. Az erőpalack belsejében elektronnál vaskosabb részecskék (protonok és neutronok) áramlanak. Sebességük is nagyobb. A mozgásuk és kölcsönhatásuk képviselte nukleáris energia milliószorosan túlszárnyalja az elektronburok energiáját (a tűz és a kémiai robbanószerek energiáját). Ha még mélyebbre merülnénk a protonok és a neutronok belsejében, további kimeríthetetlen energiákra bukkanánk. Az amorf ósanyag lük-tetéseiről, örvényeiről azonban még keveset tudunk.

A radioaktivitás elárulta a nukleáris energiák létét. Költséges laboratóriumokat építettek, hatalmas berendezésekkel parányi lövedékeket gyorsítottak örült sebességre, hogy segítségükkel lyukat tépjenek a mag erőfalán. A harmincas években a fizikusok egy-egy atommagot telibetalálva tanúi lehettek nukleáris energiacsöppek felszabadulásának.

Ami a Földön alig észrevehető, kivételes esemény, az odakünn az univerzumban mindennapos folyamat. Bethe, Gamow, Teller 1940-re bebizonyította, hogy a csillagok, a világtér eme legfontosabb anyagtömörülései mindmegannyi atommáglya. A csillagok gyomrában sok millió

fokon elolvad az erőfal, az atommagok egymásba folynak át. Ezenközben héliummá ég a hidrogén, széné a hélium, vassá a szén, és a fel szabaduló nukleáris energia elteti a csillagsugárzást. A Nap is egy önmagától begyulladt, saját magát szabályozó óriási atommáglya. A napimádók millióit a belőle áradó nukleáris energia nyugtözte le.

Az ember evett a tudás fájának gyümölcséből.

Ha egy urán-atommag szerkezetét megbontjuk, a hasadás termékeit újabb atommagok hasítására használhatjuk fel. A láncreakció billiószor billió atommag energiáját hozhatja felszínre.

Az első földi atommáglyát huszonöt esztendővel ezelött, 1941. december 2-án a chicagói egyetem teniszpályájának telkén megindította Enrico Fermi. A máglya lassan, ellenörző rúdakkal kordában tartva melegendni kezdett.

1945. július 16-án hajnalban az új-mexikói sivatagban felrobbant az első atombomba. Az ember ezredmásodperc alatt magasabb hőmérsékletet állított elő, mint amilyen valaha is előfordult a Nap belsejében.

Az Éden elveszett. Véget ért az ártatlan gyermekkor. Déry Tibor így próbált szembenézni az emberiség pubertás-konfliktusaival:

Percnyi haladék az örökkévalóság két lélegzete között, egy ijedt extrasistólera sem elég. S gördül tovább a láncreakció, öcsi, áttérsz a földművelésre, majd a tisztos iparra, egy-két ugrás az atomkorszak, a műanyagszív, a szilikonvese, s ellenszerül a hidrogénbomba. Mert azt is feltalálod.

Egy évtizeddel az első atombomba ledobása után Genfben megrendezték az első nemzetközi konferenciát az atomenergia békés felhasználásáról. Mindenki optimista volt. Anglia bejelentette, hogy egy-két évtizeden belül tiszta atomerőművekkel fogja felváltani szükös és füstös hőerőműveit. Bhaba, az értekezlet indiai elnöke megjósolta, hogy tizenöt esztendő alatt megvalósulnak a fúziós atomerőművek, amelyek a ritka és radioaktív uránium helyett a mindenütt megtalálható veszélytelen hidrogénből (azaz vízből) fogják termelni a korlátlan energiát. A tizenöt esztendő lassan lelelik. Az optimista jóslatok koraiaknak bizonyultak. Az urán-erőművek építésének üteme lelassult, megoldatlan a radioaktív hulladék elhelyezése. Örülni fogunk, ha a század végére kitaláljuk, hogyan lehet fúziós erőművet építeni. Az atomtechnika fokozatosan mégis társadalmi realitássá válik. Kobaltágyúk üzik a rákot nálunk is, radioaktív nyomjelzőkkel dolgoznak országszerte gyárakban, orvosi és mezőgazdasági kutatóintézetekben.

Az iskolában a fiatalok megtanulják, hogy az atom egyszerű köznapi anyag, itt van körülöttünk, vízben és földben, mi magunk is atomokból épülünk fel. Rajtunk is áll, mennyit leszünk képesek meríteni a lehetőségeknek eme mindenütt jelenlévő feneketlen kútjából.

Ehhez elsőként helyére kell tennünk az „atom” szót az emberek fejében.

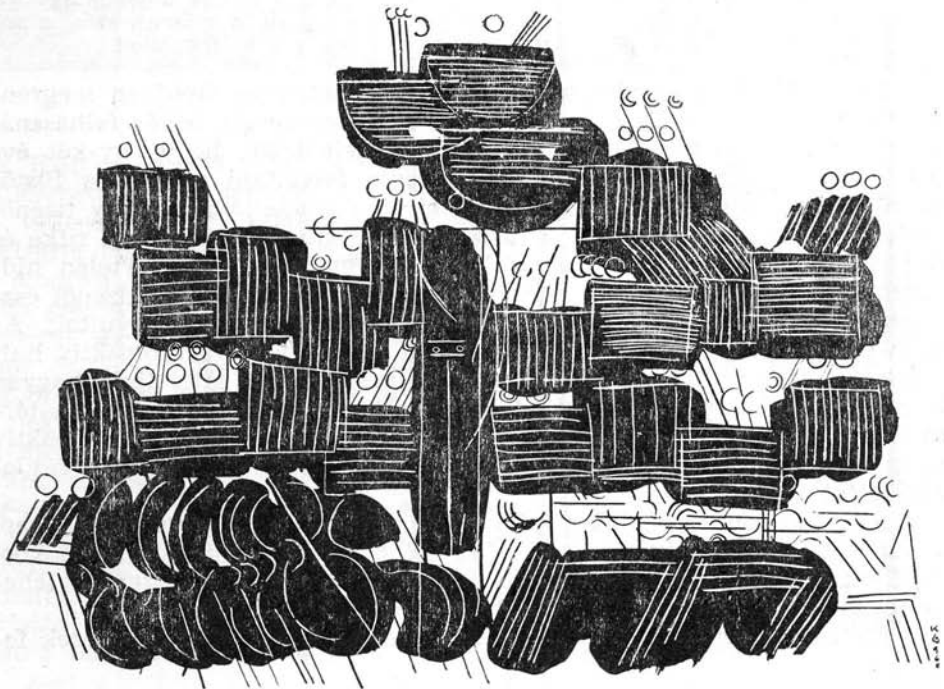
Hogyan szölt Juhász Ferenc a Költészetről és a Jövöröl?

A költészetnek csak jelene van és jövő reménye. Hite. Hite, hogy az ember nem adja fel önmagát. Hite, hogy az emberiség nem adja fel önmagát.

Hite, hogy nem hal meg az értelem, az ember legszebb reménye, a költő legtisztább szerelme, hite, hogy nem pusztul el, nem hal ki Atomtigris-láng-hörgésben az a nép, ameyből vétetett, az a nagyálmú és nagy-szenvedésű nép, amelyből szólnia kiválasztatott, most és mindörökre.

Nem szabad többé gyermekdalokat énekelni a Nap-anyag áldásairól, és utána rémmeséket hallgatni az Atom gonoszságáról. Napfény és nukleáris energia ugyanonnan származik: az atom legmélyéről. Az elmúlt évezredekben tudatlanul élveztük a napsütést. A mi századunkban megtanultuk, hogyan szabadul fel az atomenergia a Nap mélyén, és már mi is fel tudjuk törni az atomenergiát lefojtva rejtő palackot. Vállalnunk kell a modern atom-mitológia szertefoszlását, vállalnunk kell a tudás örömét és kínját.

Az első atommáglya megindulásának 25 éves fordulóján, 1967 decemberében Henry Moore 3 méter magas szobrát állították fel a chicagói egyetem udvarán. Az erőteljes bronzgömb áttört lábakon lebeg, egyszerre sugározva tömörséget és könnyedséget. Egyszerre idézi az atombomba-robbanás gombafelhőjét, az energiától duzzadó atommag tömörségét és az atomfizikát megalkotó emberi koponyát.

Kazinczy Gábor: Zenekar

Claude Lévi-Strauss érdeme, hogy a nyelvtudományban uralkodó strukturalizmust meghonosította az antropológiában és a történettudományban. Hogy emellett több országban különféle divatos áramlatokat indított útnak — ami különben kedvezően hatott magára a strukturalizmusra is —, minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy korunk bizonyos szellemi törekvéseit fejezi ki.

Ahhoz, hogy ésszerű megállapításokhoz jussunk a primitív népek rokonsági kapcsolatainak vizsgálatakor — akárcsak a nyelvtudományban —, a tudattalan struktúrájából kell kiindulni. Miképpen a hangszínekben és a hanglejtésben bizonyos struktúrák és összefüggések mutatkoznak, éppen úgy találunk bizonyos formulákat a rokonsági kapcsolatokra is. Az anyai nagybátya helyzetéből kiindulva például az alábbi kapcsolatokat lehet levezetni: nagybátya — unokaöcs, apa — fiú, fivér — nővér, férfi — nő. Úgy, ahogy matematikai képletekben kifejezhetők a fonológia, a hanglejtés struktúrái, éppen úgy képletekben ki lehet fejezni például a nők helyzetét vagy a társadalmi funkciókat, valamint az ételek és italok, a mérgek és színek összefüggéseit is.

Maguk a mítoszok is bizonyos struktúrákra vezethetők vissza. Honnan erednének különben a mítoszok hasonlatosságai, a struktúra-azonosságok Kínától Alaszkáig, figyelembe véve, hogy elvben minden fejlődésforma nyitva állt előttük? A mítoszok az ellentétek megoldásának logikai modelljei, amelyek a rokonsági kapcsolatoknak, a vérfertőzés tilalmának, a társadalmi funkcióknak, a természettel és a kultúrával való összeütközésnek a problémáiból fakadnak, azokból a próbálkozásokból, amelyek az éhségre, a szerelemre és a szenvedésre igyekeznek választ adni. Nem véletlen hát, hogy a különféle kultúrszférákhoz tartozó primitív népek művészetében oly sokrétű egybeesést találunk az álarcokban, a tetoválásokban és a mágikus formulákban. Lévi-Strauss szerint a tudatstruktúra úgy viszonylik a társadalmi kapcsolatokhoz, mint a nyelvten az élő nyelvhez.

Lévi-Strauss az ételek és italok világából merített eredeti kutatásainak következtetéseit százezres példányban ontja a francia sajtó. A *Le cru et le cuit* (A nyers és a főtt) című, 1966-ban megjelent mű nagy olvasottsága nem magyarázható csupán a szerző ragyogó stílusával, hanem szuggesztív erővel ható plasztikus kifejezéseivel és gyakran lenyűgöző értelmezéseivel is. Az emberek nem mítoszokban gondolkodnak, hanem a mítoszok gondolkodnak az emberekben, anélkül, hogy az emberek ennek tudatában lennének. A mítoszoknak ezt a tudattalan struktúráját jól tudja érzékeltetni egy olyan összehasonlító elemzés, amely a jelképeket felcseréli a jelekkel. A mítoszok az őket létrehozó szellemet fejezik ki, mégpedig a világ eszközeivel, amelynek maga a szellem része. Ugyancsak 1966-ban megjelent *Du miel au cendre* (A méztől a hamuig) című művében Lévi-Strauss nemcsak a méz és a dohány mitikus összefüggéseire mutat rá — mindkettőnek lehet csoda- és egyúttal mérgező hatása is —, hanem különböző mítoszok példáin azt is szemlélteti, hogy miképpen fonódnak össze ezek a jelképek a rokoni fokozatokkal, gazdasági viszonyokkal, a lakhelyek elrendezésével, az évszakokkal, és mindezt anélkül, hogy figyelmen kívül hagyná azt a fontos szerepet, amelyet a mítoszok többsíkiségében a szembeállítások jelentenek, mint: főtt—nyers, friss—rothadt, száraz

— nedves. A fogalmak közötti összefüggések, amelyek tisztázzák a struktúrát, a legsokoldalúbb összefüggéseket tárják fel.

Claude Lévi-Strauss marxistának vallja magát. Feladatának tartja, hogy megmagyarázza az alap és az ideológia közötti bonyolult dialektikát a primitív népeknél. Engelsre hivatkozva hangsúlyozza, hogy a primitív népeknél a rokonsági kapcsolatoknak döntő szerepük van. A strukturális antropológia feladatának tekinti, hogy közelebbről feltárja azokat az eszközöket és utakat, amelyek segítségével az egyes társadalmak belső ellentmondásait igyekeznek megoldani vagy éppenséggel elrejtetni (*Antropologie structurale*. Paris, 1965). Egy alkalommal azt írta, hogy minden nagyobb műve előtt Marx *Brumaire 18-ája* című munkáját tanulmányozza. A „Collège de France“-on a történetírás dícséretéről tartott székfoglaló előadásában különösen hangsúlyozta, hogy a strukturalizmus nem lép fel az egyes primitív kultúrák és népek tanulmányozására vonatkozó kutatási módszerek egyeduralmának igényével. A strukturalizmus mindössze az egyes népcsoportok felépítményének a felderítéséhez kíván hozzájárulni. Nem kétséges: a strukturalizmus csakugyan segítette annak a kérdésnek a tisztázását, hogy a tudat milyen formában látja, dolgozza fel és gondolja el a valóságot. Ez érvényes — még ha rendkívül csekély mértékben is — azokra a strukturalistákra, akiknek nincsen köztük Marxhoz, és akik a strukturalizmust csak mint módszert kezelik, mégpedig úgy, hogy az emberek eltűnnek a szavak és a dolgok mögött.

A gondolkodás struktúrájának archeológiája

A szavak és a dolgok — íme, ez a címe egy könyvnek, amely nagy sikert aratott (Michel Foucault: *Les Mots et les Choses*, Paris, 1966). A szerző, könyvének keletkezéséről szólva, azt írja, hogy ismertetést olvasott egy bizonyos kínai enciklopédiáról, amely az állatokat az alábbi rendszerben sorolja fel: „1. amelyek a császárhoz tartoznak, 2. amelyeket bebalzsamoznak, 3. amelyeket megszelídítenek, 4. szopós malacok, 5. szirének, 6. mesebeli állatok, 7. kóbor kutyák, 8. mindazok, amelyek ebben a felsorolásban szerepelnek, 9. amelyek örültként viselkednek, 10. amelyek megszámlálhatatlanok, 11. amelyeket finom ecsettel rajzoltak meg, 12. és így tovább, 13. amelyek nemrég éppen korsót törtek, 14. amelyek a távolból légyként hatnak.“ Ennek a rendszerezésnek az egzotikus jellege feltárja előttünk a gondolkodás korlátait, amelyek a korszak és földrajz feltételei között maguktól értetődőknek tűnnek. Más korszakoknak, más kultúrköröknek, persze, más gondolkodási struktúrák felelnek meg, függetlenül a valóságtól, amelyben érvényesülnek. Tanulmányozni kell tehát, milyen alapon válik lehetővé a megismerés és az elmélet; tisztázni kell a tudás rendterét, a történelmi a priori, az episztemológiát, a megismerés fogalmi területét, az *episztemét*, ami különben Foucault leglényesebb fogalma. Tehát nem a fejlődés történetéről és a rendterület változásairól, hanem a fogalmak hálózatának archeológiájáról van szó, vagyis a gondolkodás struktúrájának archeológiája kerül előtérbe, amely egy új felfedezést rejt magában: az embert, aki „alig kétszáz esztendő és csupán egyik mozzanata a tudásnak és aki az episztemé új formáival, egy új gondolkodási struktúrával el fog majd tűnni“.

A modern gondolkodás történetében Foucault három gondolkodási struktúrát különböztet meg. Először: a reneszánszot, amelynek alapfogalma a *hasonlatosság*. A szavak a dolgokhoz próbálnak idomulni, a jelek igyekeznek megfelelni a valóságnak, az olvasott és a látott egyforma érvényességgel forr össze a szemléletben és a magyarázatban. A második gondolkodási struktúra; a klasszikus. Alapvető fo-

galma a szemléltetés. Don Quijote eleinte még a reneszánsz gondolkodási struktúrában gondolkodott, és hitt a jelek és a dolgok azonosságában. De mivel a szavak önmagukban léteznek, Bacon és Descartes a hasonlóságban felismerték a tévedések forrását. Mérték és rend, azonosság és különbség a gondolkodás fő formáivá válnak, és egy általános érvényű formulát igyekeznek találni minden terület számára. Az elődök írásai elvesztették tekintélyüket.

Foucault három területen kísérli meg szemléltetni archeológiáját: a nyelvku-
tatásban, a természettudományokban és a nemzetgazdaságban. A klasszikus nyelv-
tanban az új gondolkodási struktúra éppen úgy kifejezésre jut, akárcsak a természett-
tudományokban, ahol a beosztást rendszerekben végzik el, és a jelek már nem a dolgok
egy része, hanem a szemléletnek egy formája. A gondolkodás tárgya még nem maga
az élet, hanem csupán az élőlény. És éppen így a nemzetgazdaságban a gazdaság elem-
zését tekintik döntőnek és nem a politikai gazdaságtant. „Minden korszak kultúrájáb-
an létezik egy episztemé, amely meghatározza az ösztudás valamennyi lehetséges
feltételét.“ A klasszikus nemzetgazdaságban a gazdaság elemzések a főprobléma
az ár, a pénzrendszer, a pénznek az aranyhoz való viszonya, a kereslet és kínálat
meghatározta árhullámzás. Ha ennek a gondolkodási struktúrának az alapján a fi-
ziokrata iskola minden gazdaságot a mezőgazdaságból vezet le, ebben nem az a tény
fontos, hogy a fiziokraták földbirtokosok voltak. „Ha egyik vagy másik társadalmi
csoporthoz való tartozás mindig magyarázatot adhat arra vonatkozólag, hogy miért
választ inkább egy ilyen és nem amolyan gondolkodási rendszert, akkor annak fel-
tétélezése, hogy miért éppen a választott rendszert gondolták ki, soha nem ezeknek
a csoportoknak a léteben rejlik... Arról van hát szó, hogy éppen azt a feltétele-
zést kell megjelölni, amelyből kisarjadhattak a fiziokrata tudás és az utilitarizmus
összefüggései, és lehetővé válhatott ezekben a formákban az egyidejű gondolkodás“.

A harmadik gondolkodási rétegben, a XIX. században, az ember az episz-
temé. Minek köszönhető ez az átmenet, ez a fordulat? Foucault — aki kisebb ha-
misításoktól sem riad vissza, midőn a tények archeológiai rétegeit igyekszik be-
mutatni, példáit pedig csak a francia szellemtörténetből válogatja ki, és eltekint
a politikai gazdaságtantól — a kérdést értelmetlennek tartja. Mivel nem fejlődés-
ről, hanem különböző gondolkodási struktúrákról van szó, Foucault ezzel kapcsola-
tban arra a megállapításra jut, hogy az új gondolkodási struktúra nem az újabb
döntő jelentőségű megismerések alapján keletkezik, hanem az új megismerések és
az új gondolkodási struktúra új szellemtörténetnek felelnek meg. A harmadik gon-
dolkodási struktúrára vonatkozóan megkísérli bebizonyítani ezt a tételt a nyelvtudo-
mány terén a fonetikában, a hangeltolódásról szóló tanban; a természettudományok
terén pedig az élet új problematikájában, az élet megszervezésében, a szervek mű-
ködésében. De bebizonyítani igyekszik a nemzetgazdaság terén is, mégpedig a terme-
lés egész problematikájában, amelyért, Foucault szerint, semmi esetre sem lehet a
kapitalizmust felelőssé tenni. Az értéket immár nem a fogyasztással, hanem a mun-
kával határozzák meg. Az érdeklődés középpontjában már nem a kereslet és kí-
nálat, hanem az ártermelés áll. A politikai gazdaságtan marxi bírálata ebben a vo-
natkozásban nem jelent forradalmat a klasszikus közgazdaságtannal szemben; egy-
azon gondolkodási struktúráról van szó, a két iskola közötti összecsapás mindössze
„vihar a fürdőkádban“. Marx a XIX. században úgy mozog, „mint hal a vízben“.

Az ember, Foucault szerint, a reneszánsz és a klasszikus gondolkodási módban
még nem létezik. Lényegbeli ismertető jelévé válik az új gondolkodási struktúrá-
nak, amelynek alapján az emberről szóló tudományok is keletkeztek: a lélektan és
a szociológia e gondolkodási struktúra részei. Ezek azonban nem igazi tudományok,

hanem csupán az ideológia tartozékai. Noha minden tudomány egy episztemé tartozéka, nem minden tudomány, ami egy episzteméhez hozzátartozik.

Egy új gondolkodási réteg, egy új episztemé jelentkezik immár. A struktúrák feloldják az embert. A pszichoanalízis, az antropológia és a nyelvtudomány strukturális formáikban maguk alá gyűrik az embert. „Az ember abba a helyzetbe került, hogy a végét járja“ s „Az ember egy felfedezés, újkori eredetét s talán mielőbbi végét gondolkodásunk archeológiája bizonyítja“.

Foucault, hogy tételei meggyőző erejét fokozza — amint erre jó néhány bíráló rámutatott —, korszakoknál és történelmi eseményeknél bizonyos pontatlanságokat engedett meg magának. Alaptétele, miszerint az ember fogalmát a XIX. század fedezte fel, több, mint vitatható. Annyi bizonyos, hogy archeológiájában — amely nem ismer fejlődést, elébevágást, emberi tevékenységet, hanem mindössze kötelező gondolkodási struktúrát — kezdettől fogva eltűnik az ember, az emberi gyakorlat, az ember átalakulása az emberi tevékenység révén. Ez archeológia, de nem geológia; laterna magicának és nem egy filmnek a képkockáit vetíti elénk — állapítja meg Foucault-t bírálva Sartre. Így hát nem véletlen, hogy Sartre folyóiratában, a *Les Temps Modernes*-ben, Foucault műveit élesen bírálják az „egzisztencialista marxisták“, akik nem ismerik el, hogy valamennyire is ösztönzőek lehetnek a marxisták számára Foucault-nak a történelmi korszakok szemléltetésére felhozott példái és utalásai.

Az említett folyóirat 1967. januári száma, amely a „kulturális relativizmus“ problematikáját boncolgatja, jogosan állapítja meg, hogy Foucault adós maradt ilyen kérdések megválaszolásával: miképpen és miért történik az ugrás egyik gondolkodási struktúrából a másikba, mivel magyarázható a gondolkodási struktúrák egymásmellettsége és így tovább. Foucault elméletét gyakran Oswald Spenglerével hasonlítják össze, és közöttük párhuzamot szoktak vonni. A *Les Temps Modernes* egy másik cikke „kétségbeesett pozitívizmusként“ jellemzi ezt az elméletet, amely nem ismeri a történelmi fejlődést, a tudományok történetét, nem fogadja el az elméletek megválasztásában az osztályjellegét, nem látja a személyi tényezők hatását, nem tud egyébről, mint az abszolút és kötelező episzteméről, a tudást és a tudományt csupán egyidejűségében teszi magáévá. A gondolkodási struktúra *adott* és *nem jön létre*, azért, mert az emberi tevékenység momentuma és egyáltalán maga az ember hiányzik. Megmagyarázhatatlan mutációk különböző gondolkodási módokat varázsolnak elő, amelyek — akárcsak Comte rendszerében — követik egymást, mert — szerintük — a gondolkodás alapját nem az ember rakja le, hanem a gondolkodás alakítja ki.

Lucien Sebag nézetei a marxizmus és a strukturalizmus viszonyáról, noha nem azonosak Foucault elgondolásaival, mégis közel állnak hozzá, anélkül, azonban, hogy tanítómesterének, Lévi-Straussnak az értelmezésében tárná elénk (Lucien Sebag: *Marxismus und Strukturalismus*. 1967).

Sebag számára — amint erre már Spengler is utalt — a marxizmus a szemléletnek csupán egyik lehetséges formája a többiek mellett. Mivel szerinte nincs primátusa a „gazdaságnak“, éppen annyira helyénvaló és lehetséges a vizsgálódást a jog, a politika és a tudomány vagy más jelenség szemszögéből végezni. Nyilvánvaló, hogy ez a tétel inkább a vulgáris marxizmus, mint maga a marxizmus ellen irányul. Az elmélet és a valóság, a meghatározás és a meghatározott különböző síkban helyezkednek el; a meghatározottat, a valóságot nem lehet közvetlenül megragadni. Ennél fogva — és álláspontja szerint ebben rejlene a marxizmus nagy tévedése — nem létezik szintézis az elméleti megszövegezés és a gyakorlati tevékenység között, sem pedig a gyakorlat kritériuma az elmélet számára. Ezekben az összefüg-

gésekben, tudat alatt és tudattalanul, a nyelvnek elsőbbsége van az ember gondolkodásában. Éppen azért a modern filozófus nem úgy teszi fel a kérdést, hogy *mi van?*, hanem *miképpen gondolják el azt, ami van?* A módszernek előjoga van a léttel szemben már a belső finalitás uralta szellem autonómiájából kifolyólag is. A marxizmus egyik illúziója — véli —, hogy a társadalmi struktúrát mint összességet ragadja meg, holott ez a struktúrák sokféleségéből tevődik össze. Ezért teljesen lehetséges, hogy az eljövendő századok valamely történetírója a szocializmust az ipari társadalom bizonyos válfajának tekintse majd, s talán meg se fogja tudni állapítani, hogy mi volt előbb: a kapitalizmus vagy a szocializmus. „Annak a tudata, hogy mi vagyunk, attól függ, hogy mi még nem vagyunk” — írja Sebag. A jelenkor tudományos birtokbavétele lehetetlen.

Olyan szempontokat is találunk tehát itt, amelyeket már Foucault-nál is megismertünk. Hasonló filozófiai és ismeretkritikai alapokon végeztek még kísérleteket a marxizmus nevében a marxizmus és a strukturalizmus viszonyának tisztázására mások is abból a célból, hogy a marxizmus tekintélyét újra aláhúzzák.

Louis Althusser

Althusser *Pour Marx (Marxért)* című könyvében (1960) egyáltalán nem ismeretlen fogáshoz folyamodik, mikor Marx életművének egy cezúrájából, egy episztemológiai metszetéből indul ki.

Ez a fordulat 1845-ben következett be. Ezelőtt egy bizonyos ideológiai alapállás jellemezte a problematikát. A *német ideológia* megjelenésével viszont — amely egy új történelemszemléletet, egy új filozófiát tartalmaz — megtörténik az átmenet egy másik, tudományos jellegű periódusra. 1845—1857 az érlelődés, 1857—1883 az érettség időszaka volt. 1845-ben az akkori ideológiai periódus szavainak és fogalmainak a felhasználásával jön létre a szakítás ezzel a periódussal, és ezzel új episztemé alakul ki. 1844-ig Marx írásait a feuerbachi humanizmus, az „elidegenedés”, a „totális ember” fogalmi uralják. Ezért nem helyénvaló a fiatal Marxot túlbecsülni, úgy, mintha az érett Marx a fiatalban már előre elgondolt, előre kiforrott formában benne lett volna. Ez teleológiai és nem elemző felfogás. Minden fogalomterületnek megvan a maga problematikája, itt az új szakasz, az új archeológiai réteg számára — Foucault-ra hivatkozva mondhatnók — nem a fejlődés, hanem a változás a döntő jellegű, s ez egy új fogalomterület sajátos problematikáját teremti meg.

1845-ig Marx tevékenységében a német idealista filozófia antropologikus problematikája állt előtérben. 1845-ben változás, forradalom következében egy új problematika jött létre. Nemcsak úgy egyszerűen felborult a hegeli dialektika, hanem szerkezeti változás következett be, amely minden kategóriának — noha formálisan továbbra is használták azokat — új, más jellegű minőséget kölcsönzött. Így például a hegeli ellentmondást kirekesztette az „Überbestimmtheit” (a pszichoanalízis eme kifejezését használja Althusser), amely előre lát bizonyos ellentmondásokat a struktúrákban, mégpedig különböző területeken, és amelynél a gazdaság csak végső fokon döntő jellegű terület. Így hát az 1844-es esztendő Marxa „az a Marx, aki a legtávolabb áll Marxtól”.

A marxizmus, a tudomány új elmélete Althusser szerint az 1845 előtti időszak ideológiai problematikájával szemben alapvető diszkontinuitást jelent. 1845-ben Marx kiszabadítja magát a klasszikus német filozófia idealista problematikájából, az „ember fogalma”, az „ember lényege” antropológiai formáiból. Éppen ezért a szocializmus és a humanizmus olyan értelmű fogalmak, amelyek merőben különböző síkon találhatók. Érthető, hogy a marxisták és a kommunista pártok bizonyos helyzetekben

— mint például a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa után — a humanizmus fogalmával operálnak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szocializmus tudományos, a humanizmus pedig ideológiai fogalom; az előbbi ismeretelméleti, az utóbbi bizonyos magatartást jelöl. A marxizmusnak ennél fogva — tételezi fel Althusser — nem-humanista vagy pontosabban anti-humanista jellege van, mivel a humanizmus ideológiai fogalom: elképzelésekre, képekre, mítoszokra vonatkozik, és a gyakorlati és társadalmi tevékenység számára jelentős, mi több, nélkülözhetetlen része az életnek, azonban nem jön számításba az elméleti tevékenység szempontjából, mivel nem a megismerés síkján van. Ezért a „marxista humanizmus“ kifejezés ellentmond önmagának.

Ez a nézet nem ismeretlen előttünk. Ez úttal azonban magára Marx fejlődésére alkalmazzák, kétségbe vonják nála a tulajdonképpeni értelemben vett szellemi fejlődést, tagadják a későbbi felismerések megelőzését — s persze mindezt a pusztá tények mellőzésével. „Coupure“, hasadás a marxi életműben egyáltalán nem létezik, és különben is Marx és Hegel szembeállításakor a gazdasági kérdések hegei elemzésére, akárcsak a kapitalizmus romantikus bírálataira, ki sem terjedt a figyelme. Marxot az érés időszakában, 1857—58-ban *A politikai gazdaságtan bírálataban* éppen úgy foglalkoztatta az elidegenedés és az ember sokoldalú fejlődése, akárcsak később, érett korában *A tőkében*, ahol az áru fétis-jeilegéről szóló híres fejezet tulajdonképpen az elidegenedés problémája vizsgálatának egy magasabb fokát jelenti.

Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy Althusser elgondolásai hozzásegítenek a marxi gondolatvilág forradalmi jellegének megértéséhez.

A tőke olvasása közben (Lire le Capital. 1966) két kötetében Althusser kidolgozza az ismeretelmélet-bírálati szempontot, amelyről különben Foucault-nál és Sebagnál tudomást szereztünk, és pontosan leszögezi álláspontját. Filozófiai, ismeretelmélet-bírálati és tudományos szempontból az alapvető kérdés a tárgy sajátossága és az elmélet viszonya a tárgyhoz. Mi *A tőke* tárgya? „Szimptomatikusan“ olvasva meg lehet ragadni a láthatatlant, a halhatatlant, a szerző számára is ismeretlen struktúráját gondolatainak. Itt a pszichoanalitikus Lacan befolyása érezhető. Marx nagysága nem abban áll, hogy észrevette azt, amit Smith és Ricardo nem láttak meg, hanem abban, hogy egy más látókört, egy más gondolkodási struktúrát teremtett. Annak a feleletnek, amely egy sor, előzőleg fel sem tett kérdésre ad magyarázatot, az a mindenkori értelme, hogy a tudománynak egy új struktúráját hirdeti meg, egy új problematikát hoz felszínre. Engels *A tőke* II. kötetének előszavában a mű forradalmi jelentőségét Lavoisier felfedezésével hasonlította össze, aki az oxigén felfedezésével elseperte a flogiszonelméletet. Marx és Engels műveit „szimptomatikusan“ kell olvasni, hogy meg lehessen ragadni az új fogalomstruktúrát, az új problematikát.

Ez azonban szerinte csak úgy érhető el, ha megszabadulunk az empirizmus ismeretelméleti örökségétől, amely a fogalmakat a valóságból absztrahálja, és a lényegét azáltal próbálja felismerni, hogy elválasztja a lényegtelentől, úgy, ahogy a gyümölcs húsát szétválasztják csonthéjú magvától, a megismerést pedig mint közetben az aranyrögöt, magában a tárgyban adottnak látja. Ez — állítja Althusser — lényegében a vallásos gondolkodás világából való. Már Spinoza óvott attól, hogy a körről alkotott elképzelést magával a körrel azonosítsák, és Marx kifejezetten utalt arra, hogy fogalmait nem egyszerűen a társadalmi fejlődésből és nem is közvetlenül a termelési folyamat ábrázolásából vezette le. A gondolat magához idomítja a konkrétat és újratermeli egy szellemi-konkrét formában. A megismerés logikája nem azonos a történeti sorrenddel. A gondolkodás mechanizmusa feldol-

gozza a tárgyat a szellemi alkotás folyamatában, s ennek történeti előfeltételei vannak. Althusser felfogása nem egyezik a Foucault-éval, ami a fogalmi struktúra történelmi meghatározottságát illeti, de abban is különbözik tőle, hogy az új episztemológiai terület létrehozásakor engedményeket tett az ember aktív szerepének elismerésében. Persze, nem kétséges, hogy a megismerés története Althusser számára is radikális cezúrák, hirtelen szakadások, „coupures“ (hasadások) története. Marx maga utalt arra, hogy az értékelmélet fejtegetésekor a fogalmakat nem azok történeti fejlődéséből vezette le. Azért nem — jegyzi meg Althusser —, mert két különböző területről van szó, ugyanis a gondolkodási struktúrának és a valóságnak nincsen közös, homogén területe.

A marxizmus Althusser felfogásában tudományos elmélet sajátos fogalmi struktúrával, és számára a gyakorlat kritériuma teljesen lényegtelen. Valamely fogalmi struktúra garanciájának a kérdése — ideológiai kérdés; minden gyakorlatban benne foglaltatik a megismerés, mint ahogyan minden megismerésben gyakorlat rejtezik. Az elmélet azonban, akárcsak a matematika, önmagáért felel. A marxizmus nem azért igaz, mert sikerrel alkalmazták, hanem azért alkalmazták sikerrel, mert igaz. A megismerés nem igényli a gyakorlat által való igazolást. A gondolkodás és a valóság összefüggése nem olyan összefüggés, amely a valóságban gyökerezik, és a látszat mögött, a megismerés végtelen sorozatában a lényegre tapint.

Úgy véljük, hogy a marxizmus althusseri értelmezését nem hamisítjuk meg, ha zárójelben megjegyezzük, hogy számára a marxizmus nem a forradalom elmélete, hanem mindenekelőtt forradalmi elmélet.

Az idő Hegelről — jegyzi meg Althusser — folyamatos fogalom. A tudomány, a politika, a filozófia különböző struktúráinak, mivel egyik sem ugorhatja át a maga idejét, egyidejűségük van. Valamennyi struktúra számára minden egyes jelenlég az általános fejlődés része, az egyes struktúráknak azonban más és más időszakuk van, önállóak, és a gazdaság csak végső fokon meghatározó tényező. A különböző időszakokban és struktúrákban nincsen egyenletes és homogén idő, hanem különböző idő különböző síkokon, nemcsak látható, hanem láthatatlan idők, különböző egyidejűségek és hasadások léteznek. Ezek a nézetek csekélyebb tiltakozást váltanak ki, mint az a végkövetkeztetés, miszerint a történelmiségnek különböző struktúrái léteznek csupán, és nincs egyetlen történelem. A történelem nem empirikus fogalom, mivel nem szabad a fogalmat és a fogalmi struktúrát a tényekkel helyettesíteni és azonosítani. A gazdaság elmélete és a történelem között nincsen összefüggés; csupán a gazdaság elmélete és a történelem elmélete között van ez meg. Vajon ez nem mond ellent annak a feltevésnek, hogy egy új elmélet keletkezésének történeti feltételei vannak? A történelem tárgya nem az, ami lejátszódik a történelemben, hanem a történelmi felfogás létrehozása, annak szerkezete.

Semmi meglepő nincs abban, hogy Althusser — mint a gyakorlat filozófiáját — utasítja vissza a marxizmusnak a Gramsci-féle interpretálását. Gramsci ugyanis a megismerést a fejlődés, a változás részének tekinti. A marxista filozófia a tudomány új elmélete, alapfogalma az értéktöbblet. Az értéktöbblet tehát egy új elméleti problematikának, egy új fogalomhálózatnak az alapfogalma. Ez tulajdonképpen a derült égből villámcsapás és nem a fogalmak historizálása, amelyet a klasszikus közgazdaságtan is használt már. Ahogyan az oxigén már Lavoisier előtt is létezett, de mégis neki köszönhető, hogy egy új elmélet összefüggéseiben nyert értelmezést, éppen így Marx egy olyan új ismeretelméleti struktúrát teremtett, amely elválik az ideológia területétől. A tőke tárgya egy új fogalomhálózat, amely a termelési viszonyok, a termelőerők, a termelőmód fogalmaiból tevődik össze, és mindezekben belül az értéktöbblet az alapvető fogalom. Mivel nincsen homogén terület, amely

összekötő szerepet játszana a fogalom és a konkrét valóság között, a valóság nem lehet egy olyan megismerésnek a kritériuma, amely a gyakorlat kritériumát nem fogadja el.

Althusser szerint — aki egyes részletekben rendkívüli éleslátásról tesz tanúbizonyságot és termékenyítő gondolatokat vet fel, de lényegében osztja Foucault merev determinizmusát — az ember csupán egy „kényszerből játszó színész“, nem pedig — ahogyan Marx *A filozófia nyomorúságában* mondja — saját történelmének színésze és szerzője. Eszerint nem az emberek csinálják történelmüket, hanem a történelmi struktúrák határozzák és fejtik meg az embert... Althusser merev, strukturalista determinizmusa a marxizmus mechanisztikus értelmezésének fatalista determinizmusára emlékeztet. A kettő között az az ideológiai különbség, hogy míg az előbbi „a bizakodás aromája“ volt, addig a strukturalista determinizmus inkább egy mély pesszimizmus és egyúttal a munkásmozgalom szellemi válságának a kifejezője a fejlett tőkés országokban.

Franciaországban a strukturalizmus — amint ezt Garaudy *Strutturalismo e morte de l'uomo* című tanulmányában megállapítja (*Critica marxista*, Mai—Juni, 1967) — felváltotta az egzisztencializmust mint divatáramlatot. Az ellenállás élményei után lázadás mutatkozott a „poshadt marxizmussal“ szemben, amely számára a megtörténtet a múlt már jóelőre meghatározta és az akaratdöntés egy objektív törvényszerűségben tűnik el. A strukturalizmus most már meghódította az értelmiség jó részét, közöttük a marxista értelmiséget is. Maga Debray is Althusser tanítványa. Garaudy nem ad választ arra a kérdésre, hogy mivel magyarázható az egzisztencializmusnak a strukturalizmussal való felváltása. Ebben a vonatkozásban vajon nem lehetne-e párhuzamot vonni az absztrakt festészet és az „új regény“ között? Vajon nincs-e ez összefüggésben a mass media hatásával? Véletlen-e az, hogy a modern elméletek eltüntetik az embert, amikor a szervek átültetésének és az átöröklés változásainak reális lehetőségét, az ember azonosságának a problémáját teljes élességgel vetik fel? A strukturalizmusnak mint folyamatnak a marxista elemzése — egyébként strukturalista önelemzése is — még várat magára.

Egyetértünk Garaudynak azzal a kijelentésével, hogy Foucault-nál, éppen úgy, mint Althussernél, egy Lévi-Strausszal szembeni extrapolációról van szó, Lévi-Strauss ugyanis az alap és felépítmény viszonyát mindig óvatosan tárgyalja, az emberi gyakorlat és a gondolkodási struktúra kölcsönhatását hangsúlyozza, és ezzel a strukturalizmust — mint a történelmi materializmusnak egy mozzanatát, a társadalmi jelenségek tanulmányozásának jelentős tudományos módszerét — elfogadhatóvá teszi, és mindezt anélkül, hogy az emberi tevékenységet és ezáltal a marxizmust mint a történelmi kezdeményezések tudományos módszertanát elfojtaná. Mi több, úgy tűnik, hogy a strukturalizmus jelentős segítséget nyújthat azokhoz a próbálkozásokhoz, amelyek annak a nehéz problémának a megoldására irányulnak, hogy miképpen hatol be és megy át az alap a felépítménybe. Amikor Lévi-Strauss a tudományos kutatás nemzeti tanácsának aranyermét 1968. január 11-én átvette, minden valószínűség szerint, hogy elhatárolja magát egyes túlzásoktól, ezeket monddta: „A strukturalizmus helyes alkalmazása nem tartalmaz holmi felhívást, nem nyit ki minden zárat, nem tart igényt arra, hogy egy új világnézetet képviseljen vagy az embernek egy új filozófiáját fogalmazza meg.“ Lévi-Straussnál persze, az emberek nem is tűnnek el a szavak és a dolgok mögött.

Megjelent a Weg und Ziel 1968. áprilisi számában.

GHEORGHE BUȘ Termékeny nyugtalanság

Íme egy téma, mely megfélemlíti s szinte lefegyverzi a róla beszélni merészelt, mivel terjedelmes és szétágazó, mint az emberiség történelme maga! Futó pillantást vetve rá, nem nehéz megállapítanunk a nyugtalanság örökös jelenlétét az emberi tettekben és gondolatokban, észrevennünk azt, hogy az ember mindenkor „cor irrequietum“ volt, Miguel de Unamuno kifejezésével élve; szívében egyre „az örök nyugtalanság tüze“ lángol.

Valóban az egyetemes történelem az örök emberi nyugtalanság műve, az ember szakadatlan erőfeszítése és törekvése, hogy önmagát felülmúlja. Ahogyan D. D. Roșca nemrég megjelent *Jegyzetek Hegelről* című könyvében megállapítja, „az egyik legjellemzőbb sajátosság, amely a legszembetűnőbben mutatja az ember teljesen különálló helyzetét, vajon nem éppen örökös elégtelenségének, tökéletlenségének állandó tudata, s ugyanakkor — és következésképpen — szüntelen vágya és harca azért, hogy önmagát meghatározza?“. Az embernek a teljességre való szakadatlan törekvése önmagával való elégedetlensége, melyet különböző korlátaival szemben tanúsít, a neves román filozófus szerint az emberi természet egyik alapvető, sőt a legfontosabb koordinátája. Ezen túlmenően azt mondhatnók, hogy a nyugtalanságnak, a beteljesülésre való törekvés és megvalósítására tett erőfeszítésnek a hiánya — az emberi állapottól való eltávolodást, az emberi létről való lemondást jelenti. Csupán a tökéletlenség tudata szüli az emberben azt az erőt és ösztönzést, hogy önmagát kutassa, hogy valamivé váljék, hogy tevékeny legyen és önmagát felülmúlja. A „valamivé válásnak ez a nyugtalansága“ teszi lehetővé az ember életében az alkotást, az eszményt, a nehézségek legyőzésének örömét és a kitűzött célok elérése nyomán érzett elégedettséget. Joggal írhatta Goethe: „Az ember egyre arra törekszik, ami nem ő“, vagy Paul Valéry: „Az ember magában hordozza a már kivívott egyensúly megbomlásának okait. Birtokában van annak, ami miatt nem elégszik meg mindazzal, ami egykor kielégítette. Minden pillanatban már más, mint ami, és nem alkotja a szükségletek és e szükségletek kielégítésének zárt rendszerét.“

Különösen néhány alapvető kérdés izgatja és nyugtalanítja állandóan ezt a törékeny „gondolkodó nádszalat“, az embert — Pascal ismert s oly időszerű meghatározását használva —; ezek pedig az embernek abból a helyzetéből erednek, hogy nemcsak öntudattal felruházott lény, de olyan, aki ezen felül tudja, hogy végső fokon pusztulásra is ítélt. Kétségkívül az olyan nagy kérdések, amelyek a Világegyetem egészéhez kapcsolódó emberi lét jelentőségére, annak értelmére és értékére, az eszményre és szabadságra, a boldogságra és halálra, az egyén és a társadalom közötti viszonyra, a létezés módjára a magányosság vagy szolidaritás problémájára, az elidegenítés és elidegenedés, a szubjektivitás problémájára és annak az ember életében játszott szerepére vonatkoz-

nak — örök emberiek, s a gyötrődés, a vívódás, a nyugtalanság kútfoi. Nem kerülhetjük meg e kérdéseket — s ez nem is következett be soha —, mert az ember nem mondhat le önmaga megismeréséről, de ugyanakkor ezek nem is válaszolhatók meg egységesen és véglegesen. Végig követik a nemzedékek sorát, mivel az ember a maga alkotta történelem révén állandóan nyitott utat jelent az önmeghatározás és az önmegalkotás felé. És éppen az e kérdésekre adott válaszok és gyakorlati megoldások alapján — amelyek elkerülhetetlenül magukon viselik az adott kor, az illető fejlődési pillanat eszmei áramlatainak objektív bélyegét és a gondolkodó alany szubjektív nyugtalanságát —, értékelhetjük a történelmi fejlődés távlataiban, milyen mértékben ismerte meg az ember önmagát, milyen helyet és szerepet tulajdonított magának a Világegyetemben, milyen tartalmat igyekezett adni életének.

Minden korszak, ilyen értelemben, az utókorra hagyja az emberi lét eredetéről, természetéről, értelméről és távlatairól alkotott felfogását és az e kérdésekkel kapcsolatosan tanúsított sajátos magatartását, az érdeklődés fokát, melyet e kérdések az adott korszak képviselőinek tudatában kiváltottak. Vagyis minden korszak az utána következőkre hagyta nyugtalanságának objektív tükrét, azét a nyugtalanságát, amely mindazok tudatában megnyilvánult, akiket általában a lét és különös-képpen az ember élete, problémái állandóan foglalkoztattak.

A filozófiatörténész e vonalon is nyomon követheti a fejlődést, mivel általában az emberi nyugtalanság s különösképpen a metafizikai nyugtalanság kérdése feletti elmélkedés, annak vizsgálata, hogy mit gondoltak mások minderről, olyan téma, amelyet kutatva új, gyakran nem is sejtett távlatok nyílnak előttünk abban az irányban, hogy megtudjuk, mit kell gondolnunk.

A híres és mindig időszerű mondásra hallgatva — „Ismerd meg önmagadat!” —, minden egyes korszak képviselőinek filozófiai elmélkedése és magatartása révén, az emberi létről alkotott sajátos, egyéni képet hagyott ránk. Változatos, gazdag könyvészeti anyag illusztrálja ezt a rendkívül jelentős témát. De nem ennek a számbavétele az érdekes. Fontosabb azt megtudnunk, milyen képet alkotott önmagáról napjaink józan emberi tudata. Ismeretes, hogy az embernek önmagáról alkotott számtalan képe közül az, amely őt mint nyugtalan lényt ábrázolja, igen nagy érdeklődésnek örvend manapság, néha valóságos kultusz övezi. Egyes filozófusok véleménye szerint a jelen embere sokkal inkább magára ismer Dosztojevszkij vagy Kafka, Malraux, Nietzsche, Sartre vagy Camus művészi alkotásaiban vagy filozófiai töprengéseiben, mint az emberi természetről alkotott ilyen vagy olyan boldog, derűs és kiegyensúlyozott képben. Ez az állítás természetesen kissé egyoldalú és túlzott, ám jelentős és jellegzetes korunk szellemi állapotának meghatározása szempontjából. Számos kötetet, tudományos vagy szenzációt keltő tanulmányt írtak már és írnak majd bizonyára ezután is azokról a történelmi (társadalmi, politikai, gazdasági), sőt metafizikai okokról, melyek arra indították az embert, hogy úgy tekintse magát, mint aki valamilyen ősi nyugtalanság bélyegét viseli. A jelenkor egyik filozófiai irányzata — az egzisztencializmus — kiváltságos kategóriákat, a filozófiai elmélkedés központi témáit kovácsolta a nyugtalanságból, a szorongásból, az aggodalomból és a kétségbeesésből.

Tagadhatatlan, hogy korunk bizonyos mértékben megszorította a nyugtalanság okait, minden ember, de elsősorban azok számára, akik az emberi létről elmélkednek. A legtöbb és legsúlyosabb probléma ma már a világ egyetemes szintjén tevődik fel. A világ bármely pontján élő emberek, különböző társadalmi-politikai szerkezetű, különböző fejlettségű országokból, egyre több kérdéssel fordulnak a jelen és a jövő felé, az emberiség társadalmi-politikai és technikai-tudományos fejlődése egészének jelentőségét kutatva. Ha valami történik a világ bizonyos részén, annak visszhangja mindenütt érezhető. Napjaink különféle változásainak, eseményeinek mélysége és intenzitása, a komor világösszecsapásoknak, a nagy társadalmi forradalmaknak, a tudományos-műszaki haladásnak — melyek gyökeresen megváltoztatták élet- és gondolkodásmódunkat — ugyanazon nemzedék által történő átélése odavezetett, hogy a mai ember sokkal élesebben érzékeli a Történelmet, mint elődei, s hogy megkérdesse magát: mi a Történelem értelme? A Történelem mélyen behatolt napjaink emberének életébe, ezért ma érvényesebb, mint bármikor a mondás: semmi sem lehet idegen számunkra, ami emberi. Az embernek meg kellett értenie, hogy — ma inkább, mint bármikor — sorstársaihoz hasonlóan őt is magukkal ragadhatják, az ő életét is a megsemmisítéssel fenyegethetik, következésképp kérdéses, hogy vajon a létérzés, a gyötrődés és a szorongás mélysége és intenzitása általánosabb és mélyrehatóbb volt-e valaha is az elmúlt korokban, mint ma.

Nem meglepő, hogy a nagy átalakulások és a társadalmi mozgás gyorsuló dinamizmusának történelmi összefüggésében az élet céljára és értelmére, az ember, a civilizáció és a szellemi értékek sorsára vonatkozó kérdések arányai megnöttek, s nagymértékben izgatják az embereket. Számptalan vallomás tanúskodik az e helyzet előidézte nyugtalanságról és gyötrődésről. Ezek a vallomások annál is jelentősebbek, mivel nemcsak filozófusoktól származnak, hanem tudósoktól, művészekről, költőktől, sőt politikusoktól is. Elegendő egy filozófus és egy zeneszerző — jól ismert nevek — szavait idéznünk. „Napjaink embere — mondja Gabriel Marcel *L'homme problématique* (Paris, 1965) című könyvében — egészében kérdéssé vált önmaga számára, s e kérdésre nem talál választ. Egy érthetetlen hatalom megfosztotta mindattól, ami lehetővé tette, hogy otthon érezze magát a világban, s fokozta nyugtalanságát a léttel szemben. Úgyhogy annak, aki önmaga és sorstársai megismerésére törekszik, tudomásul kell vennie az emberi lét keretét alkotó feltételek bizonytalan és »esetleges« jellegét; egy kérdő gondolat szintjén a modern ember helyzete »új és nyugtalanító formában« jelentkezik.“ Így vonja le a következtetést a neoszókratészi-keresztény árnyalatú francia egzisztencialista filozófus. És Sztravinszkijnak, a híres zeneszerzőnek a megállapítása szerint „olyan időben élünk, melyben az emberi létet mély megrázkódtatások érik. A modern ember közel jár ahhoz, hogy elveszítse az értékek ismeretét és a viszonyok érzékelését. A lényeges valóságnak ez a figyelmen kívül hagyása rendkívül súlyos“ (*Poetica muzicală*. București, 1967. 49).

Ezek és a hasonló tanúvallomások arra utalnak, hogy míg azok a „nagy nyugtalanok“, akiket a lét szemlélete, az ember paradox helyzete dúlt fel — Pascal, Kierkegaard, Nietzsche —, csupán koruk egyedi eseteit

jelentették, ma úgy tűnik, hogy maga az emberi természet lett problematikusabbá, s általánossá vált az a szellemi állapot, melyet Goethe a maga korában csak bizonyos embereknek tulajdonított. „Vannak problematikus természetek — írta a *Faust* alkotója —, akik egyetlen helyzetben sem érzik jól magukat, egyetlen helyzet sem elégíti ki őket. Ekkor jelentkezik az a hatalmas konfliktus, amely felőrli az örömtelen életet.“ Napjainkban ez a konfliktus — a lét néhány filozófusának véleménye szerint — mindenkire jellemző, külön-külön és együttvéve.

Nem kívánunk vitába bocsátkozni e kijelentésekkel, sem elemezni e megállapításokat, melyek egy része helytállónak, a másik — nagyobb — rész túlzott, abszolutizált, alaptalanul általánosított jellegűnek tűnik. Célunk csupán az, hogy emlékeztessünk egy, a jelenkori filozófiában is annyira jelenlevő témára, de korántsem szándékszunk különböző „megoldási“ lehetőségeket nyújtani. Ugyanakkor sajnálkozással kell megállapítanunk, hogy az *ember filozófiája* — a maga számtalan, bonyolult és igen lényeges problémájával, melyek elsősorban napjainkban kerültek felszínre — majdnem egészében hiányzott az utóbbi évtizedek hazai filozófiai terméséből, nem számítva néhány szerényebb igényű kísérletet. Egészen a legutóbbi évekig sokszor bizalmatlansággal és tartózkodással közelítettük meg az egyén kérdéskörét, az egzisztencializmus azonban nagy érdeklődéssel fejtegette e problémákat. Épp ezért mind sürgetőbb az igény, hogy megfelelő komolysággal és merészséggel, a nyílt egybevetés szándékával közelítsük meg e kérdéseket a marxizmus, a dialektikus materialista, tudományos gondolkodás alapjairól. Hiszen abból a tényből, hogy egy probléma idealista gondolkodási rendszerben jelentkezik — ami igen gyakori a filozófia történetében —, nem szabad elhamarkodottan levonnunk azt a következtetést, hogy nem reális, nem tartozik ránk, s nem kell felfigyelnünk rá. Ilyen következtetés nem csupán dogmatikus tévedés, szüklátókörű elzárkózás volna, hanem a gondolkodás megcsontosodásának és betokosodásának, az élet valóságától és az emberek szükségleteitől való eltávolodásnak a jele is.

A szellemi nyugtalanságról beszélve meg kell állapítanunk, hogy — tudomásunk szerint — még nem született meg egy olyan átfogó tanulmány, amely a marxista gondolkodás alapjairól közelítette volna meg e rendkívül kényes és állandóan időszerű problémát. Még azok a munkák is, amelyek megemlítik a nyugtalanság kérdését, csak igen szűkszavúan tárgyalják, mintha minket nem érintene ez a probléma, mintha a szocializmusban nem létezne — természetesen kisebb mértékben — ilyen természetű emberi nyugtalanság.

A marxista gondolkodás és a többi filozófiai áramlat, mindenekeelőtt az egzisztencializmus nyílt eszmei egybevetése igen gyümölcsöző lenne ezen a területen is. Ismeretes, hogy az egzisztencializmus szerint az ember ontológiai státusza a nyugtalanság, a szorongás, az aggodás. Ezért ez a filozófiai irányzat úgy véli, hogy az ember csupán nyugtalanságban élve teheti magáévá az élet súlyosságának és a szabadságnak a tudatát, hogy végig kell járnia, akár a purgatóriumot, ezt a létállapotot, hogy megérthesse az emberi sors közösségét, s tisztán és méltóképpen, hitelesen és felelősségteljesen élje az életet. Az egzisztencialista gondolkodás felfigyel a nyugtalanság érzésének az elmélyülésére napjainkban, ám helytelenül általánosítja. Ugyanakkor hiteles tiltakozással fordul a kapi-

talizmusnak az egyén életére kifejtett káros hatása ellen, felismeri az egyén elidegenítését és elidegenedését, végül új megvilágításba helyez az ember ellentmondásos természetéről szóló néhány régi igazságot. (E téren azonban szinte semmi újat nem tud nyújtani, mivel ez igazságok nagy részét olyan előfutároktól kölcsönzi, mint Pascal, Kierkegaard, Nietzsche és mások. Joggal írta nemrégiben Roger Garaudy, az ismert francia marxista gondolkodó, hogy az egzisztencializmus nem kifejezetten filozófia, hanem a filozófiára vonatkozó magatartás.)

Az egzisztencializmus általánosításai azonban elvontak. A javasolt megoldások pedig hatástalan és illuzórikus jellegűnek bizonyulnak az egyoldalúság és a szubjektivista túlzás, valamint — és nem utolsósorban — a konkrét történelmi összefüggések elemzéséről való lemondás következtében. Márpedig éppen ez a történelmi valóság az, amely végső soron az emberek összes érzéseit és magatartását meghatározza.

A marxizmus természetesen nem utasítja vissza kertelés nélkül a nyugtalanságról szóló egzisztencialista téziseket. Elismeri e probléma reális voltát, de ugyanakkor hangsúlyozza az egyén problematikája ilyen-szerű — társadalmi-történelmi valóságától megfosztott, szubjektivista — felvetésének és megoldásának hibáit. Másrészt, ha a marxizmus nem is foglalkozott eddig kifejezetten az emberi nyugtalanság témájával, hiszen nem *egzisztencialista filozófia*, tagadhatatlan, hogy a marxizmus maga, természetéből következően, *nyugtalan filozófia*, képviselője a szellem azon törekvésének, hogy választ adjon az ember legfőbb kérdéseire, olyan választ, amely nemcsak abban segíti az embert, hogy a világot megismerje, hanem abban is, hogy azt szükségleteinek és vágyainak megfelelően átalakítsa. A gyakorlat filozófiája ez, a társadalmi élet és az ember átalakításának forradalmi eszköze, amely nem merül ki a „nyugtalanságról“, az „élet értelméről“, a „halálról“, a „boldogságról“, az „abszurdról“ szóló meddő spekulációkban, hanem mint a tevékenység irányítója merész és hatásos *megoldást* nyújt az embert gyötrő *reális problémákra*.

Ehhez természetesen az szükséges — s erre a marxizmus—leninizmus klasszikusai példát mutattak —, hogy az egyént ne tekintsék elvont *valaminek*, a társadalmi környezetből kiragadott metafizikai entitásnak. Így a valóságtól, a történelemtől el nem szakadó marxista gondolkodás olyan helyes történelmi perspektívát szolgáltat a gyakorlati élet és a gondolkodás számára, melyből kiindulva az említett problémákat magyarázhatjuk, elemezhetjük és megoldhatjuk.

Kétségtelenül az ember több az őt létrehozó konkrét társadalmi feltételek mechanikus eredményénél, de lényeges kérdéseinek megválaszolásakor nem szabad elvonatkoztatnunk a társadalmi környezettől, amelyben él. Nem nélkülözhetjük a társadalmi életet irányító törvényszerűségek ismeretét. Az egzisztencializmus, mivel elvonatkoztat e lényeges aspektusoktól, eleve lemond annak lehetőségéről, hogy a felvetett kérdésekre hatékony feleletet adjon. Mellesleg éppen ez, az emberi lét elvont, történelmen kívüli megközelítése a legfőbb hibája, tévedése.

A marxista gondolkodás fényében megállapíthatjuk, hogy a szellemi nyugtalanság, akár a többi belső állapot, a konkrét társadalmi helyzet szülötte, melyet az ember létezési módjának, helyének és idejének sajátosságai határoznak meg és az ember egyéni lelki, értelmi vonásai

befolyásolnak. A nyugtalanság fokának alakulása pedig szoros kapcsolatban áll e feltételekkel és körülményekkel.

Az emberi nyugtalanságnak a marxista filozófia perspektívájából történő tanulmányozásakor azokból a társadalmi-történelmi meghatározókból kell kiindulnunk, amelyek e nyugtalanságot létrehozták, vagyis az illető társadalom társadalmi-gazdasági viszonyainak elemzéséből. Ilyen értelemben a két ellentétes társadalmi rendszer, a kapitalizmus és a szocializmus, természetesen nem helyezhetők egy síkra e rendszereknek az ember életére gyakorolt társadalmi, lelki, értelmi-érzelmi hatása szempontjából. Különböző tényezők szülik e hatást, így különböző kifejezést, irányt és célt szabnak.

Nyilván nem elegendő kijelenteni, hogy a szocializmus társadalmi-gazdasági jellegű premisszái, erkölcsi légköre és humanista vonásai, valamint megvalósított eszményei révén lehetővé teszi, hogy az ember megtalálja önmagát, hogy „otthon érezze magát a világban“, hogy bizonyos legyen azonosságában s széttörje az elidegenedés bilincseit. Tagadhatatlan, hogy a jelen korban a szocializmus jelenti az egyetlen társadalmi-történelmi perspektívát, amely alkalmas az emberi lét felvirágoztatására, s a nyugtalanságnak a tettek és az alkotás útjára való terelésére. E kijelentés azonban újabb kérdéseket von maga után, és sürgeti a válaszok megindoklását. Milyen mértékben és értelemben befolyásolja a szocializmus a nyugtalanságérzés alakulását és milyen ez a nyugtalanság? Kedvező talaj-e társadalmi életünk természetes kívánalmainak, az ember vágyainak beteljesedésére, egzisztenciális nyugtalanságának tettekké alakulására, vagy sem? Az emberi lét e társadalmi keretben is megmarad problematikusnak, vagy ellenkezőleg, a biztonság, a nyugalom érzését kelti az emberben, annak bizonyosságát, hogy „otthon“ van a világban, visszaadták önmagának?

Anélkül, hogy előre kidolgozott válasszal próbálkoznánk, csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a szocializmus csökkentheti, sőt eltávolíthatja az emberek életéből a társadalmi tényezők kiváltotta félelem, a bizonytalanság okozta nyugtalanságot, de az emberben társadalmi vagy biológiai nyugtalanság mellett benne él az úgynevezett „metafizikai nyugtalanság“ is, amely mindenkor, minden társadalomban azoknak a tisztánlátó szellemeknek a sajátja, akik arra törekednek, hogy az élet, az emberek, a kor nagy kérdéseire feleletet adjanak.

Úgy véljük, nem tagadható ennek a sajátos „alaptalan“ nyugtalanságnak a létezése, amely egyrészt „a szellemi élet abszolút problematikus jellegéhez kapcsolódó érzésből“ (D. D. Roşca), az ember ellentmondásos természetéből fakad, másrészt az elkerülhetetlen halállal szembeni tehetetlenségünknek, a kozmikus örökkévalósággal magát szembe-találó emberi végesség és átmenetiség elleni tiltakozásunk érzésének következménye.

Nem kell feltétlenül egzisztencialistának lennünk ahhoz, hogy a dolgok mélyébe pillantva megállapíthassuk: közvetlen kapcsolat van a „metafizikai nyugtalanság“ és a tisztánlátás azon foka között, melyre emberi helyzetünk felismerésében eljutottunk.

Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a művészet vagy a filozófia művelésének ez a szellemi állapot sine qua non feltétele, mivel ezek nem csupán „az ész hőstetteit“ (Husserl) jelentik, hanem érzelmi

hozzáállást, a világgal szembeni szubjektív megatartást fejeznek ki, amelyek teljes egészében igénybe veszik az alkotó személyt. Bármely igazi gondolat szervesen ellenszegül a közömbös vegetatív nyugalomnak, a merev bizonyosságoknak. Az a lélek, melyből eltűnt a nyugtalanság, önmaga keresése, elmeszesedetté, kiégetté válik. A filozófia és a művészet nagy alkotóinak olümposzi álarca mögött felfedezhetjük a bennük dülő vihart, a háborgó tengert, a fortyogó vulkánt. Bármely nagy személyiség belső mozgatóerejét az állandó feszültség, a szellemi dinamizmus, a nyugtalan hév jellemzi, melyek fölött az alkotó akarat uralkodik, gyakran mértékre, derűs kiegyensúlyozottságra való törekvéssé alakítva ezt az állapotot. A híres goethei derű fenséges álarc csak, amely nagy alkotó feszültséget, nyugtalan lelket, a tökéletesebbé válás, az önmagát felülmúlás szüntelenül élő vágyát leplezi. A goethei dinamizmus legtökéletesebb kifejezése a *Faust*.

A nagy kérdés azonban továbbra is fennáll: milyen határokon belül jelent ez a nyugtalanság pozitív értéket — lévén bármely szellemi haladás, bármely alkotás feltétele? És melyek azok a határok, melyeken túl e nyugtalanság romboló, bénító, terméketlen tényezővé válik?

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a nem pszichopatologikus és neurotikus, nem betegesen gyötrődő vagy társadalomellenes nyugtalanság, hanem az a nyugtalanság, amely feltétlenül szükséges a haladáshoz, az emberi pszichikum egyik szükséges összetevője. Szorosan kapcsolódik az egyén önmaga felülmúlására irányuló törekvéshez, az autentikus, öntudatos és alkotó létezésre való erő kifejtéséhez. Míg a félelem individualista eltűzése ártalmas az egyedre és a társadalomra nézve egyaránt, hiszen a kiegyensúlyozatlanság, a zűrzavar, a betegesség jele, addig az indokolt, gyümölcsöt tetett, beigazolt és tevékeny nyugtalanság termékeny fermentum mind egyéni, mind társadalmi szinten. Hegel szavaival élve „ösztönzést és tevékenységet” szül. A szellemi dinamizmus jele, a belső öntelt nyugalommal és biztonsággal ellentétben, mely a gondolkodás megszűnését, az időelőtti halált jelenti. Elemezve a nyugtalansággal ellentétes lelkiállapotokat (nyugalom, elégedettség, renyhesség, belső biztonság, dogmatikus bizonyosságok, a kételkedés hiánya), kiemelhetjük a nyugtalanság pozitív értékét, hiszen ez bármely haladás belső mozgatóereje, az öntudat belső rezgése. Ez az összehasonlítás azt bizonyítja, hogy a tökéletlenség tudatával, a kétséggel, az aktív belső szemlélettel és a tisztánlátással társult nyugtalanság a beteljesedés, az önmagát felülmúlás szükséges feltétele. E nyugtalanság teszi lehetővé a tetteket, az alkotást, a termékeny egyensúlyt és az értelmes mértéket. Az elért egyensúly tartalmazza saját tagadásának csíráit és a még teljesebb egyensúlyra való törekvést.

Nagy élettapasztalatról tanúskodik az a felismerés, amely arra utal, hogy a derű, a nyugalom, a kiegyensúlyozottság, a harmónia és a bizonyosságok még viszonylagos értelemben is értéktelenek, ha nem társulnak a termékeny nyugtalansággal, az építő kétséggel, az állandó, alkotó feszültséggel, az élet szenvedélyes élésével. Mivel az emberi élet ellentmondásos mozgás, az emberben lakozó ellentétes tendenciák és impulzusok harca, nem szabad abszolutizálnunk az emberhez szorosan kapcsolódó ellentmondások szövevényének egyetlen oldalát, egyetlen ten-

denciáját sem. Véleményünk szerint csupán ez a szemléleti mód felel meg a valóságnak és az ember természetének, melyben, hogy metaforikusan fogalmazzunk, menny és pokol, isteni és démoni együtt alkotják az emberi univerzum egyedülálló konstellációját.

Végkövetkeztetésként megállapíthatjuk, hogy a nyugtalanság jellegzetes „kétértékűség“ formáját ölti, melyről érdemes elmélkedni, de mint egy magában való öncélnak a dicsőítése és „művelése“ reménytelenséget, beteges szemléletet és önsajnálkozást szül. Ez esetben meddő és haszontalan módon, értelmetlenül örli fel az életet. Ugyanakkor az a nyugtalanság, amely az embert önmaga felülmúlására, tettekre és kezdeményezésre ösztönzi, a haladás tényezője, mely az élet értékesítéséhez, az önérvényesítéshez vezet. Ekkor a nyugtalanság nincs ellentmondásban a boldogsággal, a derűs nyugalommal, ellenkezőleg, lehetővé teszi azokat, növeli értéküket és varázsukat.

Az öntudatos embernek, aki ismeri saját erejének mértékét, egyensúlyoznia kell a végletek között, uralkodnia kell magán s a magában hordott nyugtalanságot anyagi és szellemi értékek alkotása területén kell gyümölcsöztetnie. A mértékre, az egyensúlyra való törekvés nem jelent mozdulatlanyságot, szürkeséget vagy életerő-hiányt, hanem az embernek az ellentétek urálására irányuló erőfeszítését, a derűs nyugalom sóvárgását, hogy megőrizhesse az élethez szükséges egyensúlyt. Az ilyen dinamikus egyensúly feltétlenül felette áll az egzaltált nyugtalanságnak... Erre a következtetésre jut korunk egyik nagy nyugtalanja, Albert Camus is: „hiábavaló nyugtalanzkodni a lélekért, elegendő dolgozni érte.“

amare ~~con~~ amore

i libri di checchi piovan

A. Torrens

Erwin Geschonneck — filmszerű életéről

Találkozásom Erwin Geschonneckkel Karlovy Varyban kezdődött és — egy héttel később — a mi tengerpartunk forró homokján fejeződött be. Ő jelenleg a DEFA-Berlin Stúdió legkiemelkedőbb művésze. Mint a Német Demokratikus Köztársaság Filmesei Egyesületének elnökét hívták meg a rajzfilmek nemzetközi fesztiváljára.

Egy a sok ezer arc közül, melyre drámai sors véste reá történetét; ám nála, a színésznél ez csodálatosan tükröződik a meggyötört vonásokon. Nevét már régóta számon tartom, még a *Hideg szív* óta, de a róla alkotott kép főleg antifasiszta harcok szerepeiben alakult még teljesebbé (*Öt golyó, Szárnyas emberek, Farkasok közt védtelen*). Amikor arra kértem, hogy vázolja fel eddig megtett művészi útját, Geschonneck természetes mosollyal így válaszolt:

— Hiszen az olyan egyszerű volt...

Hogy azután órák hosszat, el-elfúló lélegzettel hallgassam az alább elmesélt történetet:

— Munkásként kezdtem. 1929-ben a Német Kommunista Párt aktivistája lettem. Sportoltam, boksztoltam, atletizáltam és természetesen — marsoltam is. Nem is gondoltam az idő tájt a színházra... Munka nélkül, otthon sok gyermekkel ki is segíhetne? Hitler jövetele után, amikor a politikai terror dühöngeni kezdett, átléptem a határt, a Szovjetunióba mentem. Ott, a német menekültek között, beléptem egy művészbbrigádba. Brechtet, Heinrich és Thomas Mannt, Feuchtwangert olvastam. Elvégeztem a színiiskolát, s ugyanakkor általános műveltségemet is gyarapítottam. S kezdtük színre vinni Schillert, Kleistot, Dosztojevszkijt és Csehovot Odesszában és Dnyepropetrovskban. Azután Csehszlovákiába küldtek. 1939... Prágában voltam, amikor a hitlerista csapatok bevonultak. Fölfedtek és bezártak. Hat hónapig csak a sachsenhauseni és dachaui lágerek szögesdrótját láttam. 1945-ben a Cap Arcona hajóra kerültem. Nem tudom, Ön ismeri-e ennek a hajónak a történetét, amelyet légitámadás során brit légierő süllyesztett el. A hajófenéken antifasiszta letartóztatottakat szállított a hajó...

...és iktassuk be ide Rudi Goguel visszaemlékezését az *Akcióban az SS* című kötetéből (Budapest, 1960).

„A »Cap Arcona« 26 000 tonnás nagy luxusgőzös. Amikor mi, neuengammei foglyok a hajóra léptünk, már semmit sem láttunk a korábbi pompából. Az egyik fedélzet sarkában halom meztelen hulla hevert — a német koncentrációs táborok elkerülhetetlen kísérő képe. Odébb, alig 200 méter távolságra a »Thilbeck« horgonyoz, mögötte az »Athen«, a másik oldalon a »Deutschland«... Tizenegyezer ember ebben az úszó koncentrációs táborban. Mi, öt-ezren a »Cap Arcona« fedélzetén hányódtunk. Mi, németek csak kis hányadát tesszük ki az összességnek, néhány százán vagyunk. Kabinunk a politikai vezetés tanácskozó helye. Geschonneck, Waldemar, Molls, Hermann és én mint a német csoport vezetői tárgyalunk a helyzetről... Ma reggel angol felderítő repülőgép húzott el az öböl felett, és rádión felszólította flottánkat, tűzze ki a fehér zászlót, és kössön ki. A »Cap Arconán« birodalmi zászló lengett, az SS elfoglalta a fedélzetet, a felderítő nem láthatta a foglyokat, akiket csíkos ruhájuk miatt »zebráknak« neveztek, mert lent voltak a hajófenéken... Az »Athen« kitűzte a fehér zászlót, és a part felé hajózott! Bravó, derék kapitány, úgy vo-

nulsz be emlékezetünkbe, mint május 3-a bátrainak egyike, aki legyűrte hajóján az SS-t. De Nyugat felől nehézbombázók közelednek, tompán pufognak a becsapódások, és aztán rémületes robaj: a hajó minden eresztékében meginog, a »Cap Arcona« óriási fáklyához hasonlít, a víz a hajó körül tele van üvöltöző, fulladozó emberekkel... Tizenegyezer fogolyból állt a halálszállítmány, nyolcezren lelték halálukat a neustadti öbölben.«

...és most Erwin Geschonneck folytatja a történetet:

— 1945 május 3-án miután öt kilométert úsztam a jéghideg vízben, egy új élet öblébe érkeztem... 40 éves koromban végre ismét színpadra léphettem. Hamburgban kezdtem játszani a Kammerspiele színházban. 1949-ben Brecht — aki a Berliner Ensemble létrehozta — meghívott az éppenhogy megalakult Német Demokratikus Köztársaságba. Meghívását lelkesen fogadtam. 1956-ig, haláláig játszottam együttesében. Voltam tábori lelkész a *Kurázi mamában*, s alakítottam Don Juant. Brecht, a nagy rendező és a szerény ember erényeit egyesítette magában. Nem volt vasöklű; módszerét inkább a meggyőzésre alapozta. A próbákon mindig ezt kérdezte: „Értesz engem?“, és angyali türelme volt. Az ő feltűnéséig — ezt mindenki másnál jobban tudom — a német színház a fasizmus időszakára jellemző művészi hitelvesztés mélyén vergődött. Ő megújította a német színházat, a ráció és ítéletmondás színpadát alakította ki, amelynek egyszersmind sikerült látványosságot és szórakozást is biztosítania. Kár, hogy már nem tudta véghez vinni utolsó tervét. Filmet óhajtott készíteni a *Kurázi mamából*. A filmezés már megkezdődött Brecht és Wolfgang Staudte vezetésével. A szereplők közt volt Simone Signoret is. Ám az első felvételek után Brecht nem vállalta a munka folytatását. Nem értett egyet Staudtéval, de lehet, hogy már fáradt volt. Visszavonult... Én magam közvetlenül a felszabadulás után már filmeztem. Nyugat-Németországban Helmuth Käutnerrel, aki később a *Köpenicki kapitányt* alkotta. Aztán a DEFA-nál mintegy 30 filmszerepet alakítottam. Jelenleg nem filmezek, mert súlyosan kifecamítottam a bokámat. S mi mást tehetnék így — járom a fesztiválokat! És elárulom Önnek a titkot — önéletrajzi filmscenáriumot írok: *Az utolsó nap a »Cap Arconán«*...

Erwin Geschonneck befejezi rövid élettörténetét. Atléta alakját nézve a forró homokban, ez a bonyolult életsorsú ember paradox módon fiatalnak tűnik a szememben az ő több mint 60 esztendejével...

Cesare Zavattini — a filmfesztiválok válságáról

A kiváló olasz filmesztéta és dramaturg néhány napos késéssel érkezett az 1968. júliusi Karlovy Vary-i nemzetközi filmfesztiválra — a szerzők zsürijének elnökeként. Magával hozta azoknak a drámai eseményeknek a hangulatát, amelyek ugyanazon a nyáron alaposan fölkaparták a békés olasz várost, Pesarót az ott lezajlott nemzetközi fesztivál alkalmával. Még érkezésének estéjén a Pupp-szálló előcsarnokában megszólítottam, kérve, hogy másnap szenteljen egy órát beszélgetésre.

— Akár most is rendelkezésére állok — mondotta, mintegy felejtve, hogy alig tíz perce van az esti vetítések megkezdéséig. Amikor erre figyelmét felhívtam, ravaszul mosolygott: — No és?! Rekordot döntünk! Nyélbe ütjük a legrövidebb interjút a sajtó történetében. Végül is tíz perc alatt sok sületlenséget lehet mondani... De miről is óhajtana beszélgetni?

— Cannes és Pesaro eseményeinek fényében a nemzetközi filmfesztiválok távlatairól.

Zavattini arcán elégedett mosoly. Nyilvánvaló: a téma tetszik neki. És miután lelkesen válaszolt pontosan tíz percig, meghívott másnap estére a beszélgetés folytatására. Az interjú három egymást követő estén tartott, s ez idő alatt mediterrán temperamentumával, mindinkább belemelegedve, Zavattini kifejtette véleményét a jövő nemzetközi fesztiváljai és általában a filmművészet óhajtott arculatáról. Lejegyeztem a neves filmember kijelentéseit, melyeket természetesen sok rövidítéssel az alábbiakban foglalok össze:

— Azok az események, amelyek akarva, nem akarva fölkaavarták a cannes-i és a pesarói filmfesztiválokat, mindnyájunkat határozottan köteleznek — kezdte Zavattini. — Mi történt? Amikor egy termék természete megváltozik, vele egyidőben megváltozik e termék fogyasztásának a típusa is. A jelenkori film igazi váltsága az ipar elleni lázadásból ered. A film ipari jellege objektív valóság, de semmiképp se végzetes: ez történelmileg meghatározott jelleg, amely az elkövetkező időszakban szintén megváltoztatható.

Hogy a tennivalót világosabban láthassuk, térjünk vissza kissé a forráshoz, és tegyük fel a kérdést: mi a film? A kifejezés végtelen lehetőségű eszköze: van fantasztikus és drámai film, tudományos film, dokumentumfilm, filmvígjáték és így tovább, de valamennyit pénzügyi ellenőrzés alá helyezték. Akarsz-e könyvet írni? Megteheted! Próbálj meg azonban filmet csinálni pénz nélkül... Az már nem megy!

És mégis, íme új korszakot élünk. A technika manapság arra törekszik, hogy — eléggé potom áron — ellásson filmfelvevőgéppel. Ez a technikai fejlődés elkerülhetetlenül mélyen megváltoztatja a filmművészet rendeltetését. Ez egybevág napjaink egyik társadalmi szükségletével: hogy olyan kulturális termékkel rendelkezessünk, amely nincs alávetve az ipar törvényeinek! Persze, fölmerülhet az ellenvetés: hiszen az ipari uralom időszakában is előfordulhatnak kivételek. A feladat azonban az, hogy a kivételből szabályt alakíts!

A kapitalista ipar rendszerében a kifejezés szabadsága pusztá illúzió. A filmfesztiválok — úgy, ahogyan azokat jelenleg értelmezik — mind-mind ennek az illúziónak a fenntartását, táplálását szolgálják. A fesztivál ma — a szó igazi értelmében — a tragikus valóság halvány vetítésikja. Körülöttünk e korszak rettentő küzdelmei zajlanak népek felszabadításáért; egy ilyen korszakban csakis az állandó kortársi lelkiismeretet tükröző filmművészetért harcolhatunk, hivatástudattal, együtt magával a közönséggel, állandó jelenlétünkkel a történelem folyamatában. És íme, a kereskedelmi fesztiválok csődöt mondanak. De miért is volna feltétlenül szükség fesztiválokra? Vajon az Isten, amikor a vizet, a földet és a világosságot teremté... filmfesztiválok megtartását is elrendelte? Nem tudom! A fesztivál nem öncél, bizonyos — kultúrára szomjazó — körök kezdeményezték. Ma viszont, amikor a kezdeti cél jórészt elidegenedett, szükségessé vált, hogy az egészet felforgassák. Nem fesztivál kell nekünk, hanem igazi filmművészet, a film-fegyver kinematografiája.

— Ön szerint a filmezés egyben a szabad egyéniség lelkiismereti kérdése is lehet? — kérdeztem.

— Igaz — válaszolja Zavattini — manapság a film, mint lógó nyelvű kutya rohan az események nyomában; ám rohantában megtorpan... például az emberi vadság előtt. A film felfedi a vadságot, de vajon segít-e a megfékezésében? A film jóváhagyólag törekszik arra, hogy kulturális és művészi jelenségként létezzék, de a kultúra hagyományos tolmácsolását nem változtatja meg, noha ma még olyan

időket élünk, amelyben a kultúra közvetlenül kifejezi a társadalom azonnali megváltoztatásának és felszabadításának vágyát, ebben való részvételünket.

Mindaz, amit ezekben az években a filmipar szerkezetének megváltoztatásáért tettek, igen figyelemre méltó felderítésre vezetett, s ez szervesen kapcsolódik a változások szükségességéhez. Ám nem tettek meg mindent, ami lehetséges volt, s így még csak a felderítések szintjén tartunk. Miért? Mert létezik még felfogás, az ún. *elit* filmjéről, s az elit ezt amolyan eszközként használja. A film, amely már kezd nem divat lenni, és fegyverré alakul át, mint tárgy és alany egyaránt új alapelveket igényel. Mint említettem, a technika embertömegeknek bocsátja rendelkezésére a filmfelvevő gépet. Géphez jutni, vitasorozatokat indítani, témák felől dönteni s rátérni végrehajtásukra, mindez már összehasonlíthatatlanul több annál, ami eddig történt, mindez cselekvést jelent. A 8 mm-es kis készüléket e pillanatban a kulturális cselekvés, a cselekvő film szükségessége jelképeinek tekinthetjük. Csak 8 mm, de előnye az, hogy pillanatokon belül működőképes. Olaszországban mi már több száz, ilyen kis készülékkel ellátott kulturális kört és központot vontunk be a „Szabad film“-mozgalomba. Most azonban egy új közönséget is kellene találnunk, a terjesztés új csatornáit kialakítanunk, azokhoz hasonlókat, amelyek ma a kommerszfilmeket fenntartják.

— Van erre lehetőség? — tettem fel a kérdést.

— Bizonyára Ön azt fogja mondani, hogy mindez utópia. Ám mindaz, ami megkísérelte fölforgatni a világ megszokott rendjét, mindig is utópiának tűnt. Én hiszek száz és száz filmgyártó, -terjesztő központ megjelenésében — fejezte be fejezetéseit Cezare Zavattini. — Én a filmfesztiválok jövőjét összekapcsolom a történelemben gyökerező film-fegyver jövőjével, az elitet cáfoló és a széles tömegeket szolgáló filmmel.

Martin T. Caranfil

Paulovics László metszete

FARKAS LÁSZLÓ

New York-i jegyzetek

(Találkozás jelenségekkel)

Már otthon elhatároztam: bizony nem azért utazom New York-ba, hogy tetten érjem az Egyesült Államokat. Vendég leszek: megillet hát a vendég joga; de a vendégnek kötelezettségei is vannak. Például: az udvariasság.

Egyre inkább az az érzésem, hogy helyesnek bizonyul kezdeti elhatározásom: dehogyis értem én jobban az Egyesült Államokat, mint maguk a jenik! Nem is adok én nekik tanácsokat (de nem is kértek tőlem)! Tőkés országba jöttem, mégpedig a legtökésebbe; s ha már egyszer ily kalandra vállalkozom, olyannak fogadom el Amerikát, amilyen.

Az európai különben se legyen olyan kistermetű, aki akkor örvend, ha magánál alacsonyabbat lát.

Egyébként New York nem is alacsony.

Mihelyt az első kábulatból magamhoz térek, keresni kezdem a „tipikus“ dolgokat; hiába, erről nehéz leszokni. Ebből még sok kalamajka támad, mert alig lelek típusra, máris ott az ellen-típus, s tehetem füstre mind a kettőt.

Tulajdonképpen nem is lesz olyan nagyon nehéz New Yorkról mesélni: itt minden, s az ellenkezője is igaz.

„Viszonylagosan magas itt az életszínvonal“ — állapítom meg, s még be se írom ezt a viszonylagos igazságot a jegyzetfüzetembe, máris elszorodom: de hiszen ezt mások is megállapították, ilyet én már mintha olvastam volna valahol; minden bölcsességet elírtak előlem?

Elhatározom, hogy ezt a kérdést a továbbiakban nem firtatom. Viszonylagosan sem.

Ám az már valóban izgat, hogy e nagy viszonylagosság közepette miért is van itt munkanélküliség. Mert van. Tudom a statisztikákból.

Statisztikát otthon is tanulmányozhatok. Én látni akarom a munkanélküliséget, azért utazom sok ezer kilométert kontinensen és óceánon át, hogy lássak.

Nem sikerül látnom a munkanélküliséget.

Lappangana, láthatatlanul?

Hát talán azért az udvariaskodásban mégsem kell olyan messzire menni, hogy letagadjuk nekik, amit ők magukról nyíltan állítanak. Elhiszem hát a munkanélküliséget, s jegyzem a jelenség paradoxális magyarázatait, amelyekkel beszélgetések során, televíziózás és újságolvasás közben telítődöm. (Be is érem ezzel: azt már rég megtanultam, hogy a tőkésállamokban mindig is volt tartaléksereg, meg minden egyéb, ami teteles; s nem érzek kárörömöt.)

Tréfás kedvükben maguk az amerikaiak „a világ leggazdagabb és legelőrehaladottabb gazdaságilag elmaradt országának“ nevezik az Egyesült Államokat.

Menetelnek a szegényemberek, nyolcmillió nélkülfő képviselői Washington felé tartanak, beveszik a fekete hadak a metropolist, s felépítik a Feltámadás Vá-

rosát, Resurrection Cityt, a főváros kormányzati negyedében, a világ egyik legúribb helyén.

Ez a menetelés földrajzi képzeteket támaszt, s most már kevésbé csodálkozom azon, hogy a szegénységet s a munkanélküliséget e kontinensnyi országban miért hozzák oly gyakran összefüggésbe földrajzi jelenségekkel.

A kitűnő utak, közlekedési eszközök láttán — engedelemmel legyen mondva — teljes mértékben a geográfiai okolást nem fogadom el. Azon viszont nem álmélkodom, hogy a magyarázatokat a gazdasági életen kívül álló okokban kutatják, hiszen az Egyesült Államok döbbenetesen gazdag természeti kincsekben, s azt ugyebár senki sem várhatja el tőlük, hogy a bajok gyökerét saját, sokat dicsért rendszerük hibáiban mutassák ki.

Ilyeneket mondanak: sajnálatos tény a munkanélküliség (még ha kisebb is, mint bármikor a koreai háború befejezése óta), a globális munkaerő-kereslet azonban kielégítetlen, sőt bizonyos szakmákban a kormányzat a bevándorlási kvóták emelésével igyekszik segíteni...

Kereslet és kínálat a munkaerő piacán nem találnek egymásra. Úgy kerülgetik egymást, mint éles kardokkal hadakozó ellenfelek egy hatalmas, koromsötét terebben, ahol egyik nem láthatja a másikat, s a bajvívók a suhintások után igazodnak, csakhogy mire visszavágnának, az ellenfél már ellépett helyéről.

Munkaerőtartalék-zsákok vannak bizonyos földrajzi, nemzedéki, etnikai régiókban.

Egyazon városon belül is folyik a macska-egér harc: a túlkínálat régiói a nagy települések körzeteiben a négerék s a portorikóiak gettóiban keresendők.

Ezzel a mozzanattal kezd politikummal telítődni a gazdasági jelenség értelmezése. Nem is győzők eleget csodálkozni azon, mily nagy jelentőségűvé lépett elő a politikum a gazdasági életben, éppen itt, ebben a jellegzetesen gyakorlatias országban. Ahol — úgy tűnik — semmilyen jelenséget sem lehet már a faji kérdés és az etnikum mellőzésével értelmezni.

A „zsákok“ nemzedéki régiókban is kialakulnak: az idősebbek nehezebben találhatnak munkaalkalmat, s ez a helyzet a legfiatalabbakkal is, kiváltképpen ha színesbőrűek.

Innen már csak egy lépés a fiatalok társadalmi-politikai robbanékonyságának magyarázatáig, s ezzel már kitaposottabb utat járunk, mert a gazdasági jelenségek-től haladunk a politikum felé.

Igen sokan várják — várják?, követelik! — a munkanélküliségből adódó problémák megoldását az államhatalomtól. Amely pedig itt tudvalevően tőkés meghatározottságú és tudatú. A szegény munkanélküli gidák nemhogy elreteszelnék az ajtót, hanem éppen beljebb tessékelik a farkast, s a tapasztalt, hatalmas szakszervezeti mozgalom nem óvja a kicsinyeket, hanem szüntelenül belépésre, sőt közbelépésre ingerli az élesfogút.

Am a politikai hatalom beavatkozását sürgetők érvelésében sok a figyelemre méltó korszerű tanulságokat hordozó elem. Az elnökválasztási kampány előfutámaiban fontos a gazdaságpolitikai motívum; hiszen nem babra megy a játék, négy évre ismét eldől a politikai hatalom birtoklása, s ezzel az állami beavatkozás milyensége is.

Sok szó esik a gazdasági élet non-profit szektoráról. Ebbe sorolják a közegészségügy, az oktatás és a... művészetek mellett — a nemzetvédelmet is.

Kimutatják, hogy az utóbbi években a gazdasági élet fellendülését (természetesen: viszonylagos fellendülését) ezek az ágazatok biztosítják. Aminek egyik bizonyossága: az új munkaalkalmak 70—80%-át ez a szektor teremtette. S foglalkoztatja a kutatók és technikusok kétharmadát; a nemzeti jövedelem egyharmadát szolgáltatja.

Márpedig ez az a szektor, amelyet az állami rendelkezések, állampolitikai szempontok döntően meghatároznak. Szóval: itt lenne az archimédeszi pont, amelyre támasztva e politikum emeltyűje kilendítheti a munkanélküliség terhét a holtpontról?

A közgazdasági irodalomban valamennyire jártas turista kissé fanyalogva fogadja az ilyenyszerű magyarázatokat.

Annyi azonban bizonyos, hogy e szektor jelenvalóságát New Yorkban léptenyomon érezni. S milyen a turista? Pazarlást észlel, s ha ez így jó az amerikaiaknak, neki sem rossz. Gyakran hallani: a hatalmas erőforrásokban tobzódó nemzetgazdaság mechanizmusai megkövetelik ezt a tobzódást.

Periferikus volna a non-profit részleg? Hát az acélgyártáshoz, a bányászathoz vagy a földműveléshez viszonyítva kétségtelenül periferikus.

De ha arra gondolunk, hogy a tudományos kutatók többsége ott talál munkaalkalmat...

Talán e „központi periféria“ környékén keressük a magyarázatot az értelmiség s a jövendő értelmiség (a diákság) bizonyos rétegei növekvő szerepére a társadalmi életben és politikában? Ebből értsük forradalmasodásukat? Wallace, a legreakciósabb elnökjelölt nemcsak az értelmiség bizonyos kategóriáit támadja; bele-belelő a non-profit szektorba is.

Pedig igazán viszonylag csendes ez a réteg itt, az Egyesült Államokban. Ahhoz képest, amit a televízióban esténként Franciaországról látni...

Szegény Herbert Marcuse is jól megjárja!

Ő, aki az amerikai munkásosztályt a „fogyasztói társadalomban integrálódónak“ mondja, s úgy véli, hogy a forradalmi energia átszáll az amerikai értelmiségre, igazán semmi megértésre nem talál reakciós körökben. Pedig a reakció örülhetne annak, hogy egy ilyen kaliberű gondolkodó nagyjából éppen a munkásosztályt menti fel a forradalmiság eredendő bűne alól. A Ku-Klux-Klan halállal fenyegeti, ha nem szedi a sátorfáját. S az öregúr elmenekül San Diego-i villájából. Alig néhány hét telt el a második Kennedy-gyilkosság óta, s a szélsőségesek ultimátumait ebben a légkörben általában komolyan veszik.

Nagyjából beérem az újságok átnézésével: egyébként most inkább „az élet nyitott könyvéből“ szeretnék olvasni.

De amikor az egyik könyvesbolt kirakatában meglátom azt a könyvet, amiről már annyit hallottam, nem tudok ellenállni. A titokzatos *Jelentés*-ről van szó. Borítóján — az Egyesült Államok elnöki címere alatt — ott díszelleg a hirhedt pecsét, amelyet e mű megjelenéséig bizony nem sok halandó láthatott: „Szigorúan bizalmas! Ez a jelentés a legtitkosabb okmányok egyike. Csak azok a személyek olvashatják, vagy tudhatnak róla, akiket erre az Előre Nem Látható Események Mérlegelésére Hivatott Bizottság felhatalmaz. Ez az intézkedés az elnöki szinten beavatottakra is vonatkozik!“

Hát ezt nem szabad elmulasztani, kiváltképpen most nem, amikor „a központi perifériával“ kapcsolatban annyit szerepel a nemzetvédelem jelentősége a... munkanélküliség megoldásában. S különben is annyian kérdik: olvasta a *Jelentést*?

Ez az, amit „egész New York“ olvasott, ismerete a *bontonhoz* tartozik. Erre föltétlenül időt kell szakítani.

Valóban, miközben ismerkedem a megjelenést övező misztifikálással, rájövök: hisz itt azok neve forog, akiket a Wallace-ot támogató reakció „liberális“ nézeteik miatt kikezdett. Nap mint nap hallok a Fehér Házat befolyásuk alá kerítő szabaddabb gondolkodású értelmiségiek „konspirációjáról“ szóló dajkameséket.

Nem tudni, ki a könyv szerzője. Bárkit megkérdezek, a vállát vonogatja. Pedig most már nagyon szeretném tudni.

Mit tehetek? A New York-i szöbeszédre bízom magam, regisztrálom, amit hallok.

A könyv, melynek teljes címe: *Report from the Iron Mountain on the possibility and desirability of peace* (Iron Mountain-i Jelentés a béke lehetőségéről és kívánatosságáról), bizonyos Leonard C. Lewin bevezetőjével jelent meg.

Ez a Lewin elég jó nevű publicista; szabad úszó, s politikai szatírákat is írt már.

Azoknak, akik kételkednek Lewin szerzőségében, elég sok okuk van rá. A legkézenfekvőbb: maga Lewin sem vállalja a szerzőséget, fenntartja, hogy ő igenis csak a *bevezetőt* írta, s ha megkérdik tőle: mi ez a könyv, a következő dodonai választ adja: ez a könyv az, ami! Szóval: Jelentés? De: ki írta magát a Jelentést? Az a Bizottság, amelyre Lewin a bevezetőben hivatkozik? Erre azt mondják: az nem lehet, hiszen ez helyenként politikai szatírára emlékeztet. Nem tesz semmit, hangzik a válasz: a kormánybizottsági jelentések hivatali zsargonja igen gyakran önmaguk szatírájához teszi hasonlóvá őket.

Valaki mégiscsak megfogalmazta a *Jelentést*! S ki lehet a „John Doe“?

Megfigyelem: a szerzőség körüli pletykák főszereplői mind a Kennedy-klán környekéről ismert személyiségek.

Az első gyanúsított: J. K. Galbraith, a nagytekintélyű közgazdász. A többiek sem jelentéktelen személyiségek: Kenneth Boulding ismert közgazdász; Arthur Schlesinger neves történész; Richard Goodwin és Eric Goldman, a Fehér Ház egykori tanácsadói...

Megtudom azt is, hogy rögtön a könyv megjelenése után recenzió jelent meg a *Jelentésről*, s a beszámoló Galbraith írta — álnéven. Galbraith, aki — indiai követsége idején — már egy politikai szatírárt is megjelentetett. (A jó New Yorkiak egy kis anekdotát is mesélnek annak illusztrálására, hogyan vélekedik Galbraith ez adminisztrációról. Egyik regénye az amerikai diplomáciáról szól. Amikor — a mű megjelenése előtt — megkérdezték tőle, vajon humoros lesz-e a könyv, így válaszolt: a külügyminisztériumról csakis humorosan lehet írni, mert van benne valami ellenállhatatlanul komikus.)

Még egy mozzanat: a lehetséges szerzők sorában emlegetik Herman Kahnt is, „a futurologia pápáját“, az Egyesült Államok egyik legérdekesebb intézményének, a jövőt minőségi tudósgárdával és hatalmas kibernetikai apparátussal kutató, a „kifürkészhetetlen fürkésző“ Rand Corporationnak a vezetőjét.

Iron Mountain, ahol a *Jelentés* készült, a Hudson völgyében fekszik, a Rand Corporation székhelye közelében...

*

Nahát, engem aztán alaposan megdolgoznak a könyv elolvasása előtt! Azt is elmesélik, köztudomású, hogy a mű nem Lewin, Galbraith, Schlesinger, Goodwin vagy Goldman nézeteit tükrözi. Eppen ellenkezőleg! A „vád“ ellenük az, hogy köz-

zétették a *Jelentést*, mert nem értenek egyet vele, sőt, félnek tőle. A reakció azért olyan ingerült, mert a szöveg megszellőztetése nem szolgálta érdekeit. A reakció nem szereti a nyilvánosságot, belső használatra szánja a kényes témák elemzését. Szerintük: jobb, ha a nagyközönség nem mindenről értesül.

Egész éjszaka nem hunytam le a szemem. Végigolvastam a *Jelentést*. S ki-jegyzetelésével vártam egy napot, amíg kissé lecsillapodtam.

Lewin bevezetőjében előadja, hogy megkereste őt egy magát megnevezni nem merő társadalomtudós (John Doe álnéven szerepel), s rendelkezésére bocsátotta a *Jelentés* szövegét, miután elmesélte keletkezése körülményeit. Doe-t még 1963 nyarán meglátogatta az egyik amerikai titkosszolgálat ügynöke, s megbízói megbízásából felszólította: vegyen részt ama Bizottság munkájában, amelynek feladata „pontosan és részletesen meghatározni azon kérdések természetét, amelyekkel az Egyesült Államoknak szembe kell néznie, ha megvalósulnak a permanens béke feltételei“.

Doe nem merte visszautasítani a megbízást. S két és fél esztendőt dolgozott annak a Jelentésnek az elkészítésén, amely a könyvben szó szerint ki van nyomtatva. Földalatti atombiztos óvóhely volt a munkahelyük; olyan, ahol világcégek — például a Standard Oil vagy a Shell — raktározzák okmányaikat, s ahol a nagyvállalatok legfontosabb személyiségei közül valaki mindig ott tartózkodik, hogy a vagyon meglepetésszerű nukleáris támadás esetén se maradjon gazdátlanul.

Milyen következtetésekre jutottak két és fél évi megfeszített, elektronikus segédlettel végzett agymunka után?

Miután áttekintették a teljes leszerelés lehetséges gazdasági következményeit latolgató „klasszikus“ nézeteket (a malthusianusokat is), megállapították, hogy mind a béke, mind a háború „társadalmi szisztémának“ tekintendő. Elavult és haszontalan az a nézet, amely szerint — úgymond — a háború nem egyéb, mint a béke nem kívánatos alternatívája. Sőt: a háború a jelenkori társadalmi élet alapfeltétele, a társadalmi stabilitás szempontjából nélkülözhetetlen.

Továbbá: a lehetőségek nem a már lezajlott, hanem az „immanens“ háborúk szempontjából mérlegelendők. S a mérlegelésnek a remélhető (sic!) háborúk hasznát kell figyelembe vennie.

A háborús készülődés a gazdasági élet leghatékonyabb emeltyűje. S azért kitűnő „stabilizátor“, mert a külső ellenség fenyegetései belső fegyelmet követelnek meg. Ezzel összefüggően: kitűnő szer a fasizmus veszélyei ellen, mivel szükségessé teszi a hadsereg fenntartását s a hadsereg — úgymond — az egyetlen intézmény, ahol nekik megfelelő tisztességes foglalkozáshoz jutnak a legaszociálisabb elemek, akik jobb érvényesülési lehetőség hiányában belpolitikai viszonylatban manicheus, mindent szélsőségesen, feketében vagy fehérben látó egyszerűsítéseikkel nagy bajt hozhatnának embertársaikra.

A háborús készülődések jelentős tudományos ösztönző erejét is méltatják a *Jelentés* készítői, sőt a művészetek viszonylatában is kifejtik az előnyöket: a művészetek békében törvényszerűen a dekadenciába torkollnak, legjobb esetben dekorálnak; ám ha feladatuk a mozgósítás...

A háború előnyeinek a vázolója után a *Jelentés* szerzői megkísérlik áttekinteni a *pótcselekvéseket*, amelyekkel a háborúkat helyettesíteni lehetne.

Mi mindenre gondoltak! Számba vették a hagyományok rengetegét, a kannibalizmus legfigyelemreméltóbb tradícióinak felélesztésére is gondoltak, ám min-

den hiába: a háború — véleményük szerint — egyszerűen pótolhatatlan. Pedig gondoltak például a szegénység elleni harcra is, arra, hogy a fejlődésben elmaradt területek megsegítésére lehetne költeni a jelenleg hadikiadásokra fordított összegeket. Nem jó megoldás. Mert nincs az a képviselőház, amely annyi pénzt megszavazna segélyre, mint háborúra. S mi történne a tábornokokkal? Elmennének mocsarat csapolni, szűnyogot irtani? S ha a képviselőházak hajlandók is lennének annyi pénzt megszavazni, nem lehetne elkölteni, mert a szegénység felszámolása, sajnos, nem igényel annyit, mint az ágyúgyártás. Szóval nem ér semmit az egész. Gondoltak a rituális emberáldozatok felújítására. Genocidium? Az se rossz, de több ezeréves gyakorlása komoly eredményre szintén nem vezetett.

Általában a demográfiai problémák lennének a legkönnyebben megoldhatók. Például a halálozási arányszám minden várakozást felülmúló gyors emelkedéséhez vezethetne a levegő erőltetett szennyezése, amely ellen manapság éppen nagy küzdelmet folytatnak. De ez is aránytalanul olcsó, s a tábornokok nem hajlandók kéményseprőkké átrétegeződni.

Miben, kiben, hol lelhető hát fel a plauzibilis és eléggé veszélyes ellenség, aki állandó és komoly fenyegetésével jótékonyan biztosítja a harmonikus társadalmi továbbélést?

Az űrkutatás talán felfedez majd a föld lakosságát létében veszélyeztető értelmes lényeket, s ezek akkor jó ellenség-pótlók lesznek, de egyelőre a repülő tányérok feltűnése sem okozott még megfelelő veszélyérzetet, s csupán a távolabbi jövőben remélhető a kozmikus kutatásoktól a kellő veszélyeztetettségi érzet felkeltése.

Mindaddig, amíg az emberiség nem talál megfelelő pótcselekvéseket fölös energiái levezetésére, a Bizottság állandó Béke-Háború Kutató Ügynökség felállítását javasolja, s felelőssége tudatában hangsúlyozza: nem lehet felelőtlenül elvetni a háborúk rendszerét, csak miután pontosan meg tudjuk határozni, hogy mivel pótolhatjuk.

Reggel lett, mire befejeztem az olvasást. Gyorsan megfürödtem, ittam egy pohár narancslevet, s rohantam az ENSZ székházába: bemehettem a Biztonsági Tanács ülésére.

Éppen a leszereléssel kapcsolatos ügyekről folyt a vita.

Leültem, feltettem a fülhallgatót, s tetszés szerinti nyelven hallgathattam a monoton szóáradatot.

Kába voltam, gondolataim elkalandoztak, szempillámra ránehezedett az álmatlanság, agyamra a gond.

Az asztalfőn ülő, illatos szivarját rendíthetetlen nyugalommal szívó U Thantot, a Derűs Urat néztem.

S amikor egyszer elkaptam a pillantását, gyors elhatározással egymondatos képzeletbeli interjút készítettem vele. Ezt kérdeztem:

— Főtitkár Úr! Olvasta a Jelentést? Mi a véleménye: e végnélküli tárgyalások megfelelő pótcselekvések?

A választ nem hallottam.

Hétköznapi falun

A tanárit már fűtik. Négy-öt lépésnyi szoba, zsúfolt a szekrények, összecsavart térképek miatt. Középen a nagy asztal csaknem keresztüléri. Az órával szemközti falon függ a címer, túlméretezett gipszöntvény. Az órarend és kimutatások mellett el sem férne semmiféle díszítés, az ablak fölé szorult az egyetlen jelmondat is: „Az ifjúság a holnap nemzedéke!”

Körülülük az asztalt. A régiak közül valakinek eszébe jut, hogy magában összeszámolja az újakat. Több mint fele friss tanerő. A tavalyiak közül sokat áthelyeztek a nyáron. A körzeti tanfelügyelőt éberség hiánya miatt váltották le. Az öreg igazgatót azonnali hatállyal nyugdíjazták. A hosszú szolgálat után bánatosan szedegette össze a cuccot ószhajú feleségével. Teherautón költöztek városra, a lányukhoz. A falu végéig olyan hosszú kísérete volt a kocsinak, mint egy halottas szekérnek.

Megkezdődött a gyűlés. Beszélgetés közben a zárt ablakon át behallatszik, amint az utcán elzötyög egy megterhelt szekér. Nagy lehet a súlya, a kerék ráfja erősen vullatja a kavicsokat.

Kifelé a titoktartást Márton, az iskolaszolga szavatolja. Hónapokkal ezelőtt olyan gyűléseket is megérttek ezek a falak, hogy amikor az ajtót megpattintották, széjjelrebbent a hívatlan hallgatóság, mint valami csattanásra a garázdálkodó egerék. És arra is volt már példa, hogy a tanárok bátoratlanul néztek egymásra: vajon ki merjenek-e menni? Most csend van és békeség. Márton lelke nyugalomra pődörgeti a bajuszát, strázsája az ajtó előtti hokedlin már csak formaság.

— Joli, te megvárhatnál! . . .

A megszólított nő pattanásos arcú, harmincéves forma tanítónő. Néhány hete került az iskolához, olyan se hideg, se meleg — ezidáig még nem alakult véleménye róla.

A gyűlés után rendre mind elszállingóztak, nem maradt más az irodában, csak Joli meg az igazgatónő, aki egy percig készülést mímelve rendezget, de nagy elhatározással leteszi a táskáját az asztalra.

— Hogy állsz te azzal a technikus fiúval?

A tanítónő arcán pillanatok alatt lobot vet a düh:

— Kikérem magamnak! Az iskolai szentbeszéd hagyján, de ami személyes . . .

— Hagyjad! — vág a szavába az igazgatónő. Hangjában, gesztusában semmiféle sallang, haragját legyűrte, még mielőtt feltörhetett volna.

— Egy nőnek akkor is szüksége van férfirra, ha szerencsétlenségére éppen falusi tanítónő. Ezt semmiféle szabály sem tilthatja.

— Igaz — hagyja rá az igazgatónő. És közben ő is arra gondol, hogy a húsz éven felüli nőknek tényleg nem elég csak az étel. Boccaccio jut eszébe, s elneveti magát: még a felszentelt apácák is évszázadokon át, ha az éjszaka sötétjében is, csak lebonyolították kalandjaikat.

A hangja epés:

— Az a növényvédelmi technikus legalább öt-hat évvel fiatalabb nálad. Tán csak nem szerelem? . . .

— Ez még Tótfaluban is megmaradhat privát ügynek! Vagy nem?

— Csakhogy neked néhány héttel ezelőtt még egy traktoristád is...

— Szóval a főnök elvtársnő öszüzessége kémkedik? Maholnap már őrt állít a beosztottjai ágya mellé... Vagy inkább személyesen fog beleskelődni a tornácról?

A nő már se lát, se hall. Az arca remeg. Lehet, hogy a vérnyomása is magasabb a kelletténél. Nem elhízott, de jól táplált teste majd elpattan az energiától. Ezt a fáradt, termetre jelentéktelenebb igazgatónőt egyetlen mozdulattal beseperhetné az asztal alá. Az egészen halkán válaszol:

— Akármit is mondanék, te mostantól kezdve haragszol rám. Sajnálom, de arra nincs erőm, hogy belső háborúzást is vívjak. De az eredményben sem hinnék veled kapcsolatban.

— Mert én már deklasszálódtam, ugye? Még szerencse, hogy nem így mondtad: kurva!

Az igazgatónő legszívesebben, és ha tudná, kipenderítené az irodából ezt a szerencsétlent.

— Az este a szövetkezet felől jöttem — mondja. A hangja nyugodt, kissé talán részvétellel árnyalt. — A Kőhídon egy sereg legény támasztotta a karfát. A sötétben nem láthattak, s magukon kívül mást sem hallottak. Ezért a szavukat jó messziről is meg lehetett érteni. A csapat mellett jövök el, amikor a traktorosod egy-két évvel ezelőtt még iskolába járt kölyköknek meséli, hogy neked milyen nagyszerű „technikád“ van...

A nő az asztal mellett ül. Megizzadt ujjai öntudatlanul papírgaluskákat gyűrögetnek.

— ...és a traktoros után most ez a technikus. Erre én csak azt mondhatom: jobb, ha békességben elválunk. Még ma este írok a tanúgyhöz egy levelet. Persze, nehezen hiszed el, hogy milyen levelet írok. Sok iskolánál van üres hely, biztos választhatsz. Holnapután már másutt tanítasz. Ha itt maradnál, Tótfalu és én nem tennénk jót neked. A kollégáknak ne is szóljunk semmit. Jó?

A tanítónő még mindig a papírgaluskákat gyűrögeti, ebben a percben gondolatai sincsenek. Csak későre sóhajt:

— Jó.

*

A félnótás a delet várja. A torony zsalugátere mögül elnéz a házak felett, számba veszi, hogy mit művelt az éjszakai hóharmat. A tegnap még szép zöld kukoricalevél már zörög. A kaszátlan lóheresarjút is leforrázta a dér, és kókadoz minden kései virág.

A harangozó csak arra jó, hogy báméskodjon. És hogy a köteleket meghúzza, valahányszor felkiált a pap. Munkára ritkán lehet fogni: szekeret, jószágot egyáltalán nem bízhatnak rá. Még gyermek volt, amikor apjával üres szekérral ereszkedett le a Kisvölgyön. A legmeredekebb lejtőn elszakadt a kerékkötő. A súlyos lökéstől majd térdre estek a lovak. Tartani próbálták egy pillanatig. De aztán porfelhőbe kavarodott minden. Az elszabadult alkotmány űzte az állatokat, mint valami ostromszekér. A völgynek rohanó szörnnyetegről előbb ez, majd az szotyogott le. Apja hiába próbált legrani. Ő pedig csak kuporgott a szekér hátuljában, szorította vaslőcs-szarvát. Amikor mindennek vége volt, úgy kellett az ujjait lefejtetni. A közeli földekről szaladtak össze az emberek, közrefogták a szennyes habot fújató lovakat. A szekérnek már a fele sem volt ép. Apja mellett esett a helyéből kirázódott nyársba. Esméletlenül vergődött. Felordított, amikor a hegyes karóból kihúzták. És nemsokára elhagyta a lélek.

A harangozónak elég, ha elrohan mellette egy szekér. Nyomban elsűrűkül előtte a világ, ordítva szalad haza. De a futástól hamar elfárad, szédeleg, fejét tenyerébe hajtva ül le az árok szélére. Addig ül, míg fel nem szárad a testén kiütkező verejték.

Különbön békés ember. Félnapokat kószál a mezőn, néha önként odaáll valamilyen munkához. De egyet gondol, s fiatal lábaival elinal egy-egy lepké után.

Most, mintha a nyarat sajnálná, szinte bánatosan néz szét a toronyból. Várja, hogy a pap felkiáltson. Amióta ő harangoz, Tótfaluban még egyszer sem késett a dél. Ösztöne már jóval előtte, a mezőről is hazahajtja.

Báméskodva vár. Pihen. Édes-kesernyész illat csap fel a haranglábig — valahol odaégették a szilvaízet.

Amikor végre felszól a pap, éppen mosolyog: alant egyik udvaron a sok ciberabálástól a kölykök mindegyre hátra szaladnak a kisbudira.

Akárhányszor néz fel, csak rongyos felhőket lát. Ha biztosra tudná, hogy ma már nem sűt ki a Nap, akkor odakiáltana a fiúknak, hogy hazafelé! De hátha kisűt?

Négy traktor kúszkodik egy kukoricással körülölelt tarlón. Egymás elé fogva egy-egy gép, a négy traktor csak két ekét húz. A fordulónál nyeregből dirigálják egymást az olajosképű, ázott emberek. Csak integetnek, mivel az erős berregés miatt hiába is kiabálnának. Az egyik vontató nagyot feszít, messze repülnek a csavarok, az újjnyi vastag sodronykötél úgy szakad, mintha csepüből volna. Meg kell állni. De leáll a másik két traktor is, mivel a csúszós barázdából csak ügyel-bajjal lehetne kitérni. Legalább segítenek.

Az agronómus a szántás szélén áll, gumicsizmában, vízhatlan köpenyben. A szél a traktorok irányából fúj, s így a távolság ellenére is hallja a dühödt kifakadásokat. A kárvallott vontató hangja csaknem sírásba vált. Kapkod. Az összekötő csavarokon forgatja a kulcsot, s hogy az többször is megszalad, a földhöz vágja:

— Na, aki engem még egyszer kihajt ilyen időben...

Háttal áll a fiúknak és arra gondol, hogy most jobb lenne a megígért kancsó bor mellett. Csak egyszer kellene szólnia a traktorosoknak, máris kanyarodnának kifelé, s ha csúszkálva is, de végre már csak hazafelé evickélnének.

Egy helyben áll. Óvja magát a permetelő esőtől, mégis a nyakába csorog a víz. Arra gondol, hogy sapkájukról olajos lé csorog a fiúk nyakába is. Talán átkozzák is emiatt. Ő hajtotta ki a traktorosokat.

— Szítal — próbálták legalább elodázni a dolgot.

— Kint kell megvárni, hogy elálljon! — kiáltotta — és a vér a fejébe tódult.

— De a föld úgyis mélyen nedves...

— Fúj a szél, majd csak felszikkad!

Reggeltől hol esik, hol megáll. Késő délután van már, de még nem szántottak annyit, mint máskor két óra alatt. Nem számít. Az este kint volt a rajontól az Őreg.

— Nem értem magukat! Böven van felszabadított föld, jók a traktorok. Mégis kevés a szántás. Búzából alig vetettek valamit. Mit csinálnak maguk itt?

— Lágy a föld, elnök elvtárs...

— S ha már csak fagyva keményszik meg?

(„Igenis, elnök elvtárs! A földet csakugyan fel kell szántani. Jövőre a búzát el kell vetni. Igenis, elnök elvtárs! Ez a legfontosabb. Megértettem. Még ha rossz magágyba is, a búzát a kitűzött határidőig el kell vetni. Lehet ugyan, hogy a lágy vetés miatt majd kevesebb terem... De azért mi a búzát elvetjük, igenis, elnök elvtárs!”)

— Tudja maga, hogy engem a tegnapi csúnyán lekaptak? Hallott már telekonferenciáról, ugye? A tartomány a központ és egyszerre kapcsolják hozzá a rajonokat. („Te hogy állsz, te mennyit vetettél, te mennyit szántottál? Mennyit?... Mi az istent csináltok ottan? Karácsonykor is vetni akartok? Vackolódtok még sokat azzal a pár száz hektárral, vagy mi a csoda? Mindjárt az összes tartomány megelőz. Rákapcsolni! Azt akarjátok, hogy holnapután megint lekapjanak miattatok?... Rákapcsolni!!! — Elnök elvtárs! A búza el lesz vetve. A földet ha nedvesen is — mielőbb felszántjuk!...”)

Alázatos hangra retten.

— Mérnök elvtárs, hány óra?

Tömzsi, piros képű, öregedő ember áll előtte. A traktorosok brigádosa. Egy perccel néz felette. És eszébe villan egy nagyon régi plakát. Kuláklista volt, azon elevenítette meg ezt az embert olyan hűen egyik tanár, amint éppen a cséplőjével játszik. Volt az embernek ugyan cséplője, de semmi egyebe. A felesége örökölt néhány hold földet, azt eladta, hogy egy rozoga cséplőgépet vehessen. Addig mindig a más gépén dolgozott. És most végre vehetett egy cséplőt. Elbonthatta, javíthatta, újra összerakhatta. Az első őszőn cséplelt ugyan, de szezon után megint el kellett szegődnie a más malmába. Nagy volt a kvóta, a cséplő már nem hajtotta ki a költséget. Következő őszzel csak dőcögött a gép. Vaszi bácsi „szabotór” lett. Azt mondták akkor az emberek, hogy belezavarodott ebbe. De kiderült, hogy nem zavarodott meg, csak búskomor lett. Ma is halkszavú.

Elnéz a brigádos felett, s közben arra gondol, hogy azt most nem a pontos idő érdeklí. Ezért csak elmosolyodik röviden, és felhúzza a vállát.

— Mit tehetünk mást, Vaszi bácsi?...

Az ember fejét leszegve caplat vissza. A mérnök még magában is szólingatja:

— Mit csináljunk, Vaszi bácsi?

A gépek újra megindulnak. Az agronómus közelebb megy a barázdához, és nézegeti, hogy az ekék nyomán milyen fényesen csillan a föld. Nézi, hogy a nemrég felfordított rögökön máris apró erezeteket vágott a szemerkélő eső. Áll a barázdán, miközben mindegyre mellette vergődnek el a traktorok. Nézi a földet, a csúszkáló, természetellenesen berregő gépeket, a szótlanul küszködő embereket. És közben arra gondol, hogy holnap délután máris jelentenie kell, hogy mit végeztek.

Később, anélkül, hogy tudná, lehajol, és belemarkol a földbe. Orra nyers, kesernyés illatot szippant fel. Egy darabig a markában forgatja a földcsomót. Lassan gombóccá formálja. Aztán nagy erővel odavágja.

Jó darabig bátorítgatja magát, míg végre hadonászni kezd.

A gépek leállnak.

— Fiúk!... — kiáltja nagy hangon. — Mégis haza kéne menni!

Egyetlen cukrászda van a rajonközpontban. Igyekszik mindenben olyan lenni, mint a nagyvárosi édesség-helyiségek. Sok fiatal azt mondja, hogy különb is azoknál.

Mária most hanyatt fekszik az ágyon, és a sötétben maga elé képzei ezt a cukrászdát. Ott pihent meg a gyűlés után. Kért egy kávé, de felét otthagyta. Mintha cikória-ízét érezte volna. Kis idő múlva máris kavargott a gyomra. Amióta hazajött, mindenből evett, kávé is főzött. Mégis a lötyty ízét érzi a szájában.

— Hálásak lehetünk magának, hogy talpra állítja a tótfalusi iskolát — mondta gyűlés után a tanügyi osztály vezetője. És megszorította a kezét: — Számíthat arra, hogy amint módunkban lesz, azonnal behozzuk.

Nem először hallja ezt a szónoklatot. A volt dékánjára is emlékszik.

— Kitűnő diplomája van! Nyugodjon meg, nem felejtkezünk el magáról! Addig is, amíg behozhatjuk, már ott kint, tanítás közben kezdjen tudományos munkához. Valami szerény eredmény nem árt az ügynek.

(— „Persze, dékán úr, ha éppen egy előadótanár vette feleségül a kolléganőmet, csak nem küldhetik őt falura. Igaz, hogy nekem mindig kitűnő jegyem volt, de csak azért nem várhatom el, hogy engem tartsanak vissza. Lám, milyen szépen megmagyarázta a dékán úr, hogy ha továbbra is szorgalmasan dolgozom, az majd nem árt az ügynek... Tudja, dékán úr, láttam én már olyan szorgalmassakat, akik nem kerültek vissza. Mert a következő évben újra megnősült valaki. Egyik évben ugye éppen a dékán úr fia végzett...”)

Szó szerint emlékszik arra, hogy mit mondott egyszer a dékánnak:

— Amikor a hetedik osztályt végeztem, volt a faluban egy fiatal tanítónő. Ha nem ő tanít, talán a kitűnő abszolválómmal is megmaradtam volna a fakanál mellett. Egyszerű kis tanítónő volt érettségivel, minden más képesítés nélkül. De én még ma is gyakran gondolok arra, hogy olyan pedagógusnak kell lennem. Használhatok az ügynek, ha olyan leszek, mint ő.

(„Persze, dékán úr, most az örömtől remeg a tokája. Mert velem simán megúsztá. Nem kell kimagyarázkodnia. És még sláger is vagyok: »...ilyen pedagógusaink vannak kint az életben!« Brávó, öreg trotty! Jól neveltetek. Lám, tudom, hogy a hozzáértő pedagógusoknak az életben a helyük. Ilyen nagyszerű eredményért talán még kitüntetést is kaphat, dékán úr: milyen jól nevelt fiatalok! Micsoda nagyszerű fiataltság!”)

Tudja, hogy holnapra kialszik benne majd minden. De ma még forr. Mára behívták a rajonhoz az iskolaigazgatókat — vagy negyven embert... És egy vadozatú brosúrát olvastak fel előttük a vallás eredetéről. Ki tudja, hányadszor hallották? Sok unszolás után néhányan végre helyi példákkal „szóltak hozzá” — önkritikai szellemben. Azután a főtanfelügyelő beszélt — kritikai szellemben: „van-nak ugye még hibák...”

(„Igen, főtanfelügyelő elvtárs! Még olyan súlyos hibák is adódnak, mint például a formalizmus, az időpocséklás.”)

Holnapra talán elcsitul benne minden. És jókedve lesz, ha sütni fog a nap. Ja persze!... Holnap vasárnap. Leghamarabb ír majd egy levelet.

(„Drága szüleim!

Nem olyan rossz itt, mint ahogy édesanyám elképzei. Édesanyám csak egyszer volt itt, másfél nap alatt nem ismerhette meg az embereket. Nem olyan csiszoltak, mint a nálunkvalók, de az nekem még jó is. Legalább nem olyan gögösek, van bennük tisztelet. A mi falunkban egy kicsit jött-mentnek nézik a magunkfajta iskolázott embert. De ezeknek a condrásoknak elég, ha egy jó szót szölok a világról, máris őszintén hiszik, hogy csakugyan olyan a világ.

... Írják, hogy szobabútort akarnak nekem venni. Minek? Kilenc év alatt jóformán egy rongyot sem tudtak akasztani maguknak, most meg ilyesmin verik a fejüket? Inkább fellélegeznének. Ha lehet, arra tegyenek félre egy kis pénzt, hogy édesapámat a nyáron fürdőre küldjék a köszvényével. Bútort majd veszek én. Vagy veszünk azzal, aki feleségül kér. Édesanyám persze most is pityereg, amiért szerinte nem törődtem eleget a férjhezmenetellel. Nyugtassa meg, édesapám, hogy nincs semmi baj, egyszer majd férjhez megy az aranyos lánya. Különben is, nem azt mondja mindig, hogy nincs nálam szebb a világon? Akkor meg?...”)

Na te szép lány, most vetközz le. Ilyenkor szoktak vetközni az asszonyok. És bebújnak a férjük mellé, a megmelegített ágyba. Te egyedül fekszel le, mert egy moziért soha nem hagytad a könyvtárat. És a moziban otthagytad a fiút, akinek talán tetszettél, de már első alkalommal meg akarta tapogatni a melledet. Bolond lány vagy te, jól mondták egyszer: zergé!

Zergét pedig nem ejteth el egyikőnyen akármelyik vadász.

Bazsó Zsigmond

Részlet egy készülő könyvből

Korszerű vidéki népművelés

Egyes népművelők házi készítményű szótárában a tv az O betűnél található. „Tv — lásd: objektív nehézség.” Ide tartozik, a többi közt, a mozi és nem egy esetben a városközelség is.

Valóban megnehezítenék, talán ki is szorítanák ezek az „objektív nehézségek” a művészkedést, a népművelést? Vizsgálódásunk helyéül elsősorban a Bánságot választottuk, mert országunknak ez a vidéke a fent nevezett „objektív nehézségekben” — mondhatjuk — a leggazdagabb.

Újszentesen tavaly a népművelésnek még mind a három „O” tartozékát megtalálhattuk. Tavaly — hangsúlyozzuk —, mert idén már... mindegyik a maga megfelelő helyére került.

— Szükségtelen itt a színjátszás, a karéneklés meg a színpadon ropott tánc — fejtette ki véleményét a művelődési otthon akkori igazgatója —, mert az újszentesinek csak egy jó futamodás kell, s máris troli viszi Temesvárra, ahol aztán a színházak vagy opera a falusinál sokkal színvonalasabb előadásában kedvére válogathat.

Nem áll szándékunkban a műkedvelés igényeire kitérni, amelyek egyszersmind — a művészet érzékelésére irányuló „belső parancsoktól” eltérően — ösztönzői is a művészkedésnek. Egyelőre csupán egy-két tényt szeretnénk megjegyezni.

1967-ben — egyes újszentesi népművelők állítása szerint — azért nem tudott az itteni művelődési otthon úgyszólván semmi tevékenységet felmutatni, mert a tévét, mozit és városi szórakozást kedvelő ifjúság már „nem érez kedvet arra, hogy színpadra lépjen“. S mi történt aztán 1968 első hónapjában? Amikor a művelődési otthon új igazgatója: Miskolczy József és a tizenhat éves rendezői tapasztalatú Vass Irma tanítónő megkérdezte: ki akar szerepet vállalni, nem kevesebb mint 23 fiatal iratkozott be az újralakuló színjátszó csoportba. Hogy a jelentkezők igényeinek eleget tehessen, Vass Irma egyszerre két színdarabból osztotta ki a szerepeket, s a két tagozat — felváltva — hetenként összesen hatszor próbált. Alig fél év leforgása alatt négy bemutatót tapsolhatott meg az újszentesi közönség, s közben-közben a színjátszók három-négy községben is vendégszerepeltek. Sőt, a Caragiale Színjátszó Fesztivál (már rangot jelentő!) megyei szakaszába is bejutottak — Móricz Zsigmond *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című négyfelvonásos színművével. Úgy tűnhet, mindez úgy kezdődött, hogy a szereplők máról holnapra „megtáltosodtak“. Valójában viszont úgy kezdődött, hogy Miskolczy előbb egy könnyűzenekart alakított, mire felerősödött a régebbi alakult népi zenekar, mert jó képességű versenytárrsal szemben kellett bizonyítania életre hivatottságát. Szokásossá váltak a csütörtök délutáni ifjúsági összejövetelek: táncok, bálók, olyannyira, hogy — műsor nélkül már kezdtek unalmassá válni. S úgy nőttek aztán akaratra a vágyak, mint akinek addig kerekedik a jókedve, mígnem jóformán észre sem veszi s már dalol is. S a daltól már ismét csak egy lépés a tánc — s a táncból az olyan tánc, amelyben hat-nyolc pár megmutatja, hogy jobban, szebben tud, mint a többi...

Persze, nem kell megfélemednünk arról a magasabb rendű ösztönző erőről sem, amit a népnevelő és műkedvelő *hivatástudata* jelent a közönségnevelésben. De ezt most nem részletezzük: számos sajtótermékünk cikkezett már róla. Nézzük meg inkább — mielőtt a „konkurrens“ vagy „jóbarát“ vitáját megpróbálnók eldönteni —, hol és miben igazolta a vidéki népművelés a maga korszerűségét és — tv ide, tv oda — közönségvonzó erejét.

Új napokról — új nóta szól

Mi történt ott, ahol a mozi és a tv előbb „hódította meg“ a lakosságot, mint nálunk? Nem célunk az erre vonatkozó statisztika adatainak részleteibe bocsátkozni, de összegezésükként elmondhatjuk, amit népműveléssel foglalkozó s külföldet járt kulturális vezetőinktől is tudunk.

Annak idején a tv rohamos térhódítása nyomán ugyancsak csökkent a műkedvelő együttesek — mindenekelőtt a színjátszó csoportok — száma. De úgy látszik, miként a mozi sem tudott a színház fölé, hanem „csak“ mellé nőni, a műkedvelést sem szoríthatta ki a kultúrának tv-hullámokon történő „házhöz szállítása“. Sőt, egyes nyugati országokban tett megfigyelések szerint a műkedvelés ott is feléledő törekvést mutat: újralakult, patinás multú énekkarok, új rendezői és interpretálásbeli megoldásokkal kísérletező műkedvelő csoportok, színháztermekek időnként kibérelő félamatőr együttesek tevékenysége vall erről. Nem is beszélve a könnyűzenei együttesekről, amelyek száma manapság sokkal magasabb, mint valaha, s amelyek jelentősen fejlődtek színvonalban. Nos, semmi komoly akadályát nem látjuk annak, hogy a népművelés itt és most reneszánszát ne élje.

A Bánságban is nem egy példa bizonyítja: nem minden téves, ami *tévés*, csak a tv fetiszizálása téves. — Nem is tudom — valiotta be Szász Géza, a tavaly alakult zombolyai ifjúsági klub igazgatója —, miért kellett annak idején nekünk, népművelőknek „megijednünk“ a tv-től... — De hadd vázoljuk az esetet sorjában.

Az igények előzetes tanulmányozása, új formák keresése, ötletgazdagság jellemezte a klubot már tevékenységének kezdetén. A vezetőség semmi olyant nem kezdeményezett, amiről tudta, hogy a tagok körében csupán mérsékelt visszhangot keltene. Íme néhány itteni „mágnes“. Jó képességű könnyűzenekar, hetenként bál, s előtte olyan rendezvények, mint: *Zsombolyai Könnyűdal-énekesek Fesztiválja* (egy kicsit hangzatos a cím, de baj ez?), szavalóverseny, zálogosdival egybekötött *Ki mit tud?*-versengés és a rendkívül derűs hangulatú *Ki mit nem tud*-akció, hogy csak egy párról szóljunk a bál népszerű előzményei, illetve közbeiktatásai közül. De megemlíthetjük még például, hogy március 8-án a klub minden lánytagja virágot kapott, a fiúk figyelmességének vagy szeretetének jeleként. Klubpostások hordozták a klub ízléses kivitelezésű szavazócéduláit a fiúktól a lányokhoz, s végül a legtöbb szavazat alapján a vezetők kihírdették a bálkirálynő nevét. Ugyancsak ez év tavaszán Szász Gézáék azt is eltervezték, hogy — együttműködésben egy kereskedelmi leg is érdekelt féllel: a Zsombolyai Kisipari Termelőszövetkezettel — divatbemutatót rendeznek a klubban...

De miért is „ijedtek meg“ a tv-től a klub vezetői annak idején? Azt tapasztalták, hogy — közönségsiker ide, közönségsiker oda — szombat esténként a tv mind több ifjút marasztal otthon, noha a klub alakulásakor legtöbbjük éppen amellet kardoskodott, hogy szombat estére helyezték a klub rendezvényeinek fénypontjait és a bálakat. Nos, kiderült aztán, hogy az ok nem más, mint egy sorozat: a tv egyik igen népszerű filmsorozata, az *El fugitivo*, amelynek egyetlen folytatását sem akarták elmulasztani. Akarnokoskodó népművelő talán azonnal a „direkt meggyőzés módszerét“ vette volna elő. Szász Gézáék viszont a tévét bevitték a klubba. Ott azután azt a kérdést, hogy mikor fogja már el a szökevény a félkarút, mindenki a filmnek szegezhetette, szombatról szombatra.

Az ifjak láthatnak a tévében kiváló műsort is, amelyet aztán — a klubvezetők társaságában — nem egy esetben megvitatnak. Művelődés ez is.

Az ötletek forrása kimeríthetetlen

Nem vitás, hogy az ilyen kerekasztal-beszélgetésekből, vitákból a résztvevők többet nyerhetnek, mint például az olyan ismertető „előadásokból“, amelyeknek szövege régebb a rajoni művelődésügyi szerveknél készült, s amelyeket a legtöbb helyen — a könnyebb megoldás kedvéért? — egyszerűen csak felolvastak. (Meg nem állom, hogy ne nevettessek e helyen: tanúja voltam, hogy az egyik falusi „előadó“ — figyelmetlenségéből — felolvasta a következő, zárójelbe tett mondatot is: „...és itt az előadó helyi konkrétumokkal egészíti ki a generált adatokat“.) De lássuk csak, mit tettek például az óteleki népnevelők, amikor olyan szöveggel kerültek szembe, amelyet jó szakember szerzett ugyan, de gyengén írta meg, noha értékes adatokkal látta el.

Nos, itt a népművelők a sokszorosított kéziratot és a témába vágó más forrásmunkákat a szellemi versengést leginkább kedvelő ifjak tanulmányozására bocsátották, majd egy idő múlva nagysikerű *Aki tud, válaszol*-versenyt rendeztek. S ha már a sikereknél tartunk, itt kell megemlítenünk az irodalmi esteket vagy az olyan teadélutánokat, amilyen például a legutóbbi volt. Ekkor Frig József, ez az önművelésben is jeleskedő KISZ-titkár — előzetesen számos forrásmunkát felhasználva — eszmefuttatást tartott a fiatalok boldogságáról. S hogy ez az előadás valóban megnyerte az ifjak tetszését, a többi között a nyomban kialakult termékeny vita is bizonyította. De arra is tudunk már egy-két esetet, hogy az íráskészséggel ugyan nem rendelkező, de egyébként igen leleményes népművelő köztetszést aratott „térkép-

utazással" gyúrta át a felettes kulturális fórumtól kapott ismertető előadás stílusa-
lan anyagát. Így történt nemrég Orczyfalván, ahol közreműködtek a művelődési
otthon önkéntes népművelői is. Miután áttanulmányozták a szóban forgó, *Románia
térképe előtt* című anyagot, eredeti módon készítettek el hazánk térképét. A hő-
és vízerőművek mellett — gombnyomásra — kis villanyégők gyúltak ki és — pél-
dával — a vízerőművekre vonatkozó „jelmagyarázatban“ ez állott: „Erőnk vízből
fényt fakasztott...”

S hadd mondjunk el a rendezvény kapcsán még annyit, hogy nemcsak a tér-
kép, nem csupán a képes levelezőlapok, fényképek és festményreprodukciók tették,
hogy az „utazók“ valóban ott érezték magukat az utasvezetőtől élményesített, meg-
rajzolt tájakon (a vezető a szó konkrét értelmében is rajzolt: táblára rajzolta —
„menet közben“ — az útvonalat), hanem a zenei illusztrációk és betétek is. Pél-
dával a Bánságba — Nagyszentmiklóásra — érve Bartók-, Moldva kies tájain baran-
golva pedig Enescu-muzsikát hallgathattak hanglemezről.

Most pedig ugorjunk Orczyfalváról egy nagyot, s tekintsünk be az egyik szé-
kely művelődési otthonba, a mikóújfalusi, hogy a „térképutazásról“ szóló ismer-
reteink körét tovább bővíthessük. Itt már olyan ember „vezeti az utasokat“, aki egy
iskolás csoport élén maga is bejárt már több hosszú útvonalat (kerékpáron). A leg-
utóbbinak például a következők voltak a főbb állomásai: Fogaras—Rimnicul Vilcea—
Tîrgu Jiu—Turnu Severin—Orsova—Sztamora-Moravica—Belgrád—Zágráb—Ljubljana
—Trieszt—Velence. Fehér Ákos vagy Balázs Antal tanár így kezdhette a közönség
„utaztatását“: „Nézzük meg együtt, amit saját szememmel láttam...” És aki csak
egy kicsit is járatos falun, tudja, hogy a szemtanú szava sokszor a legmeggyőzőbb
érveknél is hatásosabb.

Aligha kell bizonyítanunk, hogy az orczyfalvi, mikóújfalusi és a hozzájuk
hasonló térképutazások sokkal vonzóbbak, mint az unalmasságig ismétlődő ismertető
előadások. Nos, éppen ez utóbbiak kapcsán kell e cikkben is hangsúlyoznunk, hogy
az érdeklődés fordított arányban áll a gyakorisággal. Azt jelentené azonban ez,
hogy most már üzenjünk hadat a népművelés egy-két régi formájának? Vannak,
akik például — az egyébként nem is oly régi keletű — rigmusbrigád-műsört tart-
ják elavultnak. Nos próbáljuk meg a kezdeti keresések után a gyakorlat útját
követve megtalálni a felmerült kérdésre a választ.

Műsorerőlködést nem, színvonalat igen!

Rég ideje már bevallanunk, hogy rigmusbrigád-honosító törekvéseinkben csak
igen keveset alapoztunk a többé vagy kevésbé gazdagon fellelhető brigádműsorok
elődeire, ha ugyan a mai ún. rigmusműsorok legtöbbje méltó arra, hogy a népi já-
tékokat, szokásokat, hagyományokat brigádműsor-elődöknek nevezhessük. Valami
újat akartunk kreálni, úgyszólván a semmiből. Ami ez csak az egyik dolog, amit
valóban nehezítő körülménynek nevezhetünk. A másik, amivel a rigmusbrigádok
száma gyarapításának hajszolásakor vajmi keveset törődtünk: a műsoralkotás és
a rendezés kérdése. De foglalkozunk most csupán az előbbivel.

Miből is áll a „jó“-nak nevezett brigádműsor? Egyszerű a válasz: rigmusokból,
sőt, sokan azt is tudni vélik, hogy monológból, jelenetből, villámtréfából. Nos,
tegyük fel, hogy a faluban élnek még azok a folklórhagyományok, amelyekre vagy
amelyekből lehet újat építeni. De ki vállalhatja ezt a műfaji sokrétűségnél fogva
is nehéz feladat elé állító munkát? Nem hisszük, hogy ma is akadnának „szakértők“,
akik azt hinnék, hogy faluról falura olyan számban teremnek a jó képességű alko-

tók — írók, költők, zeneszerzők —, mint amilyen országos mennyiséget annak idején az agitációs művész-brigádokra vonatkozóan akartak egyesek elérni. Természetesen nem a folklórnak a művészetre gyakorolt termékenyítő hatását akarjuk itt kicsinyítő lencsével mérni, hiszen például az *Énekes madár* vagy a *Háry János* avagy a *Román rapszódia* még részleteiben sem férne ez alá. Ámde e művek megalkotásához úgy kellett tudni „folklórol“ és művészien, ahogyan Enescu, Kodály és Tamási Áron tudott.

Azt mondhatná erre valaki: minek úgy felcsapni egy ilyen-olyan falusi művelődési otthonban előadott műkedvelő műsor „árfolyamát“?! Csakhogy — különösen most, a „tv-korszakban“ — a falusi ember kulturális igénye sem kisebb a városiénál. Számos bánsági községben tapasztalhattuk, hogy sem a „népi“ jellegű, sem az esztrád-igénnyel írt, de merjük megmondani magyarul: *tákolt* brigádműsor nem hat a közönségre, hiszen már csak azzal is, hogy véges-végig magyaráz és primitíven oktatgat, eleve kizárja a művészetnek még az elemeit is.

A népművelés bármelyik formájának éltetését csakis a szöveg, no meg műfajonként, a rendezés, vezénylés, egyszóval: az előadás *színvonala* kell hogy igazolja, úgy, ahogyan azt a mákófalvi rigmusbrigád (műsorszerző: Kenéz Ferenc) előadása igazolta.

Különösen kezdő csoportoknál és együtteseknél természetesen előlegeznünk kell a fejlődés — többé-kevésbé felmérhető — perspektívájából kölcsönzött bizalmat, bizakodást is. De számos falusi rigmusbrigád esetében semmi sem biztathat arra vonatkozóan, hogy alaptalanul reménykedve a holnapra várt minőségi ugrásban, nyakát tekerjük ma a művészi ízlésnek, a hatásosnak, a valóban nevelőnek. Giccs csak giccsot burjázozhat.

Mire gondoltunk, amikor a tv-kérdést emlegetve alcímbe hangsúlyoztuk: „Új napokról — új nóta szól?“ Mindenekelőtt az ismeretátadás színvonala iránt támasztott megnövekedett igények jobb kielégítésére. A népművelés válasza a magasabb igényekre csak az lehet, hogy nem mond le önmagáról, s nem adja át helyét a kultúráközvetítés modernebb eszközeinek, hanem ott, ahol ez célszerű, felhasználja ezeket.

Persze, vannak olyan területek is, amelyeken a kultúraterjesztés legújabb gépe, a televíziós készülék sem képes a népművelés számos előnyét behozni. Csak néhányat említsünk a népművelés természetéből fakadó előnyök közül. A tv „kerekasztalának“ résztvevőivel nem lehet közvetlen módon vitatkozni, úgy, ahogyan azt a klubban tehetem. A tv rendezte szellemi torna résztvevőivel nem kelhetek versenyre, sem zálogosdit nem játszhatom legénypajtásaim s leánybarátaim körében, de már a klubunkban (igen, „a mi klubunkban!“), ha kedvem kerekedik rá, megtehetem. Képernyőm képernyőjén nem „térkép-, hanem tv-utazást“ láthatok ugyan, ám ha klubunkban az „utazás“ végeztével megkérdezek valamit, vezetőnk azonnal válaszol vagy legalább „útbaigazít“, míg a tv „útikalauz“ amilyen hirtelen jött, úgy el is tűnik, nem méltathat külön figyelemre sem engem, sem társaimat. A tévében a neves művészek legnagyobb szerűbb műsorát is láthatom-hallhatom, s ezt a lehetőséget is rendkívül nagyra értékelem. De a képernyőn *ők* énekelnek a *maguk* jókedvéből az én gyönyörűségemre, a klub vagy a művelődési otthon színpadán viszont *én* énekelhetek a *magam* jókedvéből úgy, hogy *másoknak* is tessék. De ha akár csak nézőnek-hallgatónak megyek is a klubba, teszem azt, színjátszó csoportunk előadására — még hozzá sem kezdtem ünneplőm felöltéséhez, s máris kezd belémlopakodni valami azokból a hangulatokból, élményekből, reflexiókból, amelyeket csak „a mi műkedvelőink“, „a mi közönségünk“ között tapasztalható akció—reakció láncolat képes kiváltani bennem és bennünk.

Részletezhetnők még azokat a sajátosságokat, amelyek a műkedvelés és a népművelés szükségességét éppúgy bizonyítják, akár a tévéét, sőt megemlíthetnénk még néhány tipikus klubtevékenységi területet (például a dettai bélyeggyűjtők vagy a Vöröscél-beli amatőr-filmesek kitűnő körét, akár a dettai zenetanulók körét, ahonnan a temesvári Pedagógiai Főiskola zongora-tanszakára is kerültek be növendékek, avagy a csanádi művelődési otthon fényképészeti körét). Mert a valószínűségben az igények továbbra is rétegződnek, és noha közülük egyesek még csak parázslanak, éppen ezek kapcsán kell újra hangsúlyoznunk az érdeklődés különféle szféráinak felkutatása nyomán a differenciált jellegű kulturális tevékenység kívánalmát, szükségességét.

Mindezeket figyelembe véve mi a népművelés korszerűsödését a legjobb tapasztalatok általános kinccsé tételére — nem uniformizálására! — és a mindenfajta ismeretek tudományos-esztétikai alapokon nyugvó átadására való törekvésben, a modern eszközök figyelembevételében, illetve felhasználásában és nem utolsósorban az igények további felmérésében és ezek kielégítésének valóban a mai kívánalmak rangjára történő emelésében látjuk.

Simonfi Imre

*Benczédi Sándor:
Kettesben*

Az Ember és a Város

Nagy Imre, otthonról

Az Ember gondoktól terhelten tért haza. Az első háború minden mocskát, szellemi zűrzavarát átélte. Részeg volt és beteg mindattól, amit látott, és irtózott mindentől, ami megváltást, új életet hazudott. A szellemi csömör nem könnyen múlt el. A csendes falusi környezet, a gerendás ház és az örök földműves életritmus csak fokozta az undort attól, ami elmúlt. Tiszti dekungok üres fecsegései, sznob világnézetek, korcs ideák dzsungel-szövevénye örjítő és átláthatatlan fátylat vont a szeme elé. Tisztán akart látni. Kaszálás és gereblyélés közben csak a test volt jelen, a szellem tisztulva vívta a maga harcait, kezdte élni a maga életét. Előlről kezdett mindent, és kereste önmagát. Ki vagyok én? Hol vagyok én? Mit vállalok az életből, mit kell tennem? Tisztázta a kérdéseket, és elindult az úton, amit önmagának kijelölt. Senkit nem követett, sem epigon nem akart lenni, sem próféta. Egyszerűen be akarta bizonyítani, hogy a világon a munka az, ami megteremti és megmenti az embert.

Irhatnánk belső kényszerről, vajudásról, önkinzásról, elhivatottságról, de ezek mind nagy szavak, és nem fedik teljes egészében a tényeket.

Az emberré válás folyamata újra lezajlott az Olt partján. A munka meggyógyította az Embert. Ő csak annyit mond arról az időről:

— Két évig ültem az Olt partján, és kerestem önmagamat.

Tudom, hogy kaszált, boglyát rakott, erdőre járt, gépeket vásárolt és faj-juhokat tenyésztett. Megkezdte az új életet. A körülötte felfakadó élet új és egészséges gondolatokat ébresztett benne:

— Ha tényleg művésznek született valaki, előbb-utóbb megnyilatkozik művészetében. Aki erő, annak rendeltetése van, az elhivatásnak pedig eleget kell tenni. Az esetleges megnemértés, gáncsoskodás, kerékkötés ellenére is, azért tart ki művészete mellett a művész. A művész valamely népből született, és körében él. Am művészete az egyetemes emberiségé, minden korok kultúrájé.

Ilyen gondolatok mellett születnek önarcképei, édesanyját, édesapját és a patriarchális székely életformát ábrázoló képei. A közvetlen környezet ábrázolásába egy nagy embercsoport problémái feszülnek bele. Előre megfontolt, kemény, beosztott munka következik az életében.

Különböző anyagok természetét tanulmányozva, sorozatokat készít, és mindenen felett rajzokat, rajzokat százsámra, mindenről tanulmányt. A közvetkező és kemény tanulmányokban kikristályosított gondolatok alapján

felcsendülnek a színek, és a vonalak pattogó ritmusába komponált tiszta és erős képek keletkeznek.

Szinte egyidőben a zenében is lejátszódik ez a folyamat; az eredmény: Bartók Béla Cantata profanája. Nagy Imre munkáiban is ennek az alapeszméje tükröződik: „Csak tiszta forrásból“.

És a város?

Akkor furcsa életet élt. Felépítették az átvonuló csapatok leégette faházakat. És lehetőleg emeletet húztak az üszkös, égett részek fölé. Művakolat és erkély került a házakra, de néhol elfelejtették a fundamentumot, máshol a vasgerenda hiányzott belőle. Az alap és a konstrukció. De reprezentált. Mészárosai, malomtulajdonosai és fakereskedői úgy éltek, ahogy Gorkij leírta a nyizsnij-novgorodiakat. Pénz . pénz... pénz... volt a lényeg, és

Nagy Imre:
Önarckép
édesanyjával

minimálisak a szellemi igények. Nagyokat ettek, s aki inni nem tudott, ember számba se jöhetett. A legnagyobb művészet — a flekken-sültés volt.

Ki érthette meg ezek közül az Embert, aki keményen dolgozott, nem ivott, csak tejet, s akinek a ruháját az édesanyja szötte?

Mégis akadt néhány, egy pár fiatal tanár és mesterember, akinek meghirdette a hitvallását. A munka hitvallását, a kemény élet hitvallását. Így került sor a csikszeredai volt Fortuna lisztkereskedés helyiségében az első kiállításra. A helyi sajtó 1926 novemberében ezt írja: „Mindenki jöjjön el, aki nem is teheti meg, hogy képeket vásároljon. Különben sem azért ren-

dezi a kiállítást, hogy képeket adjon el itt. Tudja ő jól, hogy sokkal szegényebbek vagyunk, semhogy az ő képeinek értékét meg tudjuk fizetni. Éppen hogy be akarja mutatni művész-magát szülőföldje közönségének, és nagyon fájna, ha nem fogadnók el fiúi bemutatkozását. Keressük fel képkiállítását mindannyian!”

És sokan mentek el, főleg azok, akik szintén helyüket keresték az életben. A szibériai garnizonok és táborok volt lakói, az „aranyvonatot” elfogó névtelen önkéntesek és mások benne látták a példát.

Kiállítás kiállítást ért, és mindenhol győztesen tért haza a faházba, a megbarnult gerendák alá, a hivatásával most már tisztában lévő, csak annak élő Ember.

A város pedig a maga kispolgári és szűklátókörű gondolataival eltelve észre sem vette, hogy Londonig tartó utat fut be, és becsületesen helyt áll mindenütt a fia.

Kritikusok vitáznak felette, és „izmusokba” igyekeznek beskatulyázni. Azonban egyik „izmusba” se nagyon talál bele. Aztán elődök hatását keresik munkáin, de „se utódja, se boldog őse”. Önállóságért sokan még ellene is fordulnak. Remetévé, különcé, kemény emberré szűkítik le, pedig csak egyes és erős, nem törődik az acsarkodókkal.

A II. világháború előtt a város megtelik kardcsörtető sznobokkal, akik elől jó elhúzódni. Mégis felfedezik, s próbálják belekeverni a maguk ideológiájába. Egyenessége és megnemalkuvó természete miatt azonban végül is finoman mellőzik. Aztán ez a világháború is befejeződik, holt hírét költik —, és újra a régi házhoz érkezik vissza.

Új élet kezdődik. Ennek a harcait már nem lehet megvívni az itteni környezetben. Főiskolai tanár lesz, az ifjúság nevelésében akarja régi elveit, a rendszeres munkát és a művészi felelősségtudatot továbbvinni. Azután lassan visszavonul, és ki tudja hányadszor, átnézi régi képeit, a sok „határkövet”, amely életének egyes szakaszait lezárja, és ismét újat kezd. Nem maradnak el az elismerések sem — az érdemes művészi cím, a Munka Érdemrend, a Kulturális Érdem érdemrend első osztályú fokozata. A többiekre már mindnyájan emlékszünk (a marosvásárhelyi galéria megalapítása, a kolozsvári retrospektív kiállítás). Életében most már nem egy, hanem három város játszik szerepet. És a szülőváros? Megismerte fiát? Megbékélt? Nem. Megújult.

Csikszereda most már nem a nagykereskedők és a kocsmák városa, „ahol a pap is koresomáros”. Ma mindenki tudja itt, háromhetenként változik a képzőművészeti kiállítás a múzeumban, hogy Bukarest után itt van a legtöbb kiállítás évente. És senki sem megy el úgy a zsögödi útkeresztződés előtt, hogy a fejét ne fordítaná a ház felé, elújságolva az idegennek:

— Ott a második házban lakik Nagy Imre.

Szökőkút csobog a régi városi szemétdomb helyén, s az egykori mocsárban Művelődési Ház sugározza a szellemi munka szépségét. Csikszereda a kisvárosok között országos első a városfejlesztésben, és azon gondolkodnak a városatyák, hogy hová tegyenek szobrokat a parkokba. Persze, erről meg kell kérdezni Imre bácsit.

Most már ők összeforrtak: a megújult város — ifjúsága s a munka révén — és a fia, aki megálmodta e város jövőjét, és utat mutatott feléje.

Csiki Dénes

Michael Gold és Gaál Gábor

Nemrég a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban egy régi erdélyi napilap hasábjain megtalálták Michael Gold amerikai író Zsidók, ha nincsen pénzünk című regényének magyar fordítását. A hatvanegy folytatásban megjelenő műhöz valamilyen okból nem írták oda a fordító nevét, s én most itt igazolom, hogy az itt-ott biblikusán zengő, másutt zamatos amerikai argóval telítüzdelte regénynek Gaál Gábor az utánköltője.

Véletlenül tudtam meg, véletlenül toppantam be a szerkesztői szobácskába, éppen akkor, amikor Gaál Gábor a regényt gépbe diktálta.

— Eredetileg úgy terveztem, hogy a Korunkban közlök egy részt Gold regényéből — mondta Gaál Gábor az egyik cigarettaszünetben. — Am ahogy a munka végére jutottam, rájöttem, hogy a pillanat mást kíván, és alkalom kínálkozik arra, hogy egy polgári napilapban leközzöljünk az egész regényt, ami nagyon hasznos lesz, tisztítóerejű és talán szenvedélyeket fölkaravó. Hitlerék ugyanis most teleköpik a világot a „teremtő és harácsoló” tökére szóló demagóg elméletekkel, amelyekben természetesen a német Krupp meg Stinnes meg Thyssen, meg az I. G. Farben Industrie a teremtő tőke, a harácsoló kapitalista pedig — a zsidó. És Hitlerék agitációjában láthatatlanul benne van az is, hogy tulajdonképpen minden zsidó nagytökés. Nos hát, Michael Gold regényének egyik nagyszerűsége éppen az, hogy frappánsan cáfolja ezt az állítást, kihúzza a logikai alapot alóla. Bebizonyítja, hogy a zsidók többsége kiségzisztencia, bedolgozó szabó, suszter, bádogos, építkezések robotolója, gyári munkás, s öntudatos rétegük maga is harcol saját burzsoáziája ellen. Ők a milliók és a tőkés réteg legfeljebb százakból áll. A regény tehát, anélkül, hogy a szerző erre írás közben gondolt volna, tisztán a logikájánál, az írói kvalitásainál fogva, vitairat is, az antifasiszta harc hatótényezője. Ezért fordították le máris vagy hat európai nyelvre. A lap, melynek közlésre itt Kolozsvárt átadtam, nem az én lapom, a köztünk levő ideológiai különbségek továbbra is fennállanak, ám van egy közös ellenség, a fasiszmus, mely egyként fenyegeti a munkásmozgalmat, a Szovjetuniót és a zsidóság életét. Így tehát az együttműködés hasznos és lehetséges.

Egy másik cigarettaszünetben Gaál Gábor a regény szerzőjéről mesélt érdekes dolgokat:

— Az író személye nekem szimpatikus, sok tekintetben közel áll hozzám. Alulról jött, sok mesterséget megpróbált ember, selfmademan, öngyilkosságra hajló pesszimizmusából a munkásmozgalom rántja ki. Jelenleg az amerikai Daily Worker szerkesztője és kulcsembere, s a lap minden számában ír valamilyen fontos kérdéstről cikket. Tehát lényegében ugyanazt csinálja ő New York körületeiben, mint én itt, a kicsi Kolozsvárt. És nekem az is fontos és kedves, hogy Gold édesanyja magyar anyanyelvű, apja pedig óromániai, s én a regényben itt-ott az angol és jiddis nyelven kívül a mi nyelveink muzsikáját is hallom.

Két héttel később, amikor a Gold-regény első részlete megjelent, én lettem ennek egyik leghűbb, legfigyelmesebb olvasója. A kávéházban néha-néha körülnéztem, és furcsán éreztem magam. Hiszen lényegében akkor ostromállapottal kormányoztak s a terror húzóhálójában mindig fennakadt néhány ember. Itt a New York és Metropol kávéházban meg az Újságíró klubban,

Nagy Imre: Önarckép

Nagy Imre: Zsögödi táj

meg szerte az országban azonban ezalatt, mintha mi sem történt volna, Gold regényét olvasták, mely nem egyszerű antifasiszta regény volt, hanem vörös regény. Gaál Gábor névtelenségét akkor jobban megértettem, mint bármikor.

És a regény közlését még be sem fejezték, máris levél érkezett Pestről, Dormándi László író, a Pantheon Kiadó vállalkozója hajlandó volt a művet kiadni Pesten és valami pénzt is küldeni érte. Fél esztendővel később látam a Gold-regény Pantheon-kiadását, első oldalán a fordítónak, Bolyai Zoltánnak (ez Gaál Gábor volt) a nevével. Hogy aztán a könyv magyarországi kiadásának mi lett a további sorsa, arról nem tudok.

Harminchét év után, most, hogy újra elolvastam a regényt, ifjúságba visszakanyarodón és azzal az érzéssel, hogy az ügynek egyetlen szereplője sem él már, sem a regényíró, sem a fordító, sem a Pantheon-könyvek magyarországi kiadója, sem annak a polgári napilapnak a szerkesztője, aki ellenfelével, Gaál Gáborral alkalmilag szövetkezett. A pesti kiadó, Dormándi László tavaly halt meg, messze Franciaországban és két, egymástól távoleső városban, Párizsban s Budapesten egyként gyászolták. És Michael Gold is tavaly halt meg s a visszaemlékezés lámpáinak meggyújtásakor, a sirbeszédekből és nekrológokból döbbsenek rá az emberek arra, hogy minden valamirevaló amerikai szociális író tőle tanult. Michael Gold, a kútfo, az alapító, a nemes eredet, aki annyi ifjú tehetséget fedezett föl, mint nálunk Gaál Gábor, negyven évig vitte ezt a munkát...

S ahogy a regény sűrű rengetegében, gyönyörű hasonlatainak indái között előre haladtam, s tisztásain megpihentem, eszembe jutott az is, hogy Gold és Gaál nemcsak egy közös munka révén kerültek egymás mellé, hanem a történelem viszontagságai is összehozták őket. Gaál Gábor a béke híveinek boroszlói konferenciája után mesélte nekem, hogy egyszer ebédszünetben arra lett figyelmes, hogy a szomszéd asztalnál egy élesarcú, eléggé ősz ember angol-amerikai akcentussal németül beszél. Michael Gold volt az illető. Én persze szemrehányásokat tettem Gaál Gábornak:

— Miért nem mentél oda, miért nem szólítottad meg?

— Nem volt rá idő — felelte Gaál —, máris mennünk kellett. Fontos kérdések voltak soron.

Ilyen ember volt Gaál Gábor. Szerény és mogorva és zárkózott és titokban félszeg is egy kicsit.

Az újságok megsárgulnak.

És az időnek mi magunk sem állunk ellen.

Csak a remekmű marad örökifjú.

Michael Gold regényével is az történt, mint a Tamás bátya kunyhójával, vagy Barbusse Tüzével. Annak idején e könyvek lángba borítottak egy egész kontinenst, azóta pedig belekerültek az irodalom nagy kertesházába, a remekművek polcaira, és most már lassabban és észrevétlenebbül hatnak, új rétegek között munkálkodva, formálva az ifjúságot és az emberi lelket.

És éppen ezért, nem a régi dolgokra emlékezve, hanem csupán az irodalom ügyét nézve, merem ajánlani a Horizont-sorozat gondozóinak, hogy adja ki az amerikai Michael Gold regényét megint. A regény majd alkalmat ad arra, hogy a mai olvasóközönség megismerje és mérlegre tegye Gaál Gábert, a műfordítót is. Erről az oldaláról eddig még sohasem esett szó,

Régóta bevett, senki által meg nem kérdőjelezett szokás, hogy a színművészeti főiskolák stúdiószínpadot tartsanak fenn, ahol a felsőbb évfolyamok hallgatói teljes értékű színházi előadásokon kerülhetnek szemtől szembe a nagyközönséggel. A képzőművészeti főiskolák növendékeinek legsikerültebb munkái azonban évek hosszú során át csak nagyritkán, leginkább a tanévzárás ürügyén juthattak a nyilvánosság elé. Az indokolatlanul előnytelen helyzetben mind a mai napig radikálisan csak a bukaresti főiskola változtatott, sikerült felszabadítaniuk erre a célra a Kalinderu-termet, míg Kolozsvárt nem találtak alkalmas megoldást. A Kalinderu-beli kiállítás-sorozat mindenkit meggyőzhetett az elgondolás helyességéről. Természetesen nem egyéni bemutatókról van szó, hanem kizárólag csoport-, évfolyam-, művészeti ágazat szerinti kiállításokról, s emellett természetesen a tanszemélyzet tagjainak kiállításairól. (A szervezők tágkeblűségét dicséri, hogy a bukaresti főiskola művész-oktatóin kívül például az idén nyáron egyebek között a temesvári művésztanárok egy csoportjának is helyet biztosítottak.)

A Kalinderu-teremnek híre kelt, köztudomású, hogy itt mindig talál az érdeklődő valami különösét, valami eredetit, máshol föl nem lelhető. Legutóbb Molnár József és tanítványai címmel sajátos plakátkiállítást tekinthetünk meg. Maga a jelenség is figyelemre méltó: a tanár—tanítvány viszony ugyanis a képzőművészeti főiskolán merőben más jellegű, mint az egyetemeken vagy akár a többi művészeti főiskolán. A képzőművészet egyéniség-kultusza, az egyéni látásmódért, az egyéni megoldásokért folytatott küzdelem a „grand arts“-ban természetszerűleg visszhangot ver a képzőművész hallgatókban, s különösképpen a mesterség alapjait már birtokoló felsőbb évfolyamok növendékeiben. Márpedig a festő, szobrász, grafikus évfolyamokat vezető tanárok, amennyiben nagyformátumú művészek — és rendszerint azok —, a tárgyilagosságot célzó legnagyobb jószándék mellett sem képesek másként, mint saját egyéni művészetszemléletük koordinátáiban mozogva tanítani, ami azt jelenti, hogy egyéniségük bélyegét akarva-akaratlanul erősen rányomják a hallgatók kibontakozóban lévő művészetére.

A nem közepes tehetségű diák tehát kettős feladat előtt áll: el kell sajátítania a mester alkotói tapasztalatainak legfontosabb elemeit, de szüntelenül el is kell határolnia magát, hogy érvényre juttathassa saját egyéniségét. A tanár—tanítvány kiállítás ilyen szempontból különös érdeklődésre tarthat számot. Egrészt a tanár vizsgálzik — epigonokat nevelt-e vagy szárnyaikat bontogató művész-jelölteket? —, másrészt nyilván a diák is vizsgálzik abból, hogy mit tett magáévá a tanár művészetéből, és mit képes önmagából adni?

A Molnár József és tanítványai kiállítás, melyet remélhetőleg hasonló bemutatók követnek majd, kedvező mérleget mutatott. És nem főként azért, mert az idén végzett növendékek mellé korábbi, az eltelt évek folyamán önállósult tanítványok is sorakoztak. Az érdem kétségkívül elsősorban a tanáré. Molnár József reklámgrafikai munkásságával és húszéves főiskolai pedagógusi tevékenységével — ne féljünk a nagy szótól — csakugyan iskolát teremtett. Értve ezen, hogy a hazai plakátművészetben olyan széles csapat nyitott, melyen eltérő egyéniségek, egyéni stílusok is érvényesülhetnek bizonyos szem-

léleti, magatartásbeli azonosságok tiszteletben tartásával.

Ő maga így foglalta össze pedagógiai célkitűzéseit: logikus, egyszerű, rámenős gondolkodásra igyekszem nevelni a hallgatókat, s minden alkalmat megragadva tudatosítom bennük, hogy tárgyra irányuló ötlet nélkül nincs igazi reklámgrafika. Mindenfajta technika, régi és új, divatos és nem divatos, alkalmazható, ha illik a témához, ha csattanósítja a mondanivalót, de sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a technika csak eszköz.

Az op art, akárcsak a legújabbban világhívtá vált, ismét fölfedezett szecessziós stílus, izgalmas lehetőségeket kínál. A dekoratív hatásokkal folytatott játék azonban csak akkor igazolható, ha a cél szolgálásban áll, ha nem kerekedik stílusérzékünk fölébe. A reklámgrafikusnak ugyanis éreznie kell, divaton innen és túl, hogy mihez mi talál, mert mindig vannak bizonyos, a téma természetéből adódó összeférhetlenségek. Éppen ezért nem szabad lecsatlakozni végérvényesen egyik vagy másik divatos irányzathoz, hiszen ezzel beszűkítenők látásmódunkat, unalmassá válnánk: a reklámgrafika halála, ha a mondanivaló helyett a külsőségekre összpontosítjuk a figyelmet.

Molnár József mindig friss ötleteivel és eredeti munkásságával meggyőzően hitelesíti pedagógiai elveit. Ami az elmondottakban talán általánosságnak hat, a Molnár-plakátok ismeretében konkrét tartalommal telítődik. A száraznak tűnő meghatározás, miszerint „logikus, egyszerű, rámenős“ gondolkodásra van szükség, valójában áttekinthető, tiszta, távolról is azonnal felismerhető tálalást, szerkesztést, jól kivehető folt- és vonalvezetést jelent, mely egyformán lehet op art-os, szecessziós, de ugyanúgy más jellegű is; melyben elképzelhetünk foto-kollázs betéteket, rajzokat, úgyszólván bármit, ami az érdeklődést felcsigázhatja — és ami a jóízű határain belül marad. A fantázia hordereje határozza meg aztán döntő mértékben, hogy ki mit tud kezdeni, mennyire képes hasznosítani ezt a távolról sem receptszerű szemléletet.

A régebbi és új tanítványok eleven, tehetséget, eredetiséget bizonyító munkái mellett szólnak, hogy Molnár József tanítása és művészete kiállta a gyakorlat próbáját, iskolateremtő erővé vált.

Mezei József

Molnár József plakátja

A hűség festője

Macalik Alfréd 1888-ban, Bécsben született. Félévi bécsi, tízévi nagyszombati s kétévi budapesti tartózkodás után 1901-ben kerül Nagyváradra, második, igazabb — művészetét meghatározó — szülőföldjére. A továbbiakban, tanulmányi éveitől és a háború négy esztendejétől eltekintve, huzamosabb ideig nem is volt távol. A Duna-medence volt származási körzete, de Várad s a bihari tájak békítették meg a honosság tűzhelymelegével.

Festészetében mindvégig dominált a tájkép (magának a városnak és a Sebes-Körös vidékének hiteles levegőjével, hangulatával, színeivel), de festett szinte minden műfajban. Többnyire erős kontúrokkal megrajzolt önarcképei a mind mélyebbre hatolás bizonyosságai. Kevésbé közismert képre Restaurátor munkássága, holott erről a korabeli sajtó a legnagyobb elismeréssel írt. Művészettörténeti szempontból igen becses, több tucatnyi súlyosan megrongált képet restaurált. Ezek között volt Bihari Sándor II. Rákóczi Ference, továbbá hatalmas méretű festménye, a Zsigmond és Ulászló lengyel király találkozása Nagyváradon (ennek egyik változata), Barabás Miklós több képe, köztük Széchenyi Istvánja és Deák Ference, Schöpfung allegorikus képei és sok más. (Restaurált képeinek egy része a háborúban elégett, elpusztult. Ideje lenne felkutatni, mi is lett a megmaradtak sorsa!) Nem volt ez másodrangú munka. Rendkívüli hozzáértést, szakértelmet, alaposítást, igényelt. Amilyen hű volt restaurátor munkásságában a képek eredeti stílusához, olyan hű volt önmagához is saját alkotásaiban — hű művészi felfogásához, eredetiségéhez, töretlenül humanista életfilozófiájához és a tájhoz.

Most 80 éves. Szikár, de szálfaegyenés. Bár alkotóereje most sem lankadt, s újabb egyéni kiállításra is készül, eddigi életműve, a több mint 1600 olajfestménye, többszáz rajza, a közel fél száz kiállítás (köztük több vándorkiállítás), áldozatos pedagógiai tevékenysége, a művészet hűségese szolgálata arra kötelezi képzőművészeti szakiróinkat, hogy elkészítsék életének, eddigi művészeti pályafutásának monografikus igényű összegezését és értékelését, a szűkebb tárlatfüzetek után termése legjavának szélesebb körű bemutatását, megismertetését és népszerűsítését. Ha utólag is, de ez lenne számára a legszebb születésnapi köszöntő. Művészettörténetünknek tartozunk vele.

Macalik Alfréd: Önarckép

Könczei Ádám

Az egyetemes civilizációja

Az UNESCO nagytekintélyű vezérigazgatójának La civilisation de l'universel. Inventaire de l'avenir című művéből válogattuk az alábbi részteket, figyelembe véve azokat a javításokat és kiegészítéseket, amelyeket René Maheu — könyve román nyelvű fordítása alkalmával — eszközölt (Civilizația universalului. Inventar al viitorului. Editura științifică, 1968).

A nemzetközi tisztviselő jellemzői

Véleményem szerint valamely nemzetközi titkárság s kiváltképpen az UNESCO-é, nem tekinthető egyszerű eszköznek, amely csupán adminisztratív-szervezési és teljesítmény-problémákat támaszt. Az emberi haladás hatalmas feladata, amelyet az államok — a Nemzetek Chartájának megfelelően — nemzetközi szervezetek közreműködésével hivatottak megoldani, megköveteli, hogy azok a férfiak és nők, akik ezen intéciók képviselői, jól ismerjék nem csupán cselekvésük tartalmát és mikéntjét, hanem célját is. Anélkül, hogy hatáskörüket túllépnék, a nemzetközi tisztviselőknek alkalmasnak kell tekinteniök magukat arra, hogy az általános erőfeszítésben — amelyért a felelősség elsősorban a tagországok kormányaira hárul — intellektuálisan és erkölcsileg megfelelően vegyenek részt; ez teszi lehetővé a nagyszámú és oly szerteágazó kezdeményezések összekapcsolását és összhangba hozását.

Az elmúlt húsz esztendőn elmélkedve ráébredünk arra, hogy a jövő története ezen korszak legfontosabb eseményei sorában jegyzi majd fel a nemzetközi titkárságok létrehozását és fejlődését. Ha jól meggondoljuk, nem is csekély eredmény húsz esztendő alatt megszervezni a nemzetközi tisztviselők békés hadát, amely 1945-ben — az Egyesült Nemzetek Szervezeteinek összességében — még mindössze 5000 főből állt, s létszáma ma már eléri a 28 000-et. Ez idő alatt az UNESCO tisztviselőinek száma 300-ról körülbelül 3000 fölé emelkedett. Ebből a számból a szervezet-keret állásainak több mint a fele a székházon kívül található; s most is természetesen azon nemzetközi tisztviselők és szakértők felé irányulnak gondolataim, akik terepmunkát végeznek, s önökkel, a székházbeliekkel egyetemben, a nemzetközi együttműködés egyik alapelemét alkotják.

Néha azt igénylik tőlem, hogy határozzam meg a nemzetközi tisztviselő jellemzőit. Jómagam is tulajdonképpen annyira részese vagyok ennek a — nem is merev — gyakorlatnak, amely lassanként átítatja egész életemet, hogy nehezen szólhathnék tárgyilagosan arról: mik vagyunk? De úgy vélem, megmondhatom, s meg is kell mondanom; mik *nem* vagyunk.

Mindenekelőtt: nem vagyunk hazátlan technokraták.

Súlyos tévedés volna azt hinni, hogy a nemzetközi szolgálat megköveteli a haza elfelejtését; még kevésbé megtagadását. Valóban, ha nemzetköziek vagyunk is, ez nem valamiféle különleges természeti adottság következménye, hanem munkánkból, funkcionkból adódik, a módból, ahogyan az illetéességünkbe tartozó problémákhoz közelítünk. Munkánk, hivatásunk, álláspontunk éppenséggel nem összeférhetetlen azzal, amik nemzeti hovatarozásunk folytán vagyunk; posztjainkon büszkeséggel tölt el bennünket, hogy mindannyiunk javára fejthetjük ki azt, ami kultúránkban és nemzeti történelmeinkben egyetemes. Távol állunk a hazátlanságtól, éppen ellenkezőleg, megnyílt előttünk minden haza.

Másrészt hibáznánk akkor is, ha összetévesztenők a technikus fogalmát a technokratával. Persze, technikusok vagyunk, technikusok kell hogy legyünk; ez szakmai tekintélyünk alapja, munkánk hatékonyságának feltétele, meggyőződésünk őszinteségének szakmai fémjelzése. De nem vagyunk technokraták abban az értelemben, ahogyan technokratáknak tekintik azokat, akik alárendelik a célokat az eszköznek, hiszen mi mindenkor arra törekszünk, hogy a mikéntet alárendeljük a miértnek. A mi szaktevékenységünknek szükségszerűen erkölcsi aspektusban kell jelentkeznie. Hivatásunk keretei átfogóbbak szakmai képesítésünk korlátainál: nekünk rendeltetésünk, küldetésünk van. Nem lehet megérteni a nemzetközi hivatást, ha észrevétlen marad, hogy lényeges jellemzője a szellem, amely áthatja. Igen, minden nemzetközi hivatalnoknak, mint akármilyen más, minősítésre érdemes hivatalnoknak, tanúbizonyoságot kell tennie hozzáértéséről, szorgalmáról, illetéességéről; csak hogy a szellem hivatását teljesíti, biztosítja tevékenységének kivételes jelentőségét. S ezzel összefüggésben, a szellem meghatározásakor is hadd szóljak főként az elkerülendő hibákról.

Először is: cselekedeteinkben és gondolatainkban sohasem szabad idegennek éreznünk magunkat senkitől, semmitől.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem szükséges erőfeszítéseket tennünk a velünk dolgozó emberek, az általunk felkeresett országok, a megismerésre váró problémák megértésére. Ellenkezőleg: óvakodnunk kell attól az atyáskodástól, amely abban a hiedelemben nyilvánulhat meg, hogy a problémákat és azok megoldását a közvetlenül érdekeltéknél jobban ismerjük. Az a tény, hogy mi hozzáférünk ezekhez a problémákhoz, önmagában még nem jelenti, hogy ismerjük is őket, s hogy jobban megbirkózunk velük, mint azok, akik közvetlenül átélik.

Amikor egy országba érkezünk, magatartásunkból a lakosságnak rögtön meg kell éreznie: nem az a szándékunk, hogy most már mi magyarázzuk meg nekik, kicsodák ők tulajdonképpen — s az sem, hogy teendőiket megszabjuk; hanem azért jöttünk, hogy lássunk, tanulni és tanítani próbáljunk. Amikor előkészítünk egy előadást, ne higgyük, hogy az előadással kapcsolatban összegyűjtött dokumentációnk jóelőre megszabja a sorra kerülő hozzászólások tartalmát is; tekintsük csak ezt a dokumentációt egyszerű munkaeszköznek, amely a résztvevők megítélésének és határozatainak alávetett információkat és javaslatokat tartalmaz. Ha egy problémát tanulmányozunk, célunk a legjobb megoldás megtalálása legyen, nem pedig annak ráérőszakolása, amely nekünk a legjobbnak tűnhetett. Amikor együttműködést szervezünk (s éppen ez a mi mindennapos munkánk), ne feledjük, hogy feladatunk különböző országok, illetve különböző szellemi területek hivatott szakemberei találkozásainak előmozdítása, nem pedig saját céljaink megvalósításának megkönnyítésére szolgáló kapcsolatok teremtése. Egyszóval: az adminisztratív apparátus soha ne akarjon céllá válni: maradjon csak eszköz.

Ami pedig az UNESCO nyújtotta segílyt illeti (jól tudják, hogy nem szeretem ezt a kétértelmű, sértő és végeredményben hamis „segély“ szót): nem kell elbizakodnunk, még akkor sem, ha valóban valamelyest hasznosnak bizonyul a segíly, nem csupán a fejlődő országok, hanem a nevelők, a tudósok, az írók, a művészek nemzetközi közössége viszonylatában is. Az összes, bennünket kerülgető kísértések közül talán egy sem alattomosabb a segílyfogalom mögött rejlőnél. Úgy vélem, a türelem mellett, ami a problémák egyetemes igényű megközelítésének intellektuális feltétele, a nemzetközi hivatalnok első számú erénye és cselekvésének alapvető erkölcsi feltétele a *szerénység*.

Jó lenne, ha — miután eleget tettünk egy hozzánk intézett kérésnek —, nem hagynók elhatalmasodni magunkon a jótémény miatt érzett elégedettséget, hanem legalább gondolatban megfogalmazzuk, **aminek kimondását szemérmességünk tiltja:**

Köszönöm, testvér, hogy testvéries-ségeddel megtiszteltél.

Köszönöm, hogy bizalmad fűthette bátorágomat.

Köszönöm mindenkifölött, hogy lehetővé tetted életem egy pillanatának realitással telítődését.

Köszönöm, hogy lehetővé tetted a neked nyújtott segílyssel önmagamot megváltanom.

Végezetül hadd idézhessek egy részletet Guillaume Apollinaire egyik költeményéből. Jól tudják, hogy Apollinaire „a“ hivatalnoknak pontosan az ellenkezője volt, nyoma sem volt benne a politikai vagy jogi szellemnek. Ám a költők proféták: a maguk módján, mert megvan az az adottságuk, hogy megvilágítsák az emberek, dolgok és korszakok ismeretlenségben rejlő sorsát. Valahányszor újraolvasom ezeket a verseket, s ez bizony elég gyakran megesik, minduntalan saját tapasztalatom, saját érzéseim, az UNESCO-nál töltött hosszú szolgálati éveim értelmének majdnem mágikus kifejezését ismerem fel bennük. Ebben az értelemben bocsátom az alábbi sorokat meditációjuk ítélete elé.

A rendről s a kalandról, helyesebben — miként ő maga mondja — a hagyományról és az újításról szólva, a költő a rendet képviselő személyekhez intézi szavait, mondjuk: a kormányokhoz, s azokhoz a különböző rangú nemzeti hivatalnokokhoz, akik egy névtelen „prepotencia“ leple alatt (bocsássanak meg a latinizmusért), kidolgozzák a küldöttségek híres „utasításait“, amelyek végül is eldöntik teendőinket. Íme, mire figyelmezteti őket a költő (úgy tűnik, nekünk szólnak szavai):

*Ti akiknek a szája Isten szájához hasonló
E száj maga a rend*

René Maheu

*Legyetek elnézők ha minket összemértek
Azokkal akik ápolják és folytatják e rendet
Mi a kalandot kergetjük mindenfelé*

*Nem ellenetek harcolunk mi
Csak az óriási s furcsa birtokokra vágyunk
Ahol a virágzó rejtelem hajlong felénk
Új tüzek lobognak ott s eleddig nem látott színek
Ezernyi súlytalan lebegő látomás
S ezekből kell valóságot teremtenünk.*

(Egy szép vörösseszókéhez,
Radnóti Miklós fordítása)

A tájékoztatásról

A tájékoztatás kétségtelenül egyike a társadalmi élet alapelemeinek, sőt, a társadalmi élet nélkülözhetetlen rugója, hiszen feladata az időszerű ismeretek közlése. Az utóbbi esztendőök során mély mennyiségi és minőségi változásokon esett át a tájékoztatás: a sajtó, a film, a rádió, a televízió valóságos forradalmat idézett elő; s távolról sem mértük még fel ennek minden következményét. A hangoskép, anélkül, hogy fölöslegessé tette volna a betűt, vagy pedig komolyan versenyezhetne a nyomtatott termékekkel, egyetemes horderejűvé emelte a tájékoztatást, amely manapság már minden társadalmi réteget elér, s hatalmas földrajzi térségeket fog át.

Az UNESCO főként a tájékoztatás szociológiai, műszaki és művelődési realitáissai tanulmányozásának előmozdítására törekszik. A tájékoztatást, napjaink e tipikus, e szüntelenül növekvő jelentőségű bonyolult jelenségét — amelyet gyakran még szolgálói, sőt azok is, akik szolgálatukba állítják, félreismernek — tárgyilagosan és tudományosan tanulmányozni elengedhetetlenül szükséges. Minden lehetséges módon együttműködve a szakmai szervezetekkel s a sajtóval, rádióval, televízióval és filmmel összefüggő nem kormányzati szervekkel, az UNESCO maga is részt vesz a tanulmányi munkálatokban.

A dokumentációk és a kutatások eredményei alapján igyekszik az UNESCO három — maga kijelölte — nagy feladatnak eleget tenni.

Az első: segítség a fejlődő országoknak, hogy felszerelhessék magukat a tájékoztatás eszközeivel. Midőn a korszerű tájékoztatási eszközök csodálatos hatékonyságát magasztaljuk, amikor megállapítjuk, hogy a tömegtájékoztatás immár a nevelés és művelődés lehetőségeinek legerősebb hordozója, hogy a hiteles demokrácia eszközevé, sőt feltételévé válik, vajon eszünkbe jut-e, hogy tulajdonképpen olyan technikáról van szó, amely mindössze néhány, fejlettnek nevezett ország privilégiuma? Akárcsak más területen, a tájékoztatásban is rettenetes egyenlőtlenséget tapasztalunk. Talán éppen a tájékoztatásban a legjelentősebb a távolság az ipari országok és a harmadik világ országai között.

Tudvalevően az UNESCO arra kényszerült, hogy meghatározza a tájékoztatási eszközök ama — 100 lakosra számított — minimumát, amellyel minden országnak rendelkeznie kellene: 10 napilap-példány, 5 rádiókészülék, 2 ülőhely a moziban, 2 televízió-készülék. Nyilvánvaló, hogy e küszöb alatt lehetetlen komolyan beszélni effektív tájékozódásról, s a „tájékozódás“ jogára hivatkozni, ami pedig — nagyon

helyesen — az Egyetemes Nyilatkozatban elismert Emberi Jogok sorában is szerepel. Valójában mit ér az a jog, amelynek gyakorlásához hiányoznak az anyagi eszközök? Üres szó, porhintés.

Vajon hány ország van, amely nem éri el a tájékoztatási eszközök e minimumát? Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában nem kevesebb, mint 100 olyan ország és terület létezik, amely egyetlen tájékoztatási eszköz (sajtó, rádió, mozi, televízió) viszonylatában sem éri el az említett — igazán szerény — minimum küszöbét sem. Pedig ezen országok összlakossága meghaladja a 2100 millió főt, vagyis a világ lakosságának mintegy 66 százalékáról van szó. Egyszóval: az emberiség kétharmada nem rendelkezik a tájékozódási jog gyakorlásához szükséges elemi eszközökkel. Ehhez a 100 országhoz még hozzá kellene adnunk azt a 19-et, amely legalább három legfontosabb tájékoztatási eszköz szempontjából nem éri el az említett minimumot. Mindent egybevetve tehát — becslésünk szerint — a világ lakosságának körülbelül 70 százaléka nem rendelkezik azokkal a tényleges eszközökkel, amelyek lehetővé tennék a tájékoztatás valóságos szabadságának a követelését.

Ezen összesítő becslések elemzésekor ráadásul még az is kiderül, hogy még szembeszökőbb konkrét egyenlőtlenségek is kimutathatók. Hiszen az idézett statisztikák tulajdonképpen az illető országok egészére vonatkoznak. Ha már most ezen országokon belül elemezzük a létező tájékozódási eszközök megoszlását, kiderül, hogy azok majdnem teljesen a városokban összpontosulnak, s a falvakból majdnem teljesen hiányoznak. Pedig a fejlődésben elmaradt nemzetek lényegében inkább falu-település jellegűek. Az egyenlőtlenség tehát sokkal súlyosabb annál, amilyenek a globális statisztika láttatja.

A tájékoztatás eszközeinek felhasználásával kapcsolatos az UNESCO második, az információ terén rá váró feladata. Hiszen ezeket az eszközöket, technikákat nem csupán hírek továbbítására, az éppen alakuló történelem eseményeinek bemutatására használják: még elégtelen mértékben ugyan, de már nevelési és művelődési célok szolgálatába is állítják.

A tájékoztatás technikai eszközei — műszakilag — döntő szerepet játszhatnának s kellene is játszaniok az iskolai oktatásban, a felsőoktatásban s természetesen az analfabetizmus elleni küzdelemben. Sajnálatos tény, hogy az oktatás — néhány ragyogó kivételtől eltekintve — még nem valósította meg a maga technológiai forradalmát: a tudományos felszereléstől eltekintve még mindig a fekete tábla előtt folyó *ex cathedra*-oktatás a jellemző. A rádió, a televízió, a film olyan tanítási eszközök, amelyek hasznosítására kevés oktató gondol még azok közül is, akik pedig felhasználhatnák őket.

Mondjuk ki nyíltan: e téren ugyanúgy beleütközünk az oktatók konzervativizmusába, mint a tájékoztatás szolgálatában állók hiányos felkészültségébe. Mégis csak korszerűsíteni kellene végre az oktatást, nevezetesen az elemi és a középfokú, a modern élet ritmusához kellene hangolni őket. Be kellene látni, hogy a tájékoztatás meghaladja a hírközlés és a szórakoztatás domíniumait. Mindkét részről fel kellene ismerni a sajtóban, filmben, rádióban, televízióban rejlő csodálatos eszközöket.

Manapság az ipari országok férfiai és női ismereteik többségét inkább a sajtónak, a rádióknak és a televízióknak köszönhetik, mint az iskolai oktatásnak. A legjobban felkészült oktatók már rég rámutattak arra, amit az ismeretek elévülésének szoktak nevezni, s az elévülés megelőzésére a folyamatos oktatást javasolják. A tudományos haladás, általában az ismeretek halmozódása oly gyors, hogy a tíz évvel

ezelőtt szerzett tudás már nem elegendő: renoválni, folyamatosan felfrissíteni elengedhetetlen szükségesség. Minden ismeret, de főként a technológia megköveteli állandó karbantartását, állandó gyarapítását; néha reformálását tetőtől talpig. De a felnőtt hol juthat hozzá a folyamatos oktatáshoz? Mivel számára mind anyagilag, mind lélektanilag — néhány kivételtől eltekintve — lehetetlenség visszatérni az iskola padjaiba vagy az egyetemre, csupán a modern tájékoztatási eszközök révén tarthatja fenn és tökéletesítheti tudását. Persze, erre csak akkor van lehetőség, ha ezeket az eszközöket a korszerű műveltség követelményeinek megfelelően hasznosítják nevelési célokra.

Az UNESCO harmadik feladata a tájékoztatás szakemberei és professzionistái képzésének elősegítése.

Tény, hogy minden mesterség közül a tájékoztatás szakembereié az, amelyben a szakmai oktatás a legkevésbé elmélyült és rendszeres. Olyan helyzet ez, amibe nehéz belenyugodni, ha arra a felelősségre gondolunk, amely e szakemberekre hárul a mai társadalomban. A modern hírközlő eszközök kiszámíthatatlanul nagy befolyása folytán az eszmék világában a hírközlők — a szó tágabb értelmében vett újságírók — hatalmas, rájuk nagy kötelezettségeket róvo felelősség birtokosai.

A hírközlők kötelezettsége, nem pedig hatalma az, ami hivatásuk méltóságát megszabja. S egyes számú kötelezettségük; a szakmai remeklés.

René Maheu

A Nemzetközi Biológiai Program és az ökológia

A Nemzetközi Biológiai Program (NBP) alig néhány év leforgása alatt a nemzetközi tudományos élet egyik erős szervezetévé fejlődött. Fő célját már 1964-ben, a párizsi alakuló gyűlésen így szabták meg: a Nemzetközi Biológiai Program rendeltetése „feltárni az anyagtermelés biológiai alapjait az emberi jólét biztosítása végett”. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a biológia különböző területein tevékenykedő tudósok e program keretében széles körű együttműködés alapján adatokat gyűjtenek a földünk különböző biocönózisainak terméshozamáról és az azokban végbemenő „energiaáramlás”-ról; a kapott adatok alapján pontosan felbecsülik majd a természetben létező szervesanyag-hozamot és a növelés lehetőségeit. Ez az óriási kutatási terv elengedhetlenné teszi a különböző országok széles körű műszaki-tudományos és kulturális együttműködését. Ez egyébként a jelenkor velejárója, hiszen nemcsak az egész emberi társadalom gyorsabb fejlődését mozdítja elő, hanem minden egyes nemzet anyagi és emberi erőforrásainak ésszerűbb felhasználását is.

Hazánk csatlakozott a Nemzetközi Biológiai Programhoz, mintegy tanúságaként annak, hogy pártunk és kormányunk szívéen viseli az egyetememes műszaki-tudományos együttműködés ügyét, és gyümölcsöztetni kívánja a nemzetközi munkamegosztásban való aktív részvételünkből fakadó előnyöket.

Eredetileg az NBP-t mindössze néhány évre tervezték, utólag azonban, tekintettel a probléma bonyolultságára és fontosságára, 1972-ig hosszabbították meg.

Természetesen a résztvevő országok elsősorban azokat az életközösségeket tanulmányozzák, amelyek számukra jelentősek (erdők, édesvizek, tenger, agrocönózis). Ennek folytán természetszerűen és szerencsésen egybefonódik az elméleti és alkalmazott kutatás. Minthogy a kutatómunkát körültekintően irányítják minden résztvevő államban, joggal remélhetők a gyakorlati eredmények. Csak így válhat a biológia valóban a társadalmi termelés reális és nélkülözhetetlen tényezőjévé.

Amikor a Nemzetközi Biológiai Program résztvevői elhatározták, hogy „az anyagtermelés biológiai alapjait“ fogják tanulmányozni, ezzel világosan körülhatárolták az egyes kutatócsoportok feladatait. Az NBP a korszerű élettudomány sokrétű kérdései közül annak központi problémáját, nevezetesen a szervesanyag-termelés kérdését ragadta ki. Bárki számára nyilvánvaló, hogy a biológiai termelés elsősorban környezettani, ökológiai probléma. Mint ismeretes, a német Ernst Haeckel már 1869-ben az *állati szervezetek háztartásánaként* határozta meg az ökológiát. Hasonlóképpen fogalmazta meg a környezettan tárgyát Vlagyimir Komarov orosz botanikus is 1934-ben: „Az ökológusok fő feladata tisztázni azt, hogy a természetben adott feltételek mellett hogyan jön létre egy bizonyos szervesanyag-mennyiség, és miképpen lehet ezt a folyamatot szabályozni.“ 1939-ben Wells-Huxley angol biológus ismét hangsúlyozta, hogy „az ökológia fő feladata a biológiai termelés mechanizmusának feltárása“. Napjainkban a kutatók túlnyomó többsége egyetért ezzel az állásponttal.

Az NBP első megfogalmazásában túlságosan egyszerűnek tűnt a feladat, s nemegyszer úgy képzelték, hogy egyszerű gyakorlati tevékenységről van szó, aminek kevése van az alapvető kutatáshoz. Pedig az anyagtermelés ismerete rendkívül bonyolult feladat. Nemcsak azt jelenti, hogy egy adott pillanatban meghatározzuk a növényi és állati élőanyag mennyiségét, hanem feltételezi azt is, hogy ismerjük az abiotikus — élettelen — környezet feltételeit, az onnan felvett energiámennyiséget, az energia átalakításának módját (anyagcsere, kiválasztás), a szervesanyag-mennyiség növekedését, a szaporodást, elhalást és a környezetben létező szervesanyag-készlet emberi hasznosítását.

Következésképpen — amint erre a francia Deboutteville 1966-ban rámutatott — a biológusok nem veszik át az agronómusok, közgazdászok, klimatológusok szerepét, hiszen elsősorban alapvető kutatást végeznek, amikor a különböző életközösségeket (biocönózisokat) tanulmányozzák azok termelésének meghatározása végett. Márpedig ha konkrét adataink vannak a különböző földrajzi övezetek biocönózisairól, alaposabban megismerjük azok szerkezetét és működését, ésszerűbben szervezhetjük meg ezeknek az életközösségeknek a kiaknázását.

Kezdetben sokan meglehetősen kétkedve fogadták az NBP célkitűzéseit. Túl korainak tűnt felvetni az anyagtermelés kérdését, hiszen pillanatnyilag nincs egyetlen olyan életközösség sem, melynek valamennyi fajtát morfológiai, biológiai és ökológiai szempontból tökéletesen tanulmányozták volna. A biocönózis produkciójának vizsgálatát viszont csak az alkotóelemek tökéletes ismerete után lehetne elkezdni — mondták a kétkedők —, erre pedig egyelőre még nem kerülhet sor. Ez az érvelés azonban a gyakorlati munka során csakhamar megdőlt, minek legjobb bizonyítéka az, hogy az utóbbi két-három év során sok ország csatlakozott a Nemzetközi Biológiai Program munkájához.

Tekintettel a feladat bonyolultságára, az NBP fő erői hét szakosztályba tömörültek (lásd ifj. Szabó T. Attila *Biológusok világgondjai* című cikkét. *Korunk*, 1967. 6). A szakemberek már eleve megállapodtak abban, hogy minden biocönózisból csakis a szerkezeti és működési szempontból döntő jelentőségű növény- vagy

állatcsoportokat tanulmányozzák. Az európai szárazföldi életközösségekben ilyen állatcsoportot képviselnek a nagy növényevők, a növényevő rágcsálók és rovarok.

Az európai országok szakemberei különböző munkacsoportokba tömörültek e fajcsoportok tanulmányozására. Ilyen munkacsoport a kisemlősökkel foglalkozó kollektíva is, amely a Szárazföldi Életközösségek Produkciója nevű osztály Szárazföldi Életközösségek Ökológiája elnevezésű alosztályának a másodlagos termeléssel foglalkozó szektorában működik. Ebben a munkacsoportban tevékenykedik a bukaresti Növényvédelmi Intézet kisemlős-laboratóriumának munkaközössége is. Bár a kutatók különböző csoportokra oszlanak, nem dolgoznak elszigetelten. A szoros együttműködést már a részvételi feltételek is biztosítják akkor, amikor az NBP keretében nem fogadtak el olyan munkatervet, amely az anyagtermelés kérdésének csupán egyik oldalát, például csak a másodlagos — állati — anyagtermelést kutatja. Ezért a kisemlősökkel foglalkozó munkacsoport köteles tanulmányozni nemcsak egy bizonyos biocönózis rágcsáló-termelését (másodlagos produkció), hanem annak növényi termelését is (elsődleges produkció). Ugyanaz a munkacsoport határozza meg a rágcsálók elpusztította növény mennyiség kalóriaértékét. Az anyagtermelés kérdésének sokoldalú tanulmányozása tehát a legkülönbözőbb szakemberek, ökológusok, botanikusok, fiziológusok, biokémikusok közreműködését követeli meg.

Az ökológus például egy lépést sem tehet az elsődleges produkciót meghatározó botanikus vagy az asszimilált táplálék sorsát és az anyagcserét tanulmányozó fiziológus és biokémikus nélkül. Az ökológus, aki az illető állatcsoport népességét, szaporodását, fejlődését és elhalálzását követi, csak ezekkel karöltve határozhatja meg az illető populáció anyagtermelését.

Az NBP keretében végzett kutatómunka nemcsak egységes elv alapján történik, hanem — amennyire a körülmények megengedik — azonos módszerekkel is. Így a különböző munkacsoportokban kidolgozott és jól beváló módszerek bizonyos idő elmúltával a többi munkacsoport számára is kötelezővé válnak. A mérsékelt égövi erdők övezetében élő rágcsálók népességvizsgálatában például a résztvevő csehszlovák, bolgár, szovjet (kijevi központ) és francia kutatók egyaránt a lengyel módszereket használják. A különböző országok kutatócsoportjai természetesen állandó kapcsolatban vannak egymással, így a kisemlősökkel foglalkozó munkacsoport a Varsóban lévő titkársága révén. Gyakoriak a kölcsönös látogatások és tapasztalatcserék.

Meglehetősen fejlett szakaszba jutottak a tundra övezetében folyó kutatások. A tundrai életközösségek sokban különböznek a mérsékelt égövi biocönózisoktól, mivel ott a fajok száma viszonylag kicsi és a közöttük fennálló kapcsolatok is egyszerűbbek. A tundrai biocönózisok anyagtermelését tehát viszonylag könnyebben lehet tanulmányozni. A szakemberek feltételezik, hogy az ott nyert tapasztalat alapján a szerkezeti és működési szempontból egyaránt bonyolultabb déli biocönózisok — például a trópusi erdők — kutatásához használható módszereket lehet majd kidolgozni. A tundrai életközösségeket jelenleg a Szovjetunióban, Finnországban, a skandináv államokban és Kanadában tanulmányozzák, különleges kutatóállomásokon.

Nemrégiben alkalmam volt ellátogatni az egyik ilyen kutatóállomásra, nevezetesen az Uralon túl elterülő Jamal-félsziget sarki állomására. Ezt a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Szverdlovszkban működő Növény- és Állatökológiai Intézete létesítette. Az állomás kutatócsoportja nemcsak a szárazföldi életközösségek, hanem az édesvízi biocönózisok anyagtermelését is vizsgálja. A kutatóknak korszerű szállítóeszközök — hajók, „kételtű” járművek, helikopterek — állnak rendelkezésükre.

Az agrocönózisok anyagtermelésének vizsgálata egyelőre kezdeti stádiumban van, mivel tanulmányozásuk különleges módszereket követel. Ez részben az ilyen életközösségek sajátosságával is magyarázható. Az agrocönózisokat ugyanis az jellemzi, hogy miután az emberi beavatkozás megszűntette az eredeti életközösségben létező természetes kapcsolatokat, ezek helyett egy mesterséges, rendkívül leegyszerűsített kapcsolatrendszer alakult ki.

A vetéscsergő például végső fokon meghatározza az agrocönózisok állatpopulációinak szerkezetét és az állatok időszaki vándorlását egyik életközösségből a másikba. A talajművelés és a kemizálás lényeges változásokat idéz elő nemcsak a növényzet faji összetételében, hanem az állatpopulációk szerkezetében is. Érthető tehát, ha az agrocönózisok tanulmányozása bizonyos mértékben lemarad. Jelenleg az NBP-ben résztvevő országok szakemberei a növényevő rovarok és rágcsálók népességvizsgálati módszereinek kidolgozásán fáradoznak, s nagy figyelmet fordítanak a kukorica-, búza-, lóhere- és lucernavetések s az ezek terméshozamát lényegesen csökkentő növényevő állatcsoportok (rovarok, rágcsálók) tanulmányozására.

Az NBP nagy érdeme, hogy a modern ökológia számtalan problémája közül sikerült az anyagtermelésre összpontosítania a kutatók figyelmét. Ez azonban nem öncél, hanem szükségképpen következik az emberi társadalom fejlődéséből, abból a sürgető követelményből, hogy a létét biztosítani kívánó társadalom megismerje mindazt, ami az embert hozzásegíti földünk szervesanyag-készletének növeléséhez. Ez természetesen feltételezi egyrészt a célszerű, gyors ütemű kutatómunkát, másrészt a módszertani problémák azonnali megoldását. A törekvések valóráváltását igazolják az állati és növényi sűrűségvizsgálatok eredményei is, melyek az utóbbi pár év alatt (tehát az NBP fennállása óta) nagyobb mértékben tökéletesedtek, mint a XIX. század végétől mostanáig. De nemcsak a szigorúan vett ökológiai módszerek fejlődéséről van szó. Ugyanezt elmondhatjuk a növény- és állatélettanról vagy a biokémiáról és még sok más rokon- és határtudományról is.

Az NBP sikeresen alkalmazott és tökéletesített sok már-már hasznavehetetlennek vélt módszert, például a táplálkozásanalízist, a felvett és asszimilált táplálék-mennyiség meghatározásának módszereit. Kiderült, hogy e módszerek alkalmazása nélkül lehetetlen feltárni a különböző élőszervezetek között kialakult táplálkozási viszonyokat — a trofikus kapcsolatokat —, valamint az életközösségekben történő energiaáramlást. A szóban forgó módszereket egyesek elavultnak tartották, úgyszintén az ilyen irányú kutatást is. Az NBP mozgósította a biológusokat, munkájukat felélénkítette, s nagyban hozzájárult az ilyen irányú ökológiai kutatások fel- lendítéséhez is.

Lemondtak arról az elavult elvről, hogy a biocönózisokat csakis az összes fajok teljes leírásának, pontosabban morfológiájuk, biológiájuk és ökológiájuk részletes ismeretének birtokában lehet tanulmányozni. Az NBP abból indul ki, hogy a biocönózisokat alkotó fajok fontossága nem azonos, következésképpen a jelenlegi szakaszban érdemes külön tanulmányozni a legfontosabb csoportok anyagtermelését. Ez az elvi álláspont, mely a természetben létező törvényszerűségekre alapozódik, fellendítette az évek óta többé-kevésbé holtpontra jutott ökológiai kutatást. Amikor a többéves pangásra utalunk, elsősorban az „autoökológia“ és „szinökológia“ híveinek felesleges vitájára, az ökológia tárgya és célja körül kialakult skolasztikus elmélkedésekre, valamint azokra a típus-témákra gondolunk, melyek ritkán jutottak tovább valamilyen faj sűrűségének meghatározásánál az adott pil-

lanatban és az adott éghajlati viszonyok között. Minthogy néhány évvel ezelőtt a biocönózisok szerkezetéről és működéséről kevés volt még a tudományos adat, egyesek a priori a filozófiából vagy kibernetikából átvett tételeket próbálták alkalmazni az életközösségekre. A biocönózisok konkrét tanulmányozása mindenesetre már eddig is értékes anyagot szolgáltatott, és a továbbiakban lényegesen hozzájárul a filozófiai vonatkozású általános biológiai elméletek, mint például a rendszerelmélet vagy a bioenergetika tudományos megalapozásához.

Az anyagtermelés kérdésének sokoldalú tanulmányozásával az ökológia mint tudomány kétségtelenül magasabb fejlődési szakaszba lépett, ez azonban nem tulajdonítható kizárólag az NBP-nek. Az ökológia fejlődése szorosan összefügg a természettudományok általános fejlődésével és különösképpen a molekuláris biológia jelentős eredményeivel.

Az élőanyag különböző szervezetségi szintjeinek tanulmányozása korunk egyik tudományos szükségyszerűsége lett. A biocönózis az élőanyag szervezetségének egyik magas formája; ismerete éppen olyan fontos, akárcsak a molekula vagy a sejt szintjén lejátszódó jelenségeké. Ezt azért kívánom hangsúlyozni, mert az utóbbi évek során nemegyszer hallottunk olyan indokolatlan kijelentést, hogy „a biológiában már csak a genetikától és az élettantól várhatunk újdonságot“. Egyesek szerint tehát az emberi társadalom szempontjából a biológia e területeinek volna csupán elméleti és gyakorlati jelentősége. Talán ezzel magyarázható az is, hogy a különböző hazai biológiai jellegű intézetek kutatási terveiben néha szinte kötelező módon „jelentkeznie kell“ a molekuláris biológiának. Ilyen körülmények között azonban fennáll az a veszély, hogy a fő erőket csak a „divatos“ területekre összpontosítjuk, és elhanyagolunk más, nagy gyakorlati és elméleti jelentőségű problémákat. Ez azért is káros lehet, mert a biológiában, akárcsak bármely más tudományágban, az ún. alapvető kutatási területek meglehetősen gyorsan változnak, ami állandóan új orientációt, újabb és újabb átszervezést tesz szükségessé. Az említett előítéletek viszont csak gátolhatják olyan hazai biológiai iskolák kialakulását és megszilárdulását, melyek képesek lennének maguk meghatározni az uralkodó irányzatot, sőt esetleg új tudományágot kifejleszteni. Végül is nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a hazai viszonyok között képtelenség művelni a modern biológia minden egyes ágát.

A biológiai alapkutatások dinamizmusára vonatkozó felfogásomat Crick angol biológusnak, a molekuláris biológia egyik megalapítójának soraival szeretném alátámasztani: „Mindenki tisztában van azzal, hogy hamarosan lezárul a molekuláris biológia fejlődésének bizonyos korszaka. Ha a DNS szerkezetének felfedezése e korszak kezdetének végét jelentette, Nierenberg és Matthey felfedezése kétségtelenül a végének kezdetét jelzi.“

Senki sem tagadja, hogy az átöröklés mechanizmusának feltárása fontos feladat. De azt sem állíthatja senki, hogy ez az egyedüli feladat. Az átöröklés mechanizmusának ismeretében természetesen növelni lehet a növényi és állati termelést is, de ennek nem ez az egyedüli útja. Egy adott biocönózis belső kapcsolatainak (talaj — növény — állat) feljavításával — ősi termelői tapasztalat — sokszor nagyobb mértékben fellendíthetjük az anyagtermelést, mint a fajok vagy a fajták genetikai feljavításával. Az „ökológiai feljavítás“ céljait szolgáló biológiai kutatások tehát szintén elsődleges fontosságúak mind a biológiai tudomány, mind a társadalom számára. Szerintem az NBP keretében folytatott tanulmányok éppen ilyen jellegűek, s nem csoda, hogy valamennyi fejlett országban a biológusok legjobbjai kapcsolódtak be ebbe a kutatási programba.

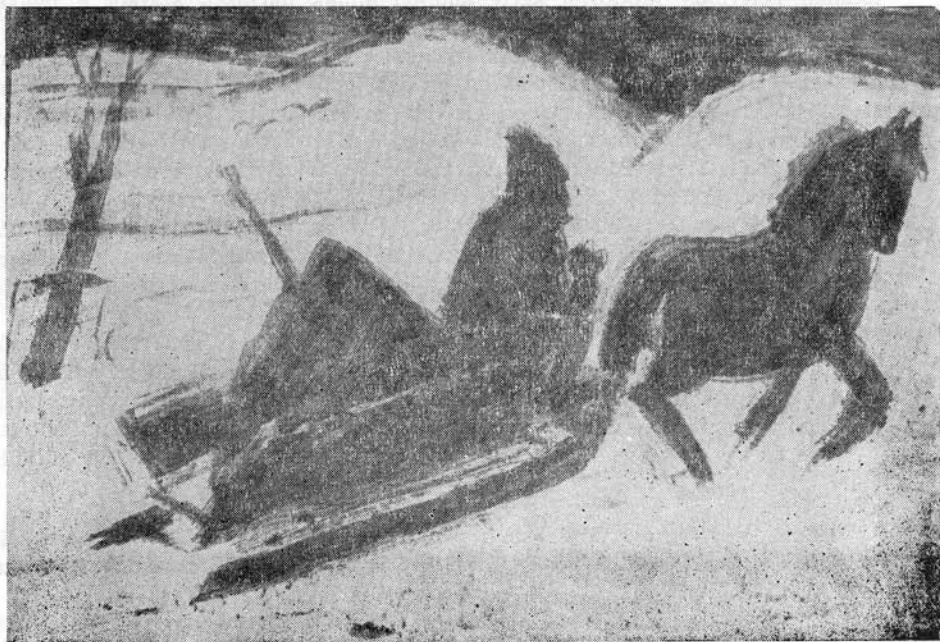
Végül szeretnék néhány sort írni a kutatóerők megoszlásáról az NBP-ben. Személyes tapasztalatom szerint a legtöbb résztvevő országban jellemző a fiatalok tömeges részvétele mind a kutatómunkában, mind annak irányításában. Szerintem ez összefügg a tudományok gyors fejlődésével s új tudományágak keletkezésével. Egészen természetes, hogy ezeken a területeken elsősorban fiatalok, vagyis olyanok tevékenykedjenek, akik szakemberré válása egybeesik az illető tudományágak kialakulásával. Egy már kiforrott tudós, aki számottevő munkásságot fejtett ki valamilyen téren, nem irányíthat olyan új tudományágat, amely nem is létezett még, amikor ő szakemberré vált. Ezért rendkívül oktalannak és károsnak tartom azt a követelést, hogy egy morfológus, rendszertanász vagy fiziológus feleljen az ökológiai vagy molekuláris biológiai kutatásokért. Olyan egyetemes felkészültségű emberek, akik mindenhez értenek, ma már nem léteznek, hiszen a tudományban Arisztotelész óta állandó a differenciálódás.

Országunk csatlakozása a Nemzetközi Biológiai Programhoz rendkívül fontos. Annál is inkább, mert az NBP keretén belül jó néhány hazai biológiai vonatkozású probléma is kedvezőbb megoldást nyerhet. Elsősorban a Duna deltájának rendezésére gondolok, a mezőgazdasági hozam fellendítésének lehetőségeire, új erőforrások feltárására, a kártevők leküzdésére, a természet védelmére. Mindez azonban elsősorban tőlünk függ, hiszen a kutatómunka hatékonyságát nagymértékben már a témaválasztás is meghatározza.

Működési szabályzatának megfelelően csakis hozzáértő és felett anyagi alappal rendelkező kutatócsoportok munkatervei kerülhetnek be a Nemzetközi Biológiai Programba. Részvételünk nem lesz formális akkor, ha gondoskodunk arról, hogy maradéktalanul hasznosítsuk az ilyen természetű nemzetközi együttműködésből fakadó előnyöket: a dokumentációt, szimpozionokat, kölcsönös és operatív módszertani tájékoztatást.

Hamar Márton

Maszelka János: Trágyahordó

Besztercei muzsikus a gyulafehérvári udvarban

Bethlen Gábor három kiadatlan levele

A XVII. század viharos első évtizede után Bethlen Gábor széles látókörű politikája és humanista műveltsége, kiegyensúlyozott emberi és uralkodói magatartása révén Gyulafehérváron egyre elevebb, gazdagabb tudományos és művészi élet kezdett kibontakozni. Jeles professzorok tanítottak az általa alapított akadémián, s akkori lehetőségekhez képest jól felkészült muzsikusokat hozatott udvarába. Morvaországból, Páduából, Danzigból, Krakkóból toborozták udvari zenészeinek egy csoportját. Mások Bécsből vagy Németországból kerültek a fejedelmi székhelyre. „Az Francusok között felette jó trombitások vadnak, egy igen fő trombitást azért hogy szerezzetek, felette igen kérlek szerető hiveink, a nélkül meg ne jőjjetek; de excellentissimus legyen, csak közönséges jót ne is hijjatok” — írta egy alkalommal követének. Spanyol gitárosát igen jelentős fizetéssel hívta udvarába.

Muzsikusai között volt hegedűs, lantos, citerás, virginás (virginál: a zongora egyik őse), „öreg hegedűn” (viola da gamba, a mai cselló őse) játszó zenész, de kezelni tudták a theorbát (mélylant), a kornétát (kürt) is. S természetesen nem hiányzott az elmaradhatatlan trombitás, dobos, az orgonista és az énekes. Ha mindezekhez hozzávesszük a töröksípост, nagyjában előttünk áll a korabeli udvari együttes.

1618 után külföldi udvari muzsikusainak egy része hazament. Ezért egyik alkalommal Esterházy Miklóstól kérte kölcsön annak hárfását. Máskor a nagyszebeni muzsikusokat vitette udvarába.

Beszterce régi zenei életének nyomait kutatva, Bethlen Gábornak három, a besztercei bíróhoz intézett, kiadatlan levelét fedeztem fel a városi levéltárban. Az első kettőben lakodalomra rendelte a volt udvari virginást. A harmadikban Fehérvárra kéri a Besztercére érkezett bécsi muzsikust, hogy tájékozdjék az ottani zenészek felől. Mint tudjuk, még ugyanazon esztendő végén meg is érkezett Bécsből néhány zenész az udvarba.

Az első két levél külön érdekessége, hogy az írónak hivatalos szövege után, az utóirat [P.S.] Bethlen kezeírása. A harmadikban csak az aláírás a fejedelemé. Az első levélben felhívta a város figyelmét, hogy követekinek lovakat biztosítsanak —, ezek Moldva uralkodóját mentek meghívni a lakodalomra.

A levelekben említett muzsikus, Preyszinger János, Németországból került orgonistaként az udvarba. Később besztercei asszonyt vett feleségül, s itt telepedett le. Amint a levelekből kitűnik, Besztercére való költözése után is szerepet játszott a fejedelmi udvar zenei életében, nemcsak orgonistaként, hanem virginásként is.

Lássuk ezek után a három levelet; a kor szokásos latin bevezetője nélkül.

I.

Miuel hogy vdvari virginasunk megh betegueden tiztinek megh nem felelhet: Hadgiük es para[n]czolliük hüségednek, hogy az elebbeni Virginasunkat Preyszinger

Janost kesedelemnelkül küldgie hozzank ide Feyer Varra, zekeret rendezen alaia. Sicus non facturi. Datu[m] in Ciuit[at]e n[ost]ra Alba Julia die 30 Octobr. A[nn]o D[omi]ni 1624.

[P.S.] Vgj Jeoyen hogj az lakodalomigh ith lehessen ezt el ne halgasatok. [Ha]eo el Jeonj nem akarnais, de el kvigjet[e]k akarathia ellenis.

Ez mi Emberinket az Vajdahoz el kisertesetek, louakat adasatok alajok.

Gabriel m[anu] p[ro]pria]

II.

Miuel Udvari virginasunk betegsegebeol meg sem jogiult megh; az Musica pedighlen virginasnelkül el nem lehet: Hadgiük es serio parancziolliük hüseghteknek, hogy ez levelünk veven, mindgiarast Preissinger Janost, szekerett rendelven alaia, kuldgie ide hozzank Feyervarra hüseghtek. Secus non factur. Datum in Ciuitate n[ost]ra Alba-Julia, die 2 February An[no] 1625.

[P.S.] Semmith ne kessek, hanem ugy expediallya husegtek hogy ez jeouendeopenteken okuetetlen itt Feiervarat legyen, ha eletet szereti, miuel az Czaszar feokeouete ess Cancellariussa Czeoteorteokeon be ieo ide, ha pedigh megh indult uolnajs Beczy fele, mingjart postat kulgyetek utana, ess megh iriatok neki hogyeyel nappal syessen, ugy hogy penteken it legyen

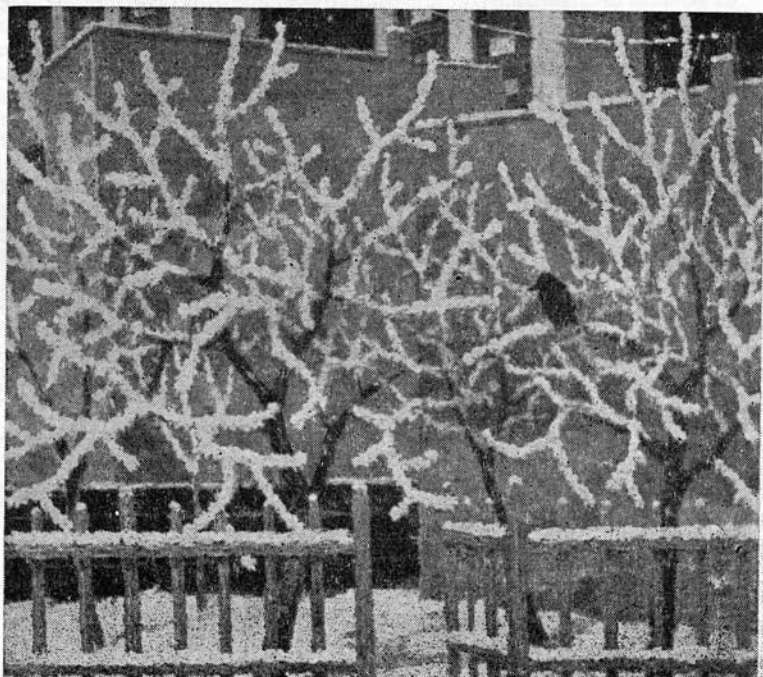
Gabriel m[anu] p[ro]pria]

III.

Hadgiuk s paranchiolliukis Hüseghteknek, az mely ot valo Virginas mostans Beczből le jeöt, azt ez levelünk veven mingiarast külteön küldgie ide hozzank; hogy az ot fen leveö Musicusok allapotia felöl tudakozhassunk tüle; Secus non facturi. Eiodem in reliquo benigne propersi manere. Datum in Civit[at]e n[ost]ra Alba Julia, die 23 May A[nn]o D[omi]ni 1625.

Gabriel m[anu] p[ro]pria]

Bevezette és közli: Benkő András;

Nagy Albert:
Zuzmara

Könyvterjesztés és hitelpolitika

(Több mint két évtizede vagyok újságíró, szeretem is a mesterségemet, s az utóbbi hónapokban mégis gyakran lehangoltan ülök le az írógéphez. Mintegy másfél esztendeje az Irodalmi Könyvkiadónál dolgozom, s annyi megoldatlan ügyre bukkantam, annyi papírfalba ütköztem, annyi paragrafus hurkolódott kezemre-lábamra, hogy kiadói minőségemben nemegyszer szinte tehetetlennek bizonyultam; mindannyiszor írógéphez ültem — hogy a kiadói embert segíthesse az újságíró ...)

Sajna, úgy látom, nem bizonyultam elég jó újságírónak sem. Hiába írtam meg százharmincezer példányszámú napilapban, hiába írtam meg hosszasan különféle folyóiratokban, hetilapokban sok gondunk-bajunk — ettől még semmi sem mozdult ... Hadd említek meg néhány példát. Keveslettem volt a Forrás-sorozat példányszámát. Keveslették mások is; s nemcsak a szerzők. Kiderült, hogy lenne némi lehetőségünk előfizetészerű megrendelések alapján a könyvterjesztő megállapította példányszámon felül is bizonyos mennyiséget nyomtatni. Nosza, az Ifjúnunkás hasábjain — tehát harmincezer példányban — felhívással fordultunk az olvasókhöz. Táblázatot közöltünk a Forrás-kötetek 1967-es példányszámairól tartományként, s közöltük, hogy miképpen lehet egyéni rendelést beküldeni. Nagy örömünkre rövidesen Páskándi Géza csatlakozott elképzelésünkhöz, s azt ki is bővítette. Meg voltam győződve róla, hogy ha nem is ezrivel, de százával csak érkeznek majd be válaszok. Hiszen az mégiscsak felhőborító volt, hogy — teszem azt — Király László Vadász-tánc című kötetéből az akkori Brassó tartomány, melyhez Sepsiszentgyörgy is tartozott, mindössze 9 példányt rendelt. Nos, valljam, be hát itt, az irodalmi nyílvanosság előtt: egyetlen választlevelet sem kaptunk.

A Korunk a kiadó rendelkezésére bocsátotta tavaly novemberben a hátsó borítólapot: rendezzünk közvéleménykutatást. Legfontosabb sorozatainkat hirdettük meg. A Korunknak az a száma több mint 3000 példányban jelent meg. És tessék figyelembe venni: nem főként középiskolások számára, mint az Ifjúnunkás, hanem elsősorban igényes értelmiségiek számára. Bevallhatom, hogy az olvasók 10%-a sem reagált a felhívásra.

Beke György nagyterjedelmű bátor és okos riportot közölt a könyvterjesztésről az Igaz Szóban. Ismét: semmi eredmény. Hasonló írások jelentek meg a Korunkban, az Igaz Szóban, az Utunkban, a sepsiszentgyörgyi Tükörben, a brassói Új Időben és egyebütt. Semmi eredmény. Talán azért, mert lapjaink még nem szokták meg, hogy választ s orvoslást igénylő anyagaikat megfelelő kísérőlevéllel, tehát választ sürgetve beküldjék az illetékes szerveknek. Az a gyanúm ugyanis, hogy ezeket a közleményeket — melyekben bizonyára sok helyes javaslat és megfontolt bírálat jelent meg — senki illetékes el nem olvasta. S mi több: talán az olvasók sem olvasták el — másképp igazán érthetetlen, miért képzelik — és írják — ma is sokan, hogy a könyvek példányszámát és elosztását a kiadó dönti el.

E zárójelbe illesztett sorokat azért bocsátottam előre, hogy bevallhassam: őszintén szólva, kevés értelmét látom az alábbiaknak; ha mégis szükségesnek tartom e pillanatban mindezek kimondását, annak ma már inkább erkölcsi oka van: még mindig úgy érzem, nem szabad nem beszélnünk.)

Igen-igen megörvendtem az *Utunk* augusztus 2-i számában Antal József cikkének, mely a könyvterjesztés kérdését végre a könyvkereskedelem szempontjából is felvetette. Ehhez azonban ugyancsak a fentemlített „perszónalunióra“ volt szükség: Antal József, akárcsak én, újságíró is, amellet, hogy a könyvterjesztésben felelős munkát végez. Hadd jelentsem ki nyomban: tökéletesen egyetértek a következő mondatával — amint azt az elmúlt másfél esztendőben, prospektus-katalógusainkat bírálva, ki is fejtettem nemegyszer —, hogy: „zsákbamacska módjára vagyunk kénytelenek előzetes szerződést kötni olyan könyvek árusítására is, amelyek legtöbb esetben még csak mint címek élnek az írók fejében.“

Mit tehetnék hát hozzá?

1.

A kapitalizmusban az író olyan mértékben kapja meg, rendre, honoráriumát, amilyen mértékben a könyve elkél — mint ahogy a kiadónak is az áru folyamatos elkélése szerint fizet a könyvkereskedő. Nálunk a szerző a könyv megjelenésekor a honorárium teljes összegét megkapja, és a könyvkereskedő is egy tételben veszi át és fizeti ki az „árut“ a kiadónak. Az író és az irodalom szempontjából ez kétszrösen helyes és szocialista módja a javadalmazásnak; az író ugyanis akkor kapja meg honoráriumát, amikor műve végleges formában testet ölt (lényegében már akkor meg kellene kapnia a munkája ellenértékét, amikor elvégezte, amikor átadta), másrészt ily módon lehetségessé válik a művészi érték éles elválasztása a kereskedelmi értéktől — mert ugyan miféle honoráriumot kapna, mondjuk, a 700 példányban megjelenő s darabonként 5 lejért árusított verseskötet szerzője, ha részesedése valamiféle százaléka lenne a könyvkereskedelmi forgalomnak?

A könyvterjesztő hálózat tehát *előlegez*. Ehhez — hogy egyszerűsítsük az eljárást leírását — a bank nyújt hitelkeretet a könyvkereskedelemnek. A hitelt a könyvterjesztő hálózat könyvekbe fekteti be. Ha a könyvek nem kelnek el, a hitelkeret befagy. A könyvterjesztőnek tehát létkérdés, hogy ne rendeljen több könyvet, mint amennyit gyorsan el tud adni — hogy a hitelkeret hamar felszabaduljon, újabb könyveket vehessen át, forogjon a pénz. A hitelkeretet azonban azok a könyvek is befagyasztják, amelyek *természetszerűleg*, mondhatni, törvényszerűen lassan fognak el; bizonyos fajta szakirodalom például csak évek hosszú sora alatt kél el. Ha tehát a könyvterjesztő nem követ is el hibát a példányszámok megállapításában, vagyis nem rendel túlzott mennyiséget, hitelkeretének egy része akkor is: holt tőke. De a hitelkeret maga is megszabott — nem korlátlan.

Egyszerűsítsünk tovább. Tegyük fel, hogy egy könyvesboltnak 100 000 lej áll rendelkezésére, a kiadói prospektusok pedig 1000 címet ajánlanak a következő évre. A könyvkereskedő ismeri vevőkörét, tudja, melyik címből — könyvből — nincs szüksége egyetlen példányra sem, melyikből kell kettő, és melyikből ezer. Összeállítja a rendelését — és a végösszeg nem 100 000, hanem 500 000 lej. Hiába biztos abban, hogy az 500 000 lej értékű könyvet is el tudja adni, mégpedig gyorsan — a hitelkeret nem teszi számára lehetővé a félmilliós rendelést. Csökkenti tehát 100 000 lejre. Így történhet meg aztán, hogy a román nyelvű Slavici-sorozatból, noha kötelező iskolai olvasmány és egyébként is nagy az érdeklődés iránta, az országos rendelés jóval alatta marad a reális szükségletnek. Így fordulhat elő, hogy a Horizont-sorozatból, habár évi összpéldányszáma két év alatt 64 000 példányról 500 000 példányra növekedett, még mindig nem kerül elég a boltokba.

Azt kérdezheti az olvasó: hát akkor miért nem nő a hitelkeret?

Erre is egyszerű a válasz. Mert a pénz nincs gumból, nem nyújtható. Nincs az a hely a világon, ahol a tőke-hitel korlátlanul áll rendelkezésre. A mi szocialista nemzetgazdaságunknak például létszükséglete a vegyipar állandó fejlesztése; mégsem építtetjük meg valamennyi vegyi üzemünket egy év alatt — noha igen jövedelmezők. Kénytelenek vagyunk öt- vagy tízéves vagy huszonöt éves tervlatokban gondolkodni.

2.

Zsákbamacskát adunk el sokszor a könyvkereskedőknek. Igaz. Júliusban, augusztusban küldjük nyomdába a jövő évi terv prospektusát, melyben röviden ismertet-

jük a készülő könyveket, és azt is, hogy kb. mennyibe kerülnek és mekkorák. Ezt a tervet azonban már februárban készítjük el, februártól kezdve „esik át“ különféle tanácsüléseken, vitákon — és júniusban, legkésőbb júliusban áll módunkban az utolsó, véglegesítő módosításokat eszközölni rajta. Csakhogy ekkor még jó néhány kézirat „a levegőben lóg“: ha Bajor Andor regényt ígér decemberre, nem hagyhatjuk ki a jövő évi megjelenési tervből, hiszen alig várjuk, hogy Bajortól nagyformátumú szatirikus regényt kapjunk. A *javaslata* adatait írjuk hát be a tervbe. Mi történik azonban, ha a regény nem háromszáz, hanem ötszáz oldalas lesz, ha nem regény, hanem elbeszélés-ciklus lesz, ha címe nem *Öt liter krumpli*, hanem *Vadásztörténetek a jövőből* lesz, ha minden második sorát kék nyomdafestékkel kell nyomnunk, és ha az illusztrációkat Picasso kék periódusának műveiből kell kiválogatnunk, amiért, teszem azt, ötezer dollárt kell fizetnünk? És ha, mindezekért, a kötet ára nem 6, hanem 24 lej lesz?

Lemondunk a 69-es kiadásáról?

Nem.

A hitelkeret azonban, ugyebár, nincsen gumiból, és a könyvterjesztő, amely Bajor Andor regényéből, hat lejes alapon, 10 000 példányt rendelt, tehát Bajorra 60 000 lejt „kontemplált“, esetleg közli velünk: mivel a kötet ára megnégyszereződött, a hitelkeret pedig nem, továbbra is 60 000 lej értékben vehet át tőlünk Bajor-könyvet, tehát 10 000 példány helyett 2500 példányt.

Nyilván, a példa túl merev, a könyvterjesztő pedig nem éppen ilyen merev. De a valóság kissé hasonlít e merev példához. Ha pedig azt is hozzáteszem, hogy nemcsak a könyv adatai (terjedelme, ára stb.) változhat meg, hanem egyik-másik könyv értékében és műfajában is végül más lesz, mint ahogyan mi beharangoztuk — akkor világos, hogy a könyvterjesztő vállalatot sokszor igen furcsa helyzetbe sodorjuk. (Földes László tanulmánykötete érte el eddig e műfajban a legnagyobb hazai és külföldi rendelést; mivel azonban a könyv terjedelme s így ára is a tervben jelzettnek közel a duplájára nőtt, a könyvterjesztő vállalat kénytelen volt csökkenteni a rendelését — jóval a reális szükséglet alá, amelyet az első fázisban éppen maga mért fel eléggé pontosan.)

3.

Mégsem éppenséggel zsákbamacska mindaz, amit a könyvkereskedő egy prospektus alapján rendel meg. Nem arra hivatkoznék ezúttal, hogy a világon mindenütt könyvkereskedők és olvasók is *prospektusok alapján* rendelnek könyvet, s hogy nincsen prospektus, mely *mindent* elmondana egy műről: vagyis annyit, amennyit végül is csak a mű elolvasása nyújthat. Azért nem hivatkozom erre, mert a könyvkereskedők joggal vehetnék a szemünkre, hogy a terveinkben közölt előzetes könyvismertetések viszont távol állnak attól, amit kimerítő vagy érdekes tájékoztatásnak nevezhetnénk. Inkább azokról a könyvekről beszélnék, amelyek valójában nem is szorulnak ismertetésre.

A verseskötetek nagy része ilyen. Király László tavalyi Forrás-kötete például 1000 példányban jelent meg, s mint ismeretes, pillanatok alatt elkelt. Nos, új verseskötetéből mégis mindössze 400 példányt (!) rendelt a könyvterjesztő. Ezt még a hitelkeret szűk volta sem igazolja. Sinkó Zoltán főleg Kolozsvárt oly népszerű *Ravasz szavak* című kötete rendkívül gyorsan elfogyott; amikor pesti rendelésre utánnymást készítettünk elő, megkérdeztük a könyvterjesztő vállalatot, mennyit kíván belőle. (Antal József, a kolozsvári könyvterjesztő vállalat — ha jól tudom — propagandafőnöke ezeket írta említett cikkében: „... a legsürgősebben be kellene vezetni általában minden jelenkori szépirodalmi könyv esetében az úgynevezett többkiadásos módszert. Vagyis: az első kiadás lényegében amolyan »izelítő« lenne, siker esetében pedig következne egy második, harmadik vagy éppen akárhányadik kiadás.“) Nos, mennyit rendelt tehát a kolozsvári könyvterjesztő vállalat Kolozsvár egyik népszerű, a soktízezer példányszámos helyi napilapból, az *Igazságból* oly jól ismert humoristájának a könyvéből — *miután* az „első kiadás“ nagy sikeréről, kelendőségéről meggyőződhetett?

Rengeteget rendelt.

Kereken ötven (50!) példányt...

Hadd mondjam el, hogy a kiadó magyar szerkesztősége az elmúlt fél esztendőben — azt hiszem, az elmúlt két évtizedben először — gyakran folyamodott a gyakorlatunkban egyébként nem is létező, semmiféle szabályzatban elő nem írt és

lehetővé nem tett „többkiadási módszerhez“. Ugyanis valahányszor az export-rendelés későn érkezett, és ezért újranyomtuk a könyvet, megkérdeztük a könyvterjesztő vállalatot: igényel-e további, újabb mennyiséget. S ezt természetesen nemcsak a Horizont-kötetknél... Simon Magda *A nagy futószalagon* című könyvéből eredetileg 2700 példányt, a „további nyomáskor“ újabb 3000 példányt szállítottunk a hazai könyvesboltoknak, Sinkó Zoltán könyvéből azonban már csak 250 példányt rendelt az országos hálózat. A Forrás-kötetek sikere — mely szinte független az egyes kötetek színvonalától — közismert, ez az „áru“ tehát nem zsákba-macska; a könyvterjesztők rendelései mégsem növekszenek, ellenkezőleg, csökkennek.

Miért?

Nem tudja ezt sem a kiadó, talán a terjesztő sem, legfennebb az a magasságos mindenható, no meg az a szent hitelkeret.

Azok a bizonyos eladatlan könyvek

Láttam a magyar nyelvű szépirodalmi könyvek 1967 utolsó napjaiban elkészített országos leltárát. Az év utolsó heteiben megjelent, s ezért forgalomba gyakorlatilag még nem is került könyvek kivételével az *országos leltár* az elmúlt öt esztendőben megjelent s eladatlan könyvekből oly csekély értéket képvisel, hogy ennyit nem egy egész ország könyvterjesztő hálózata, de még egy hajdani kisvárosi kis könyvkereskedő is gond nélkül raktározhatott.

Sajnos, a szépirodalmi művek példányszámának rovására megy a *nem szépirodalmi* művekből felhalmozódott, nagyrészt ócska raktárkészlet, azaz a készlet révén befagyasztott hitelkeret. Amíg a hitelkeret és a raktárkészlet nyilvántartása és kezelése nem történik *kiadónként és könyvtípusonként*, addig az ország kultúrája s nyíli meg e kancsal könyvelést. A könyvkereskedő azért nem vehet át több példányt a Király László idei, kitűnő új verseskötetéből, mert pénze ott fekszik a tíz évvel vagy még többel ezelőtt kiadott, teszem azt, erdőszávitelési szakkönyvben.

A könyvterjesztő vállalat marosvásárhelyi központja jó ideje a reális szükséglet szintje alatt rendel, mert sok százezer leje „befefagyott“ az eladatlan raktárkészletbe. Ez olyan, mintha egy élelmiszerbolt azért nem rendelhetne *kenyeret*, mert túl sok az eladatlan *cipőkrémje*.

Azt írja Antal József kollégám, és joggal: „A vásárlók reális igényeinek feltérképezése nélkül, tehát a piackutatáson alapuló közvéleménykutatás nélkül ma már nem lehet jó, gazdag és okosan összeállított kiadói tervet készíteni.“

Helyes.

De:

a) A kiadónak ehhez nincs apparátusa. (Tulajdonképpen ahhoz sincsen, amit mégis elvégez. 1966-ban az Irodalmi Könyvkiadó magyar munkaközösségében egy szerkesztőre nem egész 68 kiadói év szerkesztése jutott — idén kb. 150, jövőre mintegy 210 év jut. Emellett a tíz szerkesztő rengeteg szervezési, technikai, adminisztratív és propagandamunkát végzett és végez.)

b) A kiadó ennek ellenére tett bizonyos közvéleménykutató kísérleteket. Mint kitűnt, eredménytelenül.

c) A könyvterjesztő vállalat két-három évvel ezelőtt végzett ugyan országos, kérdőíves felmérést, de azt hiszem, ez módszerben elhibázott volt, eredményeinek tudományos feldolgozása pedig nagyrészt titokban maradt.

Nyilván igaza van Antal Józsefnek, hogy a komoly piacfölmérés nagy segítségünkre lehetne a kiadói terv összeállításában. E pillanatban azonban az a helyzet, hogy — legalábbis a mi említett szerkesztőseink esetében — a kiadó javasolta magasabb példányszámok az esetek 90 százalékában közelebb állnak a reális szükségletek szintjéhez, mint a könyvterjesztő — országos „ankét“ alapján készített — rendelései.

Nyilván abban is igaza van Antal Józsefnek, hogy „az író-kiadó-terjesztő közös és közvetlen anyagi érdekeltisége és erkölcsi felelőssége nélkül nem lehet a könyvkiadás frontját tovább szélesíteni, minőségét emelni“. A mondat igazságait azonban felbontanám:

1.

Az író anyagi érdekeltiségének kérdését talán ne sokat feszegezzük. Horváth Imre remek verseskötete mondjuk ezer példányban, XY krimije viszont harminc-

ezer példányban jelenik meg. Az anyagi érdekelttség elvét az alkotásban a szocializmus szerencsére elsősorban a művészi érték védelmében alkalmazza, s ebbe nem mindig keverhető bele a kereskedelmi érték...

2.

A kiadó anyagilag éppoly érdekelt, mint a terjesztő — lévén, hogy többek között nyereség-terve is van, s nem is kevés — azt viszont nem tudom, milyen *erkölcsi felelőssége* van a terjesztőnek a valóságban. Pillanatnyilag — s pillanaton, most értsünk egy-két évtizedet — a terjesztő *minimális* kockázattal *maximális* gyorsaságú forgalmat igyekszik biztosítani.

Antal József mondata azonban így folytatódik: „Jelenleg az író csak addig törődik könyvének a sorsával, amíg azt kézirat formájában át nem adta a kiadónak, ez viszont csak addig viseli szívén a könyv sorsát, amíg az napvilágot nem lát. A többi a terjesztő, az eladó dolga.“

Hát itt már ellent kell mondanom. Mert:

1.

Nem jól ismeri Antal József az írókat, ha azt hiszi, hogy csak addig törődik könyve sorsával, amíg kéziratát át nem adja. Hajaj! De még mennyire törődik — azután! Mennyi fájdalmas pillanatot él át! Amikor megtudja, hogy mekkora példányszámot „kapott“. Amikor olykor megpróbálja módosítani a példányszámot. Amikor figyeli, hogy milyen a könyve visszhangja. Amikor hiába várja, hogy a könyvterjesztő vállalat propagandistája meghívja dedikálással egybekötött, ünneppélyes bemutatásra. Amikor levelet ír a kiadónak és közli, hogy hol s mikor keresték könyvét eredménytelenül az olvasók. És így tovább.

2.

Bár a kiadónak is csak addig kellene szívén viselnie a könyv sorsát, amíg napvilágot nem lát! Dehát ehelyett rendszeresen kimásolja a könyvterjesztő központnál a megyénkenti rendeléseket, tiltakozik, interveniál, cikket írat, nyilatkozik rádióban, sajtóban, közvetlen telefon- vagy levél-kapcsolatra lép a helyi terjesztőszervekkel, megszállottként járja könyvesboltjainkat, könyvjelzőket nyomtat, szerzőkatalógust szerkeszt reklám-célokból, s még az is előfordul, hogy egy szerkesztőjét a legnehezebb időszakban „kiemeli a termelésből“, hogy alapos elemző jelentést készíttessen vele hat hónap termésének teljes sajtóvisszhangjáról, vagy kiküldje a megyékbe, végigjárni a könyvesboltokat. Igen, sajna, a kiadó, noha nincs erre berendezkedve, mégis szinte annyit dolgozik a könyv érdekében a megjelenés után, mint amennyit a megjelenéséig dolgozik rajta.

3.

A többi a terjesztő, az eladó dolga?

A terjesztő, sajnos, rosszul fizetett s tulajdonképpen — a legtöbb esetben — szakképzetlen ember. Hiszen még a főnökei között is akad olyan, aki — Brassóban — azzal indokolta a Szabédi-kötetre beküldött kilenc példányos tartományi rendeltést, hogy „ilyen ismeretlen, fiatal kezdő író könyve esetében nem lehet többet kockáztatni“.

És egyéb furcsaságok:

Gyöngyösi Gábor az *Ifjúmunkás*ban (1968. január 18.) azt írta, hogy a díszes könyvek helyett jobban örülne a gyorsan megjelenő, akár igénytelenebb kivitelű könyveknek; főként azt szeretné jobban, ha „az első köteteket, a fiatal írók... első opuszát igénytelenebb külsővel, de sokkal rövidebb átfutási idővel juttatnánk el a könyvesboltokba“.

Mindig nagy érdeklődéssel olvastam Gyöngyösi Gábor érdekes könyvkritikáit. Ezen a jegyzeten azonban elámultam. Lehetséges lenne, hogy ne ismerné a Forrás-sorozatot? Hiszen ezek az „első könyvek“ aztán igazán „igénytelen külsővel“ jelennek meg — *füzve* — a feketén kívül egyetlen szinnel a borítólapon, végtelenül egyszerű kivitelben. Tán csak nem tartja díszkiadásnak a Forrást? Vagy talán volt egyetlen „első kötet“ is, mely díszkiadásban jelent volna meg? Egy sem.

Az átfutási idő.

Erre bőségesen válaszolt Beke György az *Igaz Szóban*. Most csak azt tehetném hozzá, hogy idén a Forrás-kötetek átfutási idejét még a bizonyos fokú kötelező ritmicitás fölborítása árán is meggyorsítottuk: valamennyi kötetünk — több mint kétszer annyi, mint 66-ban — három negyedév alatt jelenik meg, ahelyett, hogy arányosan elosztottuk volna őket mind a négy negyedév egész tartamára.

Más itt a baj.

Hiába kapunk ma kézhez egy remek Forrás-kötetet — ha menetközben beiktatjuk a tervbe, teszem azt július közepén, a könyvterjesztő rendelését legjobb esetben a következő negyedév közepén kaphatjuk meg, azaz november közepe táján. A nyomda viszont példányszám-meghatározás nélkül nem fogadhatja el a kéziratot; hiába adjuk le azonban novemberben, a kötet decemberben már nem jelenhet meg. Arról nem is szólva, hogy a *negyedik negyedévi megjelenési tervet júliusban már rég leszerződöttük a nyomdával*. A júliusban beérkező Forrás-kötet tehát, föltéve, hogy előre tudtunk róla, és beiktattuk a jövő évi tervbe, s így az év végéig megkapjuk a terjesztő rendelését, legjobb esetben a jövő év első negyedében jelenhet meg.

Mindez tehát egyfelől nem függ a kiadótól, másfelől nem függ az „igényesebb kiviteltől”.

Azt hiszem tehát, Antal József cikkét a következőkkel egészíthetném ki:

1. A legjobb megoldás: az előfizetéses rendszer lenne. Az előfizetők kapjanak heti vagy havi, részletes prospektust, jelölik meg a megrendelt címeket, és a kijegyzetelt prospektust küldjék be.

2. Az „alacsony példányszámú műfajok” (verseskötetek, esszék, tanulmányok, szakirodalom) esetében az állandó vásárlóközönségre, állandó előfizetőkre kellene „építeni”.

3. A kiadónak legyenek saját könyvesboltjai és rendelési osztályai, melyek postán is megküldik a kért könyveket.

4. A falusi könyvterjesztést el kell venni a szövetkezetektől, és át kell adni — százalékos jutalékkal — a falusi könyvtárosoknak, nyugdíjas tanítóknak.

5. Az összes kölcsönkönyvtárakat könyvkereskedelmi részleggel kell egybekapcsolni.

6. Általánossá kell tenni a részletfizetési eljárást, különösen sorozatok esetében.

7. Be kell állítani százalékos ügynököket.

8. A könyvkereskedők is legyenek jutalékosok, és rendelhessenek közvetlenül — anélkül, hogy helyi és nem helyi fölöttes szervek módosítanák rendelésüket.

9. A kiadók szállíthassanak hitelbe is könyvet a boltoknak.

10. Egyetemi hallgatók olyan szerződéses alapon vásárolhassanak könyvet, hogy számlájuk kiegyenlítését fél évvel az egyetem elvégzése után kezdjék meg, és két év alatt fejezzék be a részletek kifizetését.

A javaslataimat folytathatnám.

Sajnos azonban, nem hiszem, hogy sok értelme volna.

Bodor Pál

IFJÚSÁG-NEVELÉS

A kíváncsiságtól az érdeklődésig

Két évtized távlatába tűnt diákságom emlékei közül néhanapján felmerül egy-egy nyomasztó vagy kellemes emlék. Ez utóbbihoz tartoznak az elmaradt algebra vagy latin órák, amikor feleltetés helyett kedvünkre ordítottunk vagy diskuráltunk. Tanítványaim szavából ítélve ezek az érzelmek ma sem változtak. A különbség csupán az, hogy a szolgálatos tanár nem hagyja magára az osztályt. Ilyenkor hangzik el a sztereotíp felszólítás: „Vegyétek elő könyveiteket és készüljetek a következő órára”. A helyettesítés kérdése azonban ezzel még nem oldódott meg. A diák túltengő mozgásenergiáját szeretné levezetni s a váratlan változás felett érzett örömet gyakran rendbontásban fejezi ki, a tanár viszont a fegyelmet igyekszik biztosítani.

Egyes nevelők rájöttek arra, hogy sokkal kevesebb energiával teremthetnek rendet, ha valamilyen érdekes eseményről, tapasztalataikról, külföldi utazásaikról mesélnek. Az utóbbi időben magam is így jártam el. Azonban néhány helyettesítés után úgy éreztem, kifogytam az érdekes mondanivalóból. Ekkor támadt az az ötletem, hogy őket kérdezzem meg: miről szeretnének hallani.

Ezt a mondatot egykori diákságomnak egy másik kedves emléke adta. Annak idején az ún. „csendes nap”-nak volt egy vonzó mozzanata. Kis papírlapokra ki-ki névtelenül felírta azt a problémát, ami őt foglalkoztatja, s az előadók a maguk tudása szerint nyújtottak felvilágosítást tudományos, etikai vagy szexuális kérdésekben. Nem hiszem, hogy lett volna tantárgy, amely annyira lekötötte a tanulók figyelmét, mint a maguk izgalmas kérdéseire kapott ad hoc válaszok.

E hajdani tapasztalatnak mai, korszerűbb keretek között történt felelevenítésével több célt követtem: egyrészt tudni akartam, milyen tárgykörből válasszuk a helyettesítési órák beszélgetéseinek témáit, másrészt ez az ankét egyszerű lehetőséget nyújtott tanítványaim érdeklődési körének, ismereteinek, tájékozottságának a felismerésére. Kérdésem így fogalmaztam meg: *miről szeretnétek hallani tanáraitoktól a helyettesítési vagy osztályfőnöki órákon?* A tanulók vallomása felért egy gyermeklélektani tanulmánnyal, mivel lehetővé tette az egyes korcsoportokra, a vizsgált osztályközösségekre vonatkozó jelentős következtetések levonását.

A kérdést a nagyszalontai líceum 222 fiú- és leányövendékéhez intéztem, akik közül 82-en az általános iskola felső tagozatán és 140-en a X—XI humán és egy reál osztályban tanulnak.

Iskolánk magyar tagozata V—VIII. osztályos tanulóinak fele a városi élettől némileg távoleső Füveskert településről és két környékbeli tanyaközponttól toborzódik. Szüleik 50%-ban munkások, alkalmazottak, 40%-ban termelőszövetkezeti ta-

gok és 10%-ban értelmiségiek. A IX—XI. osztályok diákjainak háromnegyede helybeli, egynegyede falusi; foglalkozás szerint 43% munkás és alkalmazott, 25% földműves és 32% értelmiségi vagy más kategória.

Az ötödik osztály 12 évesei — a szakkönyvek tudósításai szerint — jócskán túlhaladták a lelki fejlődés „kérdő korszakát“ és már otthon sem tudakozódnak sokat szüleiktől. A ritkábban felvetődő kérdések — éppen iskolai tanulmányaiknak, olvasmányaiknak köszönhetően — a korábbiaknál bonyolultabbá, mélyrehatóbbá és változatosabbá válnak. Az a fajta kíváncsiság jellemzi gondolkodásukat, amely minden tudás és ismeret szülőanyja, amely tanulásra serkent.

Ezt vártam a szalontai líceum ötödikeseitől, de csak részben kaptam meg. Az osztály 38%-a (2 fiú és 5 lány) üresen adta vissza a lapokat, de a többiek sem kérdeztek valami magvasan. Kíváncsiságuk tizenkét éves kicsiny életük és kevés tapasztalatuk talaján bontakozott ki. A legtöbb kérdés, számszerint 12, az irodalomra és a művészetre vonatkozik. Szeretnénk verseket, meséket, „történeteket“ hallgatni; kirándulásról, sportról beszélgetni; kéri, hogy két jóhangú osztálytársuk táncdalokat énekeljen. Az egyik fiú „francia verset és egy nagyon szép, kedves francia mesét“ sürget. Négy kérdés a tanulás helyes módszerére, a gyengébb tanulók megsegítésére és az osztály problémáira vonatkozik, három a helyes viselkedésre és az illemre. Tudományos és technikai eredmények felől, történelmi eseményekről, földrajzi felfedezésekről senki sem érdeklődött.

Mindebből az alábbi következtetések vonhatók le: ezeknek a 12 éveseknek a gondolkodása szűk körben mozog, az iskolai tevékenység és az osztálytársak körül; kevés kérdésük is konkrét, távlat nélküli, nem emelkedik az általánosítás magaslatára; java részük már túl van a kíváncsiskodáson, de a magasabb rendű érdeklődési kör még nem alakult ki; az értelmileg fejlettebb gyermekek sem tudják vágyaikat konkretizálni és gondolataikat formába önteni.

Mindezek magyarázatára — az életkor vitathatatlan korlátain kívül — felhozhatjuk egy részüknek külvárosi, sőt tanyasi környezetét, az ottani elemi iskolák alacsony színvonalát, ami az osztály gyenge általános tanulmányi eredményeiben is tükröződik. Visszahúzó erőként hatnak az osztályt ismétlő tanulók, akik 26%-ot képviselnek. Mivel az ankétig csak fél év telt el, ez idő alatt osztályközösséggé nem ötvöződhettek. A tantárgyak keretében az egyes tudományágakkal éppen csak, hogy ismerkedni kezdenek, s így feleletre váró „izgalmas“ kérdéssel alig-alig találkoznak.

E következtetés érvényességét mintegy alátámasztja a hatodikosokkal kapcsolatban szerzett tapasztalat. Ők az iskola egyik legjobb osztályát alkotják, szép számmal vannak közöttük eminensek és szorgalmukkal jeleskedő lányok, kétharmaduknak apja munkás vagy kisipari termelőszövetkezeti tag és osztályfőnökük következetes, átgondolt nevelő munkát végez. E tényezők együttes hatásának tulajdonítom, hogy a 25 gyerektől 38 kérdés futott be, amelyek így oszlanak meg: gyermekeket érdeklő sajátos iskolai problémák 23; tudománypolitika 9; társasélet-etika 5; művészet 1.

Jellemző erre a korosztályra az önmaguk megismerésének igénye. Így a huszonhárom kérdező legtöbbször a tanulás módszerei mellett saját tanulmányi eredményeiről, magaviseletéről szeretné tanárai véleményét hallani, valamivel kevesebben az osztálynak mint közösségnek a gondját vitatnák meg („a bukott tanulók ügyét“).

A második csoportba ilyen kérések tartoznak: hazánk gazdagságáról és a szocializmus építéséről, városaink szépségeiről, hazánk szép tájairól, Vietnámról be-

széljen az osztályfőnök. Van, aki tudós-életrajzokat vagy éppenséggel utazási beszámolót sürget. Az etikai problémák közül csak hármat vetnek fel: mi a barátság, mi a tisztesség és hogyan viselkedjünk társaságban? Az egyetlen művészi jellegű kérdés: „régii festményeket szeretnék nézni” — írja egy leánya.

A hatodikosok kérdései nemcsak annyival színvonalasabbak, amennyit az egy évnvi korkülönbség lehetővé tesz, hanem — mint látni fogjuk — még a felettük lévő két osztály nívóját is túlszárnyalják. Ennek okát a következő tényezőkben látom: mint említettem, tanulmányi eredményük iskolaszerte kiemelkedő; osztályismétlő nincs köztük, a gyengék az előző év végén kibuktak, tanyasiak nincsenek ebben a csoportban; a közösségi érzés meglehetősen erős, és pozitív közvélemény alakult ki soraikban a tanulás mellett; intenzív az érdeklődésük egyes tantárgyak, tudományágak iránt.

Éppen e lendítő tényezők hiányával magyarázható a következő két osztálynak a vártnál gyengébb eredménye. A hetedikeseknél figyelembe kell vennünk osztályfőnökeik gyakori változását is, ami előidézöje lehetett érdektelenségüknek. Negyven százalékuk adta vissza a papírlapot ilyenszerű megjegyzéssel: „semmi különös kérdésem nincs”. Ez az arány méltán megdöbbenhetne, ha nem vennénk figyelembe bizonyos tömegpszichózist és gondolkodási resziséget. A kérdés lediktálása után két-három gyerek kényelmesen hátradől; ez a „nagyvonalúság” hatott szomszédaikra is.

A VII. osztályosok kérdései némileg már túllépnek önmagukon, és változatosabbak. Ez érthető is. Most búcsúznak a gyermekkortól és válnak serdülőkké. Gyakoribb kérdéseik: beszéljünk a tanulásról, az osztályban való viselkedésről, kirándulásról. Egy leánya az iránt érdeklődik osztályfőnökijétől, hogy „egy lánynak 14-től 20 évig milyen fontos dolgokat kell tudnia és hogyan kell viselkednie?” Van, aki a technika fejlődéséről, nyelvészeti kérdésről, úti élményekről érdeklődik, de különös, hogy a két nagyobb osztályból senki sem vetett fel erkölcsi problémát. A gyerekekre jellemző clemi kíváncsiság továbbélését tapasztaltam az ilyen kérdésekben: X. Y. tanár miért nem tartja meg rendszeresen az óráit, miért nem engednek be háromnegyed 8-nál hamarabb az iskola épületébe?

A VIII. osztályosok problémái hasonlítottak az előbbiekéhez, a különbség főleg az, hogy — érthetően — előtérbe kerülnek a pályaválasztási gondok. Uralkodnak az iskolás mivoltukra — a tanulásra, a magaviseletre — jellemző kérdések, de nem sokkal kevesebb a történelmi témákra, a kalandos utazásokra, a filmekre és a versekre vonatkozott.

A IX-esek kérdéseit tanulmányozva az előzőkhöz képest minőségi javulást találunk. Ez természetes is. Az általános iskola felső tagozatán megtörtént a tudományok alapjainak lerakása, tanulmányaik és olvasmányaik nyomán tágult a látókörük és érdeklődésük területe is. E serdülőkoron alig túljutó vagy az átmeneti időszakot éppen most élő tanulók érdeklődése túllép egyéni életük szűk keretén s: a tudományos-technikai, a társadalmi-politikai és a művészeti kérdések kerülnek figyelmük fókuszába. E korcsoport másik jellegzetessége, hogy a fiúk és a lányok kérdései differenciálódnak s így többé-kevésbé elkülönülő érdeklődési területről hoznak hírt.

Megállapításaimat igazolandó négy átfogó kategóriába osztva közlöm a IX. osztály 36 tanulójának 49 kérdését. Megjegyzem, hogy hét tanuló (többségükben lányok) válasz nélkül adta vissza a lapokat. Ez a nagy, 19%-ot képviselő arány annál inkább meglepő, ha számításba vesszük a felvételi vizsga szelektív jellegét. A tárgyörökbe sorolt kérdések így oszlanak meg:

	Fiúk	Lányok
életkorukból fakadó, tipikus kérdések	3	2
tudomány, technika, politika	17	5
művészet, sport	9	5
etikett, társasélet	—	8

Noha az osztályban a fiúk kisebbségben vannak, ők tettek fel több kérdést. Elsősorban napjaink tudományos és technikai eredményei felől vattatnák tanáraitkat. Második helyen a sport, a harmadikon az űrkutatás áll. Meglepő, hogy erkölcsi kérdése egyiknek sem akadt, ellentétben a lányokkal, akiknél éppen ez került előtérbe. Tizenhat éves, „nagyányos“ gondjaikat így fogalmazták meg: „Hogyan illik egy nyilvános helyen viselkedni?; ki a művelt ember és mit kell tennem ahhoz, hogy művelt legyek; szeretnék hallani a modern divatról és az izléses öltözködésről.“ Egyiküket hosszabb vallomásra készítette az adott lehetőség: „Szereitem az embereket és ezért szoktam társaságba járni. Azonban, ha nálam idősebbek közé kerülök, mindjárt gondolkodóba esem: miről beszélgessek velük, mert az ő témáik idegenek számomra. Másik nagy problémám: ha nekem tetszik egy nagyobb fiú és én is tetszem neki, gyakran együtt vagyunk. De neki más az érdeklődési köre, mint az enyém és kérdéseire nem tudok mit felelni. Járjak-e vele vagy sem? Hogyan oldható meg ez az ellentét?“

Tanítványaink gondolai szülőt és pedagógust egyaránt figyelmeztetnek: gyermekeinknek, növendékeinknek rengeteg olyan személyes problémájuk van, amelyekhez a tapasztaltabbaktól várják a segítséget. S hogy ezek a kérdések nem csupán egyetlen évfjázat lányait foglalkoztatják, kiderül a magasabb osztályok vallomásainak a vizsgálatakor. „Lehet-e fiú és lány között igaz barátság, olyan, mint két lány között? Ki az igaz barát, milyen alapon dönthetem el, hogy X-et barátomnak tekintsem? Hogyan kell megjelenni és viselkedni társaságban, milyen kell legyen egy lány, hogy tessen a fiúknak?“

A tizedikesek érdeklődési köreiről az alábbi táblázat tudósít:

	Fiúk	Lányok
a tipikus középiskolás kérdések	7	14
tudomány, technika, politika	13	16
művészet, sport	11	25
etikett, társasélet	8	22

E csoportok keretében a fiúk részéről hat kérdés a tudomány és technika újdonságaira vonatkozik, öt-öt kérdés az irodalomra, írók életére, új könyvekre, valamint a baráti és a fiú—lány kapcsolatra. Harmadik helyen a sporteredmények s utána az űrkutatás áll. A lányok már említett etikai problémái után az irodalmi kérdések következnek, majd a tudományos és a sporteredmények felőli tájékozódás. Humán szakos mivoltukat főleg az alábbi kérdések tanúsítják: „Hogyan lehet egy idegen nyelvet minél jobban elsajátítani? Beszéljenek a tanárok azokról a népekről és országokról, amelyeknek a nyelvét tanítják. Hogyan alakultak ki a különböző vallások?“

Bizonyos megnyilvánulások alapján megkülönböztetett figyelmet fordítottam két kérdésre: a szexualitásra és a zenére. Az előző kérdéskörben eddigi nevelésünk helyességét láttam igazolva abban, hogy volt olyan osztály, amelynek tagjai közül senki sem vetette fel a nemiség kérdését, de más osztályokban is csak 1—2 fiú vagy 2—3 lány. Ezt részben a már elhangzott természettudományi és orvosi előadásoknak, részben pedig annak tulajdonítom, hogy a szexualitás — ebben a kor-

ban még nagyon helyesen — megmaradt az ötödrendű problémák között. Zenekedvelésükben eddig sem kételkedtem, viszont azt is észleltem, hogy óráközi szünetekben, kirándulásokon szinte csak táncdalokat énekelnek. Most aztán kiderült, hogy legalább annyi kérdés vonatkozott a komoly, mint a könnyű muzsikára.

A párhuzamos real-osztály növendékeinél feltételezhető volna a tudományos és technikai újdonságok uralkodása. Ennek ellenére ezek csak a sport és a film után következtek. A lányoknál első helyen az irodalom s a könyvek állanak, a másodikon pedig egyenlő pontarányú a film és a technika. Ezt a fordított jelenséget magyarázhatjuk az egyoldalúság rekompenzálására irányuló vágygal, amit pozitíven kell értékelnünk vagy éppen ellenkezőleg: az elszett pályaválasztással, a kelően meg nem szilárdult, talán ki sem alakult központi érdeklődéssel.

Kellemes meglepetést, örömet szereztek a XI-es lányok kérdései (a fiúk száma ebben az osztályban elenyésző). Lényegét kutató, titkokat feszegető kérdéseikben tükröződni láttam a puhatolózást saját társadalmi szerepük iránt. *Intellektuális kíváncsiságnak* nevezném ezt a jelenséget: szárnyat ad a gondolatnak; az alkotó ember jellemvonása.

Egyik-másik leány 6—8 problémával állt elő. Huszonnyolcan 105 kérdést tettek fel. Íme témák szerint csoportosítva:

	Fiúk	Lányok
fiatalokat érdeklő, tipikus kérdések	5	23
tudomány, technika, politika	2	22
művészet, sport	5	51
etikett, társasélet	1	9

A lányoknál a legnagyobb pontszámot az irodalmi kérdések kapták, utána következik a film és színház, a harmadik helyen egyenlő arányt ért el a képzőművészet, a tudomány és a technika. Az előző osztályokhoz viszonyítva — érthetően — többen várnak pályaválasztási útmutatást. Kettőn bevallják: tanárnők szeretnének lenni, s beszéljek nekik a pedagógia aktuális kérdéseiről.

Tizennyolc éves leányaink lapjain ilyesmi olvasható: „Milyen az ideális lány, aki jól tanul, de szórakozik is, akit szeretnek osztálytársai, tanárai és ismerősei? Hogyan osszam be helyesen az időmet? Melyek a hasznos szórakozások? Milyen módszerekkel tanulhatók könnyen az idegen nyelvek? Mi a modernség?” Többen is kérik, hogy beszéljessünk az illemről, a frissen megjelent irodalmi alkotásokról, írók, híres emberek életpályájáról, időszerű politikai eseményekről, távoli országokról, és népekről, a divat kialakulásáról ősidőktől napjainkig.

Ennek az anketának az elemzése, a vallomások végigolvasása kellemes órákat szerzett nekem, nevelőjüknök. „Láthattam“ tanítványaink értelmének nyiladozását, gondolkodásuk komolyodását s a spontán kíváncsiszkodás átalakulását tágabb vagy szűkebb körű érdeklődéssé. Ugyanakkor esetenként a kérdések banalitása, szokványossága, a gondolatok hiánya, egy-egy tudományág háttérbe szorulása az illető tanárokat és osztályfőnököket behatóbb munkára kell hogy ösztönözze.

Nagyja diákjaink előtt annyi probléma tornyosul, hogy vétek, nevelői könnyelműség a leckék, az osztályfőnöki és a helyettesítési órák kínálta lehetőségeket elszalasztani. Nagyobb szerepet kell juttatni a diák-szakköröknek s az osztályonként szervezett KISZ-ankétoknak, amelyeknek éppen az ifjak sürgette témák lehetnek a tárgyai. Nekik maguknak is jobban fel kellene figyelniük a sajtóra, a rádió és a tévé nyújtotta információkra, hiszen sok-sok problémájukra már rég választ kaphattak volna.

Dánielisz Endre

Programozás a földrajztanításban

Óráinkon a fő hangsúly ezidáig a tanár információközlésére jut. Holott az oktatási folyamat célja éppen a tanuló foglalkoztatása. Az önálló munkára való nevelés a fő törekvésünk, mégis óráink zömében a magyarázó vagy reprodukzív módszerek uralkodnak. Így aztán a tanulók az órák nagy részében passzív szemlélők maradnak. Pedig az oktatási folyamat a megismerés folyamata. A tudományos megismerés kiindulópontja az érzéki tapasztalat, a megfigyelés, a kísérletezés, majd ezek önálló gyakorlati alkalmazása. Ennek útjait világszerte keresik; egyik megoldási formája a programozott oktatás. A programozás lényege, hogy az általunk előkészített feladatot a tanuló a logikai sorrendnek megfelelően saját megfigyelései és kísérletező lépései alapján önmagát ellenőrizve és kiigazítva megoldja s ilyen módon a tananyagot elsajátítsa.

A programozott oktatásban az oktatási folyamat fő láncszeme továbbra is a tanítási óra marad, de tartalmában és módszereiben lényegesen átalakul. A programozott órán minden tanulónak aktívan kell az oktatás minden mozzanatába bekapcsolódnia. Munkája eredményéről nem a tanár, hanem ő maga értesül nyomban. A tanulónak a passzív szemlélődés helyett önálló munkát kell kifejtjenie. Az ilyen órák hatékonysága tehát nyilvánvaló.

Annak ellenére, hogy jelenleg még nem áll rendelkezésünkre programozott földrajz-tankönyv, a használatban levő klasszikus tankönyvek igen sok leckéjéhez készíthetünk programozási eljárást. Az eljárások elvi meghatározásakor kezdetben az ún. *lineáris* programozás a legalkalmasabb. Ettől csupán annyiban tér el az *elágazásos* programozás, hogy a tanulók tudását a hibalehetőségeken méri le. Ez az eljárás viszont a tanulóktól a nagyobb összefüggések közötti jobb tájékozódást, több erőfeszítést követel. A felsőbb osztályokban eredményesen dolgozhatunk a Sander Martin alkalmazta „Prüfungsprogramm“-mal (1964). A szövegen kívül a tanuló statisztikai adatokat, diaképeket, filmrészleteket és magnószövegeket kell hogy értékeljen. A földrajztanításban ez az eljárás alkalmazható a legelőnyösebben. Vegyes vagy bővített programnak nevezhetjük.

Szakterületünknek megfelelően, a leckék anyagához mérten, a tanulók életkori sajátosságának figyelembevételével egyéni, gyakorlati eljárást dolgozhatunk ki. Didaktikai szempontból megkülönböztetünk 1. új anyagot közlő, 2. ismétlő és 3. ellenőrző földrajzi programot.

A programkészítés első lépése a tananyag kiválasztása. Összefüggő nagyobb fejezetekből vagy esetleg egyes leckékből veszünk ki részleteket. A kiválasztott anyagrész lehetőleg olyan legyen, hogy sokoldalúan, több szempontból is megvizsgálhassuk. Az anyag kiválasztása után meghatározzuk a lecke célját. Majd megvizsgáljuk, milyen előismeretek szükségesek a program megkezdéséhez. Milyen szemléltetőeszközt használunk, és a szöveg melyik részébe iktatjuk be? Átgondoljuk a leckét, hogy az egyes részletekre mennyi időt szánjunk. A program szövegét és a lecke megtanítását ugyanis az átlagos tanulók erejéhez kell méreteznünk. Viszont két-három kiegészítő kérdést készítünk azok számára, akik gyorsabban haladnak.

A leckék kiválasztása fejezetenként a legindokoltabb. Minden fejezetben van egy-két kulcislecke, melynek programozott feldolgozása elősegíti a fejezet lényeges mondanivalójának logikusabb megértését és megtanulását.

Szó sincs arról, hogy minden leckét át kell dolgozni programozásra. Évharadonként legfeljebb 2—3 leckét veszünk tervbe. A leckék részletes feldolgozása-
kor a fogalomrendszerek közötti logikai kapcsolatokra építjük a kérdéseket. Meg-
határozzuk, mit szükséges lépésről lépésre kidolgozni, és milyen részek kerüljenek
a térképi munka és a szemléltetőeszköz beiktatásával a tanuló elé.

A programozott órák alatt a tanárnak éppen olyan fontos szerepe van, mint
a klasszikus órákon. Az irányítás, útmutatás, a kísérletek bemutatása és értékelése,
a gyengébb tanulók kisegítése, az összefoglalás, a lényeges anyagrészek kiemelése:
mindmeggannyi feladat, melyet a tanár végez. A legtöbb programozási lehetőség
az V., VI., VIII. és X. osztály földrajzi anyagában van. Egy-egy ország földrajzá-
hoz vagy egy kontinens átismétléséhez lehet programot készíteni. A haza föld-
rajzából a tájak ismertetéséről szóló leckéket és az ipar földrajzának egyes feje-
zeteit lehet programozni.

A lecke céljától függően a programozás különböző szövegezési eljárással ké-
szülhet. A legkönnyebben megvalósítható eljárás a tankönyv egyes leckéinek szö-
vegéhez készített program. A kiválasztott leckéket a logikai sorrendnek megfelelően
kérdés—felelet formájában feldolgozzuk. Ezt az anyagot kapják kézhez a tanulók.
Alsóbb osztályokban főleg lineáris módszerrel érhetünk el jó eredményt. De hasz-
nálhatjuk a bővített módszert is. A tanulás tehát az információ, kérdés, válaszadás
és visszacsatolás láncolatából áll. Minthogy az egyes lépések ismeretanyaga mindig
igen kicsi, a tanulóknak minden lehetőségük megvan arra, hogy helyes válaszról
helyes válaszra áttérve tanulják meg a lecke anyagát.

Íme egy részlet a *Belgium és Hollandia* című lecke munkalapjából (V. osztály):

INFORMÁCIÓ — KÉRDÉS

1. *Európa melyik részén fekszik Belgium és Hollandia?*
Figyeld a falitérképet!
2. *Melyik tengerrel és milyen országokkal határos Belgium és Hollandia?*
3. *Figyeld meg atlaszodban! Milyen szín uralkodik a két ország területén?*
4. *Milyen felszíni formát jelöl a zöld szín?*
5. *Tehát Hollandia felszíne ...*

FELELET

1. *Európa nyugati részén*
2. *Belgium: az Északi-tengerrel, Franciaországgal, Luxemburggal, az NSZK-
val és Hollandiával*
3. *a zöld*
4. *síkságot*
5. *síkság.*

Amint látható, a felelet nincs a kérdéssel egy vonalban. A tanuló az 1. kér-
ésre a 2. kérdés vonalában kapja meg a helyes feleletet. A visszacsatolás tehát a
takarólap fokozatos lefelé mozgatásával történik.

Többen felvetették azt a kérdést, vajon nem nézik-e meg előre a megadott
feleletet a tanulók? A lehetőség fennáll. A gyakorlat azonban azt bizonyítja, hogy
ez elég ritkán fordul elő, mivel a tanulókat is érdekli saját munkájuk eredménye.
Ha sikerült bekapcsolódnuk a munkába, akkor még az alkotás vágya is serken-
tőleg hat. De ha mégis szükség van ellenőrzésre, ez csupán szervezés kérdése. A
feleletet külön felírhatjuk egy nagyobb rajzlapra, hordozható táblára és letakarva
tartjuk, amíg szükséges. Esetleg más megoldást is találhatunk.

Egyelőre nehézséget jelent a munkalapok sokszorosítása. Egyéni munkáról lévén
szó, minden tanulónak meg kell kapnia a munkalapot. Kisebb létszámú osztályok-

ban 20—25 példányban sokszorosítani még nem jelent különösebb megterhelést. Nagy létszámú osztályoknál viszont már probléma.

Ezt a nehézséget mi úgy oldottuk meg, hogy a kérdéseket és a leckéhez szükséges vázlatrajzokat hordozható táblára írtuk fel. Hasonló eljárást alkalmaztunk a feleletek esetében is. Mielőtt egy teljes lecke programozását vennők tervbe, nem árt kisebb részletek útján meggyőződnünk az erőviszonyokról. Kezdetben a túlméretezés veszélye kísért. Csupán 45 perc áll rendelkezésünkre, s ez idő alatt a diaképek, ábrák, egyes nehezebb részek kiegészítő magyarázatára is gondolnunk kell.

Egy lecke programjának elkészítése kezdetben 4—5 órát igényel. A továbbiak során ez az idő természetesen csökken. Elég nagy munkát jelent a tanulóknak is, hiszen az óra minden percében koncentrálnak. Igaz viszont, hogy otthoni tanulásuk a minimumra csökken. Tanulóink egyöntetűen úgy nyilatkoztak, hogy számukra előnyös a programozott óra, mert otthoni munkájuk az eddigi 60 perces felkészülés helyett 15 percre csökkent. Áldozatvállalásunknak végeredményben tehát megvan az eredménye.

A szakirodalomban eddig megjelent hazai és külföldi programozott szövegrészek többsége általában mereven csak egy-egy programozási eljárást követ, és a szöveget ehhez alakítja. Hasonló eljárást kell nekünk is követnünk mindaddig, míg a tankönyvben levő leckékhez készítjük a programot. A földrajz speciális helyzete viszont más formákat is igényel. A már gyakorlattal rendelkező osztályokban a sorrend megfordítható, és a programozási eljárásához alakítható a mondanivaló. A földrajzban erre megvan a lehetőség, mert a lecke feldolgozásához teljes útbaigazítást nyújt az atlasz. Az információk — kérdések nehézségi fokát és menetét a tanulók életkori sajátosságainak megfelelően a programozó tanár szabhatja meg.

Felsőbb osztályokban tehát programozhatunk egy-egy leckét, teljesen vagy részben, úgy is, hogy azt a tanulók csak az atlasz és a táblai vázlatrajzok használatával dolgozzák fel. Ebben az esetben, az összefüggések megkönnyítése végett a programban megfelelő útbaigazítást adunk. A könyv szövegét csupán az összefoglaláskor és az otthoni tanulásakor használják a tanulók. Ezzel a bővített programmal még jobban fokozhatjuk diákjaink önálló munkáját, és figyelmüket állandóan a mondanivaló lényegére tudjuk irányítani.

A földrajzi programozásnak egyik nagy előnye éppen az, hogy diákjaink megtanulják az atlasz és a térképek önálló használatának módját. Mivel otthoni tanulásuk során felületesen használják, sokan közülük nem is tudják helyesen olvasni a térképet. Nem találják meg rajta a földrajzi összefüggéseket, s csupán név- és adathalmazt látnak benne. A programozott leckék megszoktatják a tanulókat az állandó és helyes térképhasználatra. Amennyiben már az V. osztályban megismerik tanulóink ezt a munkamódszert, később a felsőbb osztályokban a logikus összefüggéseket a térképről is könnyűszerrel leolvassák. Ez megkönnyíti munkánkat azokon az órákon is, amikor olyan új ismeretekre kerül sor, melyeknek programozására nincs lehetőségünk.

Az eddig vázolt módszerek az új anyag elsajátítására vonatkoztak. A programozási eljárással részben új formát adhatunk a feleltetésnek, számonkérésnek is. A programozott ellenőrzéshez *feladatlapokat* (ellenőrző lapokat) használunk. A feladatlapon a lecke lényeges mozzanatait kérjük számon. A logikai sorrend alapján 5—10 kérdést teszünk fel, melyre a tanuló írásban vagy rajzban válaszol. Bármelyik leckéhez szerkeszthetünk feladatlapot. Ha több példányban készítjük, egyszerre 4—5 tanulót is ellenőrizhetünk. A feladatlapok máskor is használhatók, mert a tanulók külön lapon dolgoznak. A feladatlapok bevezetésével változatosabbá

tehetjük az eddigi sablonos számonkérést. A megszokott menettől eltérő módon ellenőrizhetjük tanulóink tudását. Az anyagot akkor tudja igazán a tanuló, ha a gyakorlatban más körülmények között is képes alkalmazni.

Az ellenőrzés történhet a hagyományos módszerrel, a szóban történő felel-
tetéssel vagy írásban programozott eljárással. Ugyanakkor viszont a tradicionális
leckék esetében is megfordíthatjuk az ellenőrzés módszerét, és programozott for-
mában végezzük... A programozott ellenőrzés egyik segédeszköze a feladatlap.
A feladatlap összefüggéseket kereső kérdései segítségével meg tudjuk állapítani,
hogy a tanuló megértette-e az anyagot vagy csupán bemagolta. Azt is megtudjuk,
milyen mértékben tud gondolkodni, milyen a kombináló és alkalmazási képessége.
A rajzok, metszetek elkészítése vagy azok kiegészítése, képek felismerése során
felváltva szerepelnek a képről névre, a névről térképre kérdező próbák.

Feladatlapot készíthetünk a régi ismeretek állandó gyakorlására, felfrissítésére
és a napi anyag számonkérésére. Íme egy részlet az V. osztályosok részére készült
feladatlapból a *Franciaország* című leckéhez:

FELADATLAP

1. A mellékelt térképvázlaton *hogyan* hívják az 1... 2... 3... 4... szám-
mal jelölt hegyvonulatokat? (A feladatlapon megvan a rajz, színes ceruzával
vagy tussal behúzva folyók, hegyek iránya. A tanuló saját magának is beraj-
zolhatja. De az is elég, ha kitölti a számok helyét. Például: 1. Alpok; 2. Vogé-
zek; 3. Júra; 4. Pireneusok).

2. A térképvázlaton *felcserélődött* 2 folyónév. *Javítsd ki a hibákat!*

3. *Franciaországban 3 különböző éghajlati típus van, melyek azok? Húzd
alá válaszdobban azt az éghajlati típust, melyet üdülésre a legkellemesebbnek
tartasz!*

4. *Franciaországban az alumíniumiparnak nagy a jelentősége. Az ország
melyik részén fejlődött ki ez az iparág, és milyen energiát használ?*

A lecke további ellenőrzéséhez még 3—4 kérdést fogalmazhatunk. Alsóbb
osztályokban a kérdésekkel kövessük a könyvben levő lecke menetét, középiskolá-
ban viszont már ettől is eltekinthetünk. A programozott tanítás sikere végett azt
tanácsolhatjuk tanártársainknak, hogy még mielőtt rátérnének egy vagy több lecke
programozott feldolgozására, használják többször is a feladatlappal történő ellen-
őrzés módszerét. Így megismerik a programkészítés módját, s a tanulóknak sem
lesz új a módszer szélesebb körű bevezetése.

A programkészítés áldozatot követel a tanártól, sok időt vesz igénybe, de
hasznos munka. A programkészítés megköveteli az anyag újratanulmányozását, a
lecke átrendezését és leegyszerűsítését. Ilyenkor tapasztalhatjuk igazán, még meny-
nyi rejtett tartalék van egy-egy részletben, melyet eddig figyelmen kívül hagytunk.

Benedek Zoltán

A bécsi filozófus-kongresszus ürügyén

Érthető várakozással és izgalommal indultam a szeptember 2—9-ig Ausztria fővárosában ülésező XIV. nemzetközi filozófiai kongresszusra. Több mint háromezer résztvevő, a legkülönbözőbb bölcséleti diszciplínák neves és kevésbé ismert képviselői gyűltek itt össze a világ minden részéből, hogy szembesítsék egymással s a valósággal nézeteiket. A bécsi kongresszus az egyre szétágazóbb dialógus-mozgalom jelentős megnyilvánulásának ígérkezett.

Nem a koncepción és nem a kezdeményezők szándékán múltott, hogy ez az ígéret sok tekintetben teljesítetlen maradt. Mielőtt azonban a kongresszus munkálatairól beszámolnék, tájékoztatni szeretném olvasóinkat a dialógus-mozgalom újabb fejleményeiről és problémáiról.

Akik e rovatot figyelemmel kísérik, tudják, hogy a marxisták és a más irányzatok között kialakult párbeszéd eddig is szép sikereket könyvelhetett el. Nemzetközi találkozókön termékeny viták bontakoztak ki, színvonalas folyóiratok láttak napvilágot, amelyek oldalait a dialógusnak szentelték (Bécsben volt először alkalmam kézbe venni a freiburgi Herder-kiadó gondozásában megjelent új szemle, az *Internationale Dialog-Zeitschrift* első számait). Túlzás nélkül állíthatom, hogy a marxisták és keresztények, a szocialista humanizmus és a többi humanista áramlat képviselői között megteremtett nyílt, közvetlen kapcsolat beváltotta a hozzá fűzött reményeket.

A dialógus kidolgozott módszertana kiállta a gyakorlat próbáját. A párbeszéd valósága igazolta, hogy egyrészt az elvi szilárdság, másrészt a vitapartner számára is érthető terminológia s az ennek megfelelő érvelés biztosítja a kívánt eredményt. Bebizonyosodott, hogy helyes kerülni a végső világnézeti álláspontok sarkítását; az ilyen értelemben vett „tolerancia“ nélkül nem lehet megtalálni a közös hangot, a nélkülözhetetlen érintkezési felületeket. A párbeszéd „higiénája“ azt kívánja, hogy a vitában résztvevők valamennyien kifejtessék nézeteiket, mert csak így válhat a vélemények szabad szembesítése mindenfajta dogmatizmustól mentes gondolkodók ösztönző találkozásává.

A párbeszédnek ez a már — mondhatni — „bejártott“ technikája termékenyítőnek bizonyult nem csupán a vitatott kérdések tisztázásában, hanem magának a dialógus elméletének a kialakításában is. Nemcsak a módszertan megfogalmazása igényelt erőfeszítést mind a mar-

xisták, mind vitapartnereik részéről. Jelentőséget kell tulajdonítanunk az elméleti megalapozásnak is, amit természetesen éppen úgy nem lehet öncélnak tekinteni, mint magát a dialógust. Ennek az elméletnek ma már külön irodalma van; szerzői főleg a nézetek szembesítésének dialektikáját emelik ki.

Egyesek megállapodottságot, stabilitást nem ismerő „befejezetlen drámának“ látják a dialógust. (Változó világunkban a nézetek is szükségszerűen változnak.) Mások „kalandnak“ tekintik a párbeszédet. Feszültségében — hangsúlyozzák — szüntelenül en garde kell lennünk, hogy új és új álláspontokat dolgozzunk ki. E nemes szellemi kaland végén a vitapartnerek már nem teljesen azonosak eredeti mivoltukkal. A kölcsönhatás elkerülhetetlen, hiszen dialógust folytatni csak olyan emberek képesek, akik nem tartják sem magukat, sem az irányzatot, amelyhez tartoznak, csalhatatlannak és befejezettnak. A partnereket az az igény is hajtja, hogy kölcsönösen gazdagítsák egymást szellemileg, ám a párbeszéd alapvető funkciója mégis az igazság feltárása, „kiprovokálása“ marad — a világ megváltoztatásának érdekében.

Az említett irodalomból nem hiányzanak az önbírálati szellemű megállapítások sem. Megfogalmazóik arra figyelmeztetnek, hogy ne eszményítsük a dialógust, és ne tekintsük panacea universalisnak. A legcélénkebb s a leggyümölcsözőbb párbeszéd sem helyettesíti a tettet.

E realista szellem hatása érződik ama törekvéseken is, amelyek a párbeszéd dimenzióit kívánják több irányban kitágítani. Valóban kerülendő a végső világnézeti álláspontok sarkítása, ám a párbeszéd doktrinális határai nem törölhetők el. Maga a dialógus válna lehetetlenné, ha a résztvevők feladnák alapvető elvi meggyőződésüket. Kevésbé ki-cövekeltek viszont a konkrét tennivalók határmezsgyéi. A dialógus gyakorlati alkalmazásának társadalmi-politikai és földrajzi dimenzióit tovább lehet és tovább is kell tágítani. E belső dinamikát táplálják azok a javaslatok, amelyek a viták közvetlen hatékonyságát a nagy tömegeket foglalkoztató kérdések felkarolásával szeretnék növelni. A párbeszéd csak abban az esetben válhat valós társadalmi tényezővé, ha már nem egy szűk értelmiségi elit ügye többé, hanem a tömegmozgások erőterébe kerül.

A humanizmusok párbeszéde nem szorítkozhat Nyugatra; hatósugarának ki kell terjednie a Föld kétharmad részét képviselő elmaradt vagy fejlődésben levő országokra is. Korszerű humanizmus elképzelhetetlen ama globális szemlélet nélkül, amely felöleli minden világ-rész megoldásra váró problémáit. Ez a „planetáris“ szempont megköveteli a párbeszéd decentralizálását, nemzeti keretek között történő elmélyítését és további közelítését a valósághoz. (Figyelemre méltó Milan Machovec törekvése is, hogy a dialógust az ember belső szféráiba vigye át, az egyénnek „jobbik Énjével“, saját perspektívaival folytatott párbeszéde révén, majd pedig az Én és a Nem-Én szembesítésével — lásd *Korunk*, 1968. 6.)

A nagyobb figyelem a tömegeket foglalkoztató gyakorlati kérdések iránt sem szűkítheti le azonban valamilyen utilitarisztikus mozgalommá a dialógust. A kívánt gyakorlati orientáció ne szorítsa háttérbe a párbeszéd jelentős elméleti funkcióit.

Így például a dialógus minden bizonnyal hozzájárul a marxista gondolkodás belső differenciálódásához is. Azoknak az irányzatoknak a kialakulásához, amelyek a közös eszmei alapon úgy közelednek a különböző kérdésekhez, hogy megoldásaikban eredeti, saját szempontokat érvényesítenek. A külső dialógus belső párbeszédeket kezdeményez.

E folyamat természetesen nem kerülheti el a nyílt vagy burkolt támadásokat. A nem marxista oldalról megnyilvánuló bírálatok főleg azt hangoztatják, hogy az egész mozgalom csak a marxisták újabb taktikai fogása. A marxizmus konzervatívjai pedig azt ismételtetik, hogy a dialógus lemond az ideológiai küzdelemről...

A kérdés csupán az, milyen harcot, illetve a harcnak milyen formáját vetik el a dialógus képviselői? A szocialista humanizmust többek között s talán elsősorban éppen az különbözteti meg a hagyományos humanizmustól, hogy cselekvő, harcos jellegű. E vonásáról nem mondunk, nem is mondhatunk le. Elutasítjuk viszont a harc szektariánus, elavult és hatástalan módszereit. Az ellenfél nézeteit torzító, önkényes — összefüggéseikből kiragadott idézetekre támaszkodó — értelmezéseket, azt az ál-vitát, amely valójában monológ, és nem győz, nem győzhet meg senkit. A dialógus az eszmei harc *sajátos* formája. Sajátos, amennyiben kizárólag eszmei eszközökkel, a meggyőzés, a tárgyilagos és tudományos érvelés segítségével kíván győzelmeket aratni. A párbeszéd ugyanis nem téveszthető össze totális háborúk hadműveleteivel. Nem a vitapartner teljes megsemmisítésére tör, hanem olyan polémiát kezdeményez, amelyben az ellentét a két fél között gyakran csupán részleges. A párbeszéd a dialektikus tagadás jellegzetes esete. A szembeállításra kerülő nézetek sokszor csak részben tagadják egymást. A kritika fegyverét forgató felek találkozhatnak bizonyos vonatkozásokban, meg is egyezhetnek a véleménycsere során kialakított közös konklúziók jegyében. Így segítheti elő a humanizmusok párbeszéde és „harca“ a humanizmusok együttműködését.

Bécsben — Freud, Adler, Otto Bauer, Wittgenstein városában — sok minden kínálkozott egy ilyen párbeszéd kibontakozásához. Most újra meggyőződhettem arról, hogy az élő, alkotó marxizmus tekintélye sem csökken. Erről tanúskodnak nem csupán a megvitatásra javasolt témák (a szocialista humanizmus nagy problémái, mint például a filozófia valóságalkotó szerepe, az emberi önalkotás, szabadság és felelősség), hanem a közlemények, a felszólalások is. Nagy többségüket a Marx-szal való szembeállítás jellemezte. Marx nélkül ma már elképzelhetetlen bármilyen eszmeifuttatás vagy véleménycsere a XX. század sorsdöntő filozófiai, etikai, szociológiai, társadalmi és kulturális kérdéseiről.

Megbizonyosodtam azonban ismét arról, hogy korunk nagy problémáinak elemzésében csak a dogmatizmustól, a bürokratikus torzulásoktól és az „egyedül idvezítő tan“ illúziójától mentes marxizmus játshatja az őt megillető szerepet.

Szellemi-politikai szklerózis és párbeszéd éppen úgy kizárja egymást, mint a „permanens provokáció“ és az elvi vita. A bécsi kongresszus példákkal szolgálhat az utóbbi tétel alátámasztására is. A Szocialista Diákszövetség ultraradikális tagjainak fellépésére gondolok. Rudi

Dutschke és a „vörös Dani“ itteni elvbarátai sorozatos botrányokat robbantottak ki követelésekkel, az üléseket zavaró magatartásukkal. Nem szeretném, ha félreértenének. A hosszú hajú, szakállas „dühösfiatalok“ több bírálatával és javaslatával nem tudok lényegében nem egyetérteni. A diákok tiltakoztak például az ellen, hogy a tekintélyelvű és a „tisztá filozófia“ ásatag jelszavára hivatkozva, a kongresszus elzárkózzék a nagy időszerű kérdések megtárgyalásától. Semmi kifogásom sem lehetett az ellen sem, hogy a diákok megszellőztették egy-két elnökségi tag náci múltját. A fütty-koncertek és az obstrukció egyéb módszerei beválhatnak ugyan a politikai küzdelem bizonyos konstellációiban, viszont nincs mit keresniük az eszmék szembesítésében. Felhergelhetik a közönséget, fel is hívhatják a figyelmet valamilyen anomáliára, de nem helyettesíthetik a meggyőző érveket. (Talán nem véletlen, hogy a lázongó egyetemisták egyik spiritus rectora, Herbert Marcuse igen tartózkodóan nyilatkozott legutóbb a dialógusról, kifogásolva, hogy az elkeni a tényleges különbségeket. Lásd *Neues Forum*, 1968. 176, 177.)

Befejezésül szeretném kiemelni, hogy delegációnkat, a kongresszus romániai résztvevőit meleg rokonszenv vette körül, amiben természetesen elsősorban a pártunk és kormányunk politikája iránt megnyilvánuló elismerés fejeződött ki. De ettől eltekintve, a romániai filozófusok mind a plenáris üléseken, mind a szakosztályok vitáin azt az élő marxizmust képviselték, amely a dialógusban saját fejlődésének egyik biztosítékát is látja.

Gábor Emi

Kazinczy
Gábor
grafikája:

Mintegy háromszáz esztendeje annak, hogy Niccolò Machiavelli a bölcséleti gondolkodás történetében elsőként az érdeket ismerté fel az emberi cselekvés rugóját. Az érdek — írta — minden egyéni és társadalmi cselekvés hajtóereje. Azóta az érdekekkel kapcsolatos filozófiai, szociológiai irodalom ugyancsak tetemesre gyarapodott, anélkül persze, hogy a tárgykört teljesen kimerítette volna. Az érdek-fogalom szociológiai tartalmának számos vetülete még ma is tisztázatlan, ami részben érthető is, mivel a kérdés sokoldalú, marxista szellemű és igényű elemzésére csupán az utóbbi években került sor. Gondolunk itt azokra a vitákra, amelyek az érdek problematikája és mindenekelőtt a szocializmusban játszott szerepe körül zajlottak le a szocialista országok filozófiai-szociológiai folyóirataiban. Az átfogóbb jellegű marxista munkák közül G. E. Glezerman *Izstoricseskij materializm i razvityie szocialiszticeszkovo obscsesztva* (A történelmi materializmus és a szocialista társadalom fejlődése. Moszkva, 1967), valamint A. G. Zdravomiszlov *Problema interesa v szociologicseskij teorii* (Az érdek problémája a szociológiai elméletben. Leningrád, 1964) című könyve érdemel említést. A kérdés hazai szakértője — kétségek nélkül — Iancu Ionel, akinek a közelmúltban megjelent könyve* az első hazai, nagyobb lélegzetű kísérlet e kategóriának a marxista szociológia fogalomrendszerében való elhelyezésére és értékelésére.

Az érdek-problematika egyik „Achilles-sarka” — a sok közül — maga a fogalom-tartalom. Úgyszólván valamennyi idevágó munka, tanulmány a szükséglet fogalmában keresi és találja meg az érdek-kategória titkos zárjának felnyitására alkalmas kulcsot. Bár Iancu könyve több különböző síkú és vonatkozású meghatározást tartalmaz, végső soron mindmegannyi ebbe a megoldásba torkollik. „Az érdek — olvassuk — az emberi lét és fejlődés biztosításának (egyének, csoportok, osztályok, társadalmi közösségek, társadalmak), anyagi és szellemi igényei kielégítésének objektív szükségleteit jelenti...” Véleményem szerint érdemes volna a szükséglet—érdek viszonyt tömönyebb tudományos oldószerbe mártani, még ha ez az azal a kockázattal jár is, hogy a kísérlet kikezdi korábbi tartalmukat. Ez már csak azért is esedékes, mivel a szükséglet jelensége a szociológiai vizsgálat számára mind ez ideig mostoha gyermek maradt, jöllehet más területeken, a pszichológiában például, már rég felismerték kutatásainak fontosságát. Pedig a szükséglet kérdése valóban megérett arra, hogy külső burkát végre feltörjük, és kihámozzuk szociológiai magvát. Ezen az úton, persze, okvetlenül belebotlunk majd jó néhány olyan problémába, amelyet ez ideig jóformán észre sem vettünk, mint például

◆ *A kiadói tervek 1969. évi előrejelzése ismét arról tudósít, hogy a jövő esztendőben még több romániai magyar könyv fog megjelenni, mint az idén. Szám szerint 331.*

Se vége, se hossza nem volna a felsorolásnak, hogy ki miről ír. Annyi azonban bizonyos: ha eddig kevés volt a regény, most ismét ez lett az uralkodó műfaj. Harminc új eredeti regény szerepel a kiadói tervben. Nemcsak regényírók (Nagy István, Huszár Sándor, Bálint Tibor) írnak regényt, hanem költők (Méliusz József, Lászlóffy Aladár, Palocsay Zsigmond) és kritikusok (Sőni Pál, Szócs István), a novellistákról nem is beszélve. Azonkívül regényes életrajz jelenik meg Bölöni Farkas Sándorról és Mátyus Istvánról.

Napjaink sodrása nem kedvez a nagyepikának, de helyébe lép az operatívabb kisregény, s a „mikro” jelző a monográfiák egy részéhez is hozzátapad (Dávid Gyula: Jókai Mór; Gazda József: Gyárfas Jenő; Izsák József: Tamási Aron; Veress Dániel: Mikes Kelemen). A költők is mind többen jelentkeznek egyre kisebb kötetekkel, s az általános elaprózódásban Horváth Imre négysorosai már aforizmákra apadtak le.

Az 1969. évi terv másik jellegzetessége, hogy nagyobb hangsúlyt kap a nyelvészet, a folklór és a történelem. Három kötetben jelenik meg a csángó nyelvjárási atlasz, egy-egy kötetben a helyesírási szótár és a magyar nyelvtan, s a szellemi néprajz mellett a tárgyi néprajz is szóhoz jut, valamint a művészettörténet. Irodalmi múltunkat az elfelejtettek közül Kőteles Sámuel, Petelei István, Tabéry Géza, Ligeti Ernő, Daday Loránd képviseli, s több eddig ismer-

* Iancu Ionel: *Contribuții la studierea categoriei de interes. Editura științifică. București, 1968.*

krónika

retlen emlékirat is sajtó alá kerül.

A januárban induló Téka-sorozat, a könyvnyencsek Horizontja zsebkönyv alakú, bibliofil kiadványokból, világirodalmi ritkaságokból, kiadatlan történelmi dokumentumokból és memoárokból áll majd. Háromnegyede világirodalom (Arisztotelész, Lukiánosz, Campanella, Bayle, Korolenko, Thomas Mann és Paul Valéry, hogy csak az ismertebbekre hivatkozzunk), a többi a hazai irodalomból meríti tárgyát (Pápai-Páriz: Pax corporis, Erdélyi Múzeum, Erdélyi művészek leveles ládája, József Attila román műfordításai).

A Téka-sorozat arcéle menet közben fog kialakulni. S rá vár az a feladat is, hogy folytatása legyen az indoklatlanul megszünt Erdélyi Ritkaságoknak, amelyek a két világháború között jelentős közérdekű levéltári anyagot hoztak felszínre.

Egyelőre nem eléggé körvonalazott és megszervezett a népkönyvtárak és iskolai könyvtárak részéről is, legutóbb pedig a kritika oldaláról is megsürgetett klasszikus magyar irodalmi sorozatok ügye.

◆ Mialatt a különböző államok nyelvészei Nyugaton a nyelv tisztaságáról vitáznak, az amerikai angol nemcsak a hétköznapi beszédbe, hanem az irodalomba is utat talál magának. Alig van már nyelv, amely visszautasítaná a best-seller, cocktail, oké, striptease szavak használatát. A nyugatnémetek és az olaszok mintegy a fasiszta elszigeteltség visszahatásaként ma már készséggel használják az angol szavakat. Az olaszok például szívesebben mondanak cocktailt a coda da gallo helyett. Más a helyzet a franciáknál.

abba, hogy mikor és miért lényegül át a szükséglet-érdekké. Igaz, Iancu Ionel könyve a marxizmus-klasszikusainak útmutatásai alapján arra is vállalkozik, hogy az emberi lét, a társadalomnak nevezett bonyolult viszonyrendszer alapvető feltételeiben kutassa fel az érdek valódi kútforrásait.

Az érdek sajátságos, jól meghatározott társadalmi viszony-mivoltát nyugtázó konklúzió azonban még korántsem jelentheti a jelenség társadalmi lényegiségének kutatásában a végállomást. Már csak azért sem, mert Marx és Engels már több mint száz évvel ezelőtt utaltak arra — noha nem volt alkalmuk, sem lehetőségük a kérdéssel külön foglalkozni —, hogy az érdek-viszony a munkamegosztás folytán különböző egyedekre, illetve csoportokra szakadt társadalmi jellegzetes kötőanyaga. Más szóval az érdek társadalmi viszony-mivoltájának fel- és elismerése után következik csak igazán a tulajdonképpeni — kétségtelenül nehezebb — feladat: kideríteni a társadalmi munkamegosztás viszonyait és az érdek-viszonyok rokonsági fokát. Bizonyára kiderülne, hogy az érdekeknek a szükségletekre való vonatkozását éppen a szűles értelemben vett társadalmi munkamegosztás szervezte szabályozza.

És ha már a társadalmi munkamegosztás és az érdekviszonyok kapcsolatának mibenlétét kikutattuk és tisztáztuk, esetleg azt sem ártana megvizsgálni, hogy az érdekviszonynak nincs-e valami köze a manapság oly gyakran emlegetett elidegenedéshez. Korántsem a tudományos divat iránti hódolat sugallja ezt az ötletet, hanem az a pusztá tény, hogy az elidegenedés jelensége — amint arra a kérdés körül gyűrűző viták egyre inkább felhívják a figyelmet — maga is egyik összetevője vagy inkább vetülete a társadalmi munkamegosztás előidézte bonyolult szociális és pszichoszociális mechanizmusoknak.

Nos, időszerű volna az emberi szükséglet-viszonyok érdek-viszonyokká kettőződésének jelenségét is e mechanizmus szemszögéből megvizsgálni. Meglehet, hogy e két jelenség együvé tartozása sokkal szorosabb, mint ahogy azt elképzeljük. Az sem kizárt, hogy az érdek ugyanabban a történelmi ellentmondásban fogan, mely az ember objektív termelőerői és szubjektív alkotó képességei történelmileg szükség-szerű elégtelensége folytán a társadalmi és az egyéni, az általános emberit és a partikulárist feltételelesen szétválasztja, az előbbi az utóbbival szemben viszonylagosan önállósítja, és azonosságukat szüntelenül újjáteremtődő különletük kölcsönös függőségében tagadja. Mindaddig, amíg az ember, a természetből különvált és társadalomnak nevezett világ teremtesének alanya, tulajdon teremtményei öntörvényszerűségének is tárgya marad; mindaddig, amíg az egyéni lét egy meghatározott nembeli tevékenység függvénye és a meghatározott egyéni létfeltételek a nembeli tevékenység mozgatói, az emberi lét és fejlődés szükségletei társadalmi és egyéni érdeké megkettőződött másfélszoroságukban érvényesülnek.

Nem elegendő tudomásul venni és tényszerűen nyugtázni, hogy az érdek objektív társadalmi viszony, hiszen a társadalmi viszonyok az emberi lét

történelmileg változó viszonyai, és amennyire társadalmiak, olyannyira történelmieks is. Joggal feltehetjük, hogy az érdek-viszonyok léte — akárcsak a személyiség kibontakozását korlátok közé szorító társadalmi munkamegosztása — történelmileg időzített. „A teoretikus kommunistákat — írta Marx és Engels *A német ideológiában* — éppen az különbözteti meg, hogy egyedül ők fedezték fel azt, hogy az egész történelemben a »magánemberekként« meghatározott egyének teremtették meg az »általános érdeket«. Tudják, hogy ez az ellentét csak látszólagos, mert az egyik oldalt, az úgynevezett »általánost«, a másik, a magánérdek hozza folytonosan létre, és az semmiképpen sem önálló történettel bír, önálló hatalom vele szemben, hogy tehát ezt az ellentétet a gyakorlatban folytonosan megsemmisítik és létrehozzák.“

Volt egy időszak, amikor az érdek-viszonylatot száműztük a tudományos társadalomkutatás területéről, és legfeljebb vádoltként idéztük meg olyankor, amikor pálcát kívántunk törni a tőkés világ erkölcsé felett. Mai vizsgálódásainkban az érdek mint természetes jelenség tűnik fel, és az emberi lét általános és szükségszerű feltételékként könyveljük el. Alig akad olyan, e kérdésre vonatkozó marxista tanulmány, amely az érdeket ne az emberi cselekvés általános mozgatójaként határozná meg. Bár csak hallgatólagosan, Iancu Ionel könyve is ebből az alapigazsággá nyilvánított tételtől indul ki, amikor a 2. és 3. fejezetben rendszerei és osztályozza az érdekek különböző fajtáit, típusait és formáit, illetve tüzetesen elemzi a társadalmi és egyéni érdek viszonyát a tőkésrendszerben, valamint a szocializmusban. Tegyük mindjárt hozzá, ezek a részek is, akárcsak az 1. fejezet, a szerző széles körű tájékozottságáról vallanak; nemcsak világos áttekintést nyújtanak az érdek-viszonyokról általában és a kapitalista, illetve a szocialista érdek-viszonyok közötti lényegi eltérésekről különösen, hanem számos egyéni meglátást, újszerű szempontot tartalmaznak. Könyvében az érdekstruktúra elemeire bontása, valamint az érdek társadalmi funkcióinak felvázolása olyannyira kézenfekvő, hogy az adott gyakorlat elméleti elemzése szempontjából az érdek ösztörténelmi és egyetemes emberi érvényének megkérdőjelezése már önmagában is logikai bukfencként hatna. És mégis, bármennyire meghökkenőtően hangzik, a kérdést meg kell kockáztatni: szükség-e van-e az emberi tevékenységnek, cselekvésnek feltétlenül mozgatóra, ha úgy tetszik, hajtóerőre? Vajon nem tartozik-e a cselekvés, a tevékenység, a munka éppen annyira az emberi lényeghez, mint például a gondolkodás, a beszéd? Nem egyidős-e és nem azonos-e a homo cogitans a homo laboranssal? Szükség van-e a „szerszámkészítő állatnak“ valamiféle külső erő ösztökélésére, ha a szerszámkészítés, a munka az alkotás belső lényegének kivetülése?

Azt lehetne felhozni, hogy ez a kételkedő érvelés túlságosan elvont, hogy tulajdonképpen már premisszáiban tarthatatlan, mivel absztrakt antropofilozófiai álláspontból indul ki. Csakhogy legalább annyira tarthatatlan az az érvelés is, amely a munkát mint az ember sajátosan nembeli tevékenységét

Nem régen jelent meg René Etienne Le Franglais című best-seller könyve, mely éppen az ilyen szavak ellen vív komolyantréfás csatát. Megszóllaltak a spanyolok is, bár nyelvük nincs annyira kitéve az amerikai angol hatásnak. Nem régen kiadták a Diccionario de Anglicismost, mely segítséget nyújt az angol eredetű szavak elkerülésére. Közben a spanyol nyelvvel akadémiájának kongresszusa kimondotta, hogy „kombattív harcra van szükség a kasztíliai nyelv védelmére, amely a jelenlegi angol hűbéresség idején tovább nem halasztható“.

◆ *William Styron a múlt évben The Confessions of Nat Turner címen regényt írt az 1831. évi virginiai néger felkelés hősről, Nat Turnerről. A regény az idén Pulitzer-díjat nyert, és a mai napig a bestsellerek közé tartozik.*

Nemrégben William Styron's Nat Turner: Ten Black Writers Respond címen tíz néger író bírálta Styron regényét, és arra a megállapításra jutott, hogy írója az amerikai történelem fehér rasszista eszméjét érvényesíti, nem az igazi néger harcost eleveníti meg, és teljesen meghamisítja a történelmi valóságot. Turnert a fehérék neuroziséval oltotta be, és „a fehér elfogultság“ lealacsonyító vonásaival ruházta fel. Styron számára a rabszolgatartók kegyes, jószándékú emberek, a négerék pedig, Nat kivételével, igazi Tamásbátyák. Turner maga inkább patetikus, mint erőteljes, inkább Hamlet, mint Otello. Ez a rasszista torzítás teszi a regényt az amerikai rasszisták számára olyan kedvelté.

Hogy tételét megalapozza, a kiadó, Henrik Clarke csatolja: a könyvhöz Nat Turner vallomásaiban eredeti szövegét. Is-

krónika

meretes, hogy *Styron a történeti háttér megrajzolásához Stanley M. Elkinnek az amerikai rabszolgágról írott tanulmányát használja fel, amelyben a szerző az ültetvényes rabszolgaságot a náci koncentrációs táborokhoz hasonlítja s olyanoknak tünteti fel, mint amelyek teljesen megtörték az emberi öntudatot. Ezért az egyik szerző, Lerone Bennett azzal vádolja *Styront*, hogy irodalmi alkotását hamis elméletre építette, olyanra, amely semmisnek tekinti a fekete ember öntudatát, és teljesen kiforgatja emberi mivoltából. A többi szerző azzal is megvádolja *Styront*, hogy elhallgatja a néger család pozitív hatását, *Turner* nevelését fehéreknek tulajdonítja, meghamisítja a hős szexuális életét, agglegénynek teszi meg, pedig családja volt, vallási meggyőződését szexuális perverziónak tünteti fel. Kifogásolják az író stílusát is, *Nat* első személyben beszél, de stílusa a viktoriánus kor és nem a néger ember stílusa.*

A tíz néger író tagadja, hogy volna közös fehér és néger múlt, és elmarasztalja *Styront*, hogy nem híz kellő határt a néger és a fehér társadalom eszméi és beállítottsága között s éppen ezért a mai néger társadalom *Styron Nat Turnerjét* nem érezheti a maga hőségének.

◆ *Emily Jane Brontë*, az Üvöltő szelek halhatatlan írónője szellemét idézték születésének 150. évfordulóján szülőfalujában és a Westminster Abbey-beli „Költők-sarká”-ban. Az ünnepségek a yorkshire-i lép félreeső, kietlen kis falujában, *Haworthban* kezdődtek, ahol *Brontë* rövid életének legnagyobb részét töltötte. Csodálói a helyi templomban, melyben apja kántor volt, gyűltek össze, és *Brontë-ve-*

valamiféle külső természeti, biológiai szükségletből kívánja közvetlenül levezetni. Az ember kialakulása egyszersmind az anyagi és szellemi javakban tárgyiasuló tevékenység, az alkotás értelmében vett munka belső szükségletének a létrejöttét is jelentette. Ezt a lényegi funkciót, amely a bio-, pszicho- és szocioszstrukturális szintből szerveződött és az embernek nevezett különös élőlény kizárólagos sajátja, nem lehet, de nem is kell külső tényezőkkel motiválni.

Ezek szerint hamis lenne az utóbbi évszázadok során annyiszor újrafelfedezett és kinyilvánított igazság, mely szerint az emberi cselekvés mozgatója az érdeke?

Gondolom, külön kellene választani a kérdés általános filozófiai-antropológiai és konkrét szociológiai oldalát. Az előbbi összefüggésben az érdeket az emberi tevékenység hajtóerejévé nyilvánító tétel egyszerűen értelmet veszti, hiszen az anyagi és szellemi javakban tárgyiasuló tevékenység az emberi lényeg természetes létfunkciója. A második vonatkozásban a cselekvésmotívumok kinyomozása kétségkívül a kutatás egyik elsőrendű feladata. Az is vitathatatlan, hogy a szóban forgó motívumok között az érdeke az első számú indíték mindaddig, amíg az ember objektív termelőerőinek és szubjektív alkotó képességeinek történelmileg megszabott korlátai következtében a társadalmilag szétdarabolt tevékenység az egyének és csoportok számára a létezés külső szükségszerűségként jelentkezik. Vagyis ha a sajátosan emberi munka mint nembeli tevékenység, mint létfunkció, mint belső szükséglet nem vezethető vissza külső indítékokra, a történelmileg objektíve és szubjektíve korlátozott, társadalmilag szétdarabolt és darabjaiban viszonylag önállósult tevékenység mint külső létszükséglet az érdekekben találja meg fenntartóját, mozgatóját és általános szabályozóját.

Csakhogy van-e valamiféle gyakorlati jelentősége ennek a megkülönböztetésnek? Úgy vélem, igen, és meglehetősen kétszeres. Egyrészt azért, mert, bármennyire elvont is, az általános filozófiai-antropológiai vetület a hús-vér történelmi valóság egyik lényegi mozzanata. Bizonyos értelemben a történelem az ember lényegi önkivetülésének a folyamata, még akkor is, ha a társadalmilag megosztott munka viszonyai között a konkrét történelmi cselekvést az érdekviszonyok mozgatják és szabályozzák végső soron. Másrészt azért, mert a történelmi haladás tartalma az ember lényegi megvalósulása, szubjektív erőinek és képességeinek mindenoldalú, mérhetetlen kibontakozása és korlátlan realizálódása. Ez pedig azt jelenti, hogy nemcsak egyes kiemelkedő személyiségek viszonylatában, hanem össz-társadalmi mértékben is a külsőleg ösztönzött partikuláris cselekvés mindinkább átadja majd helyét a belsőleg igényelt nembeli tevékenységnek.

Persze, igaza van *Iancu Ionelnek* abban, hogy az érdekek nem pusztán objektív viszonyok alakjában léteznek, jelenvalóságukkal a szubjektív lelki struktúra szintjén is számolni kell. De még mennyire! Ám éppen azért, mivel ez utóbbi formájukban összehasonlíthatatlanul szívósabbak, és sokszorosan túlélhe-

tik objektív önmagukat, már most, a kommunista társadalom első szakaszában időszerű és célszerű foglalkozni annak a belső szükségletnek a kialakításával és ápolásával, amely a munkát valóban céltudatos alkotó tevékenységgé avatja.

Sztrányiczki Gábor

Szociológia és társadalomlélektan

A társadalom törvényszerűségei nem önmagukban, hanem az emberek tevékenységén át érvényesülnek. Ennek következtében a társadalom fejlődésében az objektív tényezők meghatározott szerepe mellett a szubjektív vonatkozásoknak is jelentőségük van. A szocializmus építésének kiteljesítése szükségszerűen megköveteli mindannak vizsgálatát, ami felszínre hozza ezeket a szubjektív tényezőket, kiemeli a társadalmi és pszichológiai törvényszerűségek hatását az ember tevékenységére. Mindez szükségessé teszi a szociológiai és pszichoszociológiai kutatásokat.

Ebbe a gondolatSORBA ágyazható a P. Berar és P. Pánzaru szerkesztésében megjelent tanulmánykötet, mely főleg elméleti szempontból tárgyalja a szociológia és a társadalomlélektan néhány időszerű problémáját. A szociológia és társadalomlélektan viszonyát elemezve Pánzaru rámutat, hogy bár e tudományok egy időben keletkeztek, mindkettőnek megvan a maga kutatási területe, emiatt nem lehet a köztük levő határvonalat eltüntetni. A szerző szerint a szociológiának a társadalmi jelenségek intézményesített formáit kell tanulmányoznia, a társadalomlélelektannak viszont az emberi magatartás motivációs vonatkozásait, célkitűzéseit kell vizsgálnia.

A szociológia iránti nagyfokú érdeklődés egyik megnyilvánulása az, hogy széles társadalmi méretekben, a különböző intézmények, tudományos egységek konkrét szociológiai kutatásokat kezdeményeznek. Sokszor felmerül a kérdés, hogyan viszonyulnak ezek a kutatások az általános szociológiai elmélethez. Napjaink e sokat vitatott problémáját elemezve a szerzők rámutatnak arra, hogy nem lehet mereven szembeállítani őket. Azok, akik a kérdés egyik vagy másik oldalát abszolútizálják, nem értették meg az elmélet és a társadalmi tény viszonyát: az elméleti alapot lezárták, véglegesnek tekintik, a konkrét szociológiai kutatásnak csak elméletet igazoló szerepet szánnak.

E tekintetben utalnunk kell arra, hogy P. A. Szorokin szerint a szociológiai elmélet nem lehet absztrakt tételek gyűjteménye, mely nélkülözhetné az empirikus adatokat, de ugyanakkor nem azonosítható a konkrét adatok halmazával sem. A szociológiának — emeli ki Athanasie Joja akadémikus — egyesítenie

* P. Berar — P. Pánzaru: *Studii de sociologie și psihologie socială. Editura politică. București, 1968.*

krónika

seket adtak elő, majd felolvasták C. Day Lewisnak, az angol poeta laureatusnak az írónőhöz címzett versét, melyben felidézte a lép „szűköt osztó lélegzetét“, a szeretet és a gyűlölet elemi összeütközéséből fakadt művészi regényt.

A mintegy 1500 tagot számláló Brontë-társaság elnöke a lép vadvirágából, főként hangából és harangvirágból összeállított csokrot helyezett el arra a helyre, ahol az írónő hamvai porladnak.

A Westminster Abbey-ban Anne-nek, Brontë legkedvesebb testvérének himnuszt énekeltek le az „Ady Endre poet“ felirattal, s felidéztek Goudal fantasztikus világát. A „Költők-sarká“-ban is a lápról szedett koszorút helyezték el. Kévszó író részvétel ilyen bensőséges ünnepségekben, mint Emily Brontë. Az irodalmárok, a kritikusok és az olvasók még mindig vitáznak az Üvöltő szelek igazi jelentéséről, de ma már senki sem tagadja, hogy a világirodalom egyik legnagyobb alkotása.

◆ A kanadai Pickering melletti elterülő Ady Parkban Ady-émlékművet avatott fel a Kossuth Betegségélyező Egylet. A nagy kiterjedésű parkban, mely egyben modern sportkomplexum is, erre az alkalomra egybegyűltek a dél-ontariói magyar lakosság demokratikus képviselői s a város angol polgármesterének részvételével ünnepélyesen leplezték le az „Ady Endre poet“ felirású mellszobrot. A helybeli magyar énekkar Kodály Zoltán megjelenítésében a költő „Felszállott a páva...“ kezdetű versét adta elő.

Koronai János, az ünnepi szónok, Ady Endre költészetének szocialista vonásait emelte ki. „Azok az elfogult kritikusok — mondotta —, akik minden rosszat kiabáltak Ady-

krónika

ra és óvták az ifjúságot verseinek olvasásától, hasonlítanak azokhoz, akik Dante könyvét máglyára tették. Ady éppúgy, mint Dante, nem kíméli a maradáság képviselőit, keményen ostorozza a népelenséget."

Az Új Szó című torontói magyar újság számos felvételt közöl a szobor leleplezésről. Feltűnő az ünnepen szereplő fiatalság ragaszkodása a népviselethez.

Makkai Piroska metszete

kell az általános elméletet a konkrét szociológiai kutatással.

A kötet egyik munkatársa, M. Micu felveti a kutatási módszer standardizálásának lehetőségét. Amint hangsúlyozza, egyes szociológusok nagy jelentőséget tulajdonítanak e problémának, mert így biztosítani vélik a szociológiának mint tudománynak egzakttá válását, a viszonylagosságnak a szociológiai megismerésből való kiküszöbölését. Micu szerint standardtechnikát főleg homogén mikrocsoportok vizsgálatában lehet alkalmazni, figyelembe véve a konkrét körülményeket. Körültekintőbben járunk el nagyobb csoportok vizsgálatakor, mert itt több tényező függvényében kell elemezni az adott jelenséget. Ilyen esetben a kutatási módszernek árnyaltabb használatára van szükség, melynek párosulnia kell a kutató alkotó hozzáállásával, gondolkodásának hajlékonyságával.

A szociológiai kutatásoknak nagy szerepük van a társadalom szubjektív tényezőinek vizsgálatában is. A szocializmus építése tudatos folyamat, s ennek során a szubjektív tényezők közül a közvéleménynek egyre aktívabb szerepe van a termelés növelésében, a demokrácia elmélyülésében, a társadalomellenes magatartások bírálatában. A közvélemény, etikai jellege mellett, újabb vonatkozással bővült azzal, hogy a szocializmusban a honpolgárok közügyi aktivitásának egyik megnyilvánulási formája. Ilyen körülmények között e társadalmi probléma vizsgálata nagyon fontos, mert feltárása felszínre hozza az emberek igényeit, törekvéseit, a szocialista építés kérdéseire való hozzáállásukat.

Idevágóan I. Drágan kiemeli azokat a tényezőket, melyek meghatározzák a közvélemény alakulását (osztályhelyzet, kulturális szint, csoport-hovatartozás). Kimutatja a propagandának, a hírközlő eszközöknek (tévé, rádió, sajtó) szerepét. A javasolt módszertani útmutatások (a minta helyes kiválasztása, a kérdőívek összeállítása) hasznosak lehetnek a közvéleményt vizsgálók számára.

A kötet néhány tanulmánya azokat a pszichoszociális vonatkozásokat elemzi, melyeket a modern ipari termelés és a jövő munkaerőt formáló intézmény, az iskola vet fel.

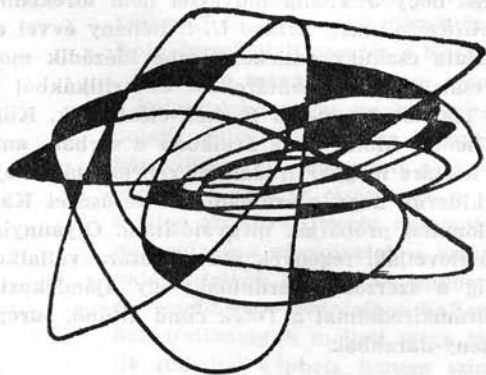
P. Golu rámutat arra, hogy a termelés automatizálása, gépesítése igényli az ember—gép kapcsolat átstrukturizálását. A munkatermelékenység emelkedése nemcsak a munkaeszközök tökéletesítésének az eredménye, hanem a vezető és végrehajtó személyzet, valamint a munkacsoport tagjai közt kialakuló viszonyok függvénye is. A szerző szerint hibás a munkacsoportok statikus szemlélete. Hangsúlyozza, hogy a csoport interperszonális kapcsolatainak elemzésekor a csoportfejlődés történetét is tanulmányozni kell, hiszen a fejlődés egy bizonyos szakaszán a csoport által elfogadott normák belsővé válnak, tagjai magatartását irányító erővé alakulnak. A genetikai szempont érvényesült a slatinai alumínium-kombinátban végzett felmérések során, melyek az anketálandyok képességeinek, lehetőségeinek kölcsönös ismerete és a csoport-kohézió viszonyát igyekeztek kimutatni. Az

eredmények arra utalnak, hogy a csoport-kohézió nemcsak érzelmi tényezőktől függ, hanem nagymértékben attól is, mennyiben ismerik a tagok egymás adottságait.

A termeléshez szükséges munkaerőt az iskola alakítja, nevei. T. Bogdan, A. Tucicov-Bogdan és N. Radu elemzi az iskolai csoport-elmélet nyújtotta újabb lehetőségeket. A szerzők utalnak arra, hogy Makarenko ama tétele, miszerint a tanulót a közösség nevei, módszertani szempontból túlhaladott, mert szembeállítja az egyént a közösséggel. Ezzel szemben a csoport-elmélet a személyiség profilját az interperszonális kapcsolatoknak s a csoport fejlődéstörvényének kifejezőjeként fogja fel. A szerzőknek ez a tétele a marxista személyiség-elmélet tükrében vitatható.

Az egyén nincs közvetlen kapcsolatban a társadalommal, hanem a különböző csoportok révén illeszkedik be. Az egyén társadalmi státusának megállapításakor mindig viszonyítja magát egy csoport normáihoz. E problémát elemző tanulmányában E. Zamfir rámutat arra, hogy a társadalomban való integrálódás úgy valósul meg, hogy az illető magáévá teszi az általa viszonyítási rendszerként elfogadott csoport magatartás-normáit, melyek belsővé válnak, s a személy viselkedését irányítják. A viszonyítási rendszerek kérdése nem újkeletű, már 1942-ben H. H. Hyman bevezeti ezt a fogalmat a társadalomlélektanban az egyén magatartásának magyarázatára. Habár e kérdés jelentős, mert lehetőséget nyújt az egyén törekvésének, viselkedésének megértésére, a hazai marxista társadalomlélektan nem foglalkozott vele. A kötetben megjelent tanulmány e kérdés néhány vonatkozását tárgyalja, így többek között elemzi az egyén által elfogadott viszonyítási rendszer hatását személyiségének alakulására. Hasznos lenne e gondolat elmélyítése, hiszen segítséget nyújtaná nevelők, szülők számára a gyermek eszményeinek irányításában.

Páll Gyöngyvér

téka

Forró László

Guruzsma

Forró László először jelentkezik önálló kötettel, de nem tartozik a legfiatalabbak, a Forrás-nemzedék prózairói közé. Elárulják ezt novellái is, amelyek egy része háborús epizódok megjelenítése, és érzelmi telítettségükkel az író személyes élményeit feltételezik. Lírai novellái költői képességgel gazdagok, és olyan kiforrott írógyéniségről vallanak, aki biztonsággal találja meg az életük egyik fontos pillanatában megörökítésre érdemes embereket. Stílusa az utóbbi évtizedekbeli kísérletek vívmányainak hasznosításáról tanúskodik. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Magyar népballadák

Az egyetemes magyar költészet „tündérbertjének” legújabb gyűjteménye (Krisza Ildikó válogatásában és jegyzetével, Ortutay Gyula szerkesztésében és nagy lélegzetű bevezető tanulmányával) a típusok lehető teljességével s minden típus legszebb darabjaival gazdagabb minden eddigi hasonló kiadványnál. Jelentőségét fokozza, hogy a 270 szöveg közül 51 első közlés, és tucatnyi újabb feltárt típust mutat be. A változatok a magyar népballadák költői szépségének változékonyságát és megújuló készségét példázzák. A kötet ismét tanúságot tesz a századokon át alakuló sajátos magyar népi műveltségről, amelyet ugyanakkor elválaszthatatlan szálak kötnek Európához. A dallamoknak — Csanádi-Vargyas Röpülj páva, röpülj című balladaskötetétől eltérő — elhagyása azonban veszteség. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958.)

Thália papjai

A cím ezúttal nem metaforikus — illetve csak félig az. Mert valóban nálunk jártak Thália papjai, akik ezúttal a budapesti Thália Színházat s azon túl a mai magyarországi színházkultúrát képviselték Bukarestben és Kolozsvárt, mialatt a 176. évadjához érkezett kolozsvári Állami Magyar Színház Budapesten és Debrecenben vendégszerepelt. Persze, tudom, e két párhuzamos (de egy pontban találkozó) esemény — a műfaj jellegénél fogva — a „Kitérő” sorai közé kíváncszna, de gondolom, megbocsát Király László a határsértésért, e műfaji átesapásért (úgyis világhajlás az). Tulajdonképpen nem is érezhetem bűnösnek magam, hiszen jóllehet színházról szólok, ezúttal is meg fogok maradni az irodalom keretei között (remélve, hogy írásom elfogadható irodalomnak).

Ennyi zárójel után azonban illene végre rátérni a tárgyra. A Thália Színház vendégjátékának tanulságáról van szó. Nyilván nem valamenynyiről; nem a játéktílusról, a rendezői, a színészi teljesítményekről (ezekről sokat és elismerően írtak a heti- és napilapok), hanem arról, amit a két — egymástól gyökeresen különböző — turnédarab egyformán bizonyított, s amit sajtókonferencián, bemutató előtti nyilatkozatokban a budapesti színház vezetői ugyancsak alátámasztottak, megerősítve régebbi személyes benyomásainkat. És ez: a játéktrend irodalmi igényessége.

E kérdésre érdemes ismételtelen visszatérni, nem csupán azért, mert több jeles színházi szakemberünk makacsul állítja, hogy egy dolog a színház, és más dolog az irodalom, hanem mert olyan alkalom adódott most, amikor a színházi szakma és az irodalom propagátora nem áll szemben egymással, sőt egy személyben (személyekben) jelenik meg. Senki sem állíthatja ugyanis, hogy a Thália művészei nem törekednek színpadi korszerűsége: az *Állítsátok meg Arturo Ui-t!* néhány évvel ezelőtti, hiteles brechti hangulata csakúgy emlékezetembe idéződik most, mint a számunkra sajnos, csak sajtókommentárokból és kritikákból ismertté vált, újabb Kafka-, Thomas Mann- és Beckett-előadásai. Különösen a Franz Kafka és Thomas Mann neve árulkodó e sorban, amelyekhez ha hozzávesszük a kortárs magyar irodalmat reprezentáló Fejes Endrét és Örkény Istvánt, kiderül, hogy a színpadi korszerűséget Kazimir Károlyék rangos irodalommal próbálják megvalósítani. Olyannyira, hogy drámai hatást sugalló novellák, regények átdolgozására vállalkoznak, lehetőség szerint pedig a szerzőhöz fordulnak; így ajándékozták meg a mai magyarországi drámairodalmat a *Tóték* című kitűnő, európai szinten is reprezentatív Örkény-darabbal.

De ehhez az „irodalmi színház“-felfogáshoz hozzátartozik a múlt tisztelete is. Ha részlet-kérdésekben vitánk is van Kazimir Károllyal (Móricz Zsigmond *Csibéjének* túlzott átdolgozása miatt), annak csak örvendhetünk, hogy az eddig sosem játszott Móricz-mű mellett olyan, előadhatatlannak hitt, alkotásokra is gondoltak, mint Petőfi *Tigris és hiénája*. Egyébként ez a törekvésük a magyarországi színházi életben nem áll egyedül; a budapesti Nemzeti Színház például Arthur Miller és Peter Weiss mellett Vörösmartyt és Madáchot játssza — ám nem csupán *Az ember tragédiáját*, hanem (a veszprémi sikeres kísérlete után) a *Mózes*t is, Keresztúry Dezső kegyeletes-értő átdolgozásában. E kettősség: a költői lényegét kereső hagyományápolás és a lépéstartás a modern dramaturgiával nagyszerű eredményekre vezetett a budapesti Nemzeti Színházban — játéktílus tekintetében is.

S aligha véletlen, hogy olyan kedvező fogadtatásban részesült a magyarországi közönség, színházi emberek és lapok részéről a Rappaport Ottó rendezte, László Gerő—Kovács György—Vitályos Ildikó hármasra és Jules Perahim lényeg-láttató díszletére épülő *Tragédia*-előadás. Itt is — bár szintén nem vitán felül álló — mai művészi koncepció társult a száz év alatt sem halványuló írói szöveghez, sokadszorra bizonyítva színház és irodalom szétválaszthatatlanságát (természetesen a dramaturgia oldaláról közelítve a kérdést). A tavalyi ünnepi évadban itt-ott már jelentkezett ugyan ez a felismerés a kolozsvári magyar színház műsorrendjének összeállításában — így került ismét színre Kós Károly *Budai Nagy Antala*, s így kezdődött meg Tamási Áron „ébredése“, egyelőre az *Énekes madárral* —, de ezen az úton tovább kell menni, sőt a kitéposatlan ösvényeket is fel kell kutatni. Számomra érthetetlen például, hogyan nem jutott még egyetlen színházunk művészeti irányítóinak sem az eszébe eljátszani a két háború közötti romániai magyar irodalom feltétlenül legjobb drámai alkotását, Bánffy (Kisbán) Miklós *Martinovicsát*, amely nemcsak drámai építkezés tekintetében töretlen (sajnos, ez nem mondható el sem Kós Károly, sem Tamási darabjáról), hanem gondolatilag is közel áll hozzánk, s egy sor változtatás nélkül színre vihető volna. Noha hagyományos drámai formában, de művészileg szép és igaz módon ismerteti fel Bánffy *Martinovics*al a tragédiát: „Bűnhődöm kell, mert elfeledtem, hogy nagy és szent célokat csak tiszta kézzel — csak tiszta kézzel szabad szolgálni. Így van! Ez az én, ez az én igazi vétkem.“ (A *Martinovics* értékeire egyébként, kissé még féltékeny ugyan, Kötő József utalt nemrég a Korunkban.)

Persze, magam is tudom, nem Bánffy *Martinovics*a fogja kialakítani a kolozsvári magyar színház korszerű játéktílusát — bár a „költői-gondolati“ jelleg igazán nem hiányzik belőle, tehát beleillik bizonyos színházipolitikai és -művészeti elképzelésekbe. A kor követelményeihez igazodó mai színház elsősorban a kortársi drámai irodalomra nőhet nagyra, sajátos arcélúvé. Brecht nemcsak színműfőirónak volt nagy, de alkotásainak előadása megköveteli a színpad újragondolását is. Dürrenmatt és a nála fiatalabb Mrozek — mindenik a maga módján — nemcsak írónak elsőrendű (és e tekintetben hajlandó vagyok akár jóslásokba bocsátkozni, halhatatlanságuk mellett törve lándzsát, mert koruk lényegét kényszerítik művészi képbe!), hanem színházalakítóként is számolni kell velük. Mindennél beszédesebb példa erre ugyancsak a kolozsváriak legutóbbi

Strip-tease-bemutatója. Azt szoktuk mondani, és joggal, hogy ez az együttes nem érzi még a groteszket (az abszurdot még kevésbé), tétova próbálkozásai sikertelenek. És íme, Benze Ferenc és Szabó Lajos olyan játékot produkált, amely egyszerre volt félelmetes és harsányan nevetető, kitűnően szórakoztató és fájdalmasan húsunkba vágó. Két nagy tehetségű színész (és egy szorgalmas rendező) találkozott az önmagáért beszélő irodalmi anyaggal — és megszületett a kolozsvári Állami Magyar Színház talán leg többbetmondó művészi sikere...

A legteljesebb mértékben csatlakozhatunk tehát a *Gazeta literară* cikkírójához (Andrei Băleanu), aki az elmúlt évek dramaturgiai sablonját jórészt a mesteremberek eluralkodásának, a költői képzelet szegényességének tulajdonítja, s a színház megújítását az irodalomtól várja. Az új, az eredeti írói mű kényszerítheti a rendezőt, scenográfust, színészeket, hogy az új gondolatoknak, új művészi látásmódnak megfelelő dramaturgiai lehetőségeket megkeressék. Ezért nagy nyereség a román dramaturgia számára olyan színházi szerzők avatása, mint a költő Marin Sorescu vagy a lélekelezésben jeleskedő prózaíró, Ion Băieșu (drámája szerepel a kolozsvári játékrendben!). S örvendetes módon megindult ezen a fáradságosabb, több buktatót, de több sikert is ígérő úton a romániai magyar színházkultúra is. Bár, legyünk óvatosak, s mondjunk egyelőre csupán drámairodalmat. Mert igaz ugyan, hogy Földes Mária jelentős színművét, *A hetedik, az árulót* bemutatták Szatmáron, hogy Deák Tamás két darabjával is kísérletet tettek a kolozsváriak, s akadt színházi gazdája a siker-dramaturgia mellett a groteszkekkel is próbálkozó Méhes Györgynek, de Kocsis István igazán nagyvonalú drámájára, a *Megszámláltatott fákra* a kritika nyomása ellenére sem „harapott rá” egyetlen színházi szakemberünk sem, „színpadszerűtlenségre” hivatkozva, s Páskándi Géza legjobb drámai művei, az „abszurd”-nak becézett parabolák is nyomtatásban várják a színpadi feltámadást. (Pedig a szatmáriak támogatta legutóbbi Ifjúnunkás-matiné már egyszer bizonyította a közönség affinitását Páskándi irányában!)

Talán most végre felébrednek színházi embereink is csipkerózsálmukból, amikor már nem egyesével tűnedeznek fel a pódiumot és közönséget követelő jó drámai alkotások. *A Játék a hajón* esetleg meghozza Kocsisnak is a színházi sikert — legalább az első darabja számára —, noha az is lehet, hogy meg kell várnia most készülő (novellaformában már nagyszerűnek megismert) Martinovic-drámájának remélhető revelációját, egy kis dramaturg-jóindulat végett. Persze, ha dramaturgok és rendezők továbbra is csak a jól bevált sablonból és nem az öntörvényű írói világból indulnak ki, akkor nem fogják megérteni a *Játék a hajón* egészen eredetien megragadott tömeg-pszichózisát és erkölcsi drámáját, egyfajta etikai realizmus-puritanizmus és groteszk játékosság keveredését, mint ahogy nem értették Ranke őrnagy náci-faszizmus túlműtató tragédiáját. Remélhetőleg több sikere lesz Deák Tamás mindmáig legjobb színművének, *A hadgyakorlatnak* — hiszen az országos drámapályázaton nyert díjat, s így menlevéllel rendelkezik.

Íme, az író panasza — amelyet csak a színház orvosolhat. Tudom, az író társak (az irodalom) és a nézők érdekében jobb lett volna mindent békésebben előadni, de hátha hat még a művészeti vezetők irodáiban is (nemcsak a színpadon) a hagyományosan-romantikus pátoosz!

A lengyel „abszurd” dráma eredetisége

téka

Max Adler

Grundlegung der materialistischen Geschichtsauffassung

„A lengyel drámaírásban nincs semmi új, ami a színházhoz hasonlóan a drámai művészet megújodását, reneszánszát jelenthetné. Ezért aztán beszámoló adni a mai lengyel drámaírásról aligha lehet hálás és csábító feladat” — írta Jerzy Koenig lengyel kritikus még 1959-ben, amikor a *Nagyvilág* felkérte, hogy tájékoztassa olvasóit a lengyel színházi életéről és drámaírásról. Talán a lengyel portékát külföld figyelmébe ajánló Jerzy Koenig nem akarta egyhangúan dobra verni az éppen akkortájt erőre kapó megújodási kísérleteket; talán a Slawomir Mrożek nevével fémjelzett friss irányzat addigi termékei nem is jogosítottak messzebbmenő következtetésekre.

Mindenesetre az azóta eltelt évek nem igazolták Koenig borulását. A Mrożek- és Rózewicz-féle „abszurd” dráma ma világmárka. És joggal. Mert nem úgy jött létre, hogy a lengyel „abszurdok” megvásárolták vagy ellopták volna a franciáktól és angoloktól a „patentet”. Először is úgyszólván nemzeti szabaldalmuk van rá: szabaldalmat adott nekik zilált történelmük témérdek vargabétiúje, a sokszor lesántult és sokszor megtáltosodó nemzeti öntudat, a vakhit és a hitetlenség megannyi helycserés támadása, a másfél évszázados tetszhalottság, a Wehrmacht-csizmák dobaja...; és a mai lengyel irodalom nem egy előfutára már évtizedekkel ezelőtt megpróbált élni ezzel a szabadalommal. Mrożektől, Rózewicz-től vagy Broszkiewicz-től egyébként egyetlen méltatójuk sem vitatja el az eredetiséget, mindenki egyetért abban, hogy darabjaik lényegesen különböznek Beckett vagy Ionesco alkotásaitól. Úgy tünik azonban, nem mindenki látja világosan a különbség lényegét.

A nyugati antidráma: szimbólum. A szimbólum megvilágítható azokkal a tényekkel, amelyek megszületésénél bábbáskodtak, de nem fordítható le e tények nyelvére. A tények megmagyarázhatják a szimbólumot, a szimbólum nem magyarázhatja meg a tényeket, a szimbólum önmagát magyarázza. A lengyel „antidráma” — lefordítható, még akkor is, ha többértelmű, még akkor is, ha maguk a szerzők tagadják ezt. Jelkép, mégpedig legtöbbször szatirikus jelkép.

Mrożeknek csak annyiban van köze a nyugati abszurdokhoz, amennyiben emezeknek a szatirához, amennyiben továbbfejlesztik, illetve nagyfokú sűrítéssel használják a képtelenséget mint a szatirikus ábrázolás eszközét. A nyugati antidráma azonban — számos szatirikus vonása ellenére — alapjában nem szatirikus, írójának magatartásából hiányzik a fölnyi tárgyával szemben. Az abszurd szituáció és az abszurdum mint szatirikus eljárás között minőségi különbség van. Az abszurd szituáció nem annyira képtelenségig való torzítása, mint inkább megsemmisítése a hagyományos drámai helyzetnek. Ilyen értelemben Mrożek szituációi nem abszurdak, inkább különösek, groteszkek. Ezért kritikusaiknak ama meg-

A bécsi egyetem két világ-háború közötti szociológia-professzorának, az ausztro-marxizmus egyik legkiválóbb teoretikusának műve legszámbottevőbb, első teljes kiadása. A háromkötetes munkát szerzője a marxista szociológia kézikönyvének szánta.

Az első kötet a materialista történelemszemlélet alapjaival foglalkozik (a történelmi materializmus „szellemtörténeti” jelentősége; Marx és Engels viszonya a materializmushoz; a gazdasági alapfogalmak; az ideológia, a társadalmi lét szellemi vetülete; a kauzalitás formái).

A második kötet a „természet és társadalom” problematikáját öleli fel (gazdaság és szellem kölcsönhatása; gazdaság és technika viszonya; gazdaság és tudomány kapcsolata; a természeti környezet szociológiai jelentősége; a pszichológiai tényezők, a véletlen szerepe; a szabad akarat kérdése; az erőszak és gazdaság problematikája).

A harmadik kötet — amelyet Max Adler kéziratái hagyatékából most adtak ki először — a „közösségi társadalom” kérdéseit tárgyalja (a társadalmulás két alaptípusa; a társadalom osztályszerkezete, az osztályellentétek; az osztályharc szociológiai jelentősége; a dialektika; a pszichológiai tényezők a történelmi materializmusban). (Europa Verlag, Wien — Köln — Zürich, 1968.)

Ludwik Bazylow

Siedmiogród a Polska
1576—1613

Aránylag rövid, mindössze 37 évre terjedő időszakot ölel fel ez az Erdély és Lengyelor-

téka

szág történeti kapcsolataival foglalkozó, mintegy 250 lapra terjedő, értékes monográfiának is beillő tanulmány, de ez a korszak a Báthoriak révén politikai, gazdasági és művelődési téren e történeti kapcsolatok leggazdagabb szakasza. A tanulmány hat fejezetre oszlik. A bevezetőként szolgáló első fejezet e kapcsolatok historiográfiáját tárgyalja, a következők a kapcsolatok történetét elemzik a Báthoriak és Bocskai uralkodása idején, bőven foglalkozva Vitéz Mihály vajda érdélyi hódításával és szerepével. A gazdag bibliográfia azt bizonyítja, hogy a szerző alaposan tanulmányozta az e korra vonatkozó román, magyar, lengyel és német szakirodalmat. (Pansztowe Wydawnictwo — Warszawa, 1967.)

Charles van Doren

The Idea of Progress

Az Egyesült Államok Filozófiai Kutatóintézete a nyugati gondolkodás történetének bemutatására könyvsorozatot készít elő. Nemrég megjelent kötetét (A haladás eszméje) a Columbia egyetem tanára, Charles van Doren írta: azoknak a filozófusoknak a nézeteit elemzi, akik hittek a fejlődésben, s úgy vélték: haladáson mindig a jobb felé irányuló törekvést kell érteni.

A szerző szerint a haladás „folytonosan jelen levő tényezője az emberi életnek”: Agoston, Bacon, Kant, John Stuart Mill, Darwin, Marx, Engels, Spencer, Teilhard de Chardin, Toynbee s mellettük sokan mások bizonyítják a haladás folyamatos hatását. A haladás tagadói sorában említi Platón, Arisztotelészt, Nietzsche-t és Spenglert. A haladás elmélete szempontjából

állapításából, hogy a Mrożek-darab nem egyéb, mint egy abszurd helyzet kifejlesztése az abszurdum logikája szerint, körülbelül csak a „logikus továbbfejlesztés” igaz feltétlenül.

Itt van mindjárt Mrożek első darabja, a *Rendőrség* című „zsandárügyi dráma”. Egy fiktív ország rendőrsége olyan tökéletesen látta el feladatát, hogy sikerült az egész lakosságot lojálissá, ennél fogva önmagát feleslegessé tennie, s mire észbekapna, az utolsó politikai fogoly is kicsúszik keze közül: hűségnyilatkozatot tesz. Ekkor a Rendőrfőnök kétségbeesett lépésre szánja el magát: rendőri öntudatára apellálva ráveszi beosztottját, az Örmester-provokátort, hogy a rendőrség intézményének megmentése végett játssza el az államellenes összeesküvő szerepét. A „beugrás” túlságosan is jól sikerül: az Örmester végül már nemcsak hogy vállalja új szerepét, de azonosul is vele, meggyőződéses forradalmárrá lesz, szemben a volt összeesküvővel, aki viszont a hatalom erős bástyájává válik. Nyilvánvaló, hogy az alaphelyzet legalábbis kétféleképpen értelmezhető, és e kettősség éppen a jelkép kettőssége. Ha a szűrszerű jelentésből indulunk ki, akkor az alaphelyzet és a belőle következő fordulatok a magukat túlélt társadalmi intézmények görcsös élniakarását, az értelmüket veszített társadalmi szerepek felcserélhetőségét példázzák. Ha viszont az önként kínálkozó átvitt-ironikus jelentést vesszük alapul, akkor a darabot úgy „fordíthatjuk le” a tények nyelvére, hogy: az az erőszakszerv, amely az általános lojalitásnak csak a látszatát valósítja meg, önmagát is csak látszólag teszi feleslegessé.

Még könnyebb „lefordítani” mondjuk a *Piotr Ohey mártíromságát*. A Tisztviselő, az Adószedő, a Tudós, a Cirkuszigazgató, a Protokollfőnök — akik Piotr Ohey lakását és magánéletét kisljátítják a fürdőszobájában tanyázó oroszán ürügyén —, a rendeltetését az egyéni szabadságjogok eltiprásában föllelő hatalmi apparátust jelképezik, Piotr Ohey maga pedig a szabadságra érdemtelen és képtelen kispolgár-jelképe. Ellentétben tehát a beckett-i szituációval, mely nem egyéb, mint a lehetetlenné vált drámai helyzet, Mrożek helyzetei csak a szatirikus képtelenség értelmében abszurdak, s voltaképpen a Dürrenmatt- vagy Max Frisch-féle parabola rokonai. Csak-hogy nem mindig ilyen egyszerű a dolog.

Az egyik legalapvetőbb, sőt tulajdonképpen az egyetlen dramaturgiai probléma: úgy ragadni meg az egyént a világhoz való viszonyában, hogy magából a világból mentül kevesebbet kelljen behozni a színpadra. Az abszurdok eredeti módon oldják meg ezt a dramaturgiai problémát: tagadják az emberi kapcsolatok érvényességét, és ezzel elvágják azokat a drótokat, amelyeken keresztül a világ, a végzet, a szükségszerűség rángatja az egyént. És a bábu mégis táncol! A konfliktus az abszurdoknál is meg van alapozva lélektanilag: a magára maradt és magának visszaadott egyénben összeecsap egymással a reláció nélküli és a relációitól megfosztott én.

Am a lengyel abszurdoknak túlságosan elvont ez a konfliktus. Sokatmondóak ebből a szempontból a külsőségekben (például a monologizálásban) néha még:

Ionescőékon is túllépő Rózewicznek az emberi kapcsolatok irreálisát tételező, tehát a cselekmény, a „drámai tudás“ nélküli drámaiságot illető kételyei. A *félbeszakított játék* című darabjában, ebben az ironikus és önironikus ars poeticában olvashatjuk: „Az én színházam élő organizmus, hasonló ahhoz a megrokkant emberhez, aki a háborúban elveszítette a bal lábát, de ebben a hiányzó lábában továbbra is érzi a fájdalmat. Mert ez a színház elvesztette drámai cselekményét (azt az építményt, mely a görög, az erzsébetkori, részben a varsói, sőt krakkói törekvések célja volt), de ez az elveszített alapvető fontosságú testrészt nekem még mindig fájdalmat okoz. Időnként, a gyengeség és a csüggedés perceiben még használom ezt a régen elveszített bal lábát (a cselekményt), és ilyenkor eszembe jut egynemely külföldi és hazai drámaíró.“ Rózewicz kétségbe vonja a drámai előzmények nélküli „tisztá szituáció“ életképességét, de tehetetlennek érzi a cselekményt. Így hát — legalábbis szóban forgó, nem színpadra szánt darabjában — kompromisszumos megoldást választ: nem számolja föl, de számúzi a cselekményt a színpadról, a „szerzői utasítások“ zárójelei közé utalja.

Beckett vagy Ionesco darabjaiban a szituáció elvesztette mind tartalmi, mind fizikai konkrétságát. A lengyel „antidramák“ helyzeti viszont így vagy úgy mindig konkrétak. E darabok témavilágának kötöttsége nemcsak földrajzi-történeli, hanem problémához-kötöttség is. A nyugati abszurdok témája: a *minden* (s ezt a *mindent* legfeljebb az *emberi élet egészére* lehet szűkíteni), problémát csak annyiban látnak, amennyiben a lét problematikus. A lengyelek témája mindig *valamilyen* probléma, tehát annyiban látnak problémát, amennyiben *valamilyen* életforma problematikus. Mrożek *Strip-tease*-ében például a külső körülmények meghatározatlansága ellenére is meghatározott a szituáció tartalma. A két bizonytalan kilétű Úr viszonyulása egymáshoz és az ugyancsak megfoghatatlanul titokzatos külső erőhöz, a Kézhez, nagyon is konkrét: megintcsak az egyéniség eltiprására törő hatalom és az önmaga megvalósítására képtelen egyéniség kölcsönös feltételezett-ségéről van szó! Máskor látszólag föladják a szituáció tartalmi konkrétságát Mrożekék, s beérik földrajzi-történeli meghatározásával. De ez a külsőleges meghatározás már óhatatlanul tartalmilag is konkretizál, mert a sajátos csak sajátos viszonyulhat. Rozewicz *Adattárának Hőse bizonyos* emberi megnyilatkozásokat tart banálisaknak (például a semmitmondóan sablonos publicisztikát), *bizonyos* emberekkel (például a szर्वilis értelmiségivel) képtelen szót érteni, *bizonyos* társadalmi gyakorlatból nem tud részt vállalni, ennél fogva a szituáció tartalmát a megnyilatkozás, kapcsolatteremtés, cselekvés elvi lehetősége és gyakorlati akadályai közötti feszültség adja.

Behatóan kellene ismernünk a lengyel történelmet és irodalomtörténetet ahhoz, hogy Mrożek vagy Rózewicz minden célzását megérthessük. Bizonyos azonban, hogy helytelen volna irodalmi utánérzésekre vezetni vissza darabjaikat.

K. Jakab Antal

megkülönböztetett antropogenetikus (Pascal, Darwin, Comte, Condorcet, Maritain, Tolsztoj) és kozmogenikus haladást (egyik ága az isteni eredetű alapelvekre: Chateaubriand, Lessing, Kant; másik a természettiekre épít: Spencer, Hegel, Marx, Adam Smith).

A könyv sok vitatható, de feltétlenül gondolatébresztő s dialógusra készítő kérdést vet fel. (Publishers Frederick, A. Praeger, New York, 1968.)

Várkonyi Ágnes

A kuruckor hősei

A Sikerkönyvek sorozatban. Harmadik kiadást ért meg Várkonyi Ágnesnek a kuruckorról írott könyve, amely ugyan történelmi adatokra támaszkodik, de helyzeteit, képeit és a vitézi tetteket a képzelet szabadon szárnyaló erejével alkotta meg. A történettudós regényes formában, a Jókai- és Mikszáth-elbeszélések hangulatát idézve, könnyed, olvasmányos szép stílusban szól az ifjúsághoz és a felnőttekhez. Az ismertebb történelmi személyek közül Esze Tamás, Trenccsényi Máttyás, II. Rákóczi Ferenc, Bottyán János, Balog Ádám, Jávorka Ádám alakját: és hősi tetteit idézi fel, de meglevenedik a kuruckori Kolozsvár is hősi ifjúságával, az elnyomatás ellen küzdő kézművesével, és megismerkedünk Görgényi várának elszánt védőivel. Az illusztrációkat Pándy Lajos festőművész készítette. (Gondolat, 1968.)

Bauer Ervin

Elméleti biológia

*A könyv két része időben és térben — de még nyelvi-
leg is! — messze esik egymástól, tartalmilag azonban*

szervesen összefügg, és ma, több évtized távolából is, legtöbb következtetése helyes. Ez indokolja az 1935-ben oroszul irt első résznek és az itt függeléként csatolt, 1920-as német nyelvű dolgozatnak késői magyar fordítását. Az élő anyag általános tulajdonságait, a fiziológiás és patológiás életjelenségeket olyan biokémiai-biofizikai rálátással írja le — jóformán e tudományágak megszületése előtt —, hogy sok tételét a biológia elméleti kérdéseivel foglalkozó kutatók ma is kiindulópontnak tekintetik.

Magá a szerző testvéröccse Balázs Bélának, a jeles filmsztárnak, Kaffka Margitnak pedig második, valóban intellektuális közösséget is nyújtó férje. Főművének megjelenetésével a kiadó egy sok évig méltatlanul mellőzött személyiség emlékének szolgált igazságot. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Magasra száll az ember dallama

A romániai magyar irodalomban a konzervatív költészet továbbélésétől a transzilvanista Helikon-líráig és a kibontakozó szocialista költészetten át, a felszabadulás utáni költői törekvésektől a Forrás-nemzedékig közel ötven év költészetének vetülete az antológia. Sóni Pál tájékoztató jellegű előszava átfogó képet ad e sokszínű lírai hagyomány halmazáról, sokszori problematikus útvessztőről és korunk hazai magyar költészetéről. E gyűjtemény a Tanulók Könyvtára sorozatban hibái ellenére is jelentős úttörés. A méltató szemelvények közlése mellől hiányoljuk az életrajzi tájékoztatókat. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Az első magyar színtársulatok korából három színműfordításról ad hírt a székesfehérvári Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár gondozásában megjelent tanulmány*. Büky Béla és Hajnal Gáspár egy több mint százötven éves kéziratköteggben bukkantak August Friedrich Kotzebue *A különös természetű Mórítz*, Aloys Friedrich Brühl *A gyermeki szeretet nagy lelkeket formál* és Schröder *A zászlótartó* című színművének fordítására. A tanulmány értékes adalékokat szolgáltat a kolozsvári színház történetének teljesebb feltáráshoz.

Míg a Kotzebue-darab magyar változatát (a tanulmányírók ismeretlen fordítónak tulajdonítják) Bayer József nagydrámatörténész szerint már 1793-ban előadták Kolozsvárt, Brühl színművének színlapján a következő szöveg olvasható: „Fordított Kolosváron. L. J. által 1794-ban 10^{ik} Octobris.” Ez a felirat azonban már javítás, az eredeti így hangzott: „Fordított Kolosváron L. J. által 1800-ban 10^{ik} Octobris.” Az L. J. monogram mögött a tanulmányírók szerint a magát gyakran csak Láng Jánosnak nevező Láng Ádám János vagy Lakos János egykorú színműfordító neve rejtőzhet.

Lakos ismert életrajzi adatai nem tesznek említést arról, hogy Kolozsvárt tartózkodott volna; Láng viszont csak 1796 után jön Kolozsvárra; az 1800-as évszám pedig nem jelölheti a fordítás keletkezési évét, mivel a darabot már maguk a kolozsváriak is játszották 1799-ben Debrecenben; ez tehát valószínűleg egy későbbi, kolozsvári másolat keletkezési ideje. A tanulmányírók ily módon elvetik Lakos nevét és szerintük Láng vagy Kolozsvárra jövelete után fordította a darabot és cenzurális okok miatt antedatálták, vagy valóban 1794-ben készült a fordítás, de Pesten, és a másolaton csak a fordítás igazi időpontjára utaló évszámot javították át, a helynevet azonban — ugyancsak cenzurális okok miatt — meghagyták. A fordítás keletkezésének évét és helyét kutatva útbaigazítást adhat a kéziratban található szereposztás. A tanulmány szerint ez valószínűleg 1794-ből származik. Ez a tény arra indít, hogy felvessük a kolozsvári kutatások szükségességének ténylegét. Vagy rábukkanhatunk Lakos kolozsvári tartózkodásának nyomaira, vagy bebizonyíthatjuk Láng szerzőségét, kiderítvén, hogy a pesti színtársulattól került a szöveggönyv Kolozsvárra. Kétségtelen azonban, hogy a szereposztás a kéziratban kolozsvári.

A Schröder-színmű fordításáról szóló hír is jelentős kolozsvári szempontból, mert mint Ferenczi Zoltán kolozsvári színház-történetéből kitűnik, a darabot Kolozsvárt 1800-ban játszották. A színház-történészek tehát a kolozsvári színház egyik korai repertoár-darabját tanulmányozhatják.

Kölő József

* Büky Béla—Hajnal Gáspár: *Három színműfordítás az első magyar színtársulatok korából. Székesfehérvár, 1967.*

TALLÓZÁS

Kritikusok, kiadók, folyóiratok, díjak

(Gazeta literară, 1968. 31.)

„Nem vagyok irodalomelméleti szakember, szépíró vagyok” — mondja mindjárt cikke (*Opinii și propuneri privind viața literară*) elején Ilie Constantin, mégis a szépírókra jellemző szubjektív hangvétel helyett logikusan felépített, tárgyilagos, meggondolkoztató eszmefuttatást olvashatunk tőle. Olyan kérdéseket vet fel — nem az úttörés igényével —, melyek az irodalmi élet lényegét érintik. Ilyen az irodalmi értékek megbecsülése. „Pillanatnyilag nálunk az érték szorosan összeölelkezve jár az értéktelennel. A méhek között nyüzsgőnek a darazsak...” Szerencsére ezek időleges jelenségek, az idő mindig kiszűri a maradandók közül az arra érdemtelemeket. De nem lehet mindent az időre bízni. Mire valók a kritikusok? A kritikusok számára meg kell teremteni az ideális feltételeket, hogy bátran, határozottan, semmitől és senkitől sem tartva kimondhassák ítéletüket a darazsak ellen. „Tisztelettel adózni a kritikusoknak, ez több mint fontos” — írja a cikk szerzője.

A kiadók megszervezése is vitatható. Hogy sok könyv jelenik meg, nem hiba. Még több kell. A sokból választódnak ki a számottevő értékek. De mindenért *terjedelem* szerint fizetni? Lényeges változásokat kellene eszközölni a szerzői jogot illetően is. Be kellene vezetni a magánkiadásokat, a szerző saját költségére. A két mammut kiadót, mely éppen nagysága miatt nehézkesen működik, több kisebbre kellene szétosztani. A kis kiadónál író-kollektíva dönthetné el, mi jelenhet meg, s amit nem tartanak arra érdemesnek, azt a szerző adhassa ki saját költségén. Nagy átszervezésekre érett a kiadó, melyeket egyszerre nem lehet megoldani, de fokozatosan ki kellene dolgozni s a gyakorlatba átültetni ezt a kérdéskomplexumot.

Konkrét, érdekes javaslatokat tesz a szerző az átszervezést, az írói honoráriumokat, a díjakat s a propagandát ille-

tően is. Túlzottnak tartja az írószövetségi tagok számát. Egyesek mintha igen könnyen jutnának az „írói” címhez.

Sokat írnak az utóbbi időben az irodalmi lapok profiljáról, funkciójáról, de talán mégsem eleget, főleg a fővárosi lapokról. Ilie Constantin szerint kevesebb helyet kellene adni a lapokban a szépirodalomnak, többet a szakirodalomnak. Minél több vita vagy vélemény hangzik el a lapok hasábjain az írókat foglalkoztató kérdésekről, annál valószínűbb, hogy ez a leghelyesebb megoldáshoz vezet, s könyveik annál olvasottabbak lesznek.

Egy irodalmi szöveggyűjteményről

(Tanügyi Újság, 1968. 33.)

Magát a tankönyvet, a XII. osztály számára kiadott magyar irodalmi szöveggyűjteményt még ki sem osztották (fél hónapot késett), kiadói bemutatása s egyúttal első méltatása máris megjelent. Örvendetes a sajtó gyors reagálása irodalmi tankönyvírásunknak — egy kiváló szerkesztőgárda munkájának — e jelentős eredményére, irodalomoktatásunk kiteljesítésének e nélkülözhetetlen segéd-eszközére. Minden bizonnyal Negreanuné Győri Magdának ez a szerkesztőségi útrabocsató cikke csak kezdete a további méltatásoknak-bírálatoknak, a részletekig menő elemzéseknek, egy eleven és széles körű eszmecsereének, amint ezt ő maga is szorgalmazza a cikke végén, s reméljük, mire e sorok megjelennek, fűrésebb folyóiratainkban — az előző kötetek késlekedő és elégtelen sajtóviasszhangjától eltérően — már javában tart a szaktanárok és kritikusok vitája. Vitája is, hiszen mind maga a tankönyv, mind Negreanuné cikke erre is indít. A cikkíróval együtt bízhatunk abban, hogy ez az eszmecsere hozzá fog járulni jelenkori irodalmunk oktatásának a megújulásához, s egyúttal a tankönyv tökéletesítését is elő fogja mozdítani.

A cikkíró főbb értékeléseivel föltétlenül egyet kell értenünk. Elsősorban azaz, hogy a tizenkét osztályra bővülő középiskola számára készült s most lezáruló sorozatnak ez az utolsó kötete is már magában hordozza a megírandó irodalomtörténeti tankönyv csíráját (valójában csíránál máris sokkal több), de azaz is, hogy a tankönyv legvitathatatlanabb többlete az irodalmi horizontnak az a rég várt tágítása, hogy a tankönyvben helyet kapjanak egyrészt eddig méltatlanul mellőzött olyan hazai írók is,

mint Kuncz Aladár, Tamási Áron, Áprily Lajos, Dsida Jenő, Szabédi László, másrészt — külön fejezetben — a Magyar Népköztársaság irodalmának kimagaslóbb képviselői is.

De nem érthetünk egyet a fölmerülő vitás kérdéseknek oly elhárításával, mintha azokra „a tanterv alapos ismerete” minden tekintetben választ adna. A mostani tanterv ugyanis nemcsak túlságosan vázlatos (egyes részeiben nevek pusztá felsorolásából áll), de a vége, a legjelenebb jelen már egyenesen hevenyészett, sőt bizonyos mértékben meg gondolatlan, s nem látszik tükrözni azokat a „széles körű” megbeszéléseket, amelyekre a cikkíró, a Tankönyvkiadó szerkesztője utal. Így a tanterv és a tankönyv „együttes tanulmányozása” sem adhat „világos választ” a gyakorló tanárok számára minden fölmerülő kérdésre. (A tankönyv végén található egymásfél oldalnyi körképben az egyénítés nélküli oldal, száraz felsorolások és általánosságok szűkösségükkel mértéket tévesztettek. Hiányoljuk a terjedelmet jelentősen nem befolyásoló pontos, eligazító lexikális adatok elmaradását sok írónk esetében).

Ami pedig a „hiánylistát” és a „helyszűkét” illeti, csak megjegyezzük, hogy akkor, ha csupán a regényrészletek több mint egyharmadát lekötik a tankönyvnek, nyilván még az egy-két oldalas — iránytű szerepű — összevontabb tájékoztatások beszorítása is gondot okoz. Ami pedig az „időhiányt” illeti, legyünk megértőek — így még mindig jobb, mint ha a könyv újabb esztendőt késett volna. Tökéletesítéséhez és kiteljesítéséhez viszont már most hozzá lehet kezdeni.

Marxizmus és kereszténység

(Science and Society, 1968. 3.)

A cikk írója, Jack Dunman — ezt ő maga is kiemeli —, mindössze krónikása azoknak a gyűléseknek és megbeszéléseknek, amelyek során — az utóbbi időben egyre gyakrabban — filozófusok, marxisták, nem marxisták és a kereszténység képviselői megvitattak bizonyos problémákat. Beszámolójában tartózkodik bármilyen elhamarkodott filozófiai vagy akár gyakorlati következtetéstől.

Kiemelkedő esemény volt a nagy-britanniai Teilhard de Chardin Társaság 1966 októberében rendezett konferenciája, ahol nagy számú katolikus résztvevő előtt Roger Garaudy hatásos hozzászólá-

sában mindenekelőtt baráti légkört teremtett. A Garaudy felvetette gondolatok, amelyek a két világnézet közötti szakadék áthidalására vonatkoznak, visszhangra találtak ugyancsak a Teilhard Társaság gyűlésén 1967-ben, ahol Wildiers belga atya a következőket fejtette ki: az ember tudatában van a felelősségnek, mely rá hárul a világot és jövőjét illetően. A felelősség eszméje a modern ateizmus egyik fő alkotóeleme. Hegel óta a filozófusok — Marx, Proudhon, Sartre és Merleau-Ponty — ismételtlen állítják, hogy a kereszténység nem rendelkezik ezzel a felelősségtudattal: a mennyországról álmodnak és elhanyagolják a Földet. Az ateizmus — véleménye szerint — e tekintetben mély pozitív tartalommal is rendelkezik. Úgy tűnik, el kell fogadni a világra vonatkozó teljes emberi felelősséget. Az ateizmus tagadja az istenhitet, amely csak a tehetetlenség és lustaság alibi volt a múltban. Az ateizmus tiltakozás a defetizmus és fatalizmus ellen. Azt a felfogást, hogy a modern ember változtatni képes és változtatni is tud a világon, hívő kereszténynek is el lehet és el kell fogadnia.

Ilyen és ehhez hasonló gondolatok szellemében próbálják közös nevezőre hozni mindazt, ami közös és hasznos a két világnézet egymáshoz való közelítése szempontjából. Nem folytatnak véget nem érő dogmatikus és haszontalan vitákat a kereszténység „csodáiról” vagy az Új Testamentum eseményeinek történelmi hűségéről, ahogyan a múltban legtöbbször történt, hanem alapvető, mély és a társadalmat közelebbről érintő kérdések foglalkoztatják a megbeszélések résztvevőit: a tökéletes ember, a tökéletesség útja, élet és halál kérdése.

A kereszténység mindenkor nagy fontosságot tulajdonított az egyén, a személy társadalmi, történelmi szerepének. Ezzel szemben a marxizmus az egyénekből alkotott társadalom történelmi szerepét hangsúlyozza. A két felfogás közé ver hidat Teilhard de Chardin szép gondolata: „Az ember nem a világmindenség központja, ahogyan ezt — elég naivan — a múltban hittük. Hanem ennél sokkal több: az ember a természeti erők hajtotta, felfelé törekvő nyíl, az élet legfiatalabb, leglelkesebb, legérzékenyebb örököje.”

Szorosan összefügg az evolúció elméletével a viták során kialakult új felfogás az eredeti bűnről vallott nézettel kapcsolatban. Ez természetesen már nem azonos a megrontott emberről alkotott

képpel, közelebb áll a harcos emberhez, akinek elismerés jár akkor is, ha elbukik a harcban.

Mindaz, ami eddig elhangzott — fejezi be a cikk írója beszámolóját —, mindkét tábor számára hasznos és a folytatás még hasznosabbnak ígérkezik. Bebizonyosodott, hogy marxisták és keresztények szükségét érzik a közeledésnek, sőt az eszmék közötti merev választófalak ledöntésének.

Az egykori kolozsvári „kémia-metallurgiai“ iskola

(Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. VI.)

A XVIII. század végén és a XIX. század folyamán Kolozsváron egy kémiai iskola működött. Szőkefalvi Nagy Zoltán az Erdélyi Guberniumnak a Magyar Országos Levéltárban levő iratanyagát tanulmányozva felderíti ennek az iskolának előzményeit, alapítását és működését. Létrehozását az erdélyi hegyekben található gazdag ércet és az erdélyi bányászat viszonylagos fejlettsége magyarázza. Első tervét 1762-ben a kolozsvári jezsuita kollégium tanárai készítették el, hogy egy tanszék felállításával biztosítsák a kohászati előadását a leendő bányásztek számára. Mária Terézia a tervet magáévá is tette. Megvalósítására azonban ekkor még nem került sor.

1773-ban a jezsuita rendet feloszlatták és a kolozsvári főiskola irányítása egy ideig állami igazgatás alá került. Ekkor létesítették az orvos-sebészeti intézetet, amely később is megőrizte világi jellegét. Először csak egy tanszékkal, a sebészet, anatómia, szülészet tanszékével működött, később kémiai tanszéket is létesítettek, melyet Pataki Sámuel, a híres erdélyi orvoscsalád egyik tagja meg is pályázott, de betöltésére nem került sor.

1792-ben, II. Lipót megoronázásakor az erdélyi rendek koronázási ajándékkul 10 000 aranyforintot ajánlottak fel. A Gubernium az összeg kamatainak felhasználására több javaslatot terjesztett elő, ezek között szerepelt egy kémiai-metallurgiai intézet megalakítása és a selyemhernyótenyésztés előmozdítása. A javaslatot elfogadták és két zsaltnai bányatanácsos, a luxemburgi származású Étienne András és Müller Ferenc tervet dolgozott ki az intézet felállítására. Tervük szerint Kolozsváron kémiai-kohászati iskolát és múzeumot kell létesíteni. Az iskola feladata, hogy „azok a termé-

zeti kincsek, amelyeket az ásványvilág bőségesen tartalmaz, megismerhetők, felmérhetők és a természet által kijelölt célra fordíthatók legyenek; ez a felhasználás nemcsak a bányászatra terjed ki, hanem magába foglalja az egész gyógyászatot, kézművességet, az elméleti és gyakorlati mechanikát“. Az iskola végzettjei, ha úgy kívánánk, a selmebányai akadémián folytathatják tanulmányaikat. Az iskola nem különálló intézmény, hanem a kolozsvári főiskolát egészíti ki.

A terv továbbá részletesen kifejti a hallgatók toborzási módját, az oktatás módszerét, felsorolja a szükséges felszerelést és ennek költségeit. A professzor fizetését a természeti lakáson kívül évi 1200 forintban állapítja meg. Közben Bánffy György, a Bánffy-palota építője, az akkori gubernátor, az egész koronázási összeget 5 százalékos kamatra kölcsön vette, de a kamatok elegendőknek bizonyultak a tanszék felállításához. Betöltésére három pályázatot: az inkább nyelvtudományi tevékenységéről ismert Gyarmathi Sámuel, Nyulás Ferenc, Doboka megye főorvosa és Étienne András. A pályázatot az utóbbi nyerte el, aki csakhamar előadásait is megkezdte. Négy évi működés után 1797-ben meghalt. A korábbi kutatások Étienne halála után a tanszék harmincéves szüneteléséről beszélnek, Szőkefalvi Nagy azonban kétségbevonhatatlan írásbeli anyag alapján kimutatja, hogy a megüresedett állás betöltésére még abban az évben új pályázatot írtak ki. A pályázók között szerepel a híres orvos, Barra István, a már ismert Nyulás Ferenc, továbbá Gergelyfi András, Szamosújvár főorvosa. Ugyanakkor felmerült a tanszék kettéosztásának szükségése, vagyis a természetrajzi és kórtani oktatás számára külön tanszék szervezése. Végül is bécsi nyomásra a Gubernium az osztrák származású Moger Károlyt nevezte ki.

Moger szép tervvel kezdte működését: a kémiai laboratóriumot kibővítette, és feladatának tartotta az erdélyi „rétek, fódek, növények“ tanulmányozását, vagyis a tanszék az erdélyi természet-tudományos kutatás központjává akarta tenni. Egy értékes zsaltnai ásványtár Kolozsvárra való szállításával lerakta a kolozsvári gyűjtemény alapjait, melynek nyomai mind mai napig fennmaradtak.

Moger halála után 1808-ban azonnal kihirdették az új pályázatot, melyet a kevésbé koncepciós Bergai József, Moger tanítványa, bányahatósági tisztviselő nyert el, aki azután csaknem négy évtizedig volt a tanszék professzo-

ra. Ő volt a Gubernium szakvéleményezője, és különösen működésének első éveiben értékes kutatómunkát is végzett. Például ő állapította meg először a „mérai tímó vastartalmát“. 1837-ben az akadémia orvosi karát orvos-sebészeti tanintézeté szervezték át, de az orvosi kémia oktatását már nem bízták Bergaira, hanem külön tanszéket szerveztek. Így Kolozsváron egyszerre két kémiai tanszék működött. A Lyceum többszöri át-szervezésével a „kémiai-kohászati iskola“ elnevezést elhagyták, de megmaradt az alapítvány e névvel együtt.

Szőkefalvi Nagy Zoltán értékes tanulmánya azt is bizonyítja, hogy hazai pedagógiatörténezeinknek még sok tenivalójuk van.

Világhír — világirodalom

(Irodalmi Szemle, 1968. 7.)

Németh Lászlónak a folyóirat előző számában megjelent tanulmányát (*A magyar irodalom jövője*) gondolja tovább, időszerűsíti saját elképzeléseivel és tapasztalataival a kortárs magyar irodalom másik nagy alakja, Illyés Gyula.

Illyés, akárcsak magasrendű klasszicizáshoz eljutott költészetében és prózájában, ezúttal is a realitások emberének bizonyul. Őva int a felületi általánosítások veszélyére, figyelmeztet, hogy egyegy (vagy több) fordítás még nem jelenti a világirodalmi elismerést. „A fogalom helyes értelmezése szerint ugyanis világirodalmi helye annak az írónak van, akinek pusztá nevé- említése élményt idéz föl: elolvasott művet, megismert irányzatot. Bossuet világirodalmi író. A mögötte semmiben el nem maradó Pázmány nem az, és — ismertethetnék bármennyire — már soha nem is válhat azzá. Seregestül vannak írónk, akik megütik a világirodalmi mértéket. De ahogy Balassit vagy Pázmányt nem, akként mint kiderült, tán már Adyt sem iktathatjuk a neki megfelelő helyre. Ezzel számot kell vetnünk, mégpedig különösebb búsongás nélkül. Mert egyrészt nemcsak mi vagyunk így a klasszikusainkkal. Ez a sorsa a horvát, a cseh, sőt a lengyel Csokonainak, Berzsenyieknek, Kölcseyeknek is.“

Illyés a magyar irodalom jövőjét (ő is ezen a címen közli eszmefuttatását), hasonlóan más kis lélekszámú népekéhez, a természetes funkcióállásban látja: „Mi magunkért kell világirodalmi rangúknak lennünk. És elsősorban is a saját szemünkben.“ Ilyenformán „kihú-

ván a tuskét talpunkból“, a világhír hajszolása, hiányának felpanaszlása helyett (pedig ő igazán hivatkozhatna nemzetközi elismerésre) a világirodalmi jogosultságot így fogalmazza meg: megfelelő-e a magyar irodalom annak az igénynek, ami tőle világirodalmi szinten elvárható? Mert „a világirodalomban sosem az kapott helyet, aki világirodalmi helyre pályázott. Ennek epigon a neve. Hanem, aki a maga helyén végezte el a saját idejében ráért munkát úgy, mintha a világirodalom nevében csinálná.“

Konkrétan ezt a jövőt a szomszédos kis népek közös problémáinak megválaszolásában, a nem önbecsmerlő, de őszinte múlt- és jelenvizsgálatban látja, amit Németh László már kezdettől, évtizedek óta hirdet és gyakorol.

Az afrikai filmművészet születése

(Young Jeune Cinema et Theatre 1968. 1.)

Martin Brož az afrikai filmművészet helyzetét vizsgálva, a Prágában megjelenő kétnyelvű (angol—francia) folyóiratban megállapítja, hogy Fekete Afrika, vagyis a kontinens Szaharától délre fekvő területének filmművészete még a közelmúltban sem volt eredeti, s benne főként három irányzat érvényesült: az egyik az egzotikus, a valóságot meghamisító Tarzan-szerű filmek gyártására törekedett, a másik, kereskedelmi szempontokat tartva szem előtt, túlzó és torzító dokumentáris filmek gyártását tűzte ki célul; a harmadik a komoly, az etnográfiai és szociológiai valóságot híven ábrázoló filmek alkotását tartotta feladatának. Ez utóbbiak közé tartozik Lionel Rogosin *Come Back, Africa* és Jean Rouché *Moi, un noir* című filmje. Ezek bátran mutatják be a faji elkülönülést, az afrikai lumpenproletariátust és a nemzeti felszabadulási harcot. De minden erényük mellett van egy hibájuk: arra vállalkoznak, hogy idegen létükre maguk szóljanak az afrikaiak érdekében, maguk döntsék el, hogy számukra mi a jó és mi a rossz.

A szociológusok már régen megállapították, hogy a fejlődésben levő országokban a filmnek különleges szerepe van, mert nevelő és egyben szórakoztató eszköz. Az afrikai államokban a film a legmegfelelőbb tájékoztatósi forma, olyan, mely legyőzi a nyelvi nehézségeket, s ez a magyarázata annak, hogy a kormányok mindent megtesznek a szegényes filmszínház-hálózat bővítésére és a független nemzeti filmgyártás előmozdítására.

Hogy e téren mily sok a tennivaló, ezt az UNESCO alábbi statisztikai adatai bizonyítják: 1966-ban Fekete Afrika 26 országának 96 millió lakosa évi 70 millió mozijegyet vásárolt. Vagyis lakosonként még egy jegyet sem. Ezzel szemben Ázsiában egy lakosra évi 4, Latin-Amerikában 5, Európában 9, Észak-Amerikában 10, Óceániában 15, a Szovjetunióban 18 jegy jut. A világátlag évi 6 jegy. Afrikában ebből a szempontból a legfejlettebb Szenegál, itt egy lakosra évi 2 jegy jut.

A kormányok tevékenysége azonban még sok akadályba ütközik. Így például a városi mozik filmellátását a filmelosztó monopóliumok végzik, amelyek rendszerint gyenge és közepes amerikai, nyugatnémet, egyiptomi és indiai darabokkal árasztják el a mozikat. De a „fiatal közönség“ művészi izlése sem fejlett, és a filmelosztó monopóliumok semmit sem tesznek a közönség nevelésére. A helyzetben a városokban és az egyetemi központokban bizonyos fokig a filmklubok segítenek, vidéken pedig a vándor filmszínházak, amelyek Afrikában különleges hivatást töltenek be, és ezért jelentős támogatásban részesülnek az állam részéről. De bármennyire is fontos a klubok és a vándormozik tevékenysége, a filmművészet fejlődését csak a francia filmtörténész, George Sadoul bölcs javaslatának megvalósítása biztosíthatja: olyan filmekre van szükség, melyeket az *afrikaiak, afrikai pénzen, afrikaiak számára gyártanak*. S valóban a filmgyártás máris több afrikai országban megkezdődött. Az anyagiakat rendszerint az állam biztosítja, nehezebb a szakemberek képzése. Ezt részben szaktanfolyamok rendezésével, részben a tehetséges fiataloknak külföldi, moszkvai, párizsi, prágai filmiskolákba való küldésével oldják meg.

Ilyen előzmények után a Néger Művészetek Fesztiváljának a keretében, 1966-ban Dakarbán megtartották az első afrikai filmfesztivált. Ez a fesztivál úgy tekinthető, mint az afrikai filmművészet megszületésének hivatalos bejelentése. Az első elismerésre méltó alkotások a francia nyelvterületen keletkeztek. A neves szenegáli írónak, Ousmane Sembène-nek *Le Noire de...* című filmje például 1966-ban Franciaországban a tekintélyes Jean Viga-díjat, a dakari filmfesztiválon pedig az első díjat nyerte el. A film egy munkanélküli szenegáli lány tragikus sorsát meséli el, aki Franciaországba megy gyermekgondozónak egy családhoz, melyet még hazájában megis-

mert és megszeretett. Az új környezetben azonban részint a honvágy gyötri, részint pedig a francia úrgazdag felesége szipolyozza ki a végtelenségig. A kiábrándult, magára maradt lány végül is öngyilkosságot követ el. A sokszor túlzottan leegyszerűsített dráma érdeme, hogy leleplezi a neokolonializmus új, finomabb módszereit.

A szövegkönyv írója és a film rendezője, Sembène ma 45 éves, igen tehetséges regényíró és költő; életpályáját Marseille-ben mint dokkmunkás kezdte. A filmművészetrel a Szovjetunióban került kapcsolatba, ahol egy évig Mark Donszkij tanítványa volt. Újabbán két rövidfilmet készített, jelenleg egyik regényét filmesíti meg. Fekete Afrika filmművészetének másik nagy pionírja a 33 éves szenegáli Paulin Soumanou Vieyra. Első filmjét a párizsi filmiskola hallgatójaként készítette, s benne a francia fővárosban élő négernek életét mutatja be. Őt nevezik „a dakari iskola atyjá“-nak, mert mint a tájékoztatásügyi minisztérium filmszakosztályának vezetője mindent megtesz a hetedik művészet előmozdítására. A dakari iskola ugyancsak ismert képviselője, Blaisé Senghor különösen a dokumentumfilmek gyártásában tűnt ki.

A 26 éves Mustapha Alassane a Nigér Köztársaságban *Le Retour d'un aventurier* című filmjével aratott sikert. Hősét cowboy öltözkében az amerikai vadnyugatról hozatja vissza, és helyezi bele az afrikai valóságba. Alassane Jean Rouché segítségével Kanadában végzett filmművészeti tanulmányokat. Neves filmrendezők vannak ma már Elefántcsontparton, Kamerunban és Guineában is. Az angol nyelvterületeken a film hajtásai még nem olyan erőteljesek. Ghanában az angol származású, de helyi állampolgár Sean Graham „a fekete film“ nagy képviselője. Nigériában Horatio Jones és a keletnémet származású Klaus Stephan rendeztek filmeket. A dél-afrikai Lionel Ngakane *Bukani Awake* című filmjét Londonban rendezte, és benne honfitársainak az apartheid elleni harcát jelezni meg.

E nevek és alkotások ékes bizonyítékai annak, hogy Fekete Afrikában a „l'art nègre“-nek új ága hajtott ki: a filmművészet, amely már születésekor felhívta magára a világ figyelmét.

Déry Tibor ítélete

(Kortárs, 1968. 5—9.)

Egy nagy író-nemzedék búcsúzik — szaporodnak az emlékiratok. Ez a leg-

szubjektívebb műfaj sok veszélyt rejt magában, mégis nélkülözhetetlen dokumentum korok és emberek megítélésében, s ugyanakkor (ha valamennyire is ismerjük a szereplőket) a legizgalmasabb olvasmány. A Déry Tiboré különösen az: nemcsak a szerző európai rangja, hanem változatos, sok forduló meglepetéseit nyújtó életútja is „regényesíti” a szerényen „életrajzi jegyzetek”-nek nevezett emlékezést. S ami különösen rokonszenvessé teszi Déry írását: hiányzik belőle a nagy ember abszolút biztonságérzete, fölénye, szerepének túlzott előtérbe állítása. Erre vall a cím is: *Ítélet nincs.*

A magyar próza csúcán elhelyezkedő kiváló novellák, a sokféle érdekes regény szerzője füredi kertjében idézi vissza az elmúltakat, a többnyire már halott pályatársakat, s a velük kapcsolatos történéseket. A természet közelsége alázatra és bölcsességre inti, a történelem a kételyt táplálta beléje. „Mint említettem, hetvenhárom éves vagyok — írja az első fejezetek egyikében. — Amennyi szégyellni valót az emberi fajta ez idő alatt összehordott, azzal ki lehetne emelni sarkaiból a földet, ha ugyan e golyó fogékony volna erkölcsi és észbeli ellenvetésekre. A magam egyéni életében, aránylagosan, nem maradtam el sem tempóban, sem mennyiségi, sem minőségi szolgáltatásokban fajtám ebbeli buzgólkodása mögött.”

Különös bűnnek tekinti a hazugságot („Mennyit hazudtam életemben, s hogy undorodom most föltjaimtól!”), ám ezt is dialektikusan, összefüggéseiben látja, látatja. Egy hosszú élet következtéseként, de az utódokhoz szóló figyelmeztetésül is vallja: „Igazat mondani fényűzés. Tehetem, öreg vagyok. Tehetem egy bizonyos fokig. De akik védtelenebbek nálam? Mily nehéz meghúzni a választóvonalat a szükséges önvédelem és a léhaság között, milyen jó szemmérték kell hozzá! S persze legnehezebb a dolga a fiatalságnak, amelynek a hazugságon kívül alig van más védekezése a felnőttek testi és szellemi fölénye ellen; első fegyverként az esik a kezeügyébe. Ártalmatlannak hiszi — hisz csak önmagát védi, senkit nem károsít meg vele! — s észre sem veszi, hogy tartása lassanként elferdül, s már akkor is kancsalít, amikor veszély nélkül szembenézhetne veled. Alulról felfelé így tanul meg hazudni az ember — s a társadalom! —, jóval a természet szabta szükségletein túl, egyre tömönyebb oldatban, önmagát roncsolva, eredendő alakját szorongások, félel-

mek s neurozisos pótalkatrészeiből újjáépítve, melyek minden valószínűség szerint — ez a feltevésem — kártékonyabbak a primitív népek törzsi szorongásos babonáinál.”

Déry nem kevésbé könyörtelen egykori környezetével, barátaival, író-társaival, mint önmagával szemben. Ifjú kora két nagy vonzódását, a Tóth Árpádhoz, illetve Füst Milánhoz fűződő baráti-tanítványi emlékeit, élményeit szembesíti, nem törődve a kegyelettel (erre egy Füst Milán-rajongó azonnal reagált is). Ugyanilyen kendőzetlenül beszél későbbi kapcsolatairól, például Révai József, Gábor Andor alakjáról, de nem igényeli a maga számára a tévedhetlenség jogát. Olyannyira nem, hogy kertesél nélkül leírja: „Önarcképemet is azért bocsátom közre, hogy megtagadtassék. Nem kívánok nagyobb hitelt szavaimnak akkor sem, amikor másokról beszélek. Hogy így igaz-e vagy másképp, amúgy sem fogom megtudhatni. De fogadtassék el alázatomból igaz jeléül, hogy nem ragaszkodom túlságosan nézeteimhez.”

Mindez egy megfáradt öreg ember fintora volna? Bizonyára nem, noha a fintor (főképpen a groteszk) nem idegen Dérytól — régen sem volt az. Ezzel azonban szembeállíthatjuk azt a rendkívül gazdag, sokrétű életművet, amelyet ugyanezek az élmények, tapasztalatok ihlettek, s amely mégis mindig az emberi haladást szolgálta.

Átöröklés-tervszerűsítés?

(Universitas, 1968. 8.)

A tudomány mai fejlettségi fokán gyakran felvetődik a kérdés: irányítható-e az ember biológiai és szellemi tulajdonságai? A nyugatnémet folyóirat cikkírója H. C. Hansjochem Autrum, az élő szervezetek kezdeti fejlődését a „kémiiai erők véletlen játékanak” tekinti — egészen az ember megjelenéséig. Az ember mint gondolkodó, cselekvő, irányító lény a természeti erőket saját érdekében igyekszik hasznosítani, és a véletlen helyett maga veszi át az irányító szerepet. Mindez aránylag egyszerűnek tűnik addig, míg nem magáról az emberről van szó.

Ezzel kapcsolatban ma az örökléstan, mint egyik legfőbb problémát, az ember öröklött tulajdonságainak biológiai és biokémiai úton való céltudatos, tervszerű megváltoztatása lehetőségét vitatja. Az utóbbi 20 évben a genetika tiszt-

táza az átöröklés biokémiai alapvető kérdéseit, — a molekulák, gének, kromoszómák összefüggésének mechanizmusát. Az anyag, amely az öröklött tulajdonságokat továbbítja, mindössze négy egyszerű elemből tevődik össze. A négy elem „összeállításának“ és változékonyságának lehetőségeit a cikk írója az abcé 24 betűjéhez és az ezekből összerakható tízezer, százezer, millió oldalakat kitevő könyvoldalakhoz hasonlítja. Jelenlegi tudásunk birtokában és az emberre vonatkozóan hogyan lehetne ebbe céltudatosan beleavatkozni?

Javaslatok hangzottak el a mesterséges megtermékenyítés irányában folytatott kísérletekre. A mesterséges megtermékenyítés gondolata nem újkeletű. 1789-ben Abbate Lazzaro Spallanzani már végzett ilyen állatkísérleteket — sikerrel. Azóta pedig az állatok mesterséges úton való megtermékenyítése fontos szerepet játszik az állattenyésztésben. Az emberrel kapcsolatban azonban — eltekintve a gyakorlati nehézségektől — egy egész sereg nehezen áthidalható biológiai és genetikai kérdés vetődik fel. Így például a „genetikai siker“ kérdése. Mind a fizikai, mind a szellemi tulajdonságok a rendkívüli felelősséget igénylő kísérletek hiányában csak esetlegesen lehetnek, még akkor is, ha a két donor a legkiválóbbakkal rendelkezik, és elméletileg ezek egymást tökéletesen kiegészítik. Másik kérdés az átöröklendő tulajdonságok értékének kiválasztása. Mi értékes, hasznos, mi továbbítandó az új egyed számára; ki és mi dönti el ezeket?

Biológiai ellenvetéseit a szerző még néhány etikai, vallási és jogi okfejtéssel egészíti ki, majd az egész felvetett kérdést „genetikai utópiának“ nyilvánítva rátér egy másik problémára: a világ népességének hatalmas méretű szaporodására, ennek biológiai összefüggéseire és szociális következményeire.

Henry Moore hetvenéves

(The Times Saturday Review, 57 302.)

Philip Henry, az angol Nemzeti Galéria egykori igazgatója értékes tanulmányban ünnepli a hetvenéves Henry Moore-t. A tanulmányból élénk tárlal a művész érdekes élete és egyénisége.

Moore-t mindenekelőtt a mérhetetlen önbizalom jellemzi, amely testi egészség mellett művészi öntudatából és sikerreiből származik. Szenvedélyesen szereti otthonát, különösen a herfordshire-i, fa-

lusi házakból összetákolt „primitív kastélyát“, melyet hampsteadi műtermének lebombázása után vásárolt meg. Itt él most, a kényelmes berendezés ellenére a régi, talán a bányászszülőktől örökölt egyszerűségben. Innen indul időről időre a „darus autóval“, mely Párizsba vagy Berlinbe viszi kiöntés végett monumentális alkotásait, majd néhány hónap múlva bronzba öntve visszaviszi, hogy maga és két segítése elvégezze rajta az utolsó simításokat. A szobrok rendszerint nem maradnak Angliában, mert a megrendelők elsősorban idegen államok: az Egyesült Államok, az NSZK, Hollandia, Belgium és Japán. Természetes, állandó londoni igénybevétele fékezi munkatempóját, ezért néhány évvel ezelőtt a Carrara-hegység lábainál, a tenger mellé kis villát építtetett, és nyaranként két-három hónapot itt tölt el, napozva, fürödve és néhány órát a kőfaragásnak szentelve. Mikor dolgozik, azt szereti, hogy előtte bőséges tér táruljon, modelljeit gyakran dombos háttérrel fényképezi le, hogy megállapíthassa hatásukat a természetben. Talán innen ered alkotásainak arányossága, beilleszkedése a természetbe.

Moore azt állítja magáról, hogy a modern kritika értelmében vett „absztrakt“ művet sohasem alkotott. „Mindenekelőtt az emberi alak érdekel“ — jelenti ki magáról. Alkotásai legyenek kicsiny vagy nagyméretűek — mindegyiket a koncepció nagysága jellemzi —, formailag egységet alkotnak, a természet részeinek és termékeinek tűnnek. Alkotó gondolata mindig az anyaghoz: fémhez, fához, kőhöz tapad. „Én azt hiszem — mondotta 1960-ban —, nem az számít, hogy az alkotás miképpen jön létre: felépítve, mintázva, forrasztva, faragva, szerkesztve vagy bárhogyan. Ami számít, az a vízió, amit kifejez!“

Moore talán a legeredetibb az összes eddig ismert szobrászok között, mert munkájához nem azzal a vággyal ül le, hogy a hagyomány vagy valamilyen irányzat elképzelt formáinak a létrehozásában másokat felülmúljon. Lényegében mindig egyedül állott, és mint az ősember, ő kezdte a maga tradícióját, és lassan haladt, kitartóan, lépésről lépésre későbbi formái invencióinak csodálatos szabadsága felé. A manchesteri Horton kőbe 1924—25-ben vésett *Anya és gyermeke* című alkotása tiszta súly és tömeg, ami csak azoknál található meg, akik kővüket másik, keményebb kő segítségével alakították, mint a Kolumbus előtti mexikóiak. Ezek az emberek úgy ismerték a követ, hogyan azok, akik már

fémszerszámokkal fűrészelhették, fúrhatták és csiszolhatták, sohasem ismerhették meg. Számára elég volt, hogy egy mexikói gránit fényképét lássa, és azonnal együttérezzen a névtelen művész gigászi alkotásával. A fának viszont különleges, a kőben meg nem található tulajdonságai vannak: nem a halott súly, hanem a felfelé törés, a növekedés jellemzi. Moore faragványai kiaknázják a fa eme tulajdonságait. Ebben a vonatkozásban összefonódását az afrikai fétisektől nyerte.

Nem ő az első, aki szükségesnek érezte, hogy elszakadjon a reneszánsz hagyományaitól; a román parasztivadék Brâncuși e vonatkozásban megelőzte őt. Brâncuși azonban kötött maradt az igazság betű szerinti elvéhez, az anyaghoz; Moore ezt maga mögött hagyta, hogy formában, invencióban és kifejezésben teljes szabadságot valósítson meg. Ha mégis valamihez kötött maradt, az — amint maga vallja — a fekvő alak, amelynek valószínűleg megszállottja lett. „Az emberi alaknak három alapvető pozíciója van... — mondotta Moore. — Most már, ha az emberi alakot kőbe akarjuk faragni, mint ahogy én teszem, az álló pozíció nem megfelelő. A kő nem olyan erős, mint a csont, és a szobor bokából török el.” Ezt a kérdést több kultúrában sikeresen megoldották, a legkönnyebben talán az ázsiai prebuddhista névtelen szobrászok, akik a világ legnagyobb művészei közé sorolhatók. Az élő sziklába dolgozva, a lábakat és a bokát gyakran tömörszerűnek hagyták, és a szobrot fennebb fokozatosan életszerűnek alakították, egészen a végtelen spirituális fejig, amelynek megszállottjai voltak. Moore számára a fejnek és a testnek jelentősége egyforma értékű, és a fekvő alak, mint azt a *Fekvő asszony* bizonyítja, nem valamilyen mai kultusznak a része, hanem témája ez minden időknek, és variációi végtelenek.

A „Torrey Canyon” katasztrófájának biológiai következményei

(*Science progrès la nature*, 1968. 8.)

Gaston Cohen értékes biológiai anyagot közöl az ismert tankhajó-katasztrófa kapcsán. A társadalomtudományok vizsgálói számára sem érdektelen a cikk, hiszen az ember, a tudomány és a természet kölcsönösségének újabb példáját mutatja be.

Amikor a „Torrey Canyon” zátonyra futott, s 100 000 tonna kőolajjal árasztotta el a tengert, először a kőolaj fel-

gyűjtásával kísérelték meg a veszélyt elhárítani. Így azonban a tengert szennyező anyagnak csak egyharmadától sikerült megszabadulni, mivel az a hullámszám háttérára durva cseppekben szétoszlott a felső vízrétegekben, és gyűjthetetlen emulziót alkotott. Ezt a folyamatot megkönnyítette a kőolaj illó összetevőinek elpárolgása is, mert ily módon sűrűsége megnövekedett. Ekkor ún. detergens felhasználásához folyamodtak: szintetikus mosó-szerekhez hasonló tulajdonságú szerves anyagokhoz, amelyek az emulziót feloldották a tengerben.

Jóllehet az Elba vizének tisztítására már használtak hasonló vegyszereket, nyitott maradt a kérdés: ilyen tömegben nem válik-e mérgezővé az oldat? Mivel a tudósítások a tengeri élővilág nagymérvű károsodásáról számoltak be — csak tengeri madár több mint 15 000 veszett oda, és a halak is tömegesen pusztultak el a kopoltyúikra rakódott olaj miatt —, a katasztrófa következményeinek kivizsgálására a plymuthi Biológiai Laboratórium munkaközösségét kérték fel. Az ő kutatásai nyomán bizonyossá vált, hogy a *detergensnek egyes vegyi összetevői több élőlényt semmisítettek meg*, mint maga a kőolaj. A lebegő szardínia-ikrák 90 százaléka, a kis rákok tömege, rengeteg hal és kagylóivadék pusztult el, ugyanakkor lefékeződött az algák szaporodási üteme is. Ily módon sok halfajta táplálékalapja megcsappant, a károsodás továbbgyűrűzését okozva. A homokos partot a kőolaj sok helyütt valószínűleg átitatta. Az aerob (oxigént igénylő) baktériumok képesek ugyan a kőolaj elbontására, a parca sodródó detergens azonban ezt a lassú öntisztulási folyamatot lefékezte, így a homokpadokon tenyésző tarisznya- és garnélarákok, kagylók és más puhatestűek életközösségeit létalapjaikban támadták meg.

A kőolaj-szennyeződéstől a cornwalli és breton partokon kikapcsolódást kereső emberek üdülési lehetőségét és természetesen a fürdőhelyek vállalkozóinak mintegy évi 300 millió dolláros jövedelmét féltették. A védekezés rendjén viszont a felhasznált detergens a szardínia- és rákhalásznak, az osztriga-tenyésztőknek okozott tetemes kárt.

Az ember, a természet és a technika kapcsolatrendszerére jellemző módon Gaston Cohen szakcíkke mellett már feltűnik egy rövid hír, amely arról tudósít, hogy a COREXIT 7664 minden utókövetkezmény nélkül alkalmas a vizek olaj-szennyeződésének semlegesítésére.

Elégedett-e Nyugat-Németország lakossága?

(Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozial-Psychologie, 1968. 2.)

Jövedelem és osztályszerkezet címen Richard F. Hamilton német alaposággal kidolgozott konkrét szociológiai felmérést közöl, s benne a nyugatnémet társadalom osztályszerkezetének átrétegződése mellett a lakosság elégedettségének mutatószámairól is beszámol. Az ankét zárókérdése így hangzott: „Mindent összegezve, nagyon meg van-e ön elégedve, meg van-e elégedve, valamennyire meg van-e elégedve vagy egyáltalán nincs megelégedve azzal, amit az életben elért?” A kapott válaszok feldolgozásából adjuk a következő szemelvényeket:

„A legfontosabb eredmény, mivel az elégedettség fokát osztály és életkor szerint vizsgáltuk, az, hogy a dolgozók kevésbé elégedettek, mint a nem-dolgozók. E szabály alól csak két életkori csoport kivétel, a legfiatalabbak, és pedig a hivatali pályafutás közbülső szakaszában, amikor a család összjövedelme a legmagassabb.”

„Az »elégedettségi« tényező és a többi körülmény összefüggéseire világít rá az »osztály« és »jövedelemszint« kapcsolata. A legalacsonyabb kereseti szinten a középosztályhoz tartozók mutatják a legnagyobb fokú elégedetlenséget. Az összes többi szint esetében ennek az ellenkezője érvényes: a munkások az elégedetlenekek.”

„A jövedelem nagysága önmagában véve nagyon kevésbé befolyásolja az elégedettséget vagy elégedetlenséget... A 400 és 800 márka közötti jövedelemmel rendelkező csoportok nem dolgozóinak kategóriájában nincs különbség az elégedettség fokát illetően a négy kérdés-csoportra adott feleletek között. A dolgozók körében sincs különbség a 300 és 800 márka jövedelemmel rendelkezők közt. Mivel a jövedelem nagysága önmagában még nagyon kevésbé diszkriminál, az elégedettség — a látszat szerint — inkább attól függ, amit mások hasonló helyzetben keresnek, attól, hogy miként teljesültek a dolgozók reményei stb... Az a munkás, aki a XIX. század utolsó évtizedében született, aki úgy nőtt fel, hogy munkahelye állandóan veszélyben volt, aki nem ismerte a biztonságot, s most látja, hogy megfelelő nyugdíjra számíthat... minden valószínűség szerint a feltett kérdésre, hogy megelégedette-e, igennel fog válaszolni.”

„Végeredményben: a válaszokban kifejezésre jutó »betanultság« és a rezignáció

ellenére a mai körülmények között még mindig nagyfokú elégedetlenséggel találkozunk a munkásosztály köreiből. Vagyis valamennyi kedvező tényező — a munkás reálbevételeknek nagyfokú emelkedése és az a tény, hogy a munkás és a középosztálybeli polgár bevételei közötti különbség nagymértékben kiegyenlített — sem volt elég a tudatbeli egyenlőség megteremtésére...”

Egyház és forradalom

(*Esprit*, 1968. 5.)

A *Populorum progressio* című legújabb pápai enciklika, amint ismeretes, a gazdaság és szegény nemzetek ellentétét tárgyalja, s az előbbieket arra ösztönözi, hogy jövedelmük egy részét az utóbbiaknak ajánlják fel, s fékezék a bőség és a fölösleg civilizációjának további előrehaladását. Most az *Esprit* című francia katolikus folyóirat hasábjain Candido Mendes de Almeida a pápai enciklikát elemezve az egyháznak a forradalom kérdésében elfogadott álláspontját is bírálat tárgyává teszi.

Egy hatalmi rendszer erőszakos megváltoztatása — hirdeti az enciklika — csak olyan nyilvánvaló és „hosszantartó zsarnokság” esetében megengedhető, amely súlyosan sérti az ember alapjait, és árt az ország közjavanak (31. §). „Megfigyelendő — teszi hozzá Candido Mendes de Almeida —, hogy a forradalom eszerint csak több feltétel együttes megléte esetén engedélyezhető, s hogy a szöveg a hatalommal való visszaélés időbeli határait is megállapítja, amikor a kormány cselekményei és a közjó követelményei közti ellentmondás objektív feltételeit sorolja fel.”

Valamely gyarmati rendszer megdöntésének esélyei a cikkíró szerint néha nagyon gyorsan és futólag beálló konjunkturális elemektől függenek. Az ilyen „pillanatok” egy nemzedék életénél, sőt egy elnöki megbízás időtartamánál is rövidebbek lehetnek. Várják meg talán a népek, hogy előbb a „hosszantartó zsarnokság” bekövetkezzék?

Candido Mendes de Almeida végül is arra a következtetésre jut, hogy a fejlődésben levő országok területén „a nép ellenségé”-nek ártalmas volta nem függ szükségszerűen a hatalom birtoklásának időtartamától. Ha a népek ebben a formájában fogadnák el a *Populorum progressio* tanát, az a harmadik táborra vonatkozóan annyit jelentene, mint beleegyezni abba, hogy a hatalmon levő kormány tetszése szerint rendelkezék egy nép jövőjéről.

Feljegyzések Áprily Lajosról, Nagy István festőművészről és Tamási Áronról (Levelek a szerkesztőséghez)

1.

Kuncz Aladár 1923-ban hazatért egy családi látogatásra Kolozsvárra, és ez a régi kedves város végleg ottmarasztotta. Átvette az *Ellenzék* vasárnapi mellékletének* a szerkesztését, és ez hamarosan irodalmi fórummá fejlődött s irányító szerephez jutott a hazai életben, munkára serkentve írókat. Amikor Pomogáts Béla Kuncz Aladár munkásságának ezt a szakaszát (*Korunk*, 1968. 8) feldolgozta, irodalmi életünk kialakulásának legfontosabb mozzanatait és törekvéseit is megvilágította, és ezzel tanulságos irodalomtörténeti munkát végzett.

Kuncz Aladár valóban munkatársakat toborzott a laphoz, és amint ezt Pomogáts Béla is észrevette, mellette néhány évig Áprily Lajos „az irodalmi rovatot szerkesztette”. Ezek után mégis felmerül bennünk a kérdés: ha a lap irodalmi rovata lényegében a vasárnapi melléklete volt, akkor ennek szerkesztésében milyen szerep juthatott Áprily Lajosnak? Igaz ugyan, hogy a színházi, művészeti, irodalmi élettel a lap többi számaiban is foglalkozott, irodalmi hírek és megemlékezések máskor is jelentek meg benne, de az ilyen jellegű anyag főként Hunyady Sándor kezén ment át.

Kétségtelen azonban, hogy az 1924—25-i iskolai évben Áprily Lajos a Bethlen-kollégiumtól egy évi szabadságot kért, mert meghívást kapott az *Ellenzék* irodalmi mellékletének szerkesztésére. Ezért Enyedről ideiglenesen egy évi próbaidőre felköltözött Kolozsvárra. Magát a mellékletet azonban továbbra is Kuncz Aladár szerkesztette, és Áprily Lajos nem kaphatott egészen önálló, neki megfelelő szerkesztői munkakört. Kuncz Aladárnak ekkor már szüksége lehetett egy olyan munkatársra, akivel együtt dolgozhat, megbeszéli vele az irodalmi melléklet kérdéseit, a szerkesztés, a stilizálás, a cikkek íratásával járó munka egy részét megoszthatja.

Azt is tudjuk, hogy Kuncz Aladár Áprily Lajost szemelte ki utódának, mert 1924-ben még kétséges volt, hogy Kolozsvárt maradhat-e, vagy vissza kell térnie Pestre. Ebben az esetben Áprily lett volna az *Ellenzék* mellékletének szerkesztője.

Áprily valóban hűségesen és szorgalmas munkával támogatta Kuncz Aladárt, finom ízlésével biztosan felismerte a jelentkező új tehetségeket, de magában a szerkesztés munkájában, visszaemlékezésem szerint, nem szívesen vett részt. Visszavágyott Enyed nyugalmasabb életébe, mert a szerkesztőség lármájában nem tudott dolgozni. Ez az időszak mégis mély nyomokat hagyott az *Ellenzék*ben, valamint saját munkásságában.

Áprily mint szerkesztő talán a helyzet kényszerűségétől hajtva nemcsak verseket és fordításokat, hanem irodalmi kritikákat és cikkeket is írt a lapnak. Tudjuk, hogy legtöbbször sok küzdelemmel, nehezen fogalmazta meg írásait, de mindig biztos érzékkel hatolt be az új művek sajátos mondanivalójába, gondolatvilágába, különös szeretettel fordult Nyíró és Tamási balladás vagy a székely népmeséből táplálkozó világa felé, és gyönyörködve merült el a nyelvi szépségek üde tavába vagy balladás hangulatába. Áprily szerkesztői munkásságának jelentős részét alkották ezek a cikkek, ezért legalább a lényegesebbeket megpróbáljuk itt felsorolni, amíg a teljes bibliográfia összeállítása is majd lehetséges lesz.

* Kuncz Aladár, Áprily Lajos és más, az *Ellenzék* szerkesztésében szerepet játszott írók korszerűen árnyalt értékelése nem azonos az *Ellenzék*nek mint politikai lapnak kritikátlan elfogadásával, sőt, sajtótörténeti feladat az írók s a lapszerkesztés ellentmondásainak s általában is a lap konzervatív osztály- és pártpolitikai hátterének feltárása. — A szerkesztőség.

Gruzda János képképzésakor, 1924. április 16-án az *Ellenzék* közli Áprily megnyitó beszédét, ugyanebben az évben, június 29-én pedig már első kritikáját hozza Nyíró *A Jézusfaragó ember* című novelláskötetéről. Ugyancsak ő írhatta meg ebben az évben -y jelzéssel a Bárd Oszkár *Mi lesz velünk?* és a Kibédi Sándor *Diadalmos élet* című verseskötetéről szóló magvas kritikát. 1925-ben névvel jegyzett vezércikket írt a Jókai-évfordulókor (február 18), cikket írt *Az ember tragédiája* új színre viteie alkalmából (február 1), és kritikája jelent meg Makkai Sándor „Zörgessetek és megnyitattik nektek” című új kötetéről. Érdekes még az ismeretlen katona című kis cikke (ál. jegyzéssel, március 3), amelynek csak ezt a jellegzetes, humanista kicsengésű utolsó mondatát emeljük ki: „Keresztyén vagyok: nem bánám, ha német katona pihenne az ismeretlen katona koszorús sírjában.” Áprily a háborús gyűlölködések fölé emelkedő szimbólumot akart látni „az ismeretlen katona” franciaországi síremlékében.

Mindezeknél jelentősebb Tamási *Lélekindulás* című novelláskötetéről írt, felfedező erejű kritikája (1925. június 5. á.l.). Azt is számon tartjuk, hogy Tamási *Lélekindulás* című novellája is az *Ellenzék*ben jelent meg első ízben, és maga Tamási szerint éppen Áprily tette őt „mint szabad halat az irodalom hordójába”. Áprily szerkesztői és kritikái munkásságának ilyen indító ereje és az egész irodalmi életre kiható szerepe volt ezekben az években.

1925—26-ban Áprily enyedi katedrájához visszatérve még folytatta az *Ellenzék* szerkesztői munkásságát, de 1926-ban már csak Makkai *Ördögsekér* című regényének kritikáját találtam meg az *Ellenzék*ben (január 9). 1926. március 19-én Áprilyt vasúti szerencsétlenség érte, és nincs tudomásunk arról, hogy azután folytatta-e még szerkesztői tevékenységét. A szerencsétlenség után az *Ellenzék* közli a kórházban fekvő költőnek, a lap „irodalmi szerkesztőjének” képét.

Az *Ellenzék* egykori belső munkatársai azóta meghaltak, vagy messze kerültek tőlünk, és így ma már nem láthatjuk tisztán, hogy a szerkesztés munkájából mi nehezedett Áprily vállaira. De tanúságot hívjuk itt levelezését is. Sipos Domokos ismételtelen éppen Áprily Lajoshoz fordult novelláinak kiadása és az értük járó tiszteletdíj ügyében. Ezekből a levelekből nemcsak Sipos Domokos írói terveit (1924—27-ben), hanem Áprily Lajos segítőkészségét és írói tekintélyét is megismerjük. Jellemző, hogy Áprily éppen a fiatalabb, sokszor még nehéz helyzetben élő, radikális szellemű íróitársait támogatta, és szoros kapcsolatban állott velük.

Végül a magam emlékeit is idézem. 1924—25 telén mindennap ott láttam Áprily Lajost az *Ellenzék* egyik asztalánál. Írt, stílizált, dolgozott. Néha nekem is kiadott recenzióra irodalmi folyóiratokat, de hogy pontosabban miről állt a munkája, azt nem tudhattam. Magát a mellékletet Kuncz Aladár állította össze, de az Áprily munkájára mindig számíthatott. Sűrűn jelentek meg versei és fordításai Gerhart Hauptmanntól, Ronsard-tól, Maeterlincktől, Lucian Blagától. Áprily munkásságának gazdag és termékeny időszakát képezték ezek az évek, és alkalmat adtak arra, hogy mint biztos ítéletű és az új könyvek szépségeit meglátó kritikus jelentkezék. Ekkor jelentek meg többek között a *Levél*, *Koromszem*, *Tavaszi házsongárdi temetőben*, a *Rabok*, és a *Vallomás* című versei, költészetének kimagasló darabjai.

Végül még azt is megjegyezzük, hogy ugyancsak ekkor (1926. 271, 272) jelentkezett Gaál Gábor is az *Ellenzék*ben (*Bacsányinál Linzben* című cikkével és Panait Istrati *Kyralina* című regényének recenziójával).

Nagyenyed, 1968. október.

Vita Zsigmond
tanár

2.

Nagy Istvánról, a csikmindszenti származású festőművészről, aki Magyarországon élt és halt meg, de mindig Csikban volt itthon, akinek művészi értékeit az évtizedek folyamán egyre magasabbra helyezik, személyes emlékeim vannak.

Tudtommal Nagy István 1873- vagy 1874-ben született. Kortársa, falusfele, iskolatársa és halálig jó barátja volt boldogult apámnak. Családnevük is egyezett, szülőházuk majdnem szomszédos volt Csikmindszent „Nagy-tízeseben”, ahol a „Nagy” jelző nem a tízes kiterjedését, hanem az ottan őslakos család nevét jelentette, ahogy ugyanabban a községben van Ambrus-tízes, Sillók tízeze, Józsaák tízeze és így tovább. Ennek ellenére a két zárkózott székely mindig hangsúlyozta, hogy

ők nem rokonok, csak jó barátok. Lehet, azon a véleményen voltak: rokonaimat nem magam választom, de barátaimat igen. Annál jobb mindkét, immár megboldogult emlékének.

Nagy István művészi tevékenysége a posztimpresszionizmus szecesszióba áthajló idejére esik. Tanítói diplomája volt és csak azután kezdett festeni tanulni, nem kis mértékben apám baráti befolyása alatt. Tanulmányai folytatására a Csíki Magánjavak tanulmányi ösztöndíja adta meg neki a lehetőséget, hiszen várhatta volna, hogy a mindszei kisbirtokot az ő tanulása kedvéért megcsönkítsák! Ösztöndíjjal került külföldre is. Külső-földi viselt dolgairól annyit tudok, hogy Lenbachot mint mesterét emlegette. Birtokomban volt egy kb. 50×70 cm nagyságú, szakállas férfifejet ábrázoló olajfestmény, melyről büszkén emlegette, hogy bár ő festette, de Lenbach alaposan átjavította. A kép 1944-ben tűnt el, egy szobám faláról készült fényképen azonban még látható.

Tréfásan emlegették fel neki, hogy árva szót sem tudván semmi idegen nyelven, valamelyik külföldi nagyvárosban a rendőrség segítségére volt szükség, hogy megállapítsák, ki és merre van hazája ennek a jelentéktelen külsejű, szerény vadembernek, akivel senki sem tud beszélni.

Külsején nem volt semmi „művészi“. Mint javakorabeli férfit ismertem: zömök alak, laza és csendes mozgás, kissé hajlott tartás, rövidre nyírt, őszülő haj, kerek fej, tatáros arc. Semmitmondó színű, főképpen barnás polgári ruházat szigorúan mellényel, vastagtalpú, magasszárú cipő. Ha összegezem külseje után alkotott benyomásmot, inkább vidéki telekkönyvvezetőnek nézném, mint festőművészeknek, ki a világszínvonalat döngeti. Viselkedése is ilyen volt. Étkezni csendes kiskocsmákban szeretett, a divatos helyeket csak végszükségben, mások kedvéért, ha felkereste. A bort szerette, de ittasságáról nem hallottam, ilyen állapotban nem láttam. Kissé szaporán, de mindig csendesen beszélt, szókinccse szerény lévén, gyakran ismételtetett rövid mondatokat. Mikor én ismertem, már rendezett anyagi körülmények között élt (akkor még nőtlen volt, elég későn kötött házasságot Magyarországon, vidéki iparos özvegyét vette feleségül), pénze mindig volt, de pénztárcát sohasem láttam nála. A pénzt felsőkabátja külső zsebébe gyűrte, onnan húzta ki — bőkezűen és könnyedén — fülénél fogva a bankókat. Azt hiszem, maga sem tudta soha, mennyi pénze van.

Csíkyszeredai családi házuknak manzárd-szobái voltak. A két háború közti időben Nagy Istvánnak — kinek a családban „Pista bácsi“ volt a neve — egyik ilyen szobában állandó és háborítatlan szállása volt, kulcsa ugyanazon helyen lógott, munkájához szükséges anyagokat, félig kész műveket tartott ott. Egészen kiszámíthatatlan időközökben — ami néha éveket is jelenthetett — előzetes bejelentés nélkül megjelent, leakasztotta a kulcsot és folytatta, ahol elhagyta. Ott lakott, ameddig, ahogy jött, úgy el is tűnt. Megjelenése nagyon egyszerű történt. Például éppen ebédnél ültünk, nyílt az ajtó, több évi távollét után belépett Pista bácsi, mondván: „Itt vagyok, Micike“ (anyámat hívták így), mire a felelet: „Isten hozta, Pista, ebédelt-e, fuszujka van ebédre“. — „Fehér babot? Azt mindig!“ — és már le is ült a friss terítékhez, mintha csak reggel lépett volna ki az ajtón.

Aztán ha eltelt egy-két hét és a kulcs a helyén lógott, tudomásul vettük, hogy már nincs nálunk.

Ilyen útjain festett. A Gyilkos-tó akkor még szűzies környéke, Békás, Gyímes voltak kőborlásaiknak gyakori irányai. Sokat festett és gyorsan — festői módszereit beavatottak jobban ismerik, mint én. „Nagy erővel alkotok, nagy erővel alkotok“ — volt szavajárása, ami hozzá nem értő számára a festék bőkezű pacsmagolását jelentette a vásznon (vagy kartonon). Bevallom, ifjúkorom ízlésének az ő képei túlságosan semmitmondók voltak, egyszerű tájak és vonalak, fanyar színek, keményvonalú, fekete-fehér emberarcok. Az első világháborúban mint közlegény szolgált (tisztivizsgát előttem ismeretlen okból nem tett), a frontról rengeteg szénnel rajzolt, egészen fekete színezetű katonas-arcokkal tért haza. Szerencsére akkor már ismert festő volt, így ilyen minőségének a katonaságnál is helyet adtak. Nem emlékszem, hogy tájképnél és arcképeknél egyebet alkotott volna. A müncheni történelmi festők iskolájától e tekintetben is jó messze kanyarodott. „Kompozíció“ elbeszélő tartalom értelemben nála nem létezett. Aktot nem láttam nála soha. A nőket még hajadonfővel is ritkán ábrázolta, legtöbbször a jellegzetes székely fejkendő („keszkenyő“) burkolja a fejét, de a ruházat is olyan, mintha alatta nem is volna test. Túlzott szemérmesség vagy aszkétikus érdektelenség, erre nem tudnék válaszolni.

Békás környékén festegetvén, órákig bámulta szótalanul tevékenységét egy pász-torember. Végre megszólalt mondván: „Osztán ebből meg lehet-e élni? Mert mázolni én is tudok.“ Sokat és jól mulatott ezen.

Ahogy őt nem lehet semmiféle iskolába sorolni, úgy nem gyűltek köréje sem tanítványok. Magányos ember, magányos festő, magányos belső világban élt. Pedig ahogy festett, alkalmas volt hatást gyakorolni tanítványokra.

Birtokomban van egy szinte négyzetméter nagyságú olajfestmény, melyre gyermekkoromból is emlékszem és amelyet a két háború után foszlányokból állítottam helyre, amennyire lehetett. Mindszenti falurészt ábrázol, jellegzetes Nagy István-modorban, színekkel és ecsetkezeléssel — de egészen kezdetleges megoldásokkal. Tekintve, hogy jó anyám (akkoriban 20—25 éves lehetett) a mester-jóbarát ösztönzésére szintén festegetett, ezt a képet az ő szárnypróbálgatásának tartottuk és nem tulajdonítottunk neki művészi értéket. Mostanában gyakran elnézem szobám falán és nem tartom elképzelhetőnek, hogy egy kezdő festő, ilyen minden mértéket meghaladólag átvegye a mester jellegzetességeit. Vagyis nem tartom valószínűnek, hogy a kezdetleges kép tényleg anyám munkája. Abban az időben a széplelkű ifjú festők rózsákat másoltak levelezőlapról. De ha a kép mégis az ő műve, ez a mester részéről igen erős hatást bizonyít. Mai eszemmel inkább hajlandó vagyok azt hinni, hogy a kép magának Nagy Istvánnak igen korai munkája, és azért maradt nálunk, mert apám szülőházát ábrázolja, vagyis családi vonatkozása van.

Pista bácsi egyébként elég könnyen osztogatta el a képeit.

A női szépségről alkotott fogalmai semmi esetre sem feleltek meg korunk ízlésének. Attól eltekintve, hogy a pirospszósgás egészséget tartotta szépnek, arcképei közül többnek személyesen ismertem ábrázolt eredetijét és — enyhén szólva — erősen kevésbé sikerült külsejűket tartottam az illetőket. Pedig Pista bácsi nagy elismerései hangsúlyozta: „Villágszép leány! Villágszép leány.“ De gustibus...

Birtokomban van két darab életnagyságú ceruzarajz, nagyszüleimet ábrázolják, mégpedig fénykép után másolva! Aláírás: *Nagy István 1899.* A mester akkor 25 év körül volt. Valószínűleg megélhetési célból vállalt ilyen kulimunkákat is. Kutatóinak figyelmébe ajánlom, hogy esetleg még létezhetnek Nagy Istvánnak ilyen „kényérkereső“ munkái.

Fanyarul mosolyogva, megértőleg, mégis érezhetően megsebezve mesélte a következő esetet:

1925 körül gyűjteményes kiállításra volt Budapesten. A kiállítás egészen kiváló sajtót kapott. A megjelent ismertetések — köztük az idegen nyelvűeket is — szépen iratgyűjtőbe fűzte és büszkén mutogatta. Mi persze hálás közönsége voltunk. Szerencsétlenségére azonban elvitte a gyűjteményt mindszenti rokonaihoz is, és megpróbálta nekik megmagyarázni, micsoda dicséreteket halmoznak rá a hozzáértők. Meglehet, elégtételt szeretett volna kapni a rokonság méltánylása formájában azért, hogy őt mindig kissé tékozló-fiúként kezelték. A rokonság hümmögött, végre megszólalt Anna néni: „Ez mind szép, Pista, de nem tudom, mit csinálna, ha erdőllni kellene, hogy menjen“... „Ez úgy hangzott — fűzte hozzá Nagy István —, mint amikor azt mondják: na, te is a könnyebbet választottad.“

Mint diák, magam is kedvvel és túrhetően rajzolgattam. Úgy látszik, Pista bácsi jövőt látott bennem, mindenestre festőt akart nevelni belőlem. Mikor az érettségít letettem, beszerzett a kecskeméti festőiskolába. Mikor mégis az orvosira iratkoztam be (sajnos nem volt meg bennem a bátorság, kockáztatni, hogy végül ne legyen belőlem igazi művész), bánatosan mondta: „Na nem baj, azért még nem késő, festőnek is kell tanulni anatómiát.“ (Hogy milyen fontosnak tartotta az anatómiát, jellemzi, jellemzi, hogy részéről a legnagyobb elismerés képzőművész számára így hangzott: „Tud rajzolni, tud rajzolni!“ És mégis azzal vádolta meg nemrégiben egy kritikus, hogy ő — nem tud rajzolni...)

Egyszer aztán egészen elmaradt. Új családja, betegség akadályozta-e, vagy egyszerűen megszűnt számára az aranykötetlenség? Életrajzírói jobban tudják. Itt maradt anyaga sorsáról sem tudok. Csak arról beszélek, amit tudok, hogy mentsem a ködbevesztéstől, ami menthető.

Csíkzentkirály, 1968. október.

Nagy András
főorvos

Ímmár 28 esztendeje, hogy elkerültem szülőföldemről, Erdővidékről, a székely nyelvi sajátosságokat azonban nem felejtettem el. Most mindez újraéled bennem. Elévettem Tamási Áron pár írásművét, s írásaiból számomra ismerős nyelvi különlegességeket hozok itt fel, hogy a nyelv gyökérzetéhez behatolni segítsék, és a székely nyelvképződés szépségeire, logikai kapcsolataira, a kifejezések származtatásának leleményességeire mind Tamási Áron írásai alapján, mind a magam erdővidéki emlékei szerint rámutassak.

Bevezetőül azzal a megfigyeléssel kezdem, hogy a magyar nyelvben — tudomásom szerint — nincs olyan szó, amely a névazonosság kifejezésére szolgálna. János a Jánosnak, István az Istvánnak a közhasználatban a *druszája*. „Drusza” — ez aligha magyar szó. A székely ezt a kapcsolatot „ját”-nak mondja és használja, és a viláért sem mondaná, hogy „Add ide, drusza!” — hanem „Add ide (hocc’ ide) ját!” Tamási is így használja.

És most tallózzunk Tamási Áron *Hazai tükör* című művének nyelvi különlegességeiből s azokat próbáljuk értelmezni. Előre jelzem a lapszámot.

(11). *Bütü, északi bütü*. Végződés. Itt az erdő északi végződése. A learatott gabonának van „kévebütü”-je. A hegyes karót meg szokták „bütüzni”, azaz megtompítani.

(12). *A két bajuszát hagyta kétfelőli csüggedezni*. A férfi ember, ha van benne még virtus, a bajuszát „felsíríti” (kipedri), ha „csüggedezni” hagyja, lemond a virtuskodásról. A Rikán belül e kifejezést más vonatkozásban is hallottam: *a termény belécsüggedt a földbe*. Milyen szemléletes kifejezés! A termény — szárazság idején — várta, várta, hiába várta az esőt; végül is „belécsüggedt a földbe”.

(13). *A földek nyájasabban termettek*. A székely tisztában van a „nyájas” melléknév jelentésével: szívből jövő, derűs, jó cselekedetet jelölünk vele. Amíg a föld meghozza termését, sok vele a munka, mégis — sokszor — gyenge a termés, mint amikor jócselekedetünkért valaki hálátlansággal, zord kíméletlenséggel fizet. Menynyivel megnyugtatóbb, amikor a föld nyájassággal, kielégítően terem!

(15). *Kilenc nap múlva válandott meglenni*. Egy kicsit cifrán azt akarja kifejezni: kilenc nap múlva vált el, hogy a szóban levő dolog egyáltalán lehetséges-e?

(37). *Elélükken*. Elétűnik nagy hirtelenséggel. Rövid, szemléletes kifejezés.

(38). *Odavetemedtek*. Rokon a köznyelvi „odavetődtek”-kel. Bencdek Elek meséiben gyakran találjuk („elvetemedett” mint melléknév a rossz szándékú csavargóval azonos). Azt jelenti, hogy valaki céltalan bolyongásai folytán mégis eljut a kívánt helyre.

(38). *Bugyuta orcával*. Rokon szó a „butá”-val, de mégis több annál. A „buta” a szellemi felvevőképesség gyengeségét mutatja, a „bugyuta” viszont szellemi defektust jelent.

(39). *A nyár megcáfolt a farkával*. A nyár folyamán az esős idő elcsüggesztette, hogy nem lesz termés. Nyár végén (a farkán) jóra fordult az időjárás.

(39). *Nyár végén, mikor a sarjú hízik, a törökbúza gondolkozik*. A nyár végi esős idő a fű másodtermését (sarjú) hízlalja, kövéríti, sűrűbbé teszi. A sarjú tehát hízik. A törökbúza (kukorica) azonban, miután késve kapta a meleget, nem biztos, hogy beérik, mintha gondolkoznék: tud-e termést hozni?

(60). *Még a macskát is visszük*. A macska soha nem hagyja el a házat. Hogy ha magukkal viszik, szemléletesen teszik, hogy „mindent” magukkal visznek.

(62). *Megurúsolta*. A székely az orvosságot uruságnak mondja. Orvossággal ellátta, megorvosolta.

(63). *Kezdet igen szontyoli ember lenni*. Szontyoli ember: elkedvetlenedett.

(64). *Kicsit meghuttyanva ment*. Jelentése: megeröltetés folytán kifáradtan, elpuhultan, ruganyosságából veszítve jár.

Kolozsvár, 1968. szeptember havában

Kiss Károly
ny. tanfelügyelő

Sumar

* * *	Aici și acum	1587		
<i>Gáll János:</i>	Luptele muncitorești din Transilvania și Unirea	1589		
<i>Gheorghe I. Bodea:</i>	Ideea de unitate a statului român (Documente contemporane)	1603		
<i>Lőkös István:</i>	Miroslav Krleža și Monarhia	1609		
<i>Dávid Gyula:</i>	Drumul și rătăcirile lui Apostol Bologa	1616		
<i>Bleyer György:</i>	Alba Iulia — mozaic de istoria arhitecturii	1621		
<i>Jordáky Lajos:</i>	Activitatea literară și publicistică a lui Józsa Béla	1628		
<i>Kántor Lajos:</i>	Mesajul Harghitei	1635		
<i>Miklós László:</i>	Cuvîntul, Cînd fulgeră (versuri)	1635		
<i>Sántha Imre:</i>	Bocet, Afet (versuri)	1636		
<i>Oláh István:</i>	Arde strada, Sîmbăta (versuri)	1639		
<i>Ferencz István:</i>	Fiii pămîntului (versuri)	1640		
<i>Marx György:</i>	Note despre atom	1641		
<i>Franz Marek:</i>	Marxism și structuralism	1649		
<i>Gheorghe Buș:</i>	Neliniște creatoare	1657		
<i>Martin T. Caranfil:</i>	Două interviuri cu cineaști (Erwin Geschonneck — despre viața sa cinematografică, Cesare Zavattini — despre criza festivalurilor cinematografice)	1665		
<i>Farkas László:</i>	Note new-yorkeze	1669		
<i>Bazsó Zsigmond:</i>	Viață de toate zilele la țară	1675		
<i>Simonfi Imre:</i>	Culturalizare la țară cu mijloace moderne	1679		
	NOTE			
<i>Csiki Dénes:</i>	Omul și Orașul (Nagy Imre, de acasă)	1685		
<i>Szilágyi András:</i>	Michael Gold și Gaál Gábor	1688		
<i>Mezei József:</i>	Profesor creator de școală	1690		
<i>Könczei Ádám:</i>	Pictorul fidelității	1692		
	VIATA INTERNAȚIONALĂ			
<i>René Maheu:</i>	Civilizația universalului	1693		
<i>Hamar Márton:</i>	Programul Biologic Internațional și ecologia	1698		
	ISTORIE VIE			
<i>Benkő András:</i>	Muzicant bistrițean la curtea de la Alba Iulia (Trei scrisori nepublicate ale lui Bethlen Gábor)	1704		
	TRIBUNĂ			
<i>Bodor Pál:</i>	Difuzarea cărții și politica creditului	1706		
	TINERET—EDUCAȚIE			
<i>Dánielisz Endre:</i>	De la curiozitate la interes	1712		
<i>Benedek Zoltán:</i>	Programare în predarea geografiei	1717		
	REVISTA ȘTIINȚIFICĂ			
<i>Gáll Ernő:</i>	Pe marginea Congresului de filozofie de la Vienna	1721		
<i>Sztrányiczki Gábor:</i>	Analiza marxistă a interesului	1725		
<i>Páll Gyöngyvér:</i>	Sociologie și psihologie socială	1729		
	LITERATURĂ—ARTĂ			
<i>Kántor Lajos:</i>	Preoții Thaliei	1732		
<i>K. Jakab Antal:</i>	Originalitatea dramei poloneze a „absurdului“	1735		
<i>Kötő József:</i>	Contribuții la istoria teatrului clujan	1738		
	REDACTORI—CITITORI			
<i>Vita Zsigmond, Nagy András, Kiss Károly:</i>	Insemnări despre Áprily Lajos, pictorul Nagy István și Tamási Áron	1748		

Hűséges olvasóinkhoz fordulunk

*kérjük az 1969-es első negyedévi,
félévi vagy egész évi
előfizetés megújítását*

új barátok, új előfizetők szerzését

évi 2000 lapon

korunk

*társadalmi és tudományos haladásának,
műszaki és gondolati forradalmának,
kialakuló új fogalomrendszerének
magyarázatát adjuk*

népünk szolgálatában